

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Justina PETRULIONYTĖ

**MIESTAS LITERATŪROJE:
KAUNO REPREZENTAVIMO STRATEGIJOS
ŠIUOLAIKINĖJE LIETUVIŲ PROZOJE**

Mokslo daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, filologija (04 H)

Kaunas, 2017

UDK 821.172-3
Pe-254

Disertacija rengta 2013–2017 metais Vytauto Didžiojo universitete, kuriam kartu su Klaipėdos universitetu, Šiaulių universitetu ir Lietuvių kalbos institutu doktorantūros teisė suteikta Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2011 m. birželio 21 d. įsakymu Nr. V-1124.

Mokslinė vadovė:

Doc. dr. Vija Višomirskytė (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, filologija 04 H).

ISBN 978-609-467-305-4

Padėka

Jeigu man ir pavyko nepasiklysti tikro ir įsivaizduoto Kauno pasakojimuose, tai daugiausia dėka mane supančių žmonių, kurie visą šį laiką ne tik kėlė iššūkius, bet ir vedė į priekį.

Pirmiausia nuoširdžiai dėkoju savo mokslinei vadovei docentei Vijolei Višomirskytei, kuri sudomino miesto literatūroje tyrimu ir paskatino jį išžvalgyti. Vijolė Višomirskytė pabudino manyje literatūrologinį smalsumą ir sąmoningumą, o jos pasiūlytos perspektyvos suteikė galimybių iš naujo pamatyti ne tik literatūrinį Kauną, bet ir pačią save. Tariu „ačiū“ už ilgą, turtingą mokslines diskusijas, taiklius komentarus ir kartais painių mano minčių išgryninimą.

Už stiprų palaikymą dėkoju VDU Lituanistikos katedros bendruomenei, o ypač kolegėms literatūrologėms, kurios skyrė dėmesį mano tekstui ir dalijosi įkvepiančiomis pastabomis – profesorėms Asijai Kovtun, Irenai Buckley ir Daliai Kuizinienei, docentėms Indrei Žakevičienei, Aurelijai Mykolaitytei ir Astai Gustaitienei.

Už reikšmingas įžvalgas išklausus pasakojimo apie Kauną lietuvių literatūroje ir už galimybę pasinaudoti turtinga urbanistinių tyrimų centro biblioteka siunčiu padėkas Gento universiteto profesoriui Bartui Keuneniui.

Dėkoju rašytojams, pasidavusiems avantiūrai diskutuoti apie miestą ir lietuvių literatūrą: Gintarei Adomaitytei, Ilzei Butkutei, Daivai Čepauskaitei, Andriui Jakučiūnui, Donaldui Kajokui, Herkui Kunčiui, Giedrai Radvilavičiūtei, Jurgai Tumasonytei, Violetai Šoblinskaitei-Aleksai ir Markui Zingeriui.

Ačiū ir visiems draugams bei artimiesiems Kaune ir svetur už tas akimirkas, kai paklausdavo, kaip sekasi rašyti disertaciją, ir už tas, kai nepaklausdavo.

Giliausią padėką skiriu mamai ir vyrui Simui – už tvirtą tikėjimą manimi, nuolatinę paramą ir geležinę kantrybę.

Turinys

ĮVADAS	5
1. KELIAUJANČIOS SĄVOKOS: TEORINĖS TYRIMO PRIEIGOS	19
1.1. Sąvokos „urbanistinis“ ir „miestas“	20
1.2. Miesto romanas	22
1.3. Naratyvas – socialiai simbolinis aktas	25
1.4. Naratyvo erdvė, vieta ir fokusuotė	27
1.5. Postmodernus chronotopas ir heterotopija	31
1.6. Reprezentavimas ir „imago“	34
2. KAUNO MIESTO VAIZDAVIMO STRATEGIJOS	37
2.1. Miesto romantizavimas: Kauno legendų aidai literatūroje	38
2.1.1. <i>Flâneuse</i> tarp istorijos griuvėsių: <i>Mes vakar buvom saloje</i>	38
2.1.2. Paskui metaforą „miestas, turintis dvigubą dugną“	48
2.2. Kauno personifikavimas ir mechanizavimas Marko Zingerio romanuose	56
2.2.1. „Mano likimas yra visos istorijos dalis“: <i>Grojimas dviese</i>	56
2.2.2. Aplink Kauno fontaną	65
2.3. Miestas – jausmų, pojūčių ir draudimų sankirtos scena. Jurgio Kunčino romanai	76
2.3.1. Pirmasis didmiesčio patyrimas ir pirmoji meilė Kaune: <i>Kasdien į karą</i>	76
2.3.2. Miesto ir mylimosios vardų ištrynimai: <i>Tūla</i>	81
2.4. Tarp pirštų slystančios salos: Kauno mumifikavimas romane <i>Paruzija</i>	89
2.4.1. Istorijos muziejus ir Tulpės kavinė – Lietuvos „užuobėgos“	91
2.4.2. Žaliakalnis – „smetoninės eros inkluzas“	96
2.5. Audrinantys karnavalizuoto miesto vaizdiniai: <i>Dervišas iš Kauno</i>	102
2.5.1. Fantasmagorinis miesto ir protagonisto charakterizavimas	102
2.5.2. Kaunas ir apokaliptinė eschatologija	111
IŠVADOS	118
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	124
PRIEDAI	133
Priedas Nr. 1. Klausimai apie miestą ir literatūrą lietuvių rašytojams	133
Priedas Nr. 2. Rašytojų atsakymai į klausimus apie miestą ir literatūrą	135
Gintarė Adomaitytė	135
Ilzė Butkutė	136
Daiva Čepauskaitė	137
Andrius Jakučiūnas	139
Donaldas Kajokas	142
Giedra Radvilavičiūtė	143
Violeta Šoblinskaitė-Aleksa	144
Jurga Tumasonytė	145
Markas Zingeris	146
Priedas Nr. 3. Interviu su rašytoju Herkumi Kunčiumi	147
Priedas Nr. 4. Romano <i>Dervišas iš Kauno</i> (2014) viršelis	152

ĮVADAS

*Nederėtų painiot miesto su jo aprašymu. Tačiau ryšys tarp jų yra.
Italo Calvino Nematomi miestai (1973)*

Miestas, šiandien tapęs neatsiejama mūsų asmeninio, socialinio ir nacionalinio būvio dalimi, susideda ne tik iš pastatų, gatvių, parkų ir gyventojų, bet ir iš jo reprezentacijų – istorijų, kurios apie jį pasakojamos kasdieniame gyvenime, literatūroje ir kituose menuose. Realybėje egzistuojančio miesto tapatinimas su mene pavaizduotu miestu yra gan dažnas reiškinys, kuris gali aptemdyti sudėtingą jų tarpusavio santykį. Kultūros teoretikas Jamesas Donaldas miesto įvaizdinimus vadina *įsivaizduotos aplinkos* reprezentacija (2011: 261) ir prideda, kad apskritai kultūroje miesto įsivaizdavimas neįmanomas be mitų, diskursų, simbolių, metaforų ir fantazijų filtrų, per kuriuos mes suteikiame reikšmę moderniam urbanistinio gyvenimo patyrimui (1992: 422). Jei sutiksime su literatūrologo Richardo Lehano mintimi, kad „skaityti“ miestą reiškia „skaityti urbanizuotą patį save, pažinti miestą iš vidaus“ (1998: 289), tuomet literatūros studijavimas pasitelkus miesto sąvoką taps ir priemone pažinti save.

Šio tyrimo **objektas** – miesto reprezentavimo strategijos šiuolaikinėje lietuvių prozoje. Žodžiai „reprezentuoti“, „reprezentavimas“, „reprezentacija“ arba jo atitikmenys lietuvių kalba „atvaizduoti“, „pavaizduoti“, „atvaizdavimas“ disertacijoje pirmiausia suprantami matematine reikšme: „vienos aibės kurio elemento parodymas kitoje aibėje“ (*DLKŽ*). Iš karybos pasiskolintas terminas „strategija“ dažnai vartojamas apibūdinti: a) autoriaus požiūrį į savo temą ir objektą, b) jų nagrinėjimo metodą ir techniką (Cuddon 2013: 682). Disertacijai paranki literatūrologės Vijolės Višomirskytės knygoje (2004) išgryninta teksto strategijos samprata – strategija yra teksto forma ar struktūra, reikalinga turinio pateikimui organizuoti (Iser 1978: 87). Ji tekste panaudojama sąmoningai: meno kūrinį „galima laikyti sukurtu organizuoti ir komanduoti savo paties minčių ir įvaizdžių armijai ir taip ją organizuoti, kad pats paskirtum priešui tau patinkantį kovos laiką, vietą ir sąlygas“ (Burke 1994: 171). Be to, strategijos yra struktūros, kurios glūdi po paviršinėmis (naratyvinėmis, retorinėmis) technikomis, ir duoda joms galimybę būti veiksmingomis (Iser 1978: 88). Analizuojant miesto reprezentavimo strategijas literatūroje pirmiausia gilinamasi, kokiomis priemonėmis ir technikomis miestas kuriamas naratyve, koks jo vaidmuo vaizduojamame naratyviniame pasaulyje ir koks jo santykis su personažais. Tai padeda aiškintis ne tik miesto funkcijas ir galimas reikšmes literatūroje, bet ir miesto vaizdavimo strategijų efektus platesniame sociokultūriniame kontekste. Naratyvo

analizei svarbūs ir pasakojamos istorijos¹ (įvykiai, personažai), ir naratyvinio diskurso (semantinės kalbos figūros) elementai.

Susitelkti į konkretaus (tiesiogiai įvardinto), o ne apskritai miesto reprezentacijos literatūroje skatina kelios priežastys. Pirma, kiekvienas miestas turi specifinę, nuo jo neatsiejamą praeities istoriją, kuri papildo literatūros kūrinysje pasakojamą istoriją. Antra, kultūrologai akcentuoja paraleles tarp (konkrečios) vietos ir (literatūrinio, naratyvinio) teksto: vieta „visada yra iš dalies subjektyvi, ir būtent literatūra, asmeniniai prisiminimai, mitai ir vietinės istorijos suteikia vietai jos tikrą charakterį išskeldamos jos daugialypių reikšmių, perskaitymų turtingumą“ (Smethurst 2000: 58). Tad konkretaus literatūroje pavaizduoto miesto studijavimas praplečia ne tik jo reikšmių skalę konkrečiame kūrinyje, bet ir apskritai kultūriniame naratyve, kuriame jis funkcionuoja.

Tyrinėti Kauno, o ne kito Lietuvos miesto vaizdinius ragina kelios priežastys.

Pirma, Kaunas buvo laikinoji Lietuvos sostinė itin svarbiu jaunos, nepriklausomos valstybės kūrimosi metu (1919–1940). Tačiau Kaunas taip pat yra ir mažas, antrasis miestas. Santykis tarp buvimo pagrindiniu (angl. *major*) ir antraeiliumi (angl. *minor*) yra savitas reiškinys Kauno biografijoje. Todėl šio miesto tyrinėjimas gali suteikti daugiau nevienpusiškos medžiagos, kaip galimai būtų istorinių sostinių (Vorutos, Kernavės, Trakų ar Vilniaus) atveju. Sostinė yra labai įdomus reiškinys. Tačiau šiuolaikinėje teorijoje vis labiau domimasi mažumos diskursu, kultūrine skirtumo politika (postmodernizmo teoretiko Jeano-François Lyotardo mintis: „didieji pasakojimai“ turėtų užleisti vietą „mažiesiems (kukliesiems, lokalesiems) pasakojimams“ (2010).

Antra, lietuvių viešajame diskurse Kaunas turbūt labiausiai susijęs su lietuviškumu, mūsų kultūroje ryški Kauno kaip modernios Lietuvos valstybės lopšio, židinio samprata.

Trečia, Lietuvos urbanistinė kultūra radosi ir vystėsi tarpukario Kaune, kur 1922 m. įkurtas Lietuvos (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo) universitetas ir institucionalizuota lietuvių literatūra. Tuometinis Kaunas tapo lietuvių literatūrinio gyvenimo centru, čia telkėsi pagrindinės leidyklos, veikė Spaudos fondas, buvo leidžiami literatūriniai laikraščiai, žurnalai, almanachai, knygos, žodynai ir kt. kultūrinė spauda. VDU Humanitarinių mokslų ir Teologijos fakultetuose dėstė vieni iškiliausių tarpukario lietuvių rašytojų: Vincas Krėvė, Vincas Mykolaitis–Putinas, Balys Sruoga, Maironis, Juozas Tumas-Vaižgantas, Juozapas Herbačiauskas, pradėta studijuoti lietuvių kalba bei literatūra. Universitete telkėsi sambūriai (teatras „Vilkolakis“, Lietuvos meno kūrėjų draugija, Lietuvių rašytojų draugija, Literatūros fondas), kultūrininkų namuose (Maironio, Vaižganto, Kazio Binkio, Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės ir kt.) ir Konrado

---

¹ Disertacijoje naratyve pasakojama istorija (angl. *story*) skiriama nuo istorijos (angl. *history*) kaip praeities ar praeitį tiriančio mokslo.

kavinėje gyvavo literatūriniai salonai (Kuizininė 2009: 86–91). Daugumos XX a. lietuvių literatūros pamatus stačiusių rašytojų pėdsakai – skulptūros, muziejais paversti namai, kuriuose jie gyveno, išlikę ir šiandieniam Kaune. Turbūt pirmasis bandymas modernizuoti lietuvių literatūrą – avangardistinis keturvėjininkų judėjimas – taip pat prasidėjo Kaune. Tai svarbu, nes, pasak literatūrologų, modernizmas, realizmas, natūralizmas ir simbolizmas skatino būdus, kuriais matomas ir patiriamas miestas (Ameel 2013: 35–37). Kaune spausdinti ne tik keturvėjininkų žurnalai, bet ir atskiri modernistiniai poezijos ir prozos kūrinių leidimai (Kazio Binkio, Antano Rimydzio, Juozo Tysliavos, Salio Šemerio, Juozo Žlabio-Žengės, Teofilio Tilvyčio, Prano Morkūno ir kt. kūryba). Išvardinti procesai reikšmingi dėl to, kad komparatyvistai akcentuoja literatūros ir jos studijų svarbą nacionaliniam tapatumui: „literatūros institucionalizavimas sustiprino sostinės charakterį ir pavertė jį tautos simboliu“ (Cornis-Pope&Neubauer 2002: 16). Vadinasi, miestą galima vertinti kaip svarbų lietuvių nacionalinės vaizduotės komponentą. Be to, literatūros studijų institucionalizavimas centrinėje Rytų Europoje tapo dalimi neužrašytos, bet galingos nacionalinės „darbotvarkės“, o literatūra ir literatūros mokslininkai – nacionalinės sielos saugotojais (*ibid*: 11–12). Ir nors dažnai tokie projektai prasidėdavo provincijose, vėlesniuose etapuose jie buvo perkelti į sostines. Nacionalinės literatūrinės, kultūrinės atramos ir sklaidos taškas bei rašytojų, intelektualų susibūrimo vieta tarpukario Lietuvoje buvo būtent Kaunas.

Ketvirta, nemažai grožinių kūrinių konstruoja stiprias paraleles tarp Kauno, literatūros ir tautos. Ryšys tarp lietuviybės ir Kauno įrašytas pačioje lietuvių kultūros istorijoje, tačiau visa tai lig šiol beveik nepastebėta literatūros istorijoje ir kritikoje.

Ši disertacija siekia nušviesti unikalius Kauno miesto vaizdinius, kurių lokaciją būtų sunku pažymėti „tikrame“ žemėlapyje, tačiau be jų turbūt neįmanomas literatūrinis šio miesto žemėlapis. Šie vaizdiniai traktuojami ne tik kaip Kauno, bet apskritai kaip lietuvių literatūros, kultūros ir tapatumo ženklai, kurie ilgai buvo pritemdyti paralelės „lietuvis, lietuviybė – kaimas, gamta, miškas“. Donaldso mintis, išsakyta tyrime apie Londono reprezentacijas mene, paranki aiškinant šios disertacijos problemas: sudėtinga nubrėžti sąsajas tarp vietos, archyvų ir vaizduotės, ne tik atsekant šiuos saitus literatūrinėse konkrečiau miesto reprezentacijose, bet taip pat pastebint ir apibūdinant socialines, kultūrinės ir subjektyvias konkrečiau miesto literatūros bei jo vaizdinių funkcijas (2011: 262). Nepaisant to, mėginti tą daryti yra prasminga, nes, pasak Lehano, patys įtaigiausi miesto tekstualizavimo „konstruktai patvirtina mūsų realybės pojūčius, pagrindžia patyrimus ir pasiūlo darną susidūrus su chaosu“ (1998: 291).

Disertacijos **tyrimo šaltiniais** pasirinkti septyni po antrosios Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo pasirodę lietuvių rašytojų romanai, kuriuose miestas Kaunas yra svarbus vaizduojamo naratyvinio pasaulio elementas: Aleksandro Fominos *Mes vakar buvom saloje*

(2011), Marko Zingerio *Grojimas dviese* (2002) ir *Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius* (1998), Jurgio Kunčino *Kasdien į karą* (2002) ir *Tūla* (1993), Gintaro Beresnevičiaus *Paruzija* (2005) ir Herkaus Kunčiaus *Dervišas ir Kauno* (2014). Romanai miesto reprezentavimo strategijoms tyrinėti pasirinkti remiantis literatūrologo Roberto Alterio siūlymu šį literatūros žanrą laikyti „modernios urbanistinės patirties seismografu“ (2005: xi). Plėtojant šią mintį, romanai koduoti užrašo urbanistines patirtis sukeliančių „požeminių smūgių“ ar „drebėjimų“ intensyvumą, o jų analizė padeda nustatyti, įvardinti, perskaityti ir dekoduoti šių seismografų rodmenis – pamatinių ideologijų susidūrimus ir interpretuoti bei paaiškinti jų intensyvumo skales.

Šiuolaikinės lietuvių literatūros romanai tyrimui pasirinkti dėl kelių priežasčių. Miestiečių Fominos, Zingerio, Kunčino, Beresnevičiaus ir Kunčiaus romanai konstruoja naujus miesto prieštaravimus ir siūlo šiandienos pasauliui aktualų – neišvengiamą, jaudinantį, trokštamą, įvairialypį personažų miestiečių santykį su miestu. Šių autorių kūrinių pasirinkimas selektyvus, jų analizė – siūlymas pasitelkiant juos diskutuoti apie miestą lietuvių literatūroje, o ne išsami istoriografinė studija. Be to, tai diskusija ir apie lietuvių literatūroje pasakojamą Kauno miesto istoriją. Tiriant miestą keliais pjūviais disertacijoje mėginama išryškinti Kauno reprezentacijų turtingumą bei daugiasluoksniškumą – tai, kas, mano manymu, lietuvių literatūrologijoje tyrinėta nepakankamai.

Disertacijai pasirinktų romanų autorius jungia tai, kad jie gimė amatininkų, mokytojų, intelektualų šeimose, augo, gyveno įvairiuose Lietuvos ir pasaulio miestuose. Savo kūriniuose jie konstruoja miestų naratyvus, tarp jų neretai – ir Kauno. Rašytojus skiria lytis (moteris ir vyrai), kilmė (miesto, kuriame gimta ir augta, atžvilgiu – kauniečiai Fomina, Zingeris, Beresnevičius, iš dalies – Kunčius ir ne kaunietis Kunčinas, tad skiriasi jų požiūrio taškas) ir tautybė (lietuviai ir žydų tautybės Zingeris). Disertacijoje manoma, kad šie faktoriai daro įtaką skirtingiems žvilgsniams į miestą ir miesto pasaulio variantams, pateikiamiems kūriniuose.

Šiame kontekste reikšmingas ir autorių vertinimas bei pripažinimas lietuvių literatūros lauke. Kunčinas ir Zingeris dažniausiai pristatomi kaip miestų (Vilniaus ir Kauno) rašytojai. Autoriai vyrai turi simbolinį kapitalą, jų kūriniai apdovanoti įvairiomis premijomis (tiesa, nevienodos reikšmės). Be to, romanų pagrindiniai veikėjai (ir pasakotojai, kuomet įmanoma identifikuoti) – vyrai. Tad analizuojami tekstai pateikia dominuojančią poziciją – jaunuolio, vyro žvilgsnį ir balsą apie miestą. Moters rašytojos Fominos romanas siūlo jaunos merginos mieste balsą ir požiūrio tašką. Tai gan mažai pastebėtas aspektas literatūroje (miestas ilgai suvoktas pirmiausia kaip vyrų erdvė, o moterys ignoruotos kaip lygiavertės miesto diskurso kūrėjos ir veikėjos (Lehan 1998; Parsons 2000, 2003 ir kt.).

Žanriniai pasirinktų romanų ypatumai skiriasi. Kunčino, Beresnevičiaus ir Kunčiaus kūriniai – aiškiai postmodernistiniai naratyvai arba transgresinės fikcijos, kuriuose pažeidžiami laiko ir erdvės dėsniai, maišomos naratyvui „tikro“ ir įsivaizduojamo pasaulio ribos. Zingerio ir Fominos romanuose nemažai „dominuojančios srovės“ (angl. *mainstream*) elementų, nesunku atskirti naratyvo „čia ir dabar“ nuo „ten ir tada“. Tačiau Zingerio romanų įvykių chronologija nėra nuosekli, dažnai pagrindinis pasakojimas pertraukiamas kitų veikėjų pasakojimų ar prisiminimų, sapnų, o jų skaitomi archyviniai tekstai, laiškai, apžiūrimos nuotraukos, paveikslai tampa portalais į praeitį. Fominos romanas mažiausiai laužo laiko ir erdvės kategorijas.

Vis dėlto, šių septynių skirtingų romanų kuriami naratyviniai miesto pasauliai ir personažų ryšys su tais pasauliais yra panašus. Daugumos romanų pagrindinis veiksmas vyksta nuo maždaug trečiojo XX a. dešimtmečio iki pat šių dienų Lietuvos ir pasaulio miestuose bei miesteliuose: Kaune, Vilniuje, Klaipėdoje ir keliuose mažesniuose, konkrečiai neįvardintuose miesteliuose, Sovietų Sąjungoje, Paryžiuje, Berlyne, Niujorke. Kaunas dažniausiai pateikiamas per pagrindinių veikėjų percepciją, jų akimis ir iš jų požiūrio taško. Kūriniuose akcentuojamas laikotarpis – sovietmetis ir jo padariniai šiandieniniame mieste. Visus kūrinius galima perskaityti alegoriškai, tačiau Kunčino, Beresnevičiaus ir Kunčiaus romanai ypač reikalauja tokio žvilgsnio. Šių rašytojų kūriniai sustiprinti parodijų, hiperbolių ir dažniausiai kalba „apie kažką kita“. Todėl juos reikia skaityti ir suprasti netiesiogiai, o interpretuojant visuomet pasitelkti kontekstą.

Papildomas disertacijos tyrimo šaltinis – 2015–2016 metais parengti klausimai dešimčiai skirtingos kartos lietuvių rašytojų: Gintarė Adomaitytė (g. 1957), Ilzė Butkutė (g. 1984), Daiva Čepauskaitė (g. 1967), Andrius Jakučiūnas (g. 1976), Donaldas Kajokas (g. 1953), Herkus Kunčius (g. 1965), Giedra Radvilavičiūtė (g. 1960), Jurga Tumasonytė (g. 1988), Violeta Šoblinskaitė-Aleksa (g. 1954) ir Markas Zingeris (g. 1947)². Klausimai rengti ne tik siekiant diskutuoti apie miestą, bet ir išryškinti jo vaizdinius šiuolaikinių lietuvių rašytojų akimis. Visi prakalbinti rašytojai kilę iš miestų – o tai galbūt simptomiška. Dauguma jų reiškiasi ir kaip kritikai bei savo kūrinuose aktualizuoja miestus. Tyrime pasitelkiamas ir pokalbis su Fomina, rengtas rašant magistro darbą apie naratyvo erdvę ir vietą (Petruilionytė 2013).

Šios disertacijos **tikslas** – nustatyti, išanalizuoti ir paaiškinti Kauno miesto reprezentavimo strategijas pasirinktuose Fominos, Zingerio, Kunčino, Beresnevičiaus ir Kunčiaus romanuose. Tikslui pasiekti keliami tokie **uždaviniai**:

- 1) pristatyti teorines ir metodologines prieigas bei sąvokas, kurios būtų parankios studijuoti miesto reprezentavimo strategijas literatūroje;

---

² Šie interviu cituojant disertacijoje žymimi akronimu *RAM* ir konkretaus rašytojo pavarde.

- 2) „suvedus į dialogą“ pasirinktas teorines sąvokas ir literatūros šaltinius, iškelti svarstytinus miesto lietuvių literatūroje klausimus;
- 3) taikant postklasikinės naratologijos instrumentus išsiaiškinti reprezentuojamo Kauno reikšmę ir funkcijas romanų naratyvo ir tekstualumo lygmenyse;
- 4) identifikuoti, kieno akimis ir iš kokios perspektyvos Kaunas pateikiamas romanuose;
- 5) nustatyti, kokių faktinių (esamų ar dingusių) Kauno vietų aprašymai pasikartoja romanuose aiškinantis, kaip tie aprašymai koreliuoja su faktinio miesto žemėlapiu ir kokį vaidmenį atlieka analizuojamuose tekstuose;
- 6) sutelkus dėmesį į naratyvinio diskurso analizę identifikuoti ir išanalizuoti semantines kalbos priemones, pasitelkiamas kuriant literatūrinį Kauno vaizdinį bei interpretuoti miesto estetizavimo išraiškas romanuose;
- 7) palyginti Kauno reprezentavimo strategijų panašumus ir skirtumus romanuose išryškinant miesto vaizdinius, lig šiol nepastebėtus literatūrinėje kritikoje;
- 8) žvelgiant į kūrinius kaip į socialiai simbolinius aktus identifikuoti ir interpretuoti socialines, kultūrinės bei subjektyvias miesto vaizdinių funkcijas lietuvių literatūroje;
- 9) susieti analizės rezultatus su platesniu sociokultūriniu kontekstu nušviečiant miesto reprezentavimo strategijų įvairovę ir reikšmę lietuvių literatūroje.

Disertacija siekia taikyti kultūros teoretikės ir kritikės Miekės Bal (2002, 2009) pasiūlytą kultūrinės analizės (angl. *cultural analysis*) būdą „pasitelkiant sąvokas“ (angl. *employing concepts*). Teorinį ir metodologinį šio tyrimo karkasą sudaro sąvokos, atkeliaujančios iš urbanizmo ir miesto literatūroje studijų („miesto romanas“ (Lehan 1998; Eeckhout&Keunen 2010), „romanas – modernių urbanistinių patirčių seismografas“ (Alter 2005); erdvės ir vietos tyrimų, literatūros kartografijos bei kultūrologijos („postmodernus chronotopas“ (Smethurst 2000), kylantis iš „chronotopo“ (Bachtin 1975), „heterotopija“ (Foucault 1986), „vieta“ ir „vietos dvasia“ (lot. *genius loci*) (Ryan 2012; Smethurst 2000), „mumifikacija“ (Bazin 1960), „mentalinis žemėlapis“ (Huggan 1989) ir kt. Miesto reprezentavimo strategijos romanuose tiriamos taikant postklasikinės naratologijos įrankius: naratyvas arba pasakojimas, naratyvinė reprezentacija, naratyvo erdvė, deskripcija arba aprašymas, fokusuotė (angl. *focalization*) ir percepcija. Naratyvinio diskurso analizei svarbios semiotinės priegigos, padedančios susitelkti į kūrinių tekstualumo lygmenį bei atidengti metaforas, metonimijas ir kitas reikšmingas retorines figūras, kurios sudaro miesto – *įsivaizduotos aplinkos* – reprezentaciją, jo vaizdinius (lot. *imago*). Interpretuojant romanus pasitelkiamas sociologinis kultūros teoretiko Fredrico Jamesono požiūris, siūlantis kritinius literatūros skaitymus laikyti alegoriniu veiksniu, vedančiu į „naratyvo kaip socialiai simbolinio akto“ (angl. *narrative as a socially symbolic act*)

atidengimą (1981). Iš skirtingų teorinių, kultūrinių laukų atkeliaujančios sąvokos ir skirtingų autorių romanų pasirinkimas disertacijoje ragina pasitelkti ir komparatyvistinę žiūrą.

Šis tyrimas **inspiruotas** pastebėjimo, kad vėlyvuoju sovietmečiu Lietuvoje ir išeivijoje įtvirtintas oficialusis požiūris į lietuvių literatūrą ir lietuvių tapatumą pirmiausia kaip į „kaimišką“ arba „valstietišką“, „artojišką“, „žemdirbišką“, „agrarinį“, „gamtišką“ (Kubilius 2002; Daujotytė 2003; Kelertienė 2006b; Sprindytė 2011 ir kt.), nepaisant pasikeitusio pasaulio, kuriame gyvename dabar, vis dar labai galingas ir ne visai adekvatus. Be to, tuomet, kai literatūros istorijose kalbama apie miestus, dažniausiai pabrėžiama vieno – dabartinės sostinės Vilniaus reikšmė beveik neminint kitų Lietuvos miestų ir miestelių (Cornis-Pope&Neubauer 2006; Skeivys 2010 ir kt.). Toks literatūros vaizdinys pasirodo problemiškas galvojant apie kultūros heterogeniškumą ir miestus, kurie buvo ir yra reikšmingi lietuvių literatūrai bei kultūrai.

Šie įtarimai tikrinti publikuotame straipsnyje (Petruilionytė 2015b)³, kuriame remiantis kultūros sociologų darbais (Bourdieu 2011; Milner 2006; Culler 2000 ir kt.) analizuotas edukacinis lietuvių literatūros diskursas. Tokį pasirinkimą lėmė kelios priežastys: 1) pasak kultūros sociologų, švietimo sistema vaidina lemiamą vaidmenį visuotinai diegiant įteisintą meno bei literatūros vartojimo būdą, 2) šis diskursas akivaizdžiausiai demonstruoja literatūros kanono ir tradicijos karkasą, 3) mokykloje suformuotas literatūros vaizdinys tampa kliše, kuri daugelį žmonių lydi visą gyvenimą (po mokyklos baigimo literatūros kritika dažniausiai nebėra skaitoma). Atliktas tyrimas užginčija edukaciniame diskurse dominuojantį „kaimiškos“ lietuvių literatūros vaizdinį ir pagrindžia miesto literatūroje tyrinėjimo reikalingumą.

Pirma, dažniausiai į privalomą mokyklinę lietuvių kalbos ir literatūros programą bei *Lietuvių klasikinės literatūros antologiją* įtraukti autoriai pristatomi siejant juos su valstietija, žemdirbyste ir kaimo kultūra. Tačiau atlikus išsamią statistinę šių rašytojų kilmės ir gyvenamosios aplinkos analizę paaiškėjo, kad 39 procentai jų augo dvarininkų, amatininkų, raštininkų arba intelektualų šeimose, buvo miestiškos kilmės. Nors 61 procentas rašytojų ir kilo iš kaimo, tačiau daugiau nei pusė jų išėjo į gimnazijas, universitetus miestuose arba seminarijas, tapo kunigais (Petruilionytė 2015b: 13). Norėtusi klausiti – kažin ar be atsitraukimo nuo kaimo

---

³ „Nematomi miestai“ lietuvių literatūros „vartų sergėtojų“ diskurse“. Būtina paaiškinti, kad šis tyrimas buvo numatytas kaip viena svarbių disertacijos dalių. Tačiau po ilgų diskusijų su skirtingų sričių akademikais Lituanistikos katedroje VDU ir Gento urbanistinių tyrimų grupės centre (GUST) mokslinės stažuotės metu, teko priimti sudėtingą sprendimą ir disertacijoje apibūdinti tik esmines miesto literatūroje tyrimą suformavusias aplinkybes nepateikiant viso sociologinio tyrimo teksto. Diskusijose buvo pabrėžiamos problemos, kurias galėtų iškelti sociologinis tyrimas disertacijoje, skirtoje miesto reprezentavimo strategijoms literatūroje.

kultūros, rašytojai būtų ją taip aprašę? Galbūt miestų jiems reikėjo tam, kad juose galėtų rašyti apie kaimą?⁴

Antra, pokalbiai su įvairių klasių lietuvių kalbos ir literatūros mokytojais parodė, kad „kaimiškos“ literatūros recepcija šiandieninėse mokyklose yra problemiška. Programiniai kūriniai mokiniams sunkiai suprantami, svetimi ir nuobodūs, stinga tolygumo tarp kaimą ir miestą vaizduojančių kūrinių skaičiaus, apie „miesto“ literatūrą kalbama per vėlai (*ibid*: 15).

Trečia, trumpa naujausio *Literatūros vadovėlio 12 klasei* (2012) (autorai Irena Kanišauskaitė, Loretta Mačianskaitė, Dalia Satkauskytė ir kt.) apžvalga parodė, kad „kaimiško“ lietuvių kultūros modelio įtvirtinimui jame skiriama daugiau dėmesio nei miestų kultūrai. Be to, kai kurių modernistinių rašytojų kūriniai pristatomi neaktualizuojant miesto matmens (pavyzdžiui, Antano Škėmos). Straipsnyje parodoma, kad literatūros procesai vadovėlyje pristatomi ne problemiška, o chronologiškai kartojant frazes apie kaimo kultūros reikšmę literatūrai ir lietuvybei apskritai (Petrušionytė 2015b: 16). Sociologiniu požiūriu, tų pačių frazių kartojimas tampa priemone tvirtinti valstietišką, o ne kokį kitą lietuviškos kultūros vaizdinį. Kalbinė struktūra veikia sąmonės struktūrą – taip stiprinamas paradoksalus, palyginus su vakarų kultūra, ryšys tarp lietuvių rašto kultūros ir žemės darbų (*ibid*).

Ketvirtas svarbus argumentas – rašytojų nuomonė apie lietuvių literatūros, kaimo ir miesto santykį. Nemažai skirtingos kartos lietuvių rašytojų yra kritikavę tiek XX a. literatūroje vyravusį senojo kaimo – prarasto rojaus idealizavimą, tiek literatūrinę kritiką, iškėlusią kaimo ar miško „stebuklą“ miesto atžvilgiu (Žlabys-Žengė 1939a, 1939b; Škėma 1958; Venclova 1970, 1977; Vaičiūnaitė 1983, 1990; Gavelis 1991, 2007; Martinaitis 2009 ir kt.). Ir šiuolaikiniai lietuvių rašytojai pabrėžia – miestus reflektuoti literatūroje svarbu todėl, kad miestai keičiasi, o aprašymų dėka galime vėl juos aplankyti: „literatūroje įvaizdinti miestai yra spalvinga miestų istorija, dažnai įdomesnė už sausą faktografiją todėl, kad literatūros miestuose visada gyvena žmonės. Literatūroje aprašyti miestai dažnai yra dar įdomesni ir įspūdingesni nei tikrovėje, nes juos įvaizdino rašytojo talentas, paremtas unikaliu, tik jam vienam būdingu matymu ir suvokimu“ (*RAM*: Čepauskaitė). Rašytojas Markas Zingeris į klausimą, kodėl svarbu ir ar apskritai svarbu miestus reflektuoti, įvaizdinti, apie juos kalbėti literatūroje, atsakė retoriškai, kiek ironizuodamas: „kodėl svarbu alsuoti?“ (*RAM*: Zingeris).

Reiktų pastebėti, kad „kaimiškas“ lietuvių literatūros vaizdinys stipriai paveiktas socioistorinių aplinkybių. Sovietmečiu kaimą aprašantys kūriniai buvo įtraukiami į kanoną, nes literatūra turėjo tautinio tapatumo sergėtojo ir formuotojo funkciją, o miestai iš dalies sieti su

---

⁴ Istoriko Tomo Balkelio knyga *Moderniosios Lietuvos kūrimas* (2012) panašiai parodo, kad, nors lietuvių kultūra kilo iš kaimo, jos kūrimas ir stiprinimas prasidėjo miestuose, socialinėje ir kultūrinėje XIX a. pabaigos imperijos metropolijų aplinkoje – gimnazijose, seminarijose ir universitetuose.

sovietine urbanizacija ir todėl lietuvių kultūroje įgijo nemažai neigiamų konotacijų. Tačiau tokį literatūros vaizdinį pirmiausia formuoja ir stiprina literatūros „vartų sergėtojų“ (taip literatūros reikšmę ir vertę kuriančiuosius siūlo vadinti sociologas Pierre'as Bourdieu) diskursas. „Vartų sergėtojai“ šiuo atveju – literatūrologai, kritikai, lietuvių literatūros ir kalbos programų bei vadovėlių sudarytojai, mokytojai – tie, kurie turi simbolinį kapitalą lietuvių literatūros lauke.

Mokyklose dominuojančio literatūros mokymo problemas, kuomet kūrinių pristatymai ir kritiniai perskaitymai apribojami vienu, bet ne kitų reikšmių bei vertybių išryškiniu padeda paaiškinti kultūros teoretiko Raymondo Williamso sąvoka „jausminė struktūra“. Jausminė struktūra – tai besikeičiančios perspektyvos, kurios paremtos tuo, ką pasirenkame nuslopinti arba atskleisti praeities skaitymuose (Williams 1977: 128–135). Teoretiko tvirtinimu, ši „kebli frazė ir mintis“ itin susijusi su kasdienybės patirtimi ir aktyviu formavimu (Williams 2011: 334–335). Williamso idėjos kreipia dėmesį į socialinę (kaimišką arba miestišką) lietuvių literatūros kritikų kilmę ir patirtis – šie veiksniai daro įtaką kuriant ir tiriant literatūros lauką⁵. Miestų tyrimams reikšmingoje knygoje *The Country and the City* (1973) Williamsas analizuoja, kaip kaimo ir miesto vaizdiniai anglų literatūroje nuo XVI a. tapo centriniais simboliais konceptualizuojant socialinius ir ekonominius kapitalizmo pokyčius Anglijoje. Mokslininkas kalba apie simptominę, diagnostinę ir bendrąsias problemas atspindinčią anglų patirtį, susijusią su dviem dažnai priešingais žodžiais „kaimas“ ir „miestas“, kurie turi galingas, istoriškai susiklosčiusias konotacijas. Pasak Williamso, anglų požiūriai į kaimą ir agrarinio gyvenimo idėją išliko ypač stiprūs net ir po to, kai visuomenėje ėmė vyrauti urbanizmas (1973: 2). Tą rodo ir anglų literatūra, kuri kelis dešimtmečius po urbanizmo įsivyravimo taip pat išliko dominuojančiai agrarinė (*ibid*). Labai panašūs dalykai vyko daugiakalbėje, daugiakultūrėje ir daugiatautėje Belgijoje XIX a. – flamandai olandiškai rašė apie kaimą norėdami atsiskirti nuo prancūzakalbių, tačiau jų literatūrinė kalba buvo labai moderni (Keunen 2015b; Vervliet 2000).

Pristatytas tyrimas signalizuoja panašias (nors dėl sovietmečio ir gerokai vėluojančias) kultūrinės slinktis nuo kaimo link miesto ir Lietuvoje. Vadinasi, Williamso teiginiai su tam tikromis išlygomis gali būti pritaikomi XXI a. lietuvių kultūros tyrimui. Šis teoretikas išskyrė tris kultūros fazes: liekamoji, vyraujanti ir kylanti, kurioms būdinga persidengti (1977: 121–127). Williamso teigimu, liekamoji fazė dažnai išlieka ilgai aktyvi netgi tuomet, kai ją suformavusios socialinės sąlygos pranyksta (*ibid*: 122). Atsižvelgiant į šias mintis, kaimiškosios lietuvių kultūros fazę šiandien galima įvardinti kaip liekamąją-vyraujančiąją, o miestiškąją – kaip kylančiąją. O tarp jų nuolat vyksta kova.

---

⁵ Šiuo atveju, kaimiška literatūros kritiko kilmė gali daryti įtaką visai kitiems dalykams nei kaimiška rašytojo kilmė, nes literatūros lauke skiriasi šių dalyvių funkcijos. Kritikas yra „vartų sergėtojas“, o rašytojas – tas, kuriam vartai gali būti atidaryti arba ne.

Temos iširtumas. Miesto sąvoka turi labai ilgą istoriją, tačiau įvairiapusis susidomėjimas šiuo fenomenu greičiausiai prasidėjo XIX a. pab. kartu su industrializacijos suklestėjimu. Urbanistinių formų tyrimas ilgai rūpėjo sociologams ir geografs, kurie XX a. pr. paklojo pamatą urbanistinei sociologijai Čikagos mokykloje (Čikagos universiteto sociologijos katedroje) – ten studijuota industrinių miestų demografija, planavimas ir socialiniai santykiai. Ankstyvųjų XX a. pr. miesto teoretikų ir sociologų (Georgas Simmelis, Ernestas W. Burgessas, Lewis Mumfordas, Siegfriedas Kracaueris, Louisas Wirthas, Maxas Weberis, Jane Jacobs ir kt.) darbuose brėžta paralelė tarp modernaus miesto ir modernybės. Labai dažnai miestas tyrinėtas pasitelkiant opozicijas kaimas (arba agrarinis) vs. miestas (arba urbanistinis). XX a. vid. po erdvinio posūčio humanitariniuose ir socialiniuose moksluose urbanizmo teorijos ir praktikos ėmė ginčyti priešingybėmis grįstą miesto tyrinėjimą akcentuodamos erdvės kaip analizės ir kritikos kategorijos svarbą (Lefebvre 1974; Foucault 1986; Soja 1996 ir kt.). Po 2000-ųjų suintensyvėjo nepastebėtų, mažų(jų), antrųjų Šiaurės Amerikos ir Europos miestų, kurie komplikuoja klasikinę urbanistinę teoriją, tyrinėjimas. Dauguma XX a. miestų analizių rėmėsi Londono, Paryžiaus ir Niujorko naratyvais (vakarų vaizduotėje įsigalėjusi samprata: Londonas yra XVIII a., Paryžius – XIX a., Niujorkas – XX a. pasaulio sostinės) (Keunen 2015a). Postkolonijinės, feministinės ir postruktūralistinės prieigos į miestą ėmė kritikuoti šį metropolijų diskursą, dažniausiai reprezentuotą iš baltaodžio, vidutinės klasės heteroseksualaus vyro autoriaus požiūrio taško, vadindami jį monopolizuojančiu, homogenišku, maskuojančiu ir ignoruojančiu skirtumus. Šiandien vis intensyviau ginčijama, kad, nors Londonas, Paryžius ir Niujorkas yra paradigminiai vakarų visuomenės sampratai, tai nereiškia, kad jie atstovauja sudėtingų urbanistinių modernybės sąlygų ir reprezentacijų visumą (Parsons 2003: 4) (daugiau Bridge&Watson 2000; Cornis-Pope&Neubauer 2002, 2006; Bell&Jayne 2006; Hodos 2007, 2012; Ammel 2013; Eeckhout&Keunen 2010; Keunen 2015a ir kt.).

Kultūros teoriją ir filosofinius modernybės bei miesto apmąstymus vis dar inspiruoja kultūrologo ir filosofo Walterio Benjamino *Arkadų projektas* (pradėtas 1927 m.), kuris paklojo pamatą „pilnam šešėlių, tekstiniam“ XIX a. Paryžiui (Donald 1999: 42). Priešingai nei konvencionalus manymas, kad miestas nėra gražus (modernizmas vadintas bjaurumo kultu), Benjaminui miestas buvo susvajotas pasaulis, romantiškas ir fantasmagoriškas, svaiginantis, viliojantis ir gąsdinantis tuo pačiu metu: „daiktų pasaulio centre stūksa pats fantastiškiausias objektas – Paryžiaus miestas. Tačiau tik maištas visiškai atskleidžia siurrealistinį jo veidą (tuščios gatvės, kuriose sprendimą lemia švilpimas ir šūviai). Joks veidas nėra toks siurrealistiškas kaip tikrasis miesto veidas“ (2005: 66). Miesto apmąstymus Benjaminas rėmė ne tik savo patirtimis, bet ir literatūriniais Charleso Baudelaire'o, Arthuro Rimbaud, André Bretono, Louis Aragono tekstais (1999, 2005 ir kt.). Pasak Keuneno, šis filosofas miesto

vaizdinius vadino modernaus žmogaus atsispyrimo sudėtingam kapitalistiniam pasauliui strategija, o iracionalius, mitinius aplinkos afektus laikė esminiais urbanistinio gyvenimo būdui (2013: 62–64). Rašytojų modernistų Jameso Joyce'o, Virginijos Woolf ar postmodernisto Italo Calvino miestų reprezentacijos ne vienam tyrinėtoji padeda ieškoti „miesto stebuklo“ literatūroje. Tą mėgina daryti ir ši disertacija – ieškoti miesto stebuklo lietuvių literatūroje, panašaus į tokį, kokį mene, pasak Benjamino, atrado surrealistai, ir tokio, kokiu taip sugebėjo žavėtis jis pats.

Urbanistinių studijų istorijoje viena pagrindinių disciplinų yra miesto romano studijos (Eeckhout&Keunen 2010). Miestų įsivaizdavimus problemiška tyrinėjo daugybė užsienio literatūrologų ir kultūrologų. Pike'as (1981) analizuoja, kaip literatūroje reprezentuojami miestai reflektuoja urbanistinę kultūrą: XIX a. literatūrinis miestas išreiškė individo atsiskyrimą nuo bendruomenės, o XX a. – pačios bendruomenės sąvokos fragmentaciją. Donalds (1992, 1999, 2011) knygos ir straipsniai nušviečia būtinumą miestus pažinti ir juos tyrinėti per reprezentacijas, nes kitokie būdai mums galbūt neįmanomi. Labai įtakinga Lehano knyga *City in Literature* (1998) akcentuoja modernaus miesto iškilimą kaip Apšvietos konstrukciją ir tiria būdus, kuriais miestas conceptualizuotas nuo jo pradžios iki šių dienų. Be to, Lehanas nubraižo kanonizuotos miesto literatūros raidos vakarų tradicijoje eskizą pažymėdamas slinktis nuo romantizmo iki pat aukštojo modernizmo tekstų bei postmodernios prozos. Alterio studija (2005) tvirtina modernių urbanistinių patirčių įtaką rašytojų Gustavo Flauberto, Charleso Dickenso, Andréjaus Belo, Franzo Kafkos, Woolf, ir Joyce'o romanų kalbos technikoms. Keuneno straipsniuose ir knygoje (1999, 2001, 2013, 2015a, su Verraest 2012) analizuojami modernaus ir postmodernaus miesto chronotopai, estetizuoto ir romantizuoto, antrojo miesto vaizdiniai literatūroje ir mene. Ammelo disertacija, skirta Helsinkio patyrimams suomių prozoje (2013) tampa parankiu pavyzdžiu tyrinėjant mažo Europos miesto Kauno ir jį patiriančių žmonių įvaizdinimą literatūroje.

Vertėtų paminėti centrinės rytų Europos literatūrinių kultūrų istorijos II-ojo tomo dalį, kurioje turbūt pirmą kartą kultūros bei literatūros istorijos kontekste aktualizuojami Vilniaus, Tartu, Talino, Rygos, Gdanskio, Varšuvos ir kt. miestai kaip hibridinės literatūrinės tapatybės ir daugiakultūrės produkcijos vietos (Cornis-Pope&Neubauer 2006). Knygoje publikuotame straipsnyje poetas ir literatūrologas Tomas Venclova išryškina miesto vaizdinių dinamiškumą ir prieštaringumą bei jų sąsajas su Lietuvos valstybe bei tauta (2006). Vis dėlto, nors urbanizacija tapo įprasta, akademinės vakarų diskusijos apie naują miesto literatūrą vis dar gan padrikos.

Tą patį galima pasakyti ir apie lietuvių literatūrologiją – sunku konceptualizuoti miestų tyrimų tendencijas, mat teorinio, kritinio ar praktinio lauko kol kas stokojama⁶. Ypač trūksta studijų, paremtų vakarų teoretikų darbais. Neretai susitelkiama į vieno autoriaus (dažniausiai – Ričardo Gavelio, Česlovo Milošo, Jurgio Kunčino, Juditos Vaičiūnaitės,) ar vieno miesto (dažniausiai – Vilniaus) studijavimą (Kelertienė 2006a; Kvietkauskas 2007; Samalavičius 2007; Čerškutė 2008 ir kt.). Kiti reikšmingi literatūriniai lietuvių miesto tyrimai: sociologinis požiūris į tarpukario miesto romanus (Račiūnaitė 1999, 2003), miesto įvaizdžių prozoje bei dramaturgijoje analizės (Davoliūtė 2002; Martišiūtė 2006) bei studijos, skirtos ne tiek miesto fenomeno tyrimui, kiek literatūriniam avangardizmo (keturvėjininkų, trečiafrontininkų) judėjimams, susijusiems su miestu (Striogaitė 1998; Zürcher 1998; Keturakis 2003).

Kauno ir jo regiono ryšys su lietuvių literatūra bei lietuviškąja tapatybe aktualizuotas straipsnių rinkinyje *Literatūrinė Kauno regiono savimonė* (2011): apčiuopti mitologinio Kauno naratyvo ženklai XIX a. literatūroje (Buckley), fiksuotos semantinės atmintimi paremtų miesto užrašymų dominantės XX a. lietuvių poezijoje (Mykolaitytė), tyrinėtas pirmasis veikėjų susidūrimas su miestu įvairiu metu pasirodžiusiuose Kauno rašytojų kūrinuose vaikams (Gustaitienė), nušviesta Kauno erdvė kaip zona ar heterotopija lietuvių literatūroje (Višomirskytė), teoriškai tirti regioninės savivokos klausimai ir vietos, kraštovaizdžio bei tapatumo sąveikos XXI a. pr. Kauno literatūrinuose ir fotonaratyvuose (Mačaitytė-Kaselienė), aiškintasi, ar bioregioninė savimonė vienodai būdinga miesto (Kauno) ir miestelių, kaimų žmonėms (Žakevičienė). Nuoseklų šių mokslininkų domėjimaisi miesto fenomenu rodo ir tarpdalykinė VDU Literatūros katedros konferencija „Antrojo miesto fenomenas: teorija, istorija ir pasakojimai“ (2013). Vilniaus ir Kauno vaizduosena aptarta mokslinėje konferencijoje „Vilnius ir Kaunas lietuvių kultūroje (1918–1940): tapatumo raiška“ (2013) (LLTI). Į vieną iš stereotipizuotų Kauno kaip laikinai buvusios Lietuvos sostinės vaizdinių reprezentavimą literatūroje gilinasi Viktorija Šeina (2006, 2012, 2013, 2014), Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė (2015). Kauno vaizdavimą tarpukario jidiš literatūroje ir jų tarpusavio sąsaitas yra analizavusios Akvilė Girgoravičiūtė (2012) ir Goda Volbikaitė (2012, 2016).

Stiprios ir Kauno istorikų, architektų ir menotyrininkų mokyklos, kuriose įvairiais pjuviais nagrinėjamas Kauno identitetas (Egidijaus Aleksandravičiaus, Zigmanto Kiaupos, Jono

---

⁶ Tačiau nemaža įvairaus žanro kultūrologinių, sociologinių, žurnalistinių ir kitokių tekstų, mokslo, meno projektų skirtų Lietuvos miestams: projektai „Literatūros geografija: tekstų teritorijos ir vaizduotės žemėlapiai“ (2011–2015) (VU), „Europos miesto tapatybė: centro ir periferijos sandūros“ (2008–2010) (LLTI), „Šiuolaikinės miesto kultūros tyrimai“ (VDU), „Atminties sapnai“ (2011), „Laisvės alėjos bohema: atminties vietos“ (2013), „Kauno kultūrinės atminties vietos“ (VDU galerija „101“), virtualus Kauno atminties archyvas www.atmintiesvietos.lt, „Rytų ir Vidurio Europos miestų kaita: architektūriniai, kultūriniai ir socialiniai aspektai“ (VU) – keturi seminarai (2008), tarptautinė konferencija (2008) ir interviu su Lietuvos architektais – viso to rezultatai pateikiami mokomojoje knygoje tokiu pačiu pavadinimu (2009), mokslo klasteris „Lietuvos miestų tarpdalykiniai tyrimai“ (VDU), žurnalas *Miesto IQ* (nuo 2010 m. – *IQ. The Economist*), knygos *Kitoks miestas* (2009), *Raktai į Lietuvos miestus* (2010), žurnalas *Užkalnio* (leidžiamas nuo 2016 m.) ir kt.

Vaičėnonio, Arvydo Pakštėlio, Vaido Petruolio, Audrio Karėliaus, Nijolės Lukšionytės-Paužuolienės, Daivos Citvarienės, Rasos Źukienės ir kt. darbai). *Kauno istorijos metraštis* nuo 1998 m. pildo dėmesio Kauno istorijai spragas ir tęsia akademinę miesto tyrimų tradiciją.

Ši disertacija nauja ir aktuali keliais aspektais. Pirmiausia, taikytos Lietuvoje mažai žinomų literatūrologų, naratologų, kultūros ir urbanizmo studijų teoretikų (Alterio, Ameelo, Bal, Donaldso, Jamesono, Keuneno, Ryan, Smethursto) idėjos reikšmingai papildė lietuvių literatūros tyrimų lauką. Sukurtas miesto reprezentavimo strategijų tyrimo modelis galėtų nušviesti bet kurio miesto vaizdinius (galbūt ne tik literatūroje ir ne tik Lietuvos) bei galėtų būti pasitelkiamas tyrinėjant miestų reprezentavimo strategijas. Naujas ir komparatyvistinės analizės taikymas pasitelkiant miesto sąvoką tokiu būdu ligšiol neanalizuotiems romanams viename tyrime. Disertacija papildė kritines ir istorines lietuvių literatūros studijas, kuriose miestas (priešingai nei kaimas ar gamta, miškas) kaip kultūrinis artefaktas ir literatūrinių vaizdinių generatorius sulaukė santykinai mažai dėmesio. Romanuose išryškėjusi paralelė tarp miesto ir lietuviybės siūlo alternatyvą įsigalėjusiam mąstymui apie išskirtinai „kaimišką“ („valstietišką“, „agrarinę“) lietuvių ir lietuvių literatūros tapatybę. Be to, tyrimas nušviečia Kauno reikšmę lietuvių literatūroje ir kultūroje. Atskleista literatūrinių Kauno reprezentavimo strategijų įvairovė pritildo kultūroje gyvuojantį stereotipinį mąstymą apie Kauną kaip pirmiausia „laikinąją sostinę“ ar „lietuviškiausią miestą“. Tarptautiniame kontekste disertacija siūlo dar vieną pasakojimą apie mažuosius, antruosius, periferinius miestus ir jų svarbą mums (juk mažuosiuose miestuose gyvena dauguma pasaulio miestiečių).

Disertacijos struktūra. Darbą sudaro įvadas, dvi į smulkesnius skyrius ir poskyrius dalijamos tyrimo dalys, išvados bei keturi priedai. Pirmojoje teorinėje-metodologinėje dalyje pristatomas Bal siūlomas kultūrinės analizės būdas ir išskleidžiamos pagrindinės teorinės sąvokos bei prieigos. Antrojoje dėstymo dalyje atskirai analizuojamos miesto reprezentavimo strategijos pasirinktuose romanuose. Išanalizuotus romanus mėginama atidengti kaip socialiai simbolinius aktus ir paaiškinti galimas juose reprezentuoto miesto funkcijas bei reikšmes platesniame sociokultūriniame kontekste. Romanų analizės išdėstymo logika remiama postmodernaus chronotopo sąvoka, žyminčia slinktis nuo laiko ir istorinės vaizduotės link geografinės ir erdvinės vaizduotės. Ši slinktis matyti ir vertinant kūrinis iš žanro perspektyvos – pradedama Fominos ir Zingerio „dominuojančios srovės“ romanų analize, tuomet pereinama link postmodernių Kunčino, Beresnevičiaus bei Kunčiaus tekstų. Pagrindinių šaltinių analizė papildoma kontekstinių šaltinių, kurie vienaip ar kitaip ataidi romanuose gvildenamas idėjas, aptarimu. Kiekvieno skyriaus pradžioje pateikiamas trumpas rašytojų ir jų romanų fabulos pristatymas, o pabaigoje – analizės apibendrinimai. Galiausiai pristatomos tyrimo išvados, literatūros sąrašas ir priedai. Pirmajame priede pateikiami klausimai apie miestą ir literatūrą

lietuvių rašytojams, antrajame – rašytojų atsakymai į šiuos klausimus, trečiajame – interviu su rašytojumi Kunčiumi, ketvirtajame – romano *Dervišas iš Kauno* viršelio, svarbaus kūrinio analizei, kopija.

Analizuojamų romanų pavadinimų santrumpos, naudojamos cituojant

1. *Mes vakar buvom saloje* – MVBS.
2. *Grojimas dviese* – GD.
3. *Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius* – APMP.
4. *Kasdien į karą* – KK.
5. *Tūla* – T.
6. *Paruzija* – P.
7. *Dervišas iš Kauno* – DK.

1. KELIAUJANČIOS SĄVOKOS: TEORINĖS TYRIMO PRIEIGOS

Kultūrologės Bal pasiūlytas kultūrinės analizės⁷ būdas „pasitelkiant sąvokas“ pripažįstamas kaip viena svarbiausių metodologijų pastarųjų dešimtmečių kultūros ir naratyvo tyrimuose (Earll 2008: 91). Bal teigimu, sąvokos yra lankstūs intersubjektyvumo įrankiai, kurie keliauja tarp disciplinų, individualių mokslininkų, istorinių periodų ir atskirų akademinių bendruomenių (2009: 13). Būtent dėl šio kintamumo sąvokos ypač naudingos naujai metodologijai, kuri nėra nei bukinanti, nei nelanksti ar arbitriška, „skysta“ (*ibid.*). Teoretikė kultūrinėje analizėje siūlo atsispirti nuo sąvokų, kurias vadina miniatiūrinėmis teorijomis: jos „veikia prieš trikdančias metodologines tradicijas su dogmomis“ (*ibid.*: 19; 2002: 44). Bal pažymi, kad tokia tyrime nėra taikomas vienas sistemiskai apibrėžtas, ribojantis metodas, bet mėginama sujungti kelias skirtingas sąvokas, o šiame procese dalyvauja tyrinėjamas objektas. Toks sąvokų išbandymas taip pat yra dalis tyrimo: „pasirinkdamas objektą, tu kvestionuoji *lauką*“ (2002: 4).

Pasak teoretikės, jei sąvokos yra aiškios, konkrečios ir apibrėžtos, jos „gali padėti artikuliuoti supratimą, perteikti interpretaciją, patikrinti vaizduotę ir įgalinti diskusiją, kuri būtų paremta bendrųjų terminų pamatu“ (2009: 19) ir – svarbiausia – jos gali tapti unikaliu euristiniu įrankiu kiekvienam tyrėjui. Bal sutinka, kad nelengva aiškiai apibrėžti sąvokas. Ypač todėl, kad jos savaime yra dinamiškos, interaktyvios ir ambivalentiškos; tačiau sąvokos galingos būtent dėl to, kad nereiškia to paties visiems (2002: 11). Dėl šios priežasties „sąvokų galia paskatinti naujus atradimus negali būti pripažinta be intersubjektyvumo faktoriaus“ (*ibid.*: 17). Intersubjektyvumas – Bal modeliui reikšminga sąvoka, atkeliaujanti iš filosofijos. Šią sąvoką fenomenologai paremia idėja, kad „savastis“, „kiti“ ir „pasaulis“ priklauso vienas kitam; jie „abipusiškai apšviečia vienas kitą ir gali būti suprasti tik sudarydami sąryšį“ (Zahavi 2009: 81).

Sąvokos yra problemiškos todėl, kad skirtinguose kontekstuose jos gali būti suvokiamos skirtingai. Tačiau visuomet galima vartoti apibrėžimą, kuris tinka tik vienai konkrečiai studijai. Remiantis šia mintimi, toliau pristatomos disertacijoje reikšmingos sąvokos mėginant nušviesti problemas, su kuriomis susidurta atliekant tyrimą.

---

⁷ Kultūrinė analizė, atsiradusi Amsterdame mokykloje, neturėtų būti painiojama su kultūros studijomis. Pirmoji susitelkia į komparatyvistinį ir tarpsdisciplininį kultūros studijavimą, o antroji stipriai susijusi su sociologija ir tyrinėja, kaip kultūrinė produkcija veikia bei kaip konstruojami kultūriniai socialiniai identitetai.

1.1. Sąvokos „urbanistinis“ ir „miestas“

Žodžių „urbanistinis“ („urbanistika“, „urbanizmas“, „urbanizacija“ ir kt.) ir „miestas“ (bei atributiškai vartojamas daiktavardis „miesto“ ar būdvardis „miestiškas“) reikšmės sinonimiškos, tačiau netapačios – tai matyti pasigilinus į jų etimologiją.

Žodis „urbanistinis“ kilęs iš lotyniško būdvardžio „urbanus“, kuris reiškia: 1. miesto, miestiškas; 2. prk. 1) išauklėtas, mandagūs, kultūringas; malonūs; 2) pavyzdingas; 3) sąmojingas; 4) begėdiškas, įžūlūs; 5) kultūrinis. Kaip lotynų kalbos daiktavardis, „urbanus“ reiškia miestietį. Žodis „urbanus“ išvestas iš daiktavardžio „urbs“, kuris reiškia: 1. miestas; 2. prk. miestiečiai, miesto gyventojai; 3. miesto tvirtovė (pilis); 4. prk. esmė (*LotLŽ*). Šis žodis semantiškai susijęs ir su graikų kalbos daiktavardžiu „polis“, o šis rodo ryšius su tokiais žodžiais kaip „pilis“, „tvirtovė“, „bendruomenė“, „bendri reikalai“, „valstybės valdymas“ ir kt. (Wittig-Marcinkevičiūtė 2011: 8). Žodis „urbanistinis“ dabartinėje vartosenoje dažniausiai vartojamas kaip būdvardis, nurodantis miesto ypatumus, pavyzdžiui, urbanistinis gyvenimas arba urbanistinė plėtra (Hutchison 2010: 836). Istorikai šis būdvardis susijęs su tokiais sąvokomis kaip „modernybė“ ir „modernybės sąlygos“, „metropolis“ ir „metropolio gyvenimo būdas“ (*ibid*; Eeckhout&Keunen 2010: 899).

Lietuvių kalbos daiktavardžio „miestas“ semantika susijusi su įvairiais kitų kalbų žodžiais ir gali būti paaiškinta keliomis kryptimis. Etimologiškai šis žodis yra skolinys iš lenkų kalbos daiktavardžio „męsto, miasto“ (*Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė*). Lenkiškas daiktavardis „miasto“ (arba būdvardis „miejski“) susijęs su daiktavardžiu „miejsce“, reiškiančiu vietą (*LenkLŽ*). Angliškas žodžio „miestas“ atitikmuo „city“ kyla iš lotyniško daiktavardžio „civitas“, kuris reiškia: 1. pilietybė, pilietybės teisė; 2. valstybė; piliiečių bendriją, piliiečiai; 3. miestas (yp. Roma) (*LotLŽ*). Žodis „city“ nereiškė miesto dabartinėje vartosenoje įprasta prasme (tą reiškė minėtas „urbs“). Ilgai ir sudėtingai vystęsis žodis „civitas“ yra vedinys iš daiktavardžio „civis“, kurio prasmė artima dabar vartojamiems žodžiams „nacionalinis“, „tautinis“, „valstybinis“ (angl. *national*) (Williams 1985a: 56). Angliškas žodis „town“, reiškiantis aptvertus pastatus ar grupės pastatų kiemą, egzistavo dar prieš žodžio „city“ atsiradimą – XIX a. juos imti skirti vienas nuo kito atsižvelgiant į dydį („city“ yra didesnis nei „town“) (*ibid*). Vadinasi, žodis „miestas“ semantiškai susijęs su 1) vieta, 2) su nacionališkumu, valstybiškumu.

Miestų tyrimuose, priklausomai nuo srities, akcentuojami įvairūs pristatytų žodžių atspalviai. Regis, su modernybe susijęs būdvardis „urbanistinis“ dažniau pastebimas užsienio sociologų ir architektų darbuose (enciklopedijos pavadinimas *Urbanistinių studijų enciklopedija* (angl. *Encyclopedia of Urban Studies* (2010) (ne „miesto studijų“ enciklopedija); sąvokos

„urbanistinė plėtra“ ir „urbanistinis planavimas“, „urbanistinė architektūra, kultūrologija, sociologija, politologija“ ir kt.

Bendrojoje Lietuvos akademinės elektroninės bibliotekos (*eLABa*) paieškoje matyti, kad lietuvių kalba rašomuose skirtingų sričių darbuose vyrauja daiktavardis „miestas“ (daugiau nei 300 įrašų) būdvardžio „urbanistinis“ atžvilgiu (50 su žodžio šaknimi susijusių įrašų). Tą liudija ir įvairių studijų pavadinimai – Lietuvoje leidžiamas vienas mokslo žurnalas *Urbanistika ir architektūra* (į anglų kalbą verčiama *Town Planning and Architecture*), tačiau kitų miestotyrai skirtų leidinių pavadinimuose vartojamas žodis „miestas“ ar „miesto“⁸. Peržvelgus lietuvių literatūrologų darbus, galima aptikti vos keletą atvejų, kuomet literatūra vadinama „urbanistine“ (Julius Kaupas – „urbanistinės pasakos pradininkas“ (tiesa, kitur įvardijama „miesto pasakos pradininkas“) (Tidikytė 2004: 197; 5), keli tyrėjai šią savoką vartoja apibūdinami savo interesų lauką (Mindaugas Kvietkauskas, Viktorija Šeina). Įdomu, kad dauguma mano kalbintų rašytojų taip pat vartoja žodį „miestas“ ir vos keli (Čepauskaitė, Jakučiūnas, Tumasonytė) – „urbanistinis“. Tai liudija, kad šie sinonimiški, bet skirtingus ypatumus nurodantys žodžiai lietuvių vartosenoje kartais tapatinami. Turbūt tai pasitaiko ne tik lietuvių kalboje – minėtoje *Urbanistinių studijų enciklopedijoje* straipsnis skiriamas urbanistiniam romanui, tačiau tekste pateikiamas ir įvardijamas „miesto romanas“ (Eeckhout&Keunen 2010: 899).

Kalbant apie žodžių „urbanistinis“ ir „miestas“ vartoseną lietuvių kalboje reiktų pastebėti, kad jie ir kiti su jais semantiškai susiję žodžiai turi nemažai papildomų konotacijų. XX a. sieti su tarpukario Kaunu (kur radosi XX a. Lietuvos modernybė ir urbanizmas), ilgainiui žodžiai „urbanistinis“ ir „miestas“ turbūt imti sieti su sovietine urbanizacija. (Panašiai JAV, kur, viena vertus, būdvardis „urbanistinis“ siejamas su negatyviais šiuolaikinio pasaulio ypatumais – nusikaltimais ir skurdu, kita vertus, pasitelkiamas reklamuojant išskirtinį urbanistinį gyvenimo būdą (Hutchison 2010: 836). Dauguma neigiamų, menkinamųjų šio žodžio konotacijų lietuvių kalboje greičiausiai atsirado arba sustiprėjo būtent sovietmečiu: „miesčionis“, „miesčioniškumas“, „buržuazija“, „buržujus“ (sovietmečiu šie žodžiai labai dažnai taikyti apibūdinant tarpukario Kauną viešajame ir literatūriniame diskurse). Aiškinant žodžių „miesčionis“ ir „miesčioniškumas“ reikšmes *LKŽ* pateikiama žyma „sov.“, kuri nurodo „sovietines realijas atspindintį žodį, žodžio reikšmę, reikšmės atspalvį, iliustracinį pavyzdį“. *TŽŽ* žodžiai „buržua“, „buržuazija“ ir „buržujus“ aiškinami pasitelkiant marksizmo teoriją, greta pateikiant tokius semantiškai artimus žodžius kaip „išnaudotojas“, „turtuolis“, „piniguočius“, „kapitalistas“, „plutokratas“ ir kt. – visi jie turi neigiamą atspalvį. Be to, apibūdinat šiuos

---

⁸ Pavyzdžiui, istorijai skirtas mokslo žurnalas *Miestų praeitis*, etnologų projektas *Šiuolaikinės miesto kultūros tyrimai*, kultūros almanachas *Miestelėnai*, kultūrinis žurnalas *Miesto IQ* ir kt.

žodžius pateikiamas ir frazeologizmas „žmogus žmogui vilkas“, kuris akivaizdžiai nurodo į neigiamus aspektus.

Disertacijoje svarbūs visi žodžio „miestas“ priereikšmiai: 1) miesto kaip vietos samprata, 2) miesto sąsajos su nacionališkumu ir valstybiškumu, 3) miesto sąsajos su modernybe. Analizuojamuose romanuose galima pastebėti visus šio žodžio atspalvius, tačiau priklausomai nuo vaizduojamo laikotarpio, socialinio, politinio ir kultūrinio konteksto, kūriniuose nuslopinamos arba iškeliamos atitinkamos jo reikšmės.

1.2. Miesto romanas

Urbanistinių studijų enciklopedijoje publikuojamo straipsnio „Miesto romanas“ autorių teigimu, šiandieninėje akademinėje kalboje sąvoka miesto (arba urbanistinis) romanas (angl. *urban novel* arba *city novel*) vartojama apibūdinti tiek teminę kategoriją literatūros kritikoje, tiek įvardinti žanrą arba požanrį grožinėje literatūroje (Eeckhout&Keunen 2010: 899). Mokslininkai pažymi, kad analizuojant miesto romanus ir remiantis empiriniu objektyvumu, analizės objektas dažnai gali būti nenustatytas, dėl to labai svarbu pradėti nuo dviejų ketinimo lygmenų, kurie formuoja šį terminą: rašytojo ketinimas ir skaitytojo interesas (*ibid*). Kitaip tariant, rašytojas sąmoningai gali kurti kūrinį apie miestą, skaitytojas – jį perskaityti pasitelkdamas miesto sąvoką. Taip ir yra daugeliu kanonizuotų miesto romanų atvejų vakarų literatūros tradicijoje. Tačiau kita vertus, bet kuriame romane greičiausiai rasime tiesiogiai ar netiesiogiai reprezentuotą miestą. Vadinasi, kiekvieną romaną galima perskaityti kaip miesto romaną – tai jau skaitytojo ar kritiko pasirinkimas.

Pasak miesto literatūroje tyrinėtojų, romanas labai stipriai susijęs su miesto istorija ir miesto fenomeno iškilimu (Alter 2005; Eeckhout&Keunen 2010; Keunen 2015a ir kt.). Be to, miestas neatskiriamas ir nuo tokių literatūrinių judėjimų kaip realizmas, natūralizmas, modernizmas ar postmodernizmas vystymosi (Lehan 1998). Literatūrologas Alteris romano ir miesto santykį apibūdina taip:

[j]ei romano auditorija ir interesai buvo daugiausia buržua, ir jei romanas – pagrindinis žanras, iškilęs po spausdinimo mašinos išradimo – yra modernios literatūros žanras *par excellence*, tuomet natūralu manyti, kad romanai turėtų nuolat susitelkti į miestą, svarbiausią buržua gyvenimo teatrą ir taip pat kolektyvinės būties formą, kuri modernybės laikotarpiu patyrė įspūdingiausią ir dinamiškiausią augimą (2005: xi).

Alterio teiginyje tvirtinamas istorinis šio literatūros žanro ir miesto neatsiejamumas, dėl to nenuostabu, kad romaną mokslininkas vadina modernių urbanistinių patirčių seismografu. Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, miesto romanas buvo stipri „diskursyvinė realybė“ kuriant ir

skaitant XIX a. – XX a. pr. grožinę literatūrą Europoje ir Šiaurės Amerikoje (Eeckhout&Keunen 2010: 899). Pirmųjų „miesto autorių“ (Charleso Dickenso, Gustavo Flaubero, Honoré de Balzaco, George Eliot, Emilio Zola, Theodore'o Dreiserio, Alfredo Döblin, Jameso Joyce, Johno Dos Passos ir kt.) romanai buvo susiję su visuomenės mikrokosmoso vaizdavimu – biurokratizacija, industrializacija, metropolio gyvenimo būdu, individualizacija, moraliniais diskursais ir kitais miestams būdingais procesais (*ibid*: 900). Literatūrologas Lehanas pridėjo, kad literatūrinio miesto „skaitymas“ iš principo susijęs su intelektualine ir kultūrine istorija, kuri formavo miestą ir prisidėjo prie būdų, kuriais jis aprašytas literatūrinėje vaizduotėje (1998: 289).

Vystantis fiziniam miestui, keitėsi ir jo reprezentavimo literatūroje, ypač romanuose, strategijos. Pasak Lehano, komiškas ir romantinis realizmas suteikė mums galimybę pažvelgti į prekybinį, natūralizmas ir modernizmas – į industrinį, o postmodernizmas – į postindustrinį miestą (*ibid*). Nuo 1860 m. iki 1930 m. literatūroje dominavusios dokumentinės ir istoriografinės realizmo modos (romanas netgi matytas kaip urbanistinės aplinkos dokumentas⁹) susilpnėjo po didžiųjų modernistinių rašytojų sėkmės (Eeckhout&Keunen 2010: 902).

Klasikinis miesto romano scenarijus, kuriame individas (dažniausiai – atvykėlis iš kaimo ar miestelio) kovoja prieš industrinius ir komercinius modernybės ramsčius daugeliui urbanizmo paveiktų rašytojų ir skaitytojų tapo neberekšmingas (*ibid*: 901). Dauguma jų niekuomet nepatyrė kultūrinio šoko migruodami iš kaimo į miestą – tai patirtis, kuri dažniausiai inspiravo istorinį miesto romaną. Literatūrologai šias patirtis tyrinėjančius tekstus vadina „jauno žmogaus iš provincijos romanu“ (Lehan 1998: 3). Komparatyvistų manymu, toks kultūrinis posūkis miesto aplinką pavertė banalesne nei ji buvo pirmuosiuose miesto romanuose: miestas veikėjams dabar yra tarsi „numatyta“, natūrali ar savaime suprantama patirtis (Eeckhout&Keunen 2010: 901). Nustojusi domėtis opozicija tarp utopinių ir distopinių perspektyvų į modernų industrinį miestą, literatūra susitelkė į šiandieniniam pasauliui aktualias problemas, pavyzdžiui, postmodernus būvis, hiperrealybė, decentruoto subjekto reprezentacija ir kt. (*ibid*). Šiuolaikinėje literatūroje pastebima slinktis nuo ambicijos pavaizduoti miestą kaip modernybės įkūnijimą ar istorinę visumą link susitelkimo į vietines bendruomenes ir draudžiamas zonas kaip medžiagą urbanistinių patirčių studijavimui (Salmano Rushdie, Iaino Sinclairo, Sarah'os Schulman ir kt. rašytojų kūriniai) (*ibid*). Be to, atrodo, kad tiek rašytojams, tiek skaitytojams priklausymas specifinėms socialinėms grupėms tapo daug svarbesnis nei identifikavimasis su atsitiktine didmiesčio vieta, kurioje vyksta gyvenimo istorijos. Imta suprasti, kad metropolijos gyvenimo perspektyvos visuomet suskirstytos ir paveiktos klasės,

---

⁹ Tokią romano funkciją gerai iliustruoja modernisto rašytojo Joyce'o žodžiai laiške (1934) dailininkui ir rašytojui Frankui Budgeniui: „aš noriu pateikti tokį užbaigtą Dublino paveikslą, kad jeigu šis miestas vieną dieną staiga pradingtų nuo žemės paviršiaus, jis galėtų būti rekonstruotas iš mano knygų“ (cit. iš Johnson 2000: 1999).

rasės ar etniškumo, amžiaus, seksualumo ar kilmės šalies (*ibid* 902). Tokie atradimai tik paskatino urbanistinių naratyvų įvairovę.

Apibūdinti modernaus miesto pasaulio procesai, estetiškai tyrinėti ir vakarų miesto romanuose, buvo beveik nebūdingi politinei, socialinei ir kultūrinei Lietuvos situacijai XIX a. pab. – XX a. Nepaisant to, kad Kaunui tapus laikinąja Lietuvos sostine tarpukariu ėmė formuotis miestiškoji lietuviakalbių kultūra, suintensyvėjo literatūrų kelionės, studijos užsienio universitetuose ir pasirodė daugybė miesto patirtis reflektuojančių romanų¹⁰, kalbėti apie klasikinę lietuvių miesto literatūrą ar rašytojus būtų sudėtinga. Reikia pastebėti, kad tarpukariu rašytuose lietuvių romanuose miesto konotacijos labai panašios į tas, kurios buvo būdingos tiek ankstyvajai vakarų miesto literatūrai, tiek jos teorizavimams. Neretai tų kūrinių veikėjai kilę iš kaimo ar miestelio ir susiduria su iki tol nepatirtomis urbanizacijos problemomis. Tačiau tolimesnis tokios literatūros vystymasis Lietuvoje buvo pristabdytas pokariu, kai įvyko sovietinė okupacija.

Po Antrojo pasaulinio karo, XX a. vid. ir antrojoje XX a. pusėje socialinės, politinės ir kultūrinės aplinkybės skatino visai kitokias temas ir strategijas lietuvių romanuose. Literatūra Lietuvoje ir išeivijoje tapo vieta saugoti ir puoselėti lietuvių kultūrą bei tapatybę, joje dažnai glorifikuotas kaimas, gamta, gausu ezopinės kalbos ir kt. Tad turbūt galima kalbėti apie tuo metu kurtą klasikinį lietuvių kaimo romaną ar apsakymą, pavyzdžiui, Mariaus Katiliškio *Miškais ateina ruduo* (1957), Romualdo Granausko *Gyvenimas po klevu* (1986) ir kt. Tačiau norėusi pastebėti, kad žvelgiant iš šiamo poskyryje pristatytos teorinės perspektyvos, išeivijoje išleistas Antano Škėmos romanas *Balta drobulė* (išleistas 1958, parašytas 1952–1954) atitinka daugelį vakarų miesto romano bruožų. Vis dėlto, tokių kritinių Škėmos romano perskaitymų lietuvių literatūrologijoje, regis, nėra. Po Sovietų sąjungos žlugimo atgavus Lietuvos nepriklausomybę atsirado pavienių kritinių bandymų diskutuoti apie lietuvių miesto (Vilniaus) romanus, pavyzdžiui, Gavelio *Vilniaus pokeris* (1989) *Vilniaus džiazas* (1993), Kunčino *Tūla* (1993) (nors išleisti antrosios Lietuvos nepriklausomybės atgavimo laikotarpiu ar tik po jos, Gavelio ir Kunčino romanai „rašyti į stalčių“ dar sovietmečiu).

Šiuolaikinei lietuvių literatūrai ir konkrečiai disertacijose analizuojamiems šiuolaikinių miestiečių romanams paranki ši komparatyvistų Eeckhoute ir Keuneno mintis:

[b]e kintančio aplinkos ir personažų traktavimo, keletas tolimesnių estetinių transformacijų, regis, nugalabijo monolitinių miesto romaną. Dauguma „dominuojančios srovės“ vakarų romanų

¹⁰ Račiūnaitė remiasi Janinos Žekaitės lietuvių romano tyrimu (1970) ir suskaičiuoja apie šimtą miesto romanų, išleistų 1935–1940 m. laikotarpiu, pavyzdžiui: Teofilis Tilvytis *Ministerijos rožė* (1931), Liudas Dovydėnas *Ieškau gyvimo draugo* (1934; 1935), Antanas Vienuolis *Ministeris* (1935), Vincas-Mykolaitis-Putinas *Krizė* (1937) ir *Altorių šešėly* (1932–1933), Jonas Marcinkevičius *Jis turi mirti* (1937), Juozas Grušas *Karjeristai* (1935), Antanas Venclova *Draugystė* (1936), Stasius Būdavas *Loreta* (1936), Vytautas Katilius *Katastrofa* (1937), Petronėlė Orintaitė *Paslėpta žaizda* (1937) ir *Daubiškės inteligentai* (1937) ir kt. (2003: 91).

vaizduoja šiandienos miesto, miestiską pasaulį – visų pirma, kaip tekstualią ženklų sritį, pasaulį, kuriame dominuoja informacijos ir komunikacijos technologijų simuliakrai ir įtartinio vartojimo objektai. Tokie tekstai perša mintį, kad daugeliui rašytojų išskirtinė miestiško gyvenimo charakteristika daugiau nebėra jo modernybė, bet jo postmodernybė. Postmodernūs autoriai susikoncentruoja į savo asmeninių konfrontacijų su socialiniu pasauliu dirbtinumą ir sufabruotumą. Jų miestas pirmiausia ir daugiausia yra abstraktus, semiotinis pasaulis; ne empirinis miestas kaip toks pasirodo iššūkiu vidutiniam postmoderniam autoriui, bet fikciniai konstruktai, kuriuos mes naudojame mėgindami suprasti miestiską simuliakrų pasaulį ir „mediatizuotą“ (angl. *mediatized*) globalų kaimą, kylančius iš mūsų miestiškos padėties (2010: 902).

Fominos, Zingerio, Kunčino, Beresnevičiaus ir Kunčiaus kūrinuose miestiskas pasaulis vaizduojamas kaip sudėtingas konstruktas ar „tekstuali ženklų sritis“. Šie literatūriniai naratyvai estetiškai tyrinėja neišvengiamą savo veikėjų miestiečių susidūrimą su postmoderniu pasauliu ir, siūlo savitus būdus susidoroti su jo, Keuneno žodžiais tariant, „įspūdžių ir transformacijų chaosu“ (2013: 58–59). Dar daugiau, rašytojų uždavinys atrodo yra „padėti mums, skaitytojams, išgyventi ir, per atmintį ir vaizduotę konstruojant alternatyvias bei kompensacines erdves, paversti dabartį gyvenama“ (*ibid*). (Donald (2011) taip pat kalba apie „pedagoginę“ miesto literatūros funkciją, padedančią gyventi mieste, jį patirti ir suprasti). Iš tiesų, kultūros teoretikų manymu, literatūriniai (ir kiti meniniai) vaizdiniai turi daug daugiau funkcijų nei paminėtoji. Daugeliu atveju, literatūra gali pasiūlyti ir „įsivaizduojamus sprendimus neišsprendžiamiems prieštaravimams“ (Jameson 1981: 78). Šis disertacijai parankus sociologinis požiūris į literatūrą išsamiau pristatomas tolimesniame poskyryje.

1.3. Naratyvas – socialiai simbolinis aktas

Į klausimą „kas yra naratyvas?“, pasak naratologės Ryan, galima mėginti atsakyti dviem būdais: 1) aprašant naratyvą ir 2) apibrėžiant naratyvą (2008: 345). Šios dvi prieigos skiriasi tuo, kad pirmoji siekia išsiaiškinti ir paaiškinti, „ką naratyvas daro žmonėms?“, o antroji – „sugauti išskirtines būdingas naratyvo savybes“ (*ibid*). Disertacijoje daugiau dėmesio skiriama aprašomosioms prieigoms į naratyvą siekiant atidengti jo efektus, t. y. taikant kontekstinę naratyvo analizę. Gilinamasi į naratyvinio romanų diskurso elementus, kurie reikšmingi ideologijos ir vaizdinio perteikimui – tai įvairios semantinės kalbos figūros (metafora, metonimija, palyginimas ir kt.). Tokiai analizei svarbios įvade pristatyto kultūros teoretiko Jamesono įžvalgos.

Disertacijai reikšmingoje knygoje *Politinė pasąmonė: naratyvas kaip socialiai simbolinis aktas* (angl. *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*) (1981) Jamesonas laikosi iš esmės istorinės perspektyvos: „mūsų praeities skaitymai priklauso nuo dabarties

patirties“ (1981: 11), „nėra nieko, kas būtų nesocialu ir neistoriška“ (*ibid*: 20). Vienas esminių klausimų Jamesonui yra istorijos reprezentavimas. Teoretiko manymu, tekstus istorizuoti būtina dėl to, kad mes niekada nesusiduriame su jais staiga – greičiau tekstus skaitome kaip „visada-jau-perskaitytus“ ir priimame per „nusėdusius buvusių interpretacijų sluoksnius“ arba skaitymo įpročius bei kategorijas, „išvystytas tų paveldėtų interpretacinių tradicijų“ (*ibid*: 9). Literatūrinius XIX–XX a. pr. natūralistų, realistų, ir modernistų tekstus Jamesonas tyrinėja siekdamas restruktūrizuoti ideologijos, nesąmoningumo ir troškimo, reprezentacijos, istorijos, kultūrinės produkcijos problematiką „aplink visa informuojantį naratyvo procesą“, kurį jis laiko „centrine žmogaus sąmonės funkcija ar *instancija*“ (*ibid*: 13).

Teoretikas aiškina, kaip reiškiasi ir kaip gali būti suvokiama Istorija: „Istorija gali būti suvokiama tik per jos efektus ir niekada tiesiogiai kaip kokia realizuota jėga. Tai pagrindinis požiūris, kuriuo Istorija kaip pamatinis ir netranscenduojamas horizontas nereikalauja konkrečių teorinių pateisinimų“ (*ibid*: 102). Tad Jamesonas siūlo idėją, kad mes galime pamiršti istoriją, tačiau vis tiek nesąmoningai būsime „istorizuoti“, kaip ir bet kuris tekstas. Todėl ir bet kokio teksto skaitymas bei interpretavimas neišvengiamai reikalaus atsižvelgti į istoriją. Istorijos reikšmė miesto fenomeno tyrime taip pat nenuginčijama, pavyzdžiui, filosofas Leonidas Donskis esė apie miestą išskleidžia sociologo Mumfordo idėją, kad paties miesto atsiradimas rodo istorijos ir civilizacijos pradžią (1991: 175; 184).

Toliau grįsdamas istorijos reikšmę naratyvinių (literatūrinių) tekstų analizėje Jamesonas apibūdina stiprius jos ryšius su kalba: jokiam socialiniame istoriniame kontekste neįmanoma paneigti kalbos logikos ir priemonių: „istorija nėra tekstas, nėra naratyvas, didysis ar kitoks, bet /.../ mums ji pasiekama tik tekstine forma, o mūsų prieigos į ją ir pačią Realybę būtinai eina per jos ankstesnę tekstualizaciją, jos naratyvizaciją politinėje sąmonėje“ (1981: 35). Atsižvelgiant į šią mintį galima sakyti, kad istorija negali būti pažinta tiesiogiai, bet „galima pamėginti pažinti realybės slėgį per lingvistinius simptomus“ (Keunen 2008: 545). Pasak Jamesono, „politinės sąmonės tvirtinimas perša tai, kad mes pasitelkiame galutinę analizę ir tyrinėjame daugiopus kelius, kurie veda į „kultūrinių artefaktų kaip socialiai simbolinių aktų atidengimą“ (1981: 20). Estetinės ar naratyvinės formos gali būti matomos kaip „ideologiniai aktai savo pačių teise“, turintys funkciją tapti „įsivaizduojamais tikrų (neišsprendžiamų) prieštaravimų „sprendimais“ (*ibid*: 78). Būtent dėl to reikėtų pripažinti literatūrinių naratyvų „gebėjimą“ išreikšti neišreiškiamą ir suvokti juos kaip socialiai simbolinius aktus. Galima sakyti, kad kiekvienas šioje disertacijoje analizuojamas tekstas miestui būdingus prieštaravimus sprendžia skirtingai.

Disertacija siekia atidengti romanus kaip socialiai simbolinius aktus ir „sugauti“ abipusius santykius tarp teksto ir „jo socialinio subteksto dimensijų“ (*ibid*: 44). Tokioje analizėje svarbiau

ne tiek kreipti dėmesį į klausimą „ką naratyvas sako?“, kiek į klausimą „ką naratyvas daro?“. Jamesono teigimu, jokia visuomenė nebuvo taip mistifikuota kaip mūsiškė: jeigu viskas būtų suprantama, „tuomet jokia ideologija nebūtų galima, ir taip pat joks dominavimas: neabejotina, kad tai nėra mūsų atvejis. /.../ Net jeigu diskursyvinę kalbą priimsime paradižiui, visuomet /.../ egzistuoja naratyvo „prasmės“ problema kaip tokia“ (*ibid*: 60–61). Politinė literatūrinių tekstų sąsąmonė, visų pirma, gali būti atidengta tik susitelkiant į pačius naratyvus (čia itin reikšminga tekstualumo sąvoka) – būtina dirbti „iš naratyvo vidaus“, bet visada svarbu pakilti virš jo.

Naratyvas susijęs su kultūrinių tradicijų, vertybių ir tapatumų konstravimu; jis yra dominuojančių ideologijų priemonė ir galios instrumentas (Ryan 2008: 345). Aprašomuoju požiūriu, naratyvas siejasi su problemų sprendimu, konfliktu, tarpasmeniniais santykiais, žmonių patirtimi, egzistencijos temporalumu (Ryan 2007: 24). Atsižvelgiant į visa tai galima sakyti, kad miesto (Kauno) reprezentavimo strategijų tyrimas galėtų padėti apmąstyti savo kultūros ir savo pačių istoriją, aiškintis kultūrinio (lietuvių) tapatumo specifiškumą, jo konstravimą ir (trans)formavimą, atidengti galimas ideologijas ir konfliktus, slypinčius literatūros kūriniuose.

1.4. Naratyvo erdvė, vieta ir fokusuotė

Miesto reprezentavimo strategijų tyrimas romanuose susijęs su naratyve funkcionuojančios erdvės ir jai artimos sąvokos „vieta“ tyrimu.

Naratologai pažymi, kad nors sudėtinga laiką atskirti nuo erdvės, vis dėlto, daugumoje naratyvo apibrėžimų, charakterizuojančių pasakojamas istorijas kaip įvykių sekas, laikas buvo ilgai pabrėžiamas ir privilegijuojamas erdvės atžvilgiu (Ryan 2014; Bucholls&Jahn 2008). Naratyvo erdvės tyrimus paskatino erdvinis posūkis humanitariniuose moksluose maždaug XX a. vid. su Gastono Bachelardo ir Maurice Morleau-Ponty darbais, kurie pasiūlė novatoriškus žmogaus sąveikos su erdve teorinius modelius (Bucholls&Jahn 2008: 554). Ilgainiui naratologijoje pasikeitė požiūris į naratyvo erdvės funkcijas. Erdvė imta suvokti ne tik kaip pasaulio reprezentacija, suteikianti talpyklą egzistuojantiems ir vietas įvykiams. Literatūriniame naratyve ji nėra apibūdinama tik dėl jos pačios (kaip tai būtų turistų gide) (Ryan 2014). Sintetindama esamus tyrimus, naratologė Ryan siūlo naratyvo erdvę išskaidyti į penkias kategorijas:

- 1) erdviniai rėmai (angl. *spatial frames*) – betarpinė faktinių įvykių aplinka, įvairios pagal sudėtį hierarchiškai organizuotos (pvz., kambarys yra namo poerdvis), aiškiai arba neaiškiai atskirtos buvimo vietos, kurias parodo naratyvinis diskursas arba vaizdinys. Erdviniai rėmai gali susilieti tarpusavyje.

- 2) aplinka (angl. *setting*) – bendra socialinė-istorinė-geografinė aplinka, terpė, kurioje vyksta veiksmas, gana stabili kategorija, apimanti visą tekstą.
- 3) istorijos erdvė (angl. *story space*) – erdvė, svarbi įvykių jungčiai. Ją pasakojamos istorijos žemėlapyje pažymi veikėjų veiksmas ir mintys: visi tekste paminėti erdviniai rėmai ir buvimo vietos, kurios nėra tiesiogiai vaizduojamų įvykių scenos.
- 4) naratyvinis (arba pasakojamos istorijos) pasaulis (angl. *narrative (or story) world*) – pasakojamos istorijos erdvė, užpildyta skaitytojo vaizduotės, remiantis jo kultūrinėmis žiniomis ir realaus pasaulio patyrimais. Skaitytojo vaizduotė visada jį suvokia kaip koherentišką, vieningą, ontologiškai pilną ir materialiai egzistuojantį geografinį vienetą. Istorijose, nurodančiose realias ir įsivaizduojamas buvimo vietas, naratyvinis pasaulis paaštrina jų specifiškumą tekstui labiau nei geografiškumą faktiniam pasauliui.
- 5) naratyvinė visata (angl. *narrative universe*) – pasaulis (vartojant šį terminą erdvės ir laiko parametru kontekste), teksto pateikiamas kaip faktinis, kartu su visais kontrafaktiniais pasauliais, kuriuos konstruoja veikėjai per savo įsitikinimus, norus, baimes, spėliones, hipotetinį mąstymą, svajones ir fantazijas (*ibid*).

Šių naratyvo erdvės dalių ryšys yra labai artimas – erdviniai rėmai yra aplinkos dalis, aplinka yra pasakojamos istorijos erdvės dalis, pasakojamos istorijos erdvė – naratyvinio pasaulio, o šis – naratyvinės visatos dalis. Tyrinėjant Kauno reprezentavimą romanuose neišvengiamai daugiausia reikia koncentruotis į ketvirtąjį naratyvo erdvės lygmenį – naratyvinį Kauno pasaulį, kuris tuo pat metu yra ir „tikras“, ir įsivaizduotas veikėjų.

Klasikinėje naratologijoje erdvė dažnai sieta su statiška deskripcija, „sulėtinančia ir įsiterpiančia į dinامينius naratyvo įvykius“ (Bridgeman 2007: 53), o vėliau imta teigti, kad deskripcija nėra tik papuošimo būdas kuriant aplinką ir personažus (Pflugmacher 2008: 101). Deskripcija tai – „pagrindinė diskursyvinė strategija erdvinės informacijos atskleidimui“ (Ryan 2014). Lotmanas studijoje „Meninio teksto struktūra“ (1970) parodė, kad aprašomieji elementai ir jų santykiai „nėra tikrovės dalis, bet iš tikrųjų yra paimti iš grynai ideologinio modelių rinkinio, skirto sutvarkyti istorinę socialinę erdvę“ (cit. iš Ronen 1997: 277). Vadinas, atidesnė diskurso analizė suteikia galimybių tirti „visas deskripcijos funkcijas ir jos poveikį specifiniuose tekstuose“ (Pflugmacher 2008: 101).

Kultūros teoretikė Bal teigia, kad naratyve reprezentuota erdvė apskritai labai dažnai „aprašyta per vizualinius atvaizdus ir per žiūrėjimo pozicijų reprezentacijas. Romanuose pasakotojai apibūdina tai, ką jie mato, arba tai, ką jie matė anksčiau ir dėl to labai reikšmingas tampa žvilgsnis, kurį naratologai vadina fokusuotoju“ (2008: 632). Postklasikinėje naratologijoje fokusuotė įvardijama kaip „pasakojimo informacijos „perleidimas“ per perspektyvinį filtrą“ (Jahn 2007: 90). Ši sąvoka paremta klasikinio naratologo Gérardo Genette'o padarytu atskyrimu tarp to, kuris pasakoja (natorius arba pasakotojas) ir to, kuris mato bei jaučia (fokusuotojas). Disertacijoje laikomasi naratologės Bal nuomonės, kad fokusuotė yra būtinas kiekvieno naratyvinio teksto bruožas.

Tyrinėjant fokusuotę neužtenka kreipti dėmesį vien tik į „optinius elementus“, tokius kaip žvilgsnis ar požiūrio taškas. Funkcinės naratologijos atstovė Shlomith Rimmon-Kenan

pažymėjo, kad fokusuotė, kaip ir požiūrio taškas, nėra laisva nuo optinių-fotografinių konotacijų, todėl tik grynai vizualus šios sąvokos suvokimas privalo būti praplėstas įtraukiant „kognityvinę, emocinę ir ideologinę orientaciją“ (2002: 71). Mokslininkei pritaria Jahnas pabrėždamas, kad „beveik neįmanoma paneigti, kad psichologija, pažinimas, emocija ir ideologija turi tiesioginį poveikį percepcijai“ (Jahn 2007: 102).

Pasak ekorkitiko Grahamo Huggano, su erdvės reprezentacijos procesu is esmės susiję literatūrinės kartografijos ir peizažo teorijos principai. Žemėlapiai nėra nei tikslūs, nei visiškai objektyvūs – juos valdo žmogaus interesai ir geriausiu atveju jie „siūlo ne kopiją, bet panašumą į tikrovę, perfiltruotą per sudarytojo motyvus ir suvokimą“ (Huggan 1989: 2). Tačiau, nors žemėlapis yra netobula tikrovės kopija, jis gali tobulai funkcionuoti kaip tikrovės modelis (*ibid*: 4). Kaip ir peizažai, žemėlapiai yra kultūriškai nulemti ir jautrūs politinėms manipuliacijoms, tačiau jie „daug greičiau nei peizažai atkreipia dėmesį į savo kaip į galios struktūrų statusą, funkciją ir užuominas“ (*ibid*: 48). Mentaliniai žemėlapiai, pasak Huggano, itin susiję su emocijomis – „nors jie iškreipia aplinką, kurią konceptualizuoja, jie taip pat ją supaprastina, dažniausiai sumažindami iki eilės lengvai atpažįstamų, dažnai stereotipinių orientyrų“ (*ibid*: 24). Žemėlapis kaip literatūrinė priemonė gali funkcionuoti trejopai: kaip paveikslas, kaip motyvas ir kaip metafora (*ibid*: 33). Šie teiginiai parankūs aiškinantis, kokios specifinės faktinio Kauno vietos išryškinamos arba nuslopinamos „braižant“ jo žemėlapij romanuose.

Žodžio „erdvė“ reikšmė žmonių sąmonėje dažnai tapatinama žodžio „vieta“ reikšmei nesuvokiant jų kaip skirtingų sąvokų. Naratologės Ryan teigimu, mes gyvename toje pačioje erdvėje, bet kiekvienas iš mūsų pagal šią bendrą erdvę susikuria skirtingus mentalinius žemėlapius, kurie „išskiria tam tikras buvimo vietas kaip turinčias ypatingas reikšmes“ (2012: 108). Tai leidžia apibrėžti esminį skirtumą tarp erdvės ir vietos – vieta yra erdvė, kuriai suteikta reikšmė, vertė; tai apgyvendinta erdvė. Smethurstas aiškina, kad svarbiausias vertės priskyrimas erdvei greičiausiai yra *laiko* įrašymas joje: „laiko „fiksavimas“ per mitų kūrimą gali leisti visuomenei peržengti savo pačios mažą istoriją, kai jos ateities vizijos ima atrodyti apokaliptinės. Tai galima skaityti moderniajame kontekste kaip žmogaus pastangą ištrūkti iš (termodinaminio) laiko rodyklės, kuri rodo į vis didėjančią netvarką“ (Smethurst 2010: 58)¹¹.

Vietos pajautos sąvoka kilusi iš romėnų religijos figūros *genius loci* – tai dvasia, kuri „apgyvendina vietą ir reprezentuoja tai, kas padaro šią buvimo vietą skirtingą nuo kitų“ (Ryan 2012: 109). Vietos pojūtis vienodai ateina iš folkloro, tradicijų ir antraeilių šaltinių, tokių kaip išgyventi patyrimai ir autentiški prisiminimai (*ibid*: 113). Akivaizdu, kad didelį vaidmenį čia

---

¹¹ Taip ir miesto erdvėje, kuris yra šio darbo objektas, laikas darosi matomas: miesto pastatai, gatvės, keliai, aikštės, paminklai, architektūros formos ir stiliai „apnuogina laiko tėkmę“ (Donskis 1991: 177).

vaidina žmogaus emocijas ir jausmai. Intymus ryšys tarp vietos ir protėvių yra viena priežasčių, kodėl naratyvai „vaidina centrinę rolę sukuriant vietos pojūtį“ (*ibid*: 109).

Su *genius loci* figūra artimai siejasi „mumifikavimo“ sąvoka, kuri į disertaciją atkeliauja iš filmų teoretiko Bazino straipsnio (1960). Bazinas šią sąvoką pasitelkia aiškindamas filmų kaip medijos galimybę fiksuojant įvykius tam tikroje vietoje juos įamžinti ir išsaugoti jų vietą, tuo pat metu priešingai, atskleidžiant, beviltišką jų „praetiškumą“ (1960: 8). Ši sąvoka paranki analizuojant faktiškai egzistavusių Kauno vietų reprezentavimo reikšmes romanuose.

Toliau kalbėdama apie naratyvo ir vietos pajautos ryšį, mokslininkė Ryan pateikia šiuos argumentus:

- Vieta suteikia malonumą jaustis namuose. Naratyvai – estetinį malonumą.
- Vieta yra protėvių buveinė. Naratyvai išsaugoja praeitį.
- Vieta yra bendruomenės pojūtis. Naratyvai sukuria saitus tarp žmonių (pvz., tarp istorijos pasakotojo ir auditorijos ar tarp bedruomenės narių, besilaikančių bendro kilmės mito).
- Vieta (ap)supa, naratyvai panardina.
- Vieta yra kosminė tvarka. Naratyvai paverčia pasaulį įskaitomą.
- Vieta yra pojūtis, kad esi su kažkuo susijęs. Naratyvai reprezentuoja, kaip individai užmezga ryšį su pasauliu ir kitais.
- Vieta yra savęs išraiška. Naratyvas yra būdas save sukurti.
- Vieta yra (kažko) tikro centras, naratyvai yra papildyta realybė – jų forma ir įvykių jungtis taikomos gyvenimui.
- Kai vieta išnyksta iš pasaulio, ji visada gali būti susigrąžinama per naratyvą (*ibid*: 122).

Ši analogija tarp naratyvo ir vietos pajautos

nėra priežastinis santykis: mes negalime padaryti išvados [*pasakojama* – J. P.] „istorija yra kaip vieta“ ar kad [*pasakojama* – J. P.] istorija sukuria vietą. Bet jeigu vietą apibrėžiame kaip buvimo vietą, kupiną prisiminimų, priežastinį santykį lengva turėti galvoje: kaip kognityvistika teigia, dauguma, jei ne visi, prisiminimai yra įrašyti į mūsų sąmonę istorijų forma. Jei naratyvai konstruoja atmintį ir jei asmeniniai ar kolektyviniai prisiminimai suriša mus su tam tikromis vietomis, tai būtent per istorijas *genius loci* atskleidžia ir išsaugo save (*ibid*: 122).

Ryan mintį papildo Smethurstas, teigiantis, kad literatūroje reprezentuotos vietos yra sudėtingos konstrukcijos, kurios įgalina įvairius skaitymus: tiek literatūra, tiek vieta nurodo į savo pačių integralų „dizainą“ ir į geografinį bei istorinį kontekstą (2000: 41). Kaip ir tekstas, vieta niekada nėra „užbaigta“ konstrukcija, ji pasiekia, sujungia praeitį ir dabartį, o vietos patyrimas ir teksto skaitymas yra subjektyvus, kultūrinis ir istorinis veiksmas (*ibid*). Galiausiai, Smethurstas taip apibendrina vietos ir teksto ryšius:

- dialektiniai santykiai tarp nebūties (erdvė, rašymas) ir būties (vieta, kalbėjimas, atliktis);
- erdvinės praktikos (gyvenimo) iššifravimas į reprezentacinės erdvės simbolius ir vaizdinius (skaitymas);
- istoriniai referentai ir pastanga įrašyti arba sugauti laiką (erdvinimas);
- prasmė, perduota per kitas vietas (intertekstualumas);
- polimorfinis, heterotopinis (*ibid*: 58).

Heterotopiškumas, poliformiškumas, heterogeniškumas jungia literatūros tekstą ir vietą. Šiandienos pasaulyje vietos pajautos sukūrimas, anot Ryan, tampa vis problemiškesnis (2012:

109). Globalizacija ir kultūros suvienodinimas slopina vietų specifiškumą, tačiau regis, kad literatūroje pavaizduotas pasaulis išlieka itin turtingas ir įvairialypis. Ši disertacija aiškinasi, kaip jis yra konstruojamas.

1.5. Postmodernus chronotopas ir heterotopija

Chronotopas yra kultūrologo Bachtino sąvoka, kuri verčiant iš rusų kalbos pažodžiui reiškia erdvėlaikį (rus. *времяпространство*). Tai „literatūroje meniškai išreiškiami neatsiejami laiko ir erdvės santykių ryšiai“, kurie iš esmės formuoja naratyvus (Бахтин 1975: 234; 398). Bachtinas aiškina:

[I]literatūriniame meniniame chronotope erdviniai ir laiko požymiai susilieja įprasmintoje ir konkrečioje visumoje. Laikas čia sutirštėja, yra suspaudžiamas, tampa meniškai regimas; erdvė yra intensyvinama, įtraukiama į laiko, siužeto ir istorijos (rus. *история*) slinktį. Laiko požymiai atsiskleidžia erdvėje, o erdvė įprasminama ir matuojama laiku. Šių erdvių susikirtimu ir požymių susiliejimu charakterizuojamas meninis chronotopas (*ibid*: 235).

Iš citatos aišku, kad sudėtinės (literatūrinio) chronotopo dalys – laikas ir erdvė – yra susisaisčiusios. Literatūriniame chronotope laiką gali reprezentuoti ne tik fabula, o erdvė nebūtinai bus tik statiškas elementas, „talpykla“ veikėjams ar vieta įvykiams.

Aiškindamas vienalaikišką fenomenų iš itin skirtingų laikotarpių egzistavimą literatūroje (tikriausiai ir kultūroje), mokslininkas teigia: chronotopai buvo tiek sustiprinti tradicijos, kad jie ir toliau atkakliai egzistuoja nepaisant to, jog prarado istorinėms situacijoms adekvačią reikšmę (*ibid*: 235–236). Tyrinėdamas ir apibūdindamas chronotopą, Bachtinas ne tik aprašo romano istoriją ir teoriją, bet ir parodo esminį chronotopo ryšį su fabula bei jo įtaką pasakojimo suvokimui: „chronotopai yra organizuojantys fundamentalių siužetinių įvykių centrai“, kuriuose surišami ir atrišami „siužetiniai mazgai“ (*ibid*: 398). Iš tikrųjų, viena pagrindinių Bachtino prielaidų ir yra ta, kad naratyviniai tekstai pirmiausia yra sukomponuoti ne iš įvykių ir kalbos aktų sekos, o iš chronotopų. Šia prasme Bachtino chronotopo studija akcentuoja akivaizdžią jų reikšmę pasakojimui: „kiekvienas mūsų įžengimas į [*pasakojimo* – J. P.] prasmę eina tikrai per chronotopo vartus“ (*ibid*).

Svarbu paminėti – tiek Bachtino minties kritikai, tiek tyrėjai pabrėžia, kad kultūrologas stokojo analitinio tikslumo ir nepateikė nei konkretaus chronotopo (ar kokios kitos sąvokos) apibrėžimo, nei taisyklių, kaip jį būtų galima pasitelkti, be to, pats žodžius „chronotopas“ ir „motyvas“ vartojo sinonimiškai (Bemong et. al. 2010: 5). Viena vertus, toks neapibrėžtumas, yra problema, apsunkinanti chronotopinę analizę, kita vertus – iš dalies liudija chronotopo teorijos universalumą ir suteikia sąlyginę laisvę sąvoką pasitelkiančiam tyrėjui.

Sukonstruotas kaip analitinis instrumentas vakarų romano istorijos žanrų tyrimui, pastaruoju metu chronotopas išeina už Bachtino kritikos ribų praturtindamas tokius daugialypius laukus kaip naratologija, recepcijos teorija, kognityvinės prieigos į literatūrą ir netgi lyčių studijos. Chronotopas laikomas centrine etinio posūkio literatūros studijose sąvoka: jis ne tik atkreipia dėmesį į literatūrinių reprezentacijų vertę, fikcinio pasaulio percepciją, bet ir į erdvės bei laiko parametrus taip siūlydamas geresnį supratimą apie žmonių veiksmus jų biotopijose ir semiosferose (*ibid.*).

Šiai disertacijai paranki literatūrologo Smethursto knyga *Postmodernus chronotopas: skaitant erdvę ir laiką šiuolaikinėje grožinėje literatūroje* (angl. *The Postmodern Chronotope: Reading Space and Time in Contemporary Fiction*) (2000). Joje studijuojami laiko ir erdvės santykiai siekiant nušviesti postmodernaus chronotopo atvejį kaip būdą matyti postmodernų pasaulį, nederantį su modernia erdvės ir laiko sąmone, ir kaip subjektus bei temas, tiriamas postmoderniame romane. Mokslininkas siūlo postmodernaus chronotopo kaip idėjos, optikos ir pasaulėžiūros (vok. *Weltanschauung*) sampratą, kaip „būdą matyti ir skaityti“ postmodernų pasaulį bei nušviesti laiko ir erdvės supratimą tokia pasaulyje. Šiuo atveju sąvoka „optika“, kuri reiškia instrumentą, išdidinantį objektą, į kurį žiūrima, tampa svarbia metafora, paaiškinančia Smethursto taikomą tyrimo metodą. Mokslininkas siūlo iškelti bendrus postmodernumo bruožus virš stiliaus lygmens (kuris dažnai įgauna neigiamas konotacijas arba kritikų yra vertinamas kaip neturintis „gylio“) ir diskutuoti apie bendresnę pasaulėžiūrą į šią šiuolaikinę pasaulį (2000: 4).

Pagrindinė knygoje gvildinama idėja yra ši: postmodernizme laiko ir erdvės struktūros žymi slinkti pojūčiuose nuo daugiausiai laiko ir istorinės vaizduotės, kuri (in)formavo modernizmą, link labiau geografinės, topologinės, erdvinės vaizduotės, formuojančios daugybę postmodernizmo aspektų (*ibid.*: 10). Postmodernus chronotopas yra tam tikras šios pojūčių slinkties indikatorius. Laiko kategorija čia nėra ištrinama, tačiau akcentai nukreipiami į erdvės dialektikos pabrėžimą.

Smethursto teigimu, postmoderniam chronotopui bendrai būdingi tokie laiko ir erdvės santykių bruožai kaip decentravimas, „de-diferenciacija“ ir netiesiškumas (*ibid.*: 4). Mokslininkas kalba apie istoriškumo praradimą postmodernizme akcentuodamas, kad tai gali būti sietina su vietos praradimu: „taip patvirtinamas Lefebvre argumentas, kad vietos susideda iš istorinių įvykių, kurie juos suformavo, pėdsakų ir dėl to istorijos ištrynimasis niekuomet nėra užbaigtas“ (*ibid.*: 15). Kitaip tariant, postmodernizme istoriškumas nedingsta, tačiau įgyja visai kitas formas nei buvo būdinga iki tol. Postmodernūs literatūros tekstai pirmiausia nukreipti į fiktyvumą, būties būdų ir skirtumų tarp jų problemas, pasaulių prigimtį ir pliuralumą bei tai, kaip tokie pasauliai sukuriama ir suardomi (McHale 2004 [1987]). Dėl šios priežasties

postmodernūs tekstai pirmiausia ne reflektuoja, bet rekonstruoja ir ardo istoriją, suproblemina jos santykį su tikrove ir fikcija. Galiausiai, jie apnuogina patį praeities nepasiekiamumą: postmodernizmas tegali registruoti „mūsų idėjas ir atsakus į praeitį“ (Smethurst 2000: 18). Ši mintis savitai atliepia teoretiko Jamesono idėją, kad istorija mums pasiekama tik naratyvine forma.

Chronotopas sudarytas iš dviejų kategorijų – laiko ir erdvės. O heterotopija – kita disertacijai reikšminga sąvoka – įdomi tuo, kad joje susijungia daug skirtingų laikų ir erdvių.

Filosofas Michelis Foucault straipsnyje „Apie kitas erdves“ (pranc. *Des Espaces Autres*) (1986) atskiria utopiją ir heterotopiją. Utopija – realiai neegzistuojanti vieta, o heterotopija užima tam tikrą fizinę vietą:

[g]reičiausiai kiekvienoje kultūroje ir civilizacijoje yra tokių realių vietų, /.../ kurios yra kažkas panašaus į *kontra* vietas. Tam tikras utopijas, kuriose realios kultūrinės vietos yra vienu metu reprezentuojamos, išbandomos ir apverčiamos. Tokios vietos yra išorėje visų kitų vietų, nors ir įmanoma nustatyti jų lokaciją realybėje (1984: 24).

Mokslininkas siūlo mintį, kad heterotopija vienu metu yra ir reali, ir mitinė *kontra* vieta ir mini tokius heterotopijų pavyzdžius: senelių namai, internatas, kapinės, muziejai, bibliotekos, sodas, kilimas, zoologijos sodas, viešnamis, kolonijos, laivas, veidrodis (*ibid*).

Keuneno pastebėjimu, Foucault studijos demonstruoja, kad kiekvienoje kultūroje ir eroje tos erdvės, kurios turi esminę reikšmę visuomenės išgyvenimui, yra pažymėtos (2013: 72). Komparatyvistų teigimu, daugeliu atvejų, tik mitai ir menas, literatūra gali mums suteikti „nušvitimą“ – meniniai ir literatūriniai vaizdiniai įgalina mus reaguoti į fikcines vietas taip pat, kaip reaguotume į tikras vietas savo patyrimuose (*ibid*: 75). Tai svarbu, nes mene simuliuojama heterotopinių vietų patirtis „generuoja reakciją, kuri padeda susidoroti su modernybe“ (*ibid*).

Nors Foucault iš esmės analizavo socialinę erdvę, jo išvalgos gali būti pritaikytos literatūriniame tekste konstruojamos erdvės analizei. Literatūrologės Višomirskytės straipsnyje (2011), kuriame analizuojami skirtingo laikotarpio Kauno erdvę reprezentuojantys literatūros tekstai, apibūdintos šiai disertacijai reikšmingos Kauno heterotopijos formavimosi sąlygos. Mokslininkė straipsnyje parodo, kad šio miesto herotopija formavosi ir formuojasi veikiant keliems skirtingiems mechanizams:

- Kauno kaip ribos, pasienio pačiame centre (arba tarpinė, pereinamoji erdvė);
- Kauno kaip priešingybės (Vilniui, Europai, visai aplinkinei erdvei);
- Kauno kaip nesuderinamų vidinių priešybių (2011: 53).

Antrasis mechanizmas, konceptualizuojantis miestą kaip opoziciją ar priešingybę kažkam, pasak Višomirskytės, „įrašytas tiesiog pačioje Lietuvos kultūroje; iš tikrųjų jis paženklino

daugelio Kauno rašytojų asmeninę patirtį, kadangi ne vienas iš jų yra ar buvo emigrantai iš Kauno“ (*ibid*: 53–54).

Smethursto apibūdinta postmodernaus chronotopo kaip optikos ar pasaulėžiūros samprata ir Višomirskytės išskirti Kauno heterotopiją formuojantys mechanizmai parankūs aiškinantis, kaip konstruojamas miesto pasaulis analizuojamuose Fominos Zingerio, Kunčino, Beresnevičiaus ir Kunčiaus romanuose.

1.6. Reprerentavimas ir „imago“

Disertacijoje žodžiai „reprerentavimas“ ir „reprerentacija“, kurie yra lietuviško žodžio „atvaizdavimas“ atitikmenys, vartojami sinomiškai, tačiau jiems abiems taikoma pirmojo žodžio reikšmė: reprerentavimas apima ir (reprerentavimo) veiksmą, ir (reprerentaciją kaip) objektą. Taip pat svarbūs lotyniško ir lietuviško priešdėlių suteikiami prireikšmiai: „re-“: „veiksmo atnaujinimas arba pasikartojimas; priešingas veiksmas arba pasipriešinimas“ (*TŽŽ*), „at-“ žymi priartėjimą, atskyrimą arba atitolinimą, kartojimąsi (*DLKŽ*).

Su reprerentavimu susijęs lotynų kalbos žodis „imago“ yra gan sunkiai išverčiamas į lietuvių kalbą (tai gali būti: atvaizdas, vaizdas, vaizdinys, įvaizdis) ir apibūdina sudėtingą filosofinę sąvoką. Knygoje *Žodžio „image“ apmąstymai* (angl. *Reflections on the Word Image*) (1970) Philipas Nicolas Furbanckas aiškina, kad sąvoka „image“ vartota labai įvairiomis ir net prieštaringsomis reikšmėmis – nuo „vaizdo sąmonėje“ iki metaforos, palyginimo, simbolio (cit. iš Hawthorn 1998b: 144). Furbanckas nušvietė šios sąvokos problemišumą: vaizdinių (angl. *imaginery*)¹² „problema ta, kad ji tartum nurodo tam tikrus techninius literatūros bruožus, pavyzdžiui, „ritmą“, „strofą“ ar „metaforą“, tačiau sunku pasakyti, ką būtent“ (*ibid*). Vis dėlto, galima mėginti bent apčiuopti šios sąvokos semantiką ir etimologinius ryšius su kitais žodžiais.

Ankstyviausios anglų kalbos žodžio „image“ reikšmės, pasak Williamso, yra fizinė figūra arba panašumas (1985b: 158). Šios reikšmės priklauso ir jo šaltiniui – lotynų kilmės žodžiui „imago“: 1. Pavéikslas, atvaizdas; biustas; portrétas; 2. Prk. 1) vaizdas, áprašas; 2) išvaizda, pavídalas; 3) šmékla, šešélis; 4) regimýbė; sápnas; 5) atspindýs, áidas; 6) vaizdinýs, įvaizdis, mintis, sąvoka, idėja; 7) palýginimas (*LotLŽ*). Žodis „imago“ ilgainiui išvystė konotacijas, susijusias su iliuzija, koncepcija arba idėja, vaizduote ir kažkuo įsivaizduojamu (Williams 1985b: 158). Paprasta „fizinė“ žodžio „image“ kaip vaizdo ir atvaizdo reikšmė anglų kalboje dominavo iki XVII a. Ir dabartiniame anglų kalbos žodyne šios reikšmės pateikiamos kaip pirmosios.

¹² Hawthorno žinyno vertime į lietuvių kalbą (vert. Dalia Čiočytė) „imaginery“ verčiama „įvaizdžių visuma“.

Siekiant nušviesti disertacijai aktualias žodžio „image“ reikšmes, parankus kultūrologės Bal apibūdinimas. Pasak mokslininkės, „image“ gali reikšti:

- žmogaus ar daikto reprezentacija (pvz., statula);
- optinė objekto, sukuriama objektyvu, veidrodžiu ir kt. arba elektroniniu prietaisu; objekto, sukuriama ant fotografinės medžiagos, panašumas;
- tikslus atvaizdas, panašumas; žmogus, kuris stulbinančiai panašus į kitą konkretų žmogų;
- tipinis į(si)kūnijimo pavyzdys (pvz., kokybės), įsikūnijimas;
- mentalinis paveikslas kažko, ko iš tikrųjų nėra; įspūdis; idėja; sąvoka;
- ryški arba grafinė reprezentacija arba aprašymas;
- KALBOS FIGŪRA; ypač tokia, kuri apima panašumą (pvz.: metafora ar palyginimas);
- koncepcija (pvz.: žmogaus, institucijos ar tautos), sukurta žmonių sąmonėje, ypač plačiojoje visuomenėje, dažnai viešųjų ryšių ekspertų manipuluojama laikraščiais, televizija ir kt. priemonėmis (2002: 56).

Imagologo Joepo Leersseno teigimu, vaizdiniai efektyviausiai formuluojami, įamžinami ir skleidžiami įsivaizduojamos ir poetinės literatūros srityse, o pati literatūra yra vis dar gyvas įrodymas, jog vaizdiniai „veikia, įgyja savo efektyvumą kultūriniame ir komunikaciniame lauke pirmiausia dėl savo intertekstinio metaforiškumo“ (2007: 26). Leerssenas vaizdinius vadina tropais arba šablonais, kuriuos mes (at)pažįstame būtent dėl jų pasikartojimų ir abipusių panašumų kultūroje: bet kur, kur mes susiduriame su vaizdiniais, pirminė jų „nuoroda nėra į empirinę tikrovę, bet į intertekstą, idėjų skleidėją ir kitus susijusius tekstinius pavyzdžius“ (*ibid*). Labai panašiai kitas imagologas Hugo Dyserinkas pabrėžia, kad vaizdiniai nėra tikrų kolektyvinių (tautų, žmonių ir pan.) ypatumų atspindžiai, o iš tikrųjų – fikciniai atspindžiai arba „idėjos, kurios tam tikru istorijos momentu išryškėjo tam tikrose šalyse arba bendruomenėse“ (2003). Literatūrologas Cuddonas teigia, kad „vaizdai kaip bendroji sąvoka paslepia kalbos vartojimą reprezentuojant objektus, veiksmus, jausmus, mintis, idėjas, sąmonės būsenas ir bet kokius jausminius ar ekstrasensorinius patyrimus“ (2013: 354). Turbūt literatūroje išskylančių vaizdinių tyrimas ir yra mėginimas atidengti šią paslėptą kalbą.

Disertacijoje susitelkiama į šiuos žodžio „image“ atspalvius: mentalinis paveikslas, kalbos figūra ir koncepcija. Vartojamas lietuviškas žodžio atitikmuo „vaizdinys“ laikantis požiūrio, kad jis yra tikslesnis ir talpesnis nei žodis „įvaizdis“.

Apibendrinant galima sakyti, kad sąvoka „image“ nurodo tuos literatūros kūrinių elementus, kurie „atrodo turintys tam tikro jusliškumo, t. y. ypatingu būdu sąlygoja skonį, jausmą, kvapą arba vaizdą“ (Hawthorn 1998b: 145). Be to, ji susijusi su figūratyvine kalba, įvairiomis semantinėmis kalbos priemonėmis (Cuddon 2013: 355), vaizdinimu, vizualiniu naratyvumu arba vizualine ir naratyvine reprezentacija (Bal 2008: 629). Veiksminga vizualizacijos priemonė laikoma metafora (*ibid*), kuri yra viena iš keturių „didžiųjų tropų“ šalia metonimijos, sinekdochos, ir ironijos (Culler 2000: 70).

Metafora ir metonimija gali apimti ir visą teoriją. Naratologas Gerardas Steenas išskiria tris priežastis, dėl kurių metafora ir metonimija gali būti svarbios naratyvui: 1) kaip sąmoninga naratoriaus ar veikėjo kalbos figūra (retorinė funkcija); 2) kaip sąlyginė kalbos figūra, natūraliai pasitelkiama kasdienėje kalboje (lingvistinė funkcija); 3) kaip naracijos moda (angl. *mode*)¹³, metaforos atveju susijusi su naratyvo išdėstymu ir organizavimu, metonimijos – su chronologine ir priežastine atskirų įvykių seka fabuloje (struktūrinė funkcija), 4) kaip mąstymo struktūra (2008a: 305–306; 2008b: 307). Metaforos sąvokos sudėtingumą lemia tai, kad pati kalba yra „fundamentaliai figūratyvinė“ – metafora gali būti suvokiama kaip esminio žinojimo būdas – mes pažįstame kažką tik matydami tai kaip kažką (Culler 2000: 70–71). Tiriant metaforą reikėtų atsižvelgti į tai, kokia jos vieta vykstant esminiams pasakojamos istorijos įvykiams, kitaip tariant, kur, kaip ir kada metafora iškyla naratyve (Steen 2008a: 306). Ši retorinė figūra neapjungia teksto į darnią visumą, o greičiau jame atveria plyšį, kuris skatina ją interpretuoti (Cohan&Shires 2001: 28). Literatūrinė metaforos galia gali priklausyti nuo jos nesuderinamumo (Culler 2000: 71). Tiriant miesto reprezentavimo strategijas pasirinktuose romanuose kreipiamas dėmesys į retorinę ir struktūrinę metaforos bei metonimijos funkcijas naratyvuose. Mėginama nušviesti, kaip miesto vaizdinius konstruojančios metaforos ir metonimijos persidengia bei sąveikauja tarpusavyje.

Pristačius sąvokas, kuriomis mėginama kalbinti Fominos, Zingerio, Kunčino, Beresnevičiaus ir Kunčiaus romanus, galima pereiti prie išsamios juose reprezentuojamo miesto strategijų analizės.

---

¹³ Modos, anot Williamso, yra giliausias (kūrinio) formos lygmuo, istoriškai išliekantis, turintis tradiciją. Jų yra trys: dramatinė, lyrinė ir naratyvinė (cit. iš Milner 1996: 82).

2. KAUNO MIESTO VAIZDAVIMO STRATEGIJOS

Miestai, lygiai kaip sapnas, sukurti iš geismų ir baimių, nors jų diskurso gija – paslaptina, taisyklės kvailos, o perspektyvos apgaulingos, ir viskas juose slepia savyje kitus dalykus.

Italo Calvino *Nematomi miestai* (1973)

Epigrafe cituojami Calvino žodžiai atkreipia dėmesį į ryšius tarp miesto pasaulio ir jame gyvenančių žmonių. Miestas yra tam tikra žmonių geismo ar baimių forma. Tad, žvelgiant į miestą kaip sapną, galima aiškintis, ko bijo ir ko geidžia jame gyvenantys žmonės. Be to, miestą sapnui prilyginanti metafora paranki analizuojant, ką reiškia ir ką slepia miestas, reprezentuotas literatūroje. Susitelkiant į tai, kaip skirtingi rašytojai vaizduoja skirtingus Kauną patiriančius, matančius personažus – į tai, kaip rašytojai priverčia miestą prabilti, galima mėginti aiškintis, ką paslaptinas jo diskursas slepia.

Literatūrologė Jeri Johnson (2000) kelia klausimą, ar miestai literatūroje iš esmės yra „išivaizduotos erdvės“, ar greičiau materialių tikrovių reprezentacijos? Šios dvi teorinės ir kritinės pozicijos galėtų būti apibūdintos taip: „miestai literatūroje reprezentuoja kažką kita negu save pačius“ ir „miestai literatūroje reprezentuoja mažiausiai save pačius“ (ar tam tikras savo materialias istorijas) (Johnson 2000: 199). Johnson teigimu, pirmoji pozicija turėjo ir tebeturi stipresnę palaikymą iš literatūros kritikų ir teoretikų – „beveik kritikos trauzmu tapo, kad literatūroje, ypač romane, reprezentuota erdvė vaizduoja ne erdvę *per se*, bet kažką kitą“ (*ibid*). Remdamasi Benjamino ir Simmelo metropolio aptarimu mokslininkė tyrinėja abi šias alternatyvias koncepcijas rašytojų Joyce'o ir Woolf darbuose. Ji daro išvadą, kad abiem rašytojams miestai buvo ir „primygtinai jie patys, ir atkakliai kažkas kita“ (įskaitant utopines pradžias į „galimybę labdaringai veikti, taip skatinant socialinį susitelkimą“ (*ibid*: 211). Johnson tyrimas disertacijai padeda kelti klausimą, kaip šias miesto koncepcijas savo literatūrinėje vaizduotėje sutaiko pasirinktų romanų autoriai.

Šis disertacijos skyrius dalijamas į penkias dalis ir yra skirtas atidengti miesto reprezentavimo strategijas – miesto funkcijas ir galimas reikšmes Fominos, Zingerio, Kunčino, Beresnevičiaus ir Kunčiaus romanuose – bei interpretuoti ir paaiškinti galimus jų efektus platesniame sociokultūriniame kontekste. Kiekvieno poskyriaus pradžioje pirmiausia trumpai pristatomas autorius ir jo kūrinys, tuomet pereinama prie atidžios teksto analizės. Pagrindinių šaltinių analizė papildoma kontekstinių šaltinių, kurie vienaip ar kitaip ataidi romanuose gvildenamas idėjas, aptarimu. Kiekvienas poskyris užbaigiamas trumpu atradimų apibendrinimu.

2.1. Miesto romantizavimas: Kauno legendų aidai literatūroje

2.1.1. *Flâneuse* tarp istorijos griuvėsių: *Mes vakar buvom saloje*

Atsidūręs keliose varinių lieptelių vietose, ant platformų, ant laiptų, juosiančių hales ir piliorius, pamaniau galįs įvertinti miesto gelmę! Štai stebuklas, kurio neįstengčiau suvokti: kokie kitų kvartalai, esančių virš ar po akropoliu, lygmenys?

Arthuras Rimbaud „Miestai (1886)

Epigrafe cituojamas Rimbaud tekstas kalba apie miestą kaip pastangų reikalaujantį suvokti stebuklą, apie miesto gelmę ir paslaptinius jo lygmenis. Fominos romane *Mes vakar buvom saloje* (2011) pateikiamas panašus – paslaptingas ir stebuklingas – Kauno miesto pasaulis. Fominą galėtume vadinti jaunosios kartos rašytoja, o disertacijai pasirinktą romaną – paauglių, jaunuolių literatūra¹⁴.

Pagrindiniai naratyvo erdvės segmentai šiame romane yra du miestai: Kaunas ir Londonas. Į jų svarbą vaizduojamam naratyvo pasauliui dėmesį pirmiausia atkreipia gausūs šių miestų aprašymai. Tai leidžia manyti, kad jie miestai nėra tik erdvė, kurioje veikėjai gyvena ir juda – Kaunas ir Londonas tekste tampa pažymėtais naratyvo elementais. Šie miestai svarbūs pačiai rašytojai – Fomina kaunietė ir kurį laiką gyveno Londone. Klausinama apie romane aprašytą Kauno pasaulį rašytoja teigė:

[g]erai jaučiuosi rašydama apie gerai pažįstamus dalykus, o iš dalies norėjau, kad [*Kaunas* – J. P.] liktų literatūroje toks, kokį aš jį mačiau, nes jaučiu, kaip viskas keičiasi. Norėjau užfiksuoti tam tikras mano pačios, draugų legendas, vietas, kuriose lankėmės, patį laikotarpį, bet negalėčiau pasakyti, kad gerai pažįstu Kauną – kaip minėjau romane, jis yra miestas su dvigubu dugnu, tad esu tikra, jog ir pati daug ko nežinau apie šį miestą (Petruilionytė 2013: 72).

Romane pateikiamas miesto vaizdas daugiausia fokusuojamas per protagonistę Ūlą ir jos požiūrio tašką. Nors pasakojama trečiuoju asmeniu, romane sudėtinga atskirti Ūlos balsą nuo pasakotojo balso – tekste gausu laisvo netiesioginio diskurso. Kūrinyje vaizduojami maždaug 2000-ieji – laiką galima numatyti iš minimų realiųjų (pvz., prekybos centro „Akropolis“ statybos Kaune), kūrinio aprašymo anotacijoje ir pan. Tačiau kūrinyje vykstančių reikšmingų įvykių chronologija nenuosekli – romanas prasideda ir baigiasi Ūlos grįžimu iš Londono į Lietuvą. Trumpai apibūdinti fabulą būtų galima taip: jauna filologė kaunietė Ūla dirba knygyne ir su keturiais draugais (Remiu, Indžiu, Liutu ir Marija) nuomojasi butą Kauno centre, name, kurį vadina „Karaliaus Mindaugo Proto Bokštu“. Pavargę nuo aplink tvyrančio konservatyvizmo ir veiklos stygiaus, jaunuoliai nusprendžia emigruoti į įsivaizduojamai laisvą Londoną. Veikėjai

¹⁴ Prozininkė, eseistė ir vertėja Aleksandra Fomina (g. 1981 Kaune) lietuvių literatūros lauke pasirodė su apsakymų rinktine *Nepaprastoji padėtis* (2004), kuri išleista laimėjus Rašytojų sąjungos Pirmosios knygos konkursą. Romanas *Mes vakar buvom saloje* apdovanotas literatūrine Kazimiero Barėno premija. Fomina nėra Lietuvos Rašytojų sąjungos narė. Nepaisant paminėtų apdovanojimų, kritinėje ir akademinėje lietuvių literatūros plotmėje dėmesio Fominos kūrybai kol kas stokojama. Rašytoja studijavo anglų filologiją Vytauto Didžiojo universitete. Šiuo metu gyvena Vilniuje.

patenka į skvoterių¹⁵, juodadarbių emigrantų bendruomenę. Nesaugus, nestabilus gyvenimas, namų neturėjimas, alinantis darbas tampa išbandymu Ūlai. Tai pasakojimas apie XXI a. nepriklausomos Lietuvos jaunimą, augusį radikalių socialinių, politinių, kultūrinių ir vertybinių pokyčių laikotarpiu.

Fominos romane reprezentuojamos Kauno miesto erdvės analizę reiktų pradėti nuo įvairiuose teksto lygmenyse pasikartojančios erdvinės metaforos salos¹⁶. Šis erdvinis naratyvo segmentas pirmiausia minimas kūrinio pavadinime, kuris gali būti aiškinamas keleriopai: 1) kaip atkeliavęs iš lietuvių grupės Empti dainos „Saloje“ (Petruilionytė 2013: 72) – kūrinyje cituojama daug įvairių dainų tekstų, muzika veikėjams tampa įsivaizduojamu pasauliu, į kurį jie traukiasi iš faktinio pasaulio; 2) Ūla gyvena šalia geografiškai, faktiškai Kaune egzistuojančios Nemuno salos (ji romane tampa priemone brėžti simbolinius ryšius tarp Kauno ir pirmosios Lietuvos nepriklausomybės, pavyzdžiui, minimas kadaise virš „Metropolio“ buvęs kabinetas, kuriame parašyta Lietuvos konstitucija, pro jo langus tuo metu buvo matyti Nemuno saloje besiganančios prezidento karvės (MVBS: 30); 3) metaforinė „sala“ Sovietų Sąjunga su didžiule uždara teritorija, kurioje gyveno uždara žmonių bendruomenė. Žvelgiant į Sovietų Sąjungą kaip į (materialiu ir mentaliniu lygmeniu) uždara teritoriją, galima ją interpretuoti kaip salą, nes už jos ribų gyventojai taip paprastai išvykti negalėjo. Šiuo atveju romano pavadinimą galima interpretuoti taip: mes – lietuviai (ir kitų okupuotų šalių gyventojai), vakar buvom – iki 1991-ųjų, saloje – Sovietų Sąjungoje; 4) geografinė (veikėjų įvardijama kaip šalta, uždara, bauginanti) sala vakarietiškoji Didžioji Britanija, į kurią iš posovietinio Kauno persikelia veikėjai¹⁷. Sališkumą Fominos romane sustiprina ir pasikartojantys vandens signifikantai: vanduo, jūra, upė, krantas, uostas, prielauka, dugnas, povandeninis laivas ir kt. Romane naratyvinį Kauno pasaulį metonimiškai nurodo ne tik Nemuno sala, bet ir kitos specifinės miesto vietos: veikėjų nuomojamas butas name „Karaliaus Mindaugo Proto Bokštas“, knygynas prekybos centre rūsyje, kur dirba Ūla, senamiestis, Nemuno krantinės kvartalas su nebaigtais statyti namais ir senų namų griuvėsiais, kur veikia mėgsta klaidžioti. Šie erdviniai miesto segmentai toliau aptariami atidžiau.

¹⁵ Skvotai (angl. *squatts*) – apleisti namai Anglijoje. Šiuose namuose įstatymas leidžia gyventi tol, kol jie bus nugriauti. Pastaraisiais dešimtmečiais ypač daug jaunų žmonių, atvykstančių į Didžiąją Britaniją, gyvena skvotuose.

¹⁶ Tendencija XX a. pab. – XXI a. pr. lietuvių literatūroje įvairiomis priemonėmis kalbėti apie Lietuvos sališkumą pastebėta literatūrologų (Auksutytė 2006: 38): Gintaro Beresnevičiaus *Paruzija, Vilky saulutė*, Mariaus Ivaškevičiaus *Madagaskaras, Sauliaus Tomo Kondroto Kita versija ir Tautos gimimas*, Herkaus Kunčiaus *Gaidžių milžinkapis*, Ramūno Klimo *Maskvos laikas*. Prie Auksutytės sąrašo galime pridėti ir Sigito Parulskio *Vėjas mano akys*, Birutės Jonuškaitės *Didžioji sala*, Indrės Jonušytės *Rožių sala*, Liutauro Degėsio *Kelionė ten ir atgal*, Dalios Staponkutės *Lietumi prieš saulę, Iš dviejų renkuosi trečią* ir kt.

¹⁷ Į muziką kaip galima erdvę, į kurią mintimis persikelia veikėjai, šioje analizėje nesigilinama, o romano naratyvo erdvė akcentuojant salos metaforą bei jos ryšius su lietuviu tapatybe išsamiai aptarta mano magistro darbe (2013b) ir straipsnyje (2013c).

Vaizduojamo Kauno Nemuno krantinėje stovintis daugiabutis, veikėjų įvardijamas kaip Karaliaus Mindaugo Proto Bokštas, yra jų namai. Šis namas pastatytas sovietmečiu: „atrodo, kad jis išdygo iš žemės savaime, monumentalus ir nepajudinamas. Tokie pastatai, kaip ši Stalino laikų iškasena, kai kam atrodo įmanomi tik nespaltoti. Ir tikrovėje tas didžiulis pilkas dramblys panėšėja į ateivius iš medinių spintelių formos televizorių“ (MVBS: 59). Ūlai regisi, kad šis pastatas yra iš senovinio nespaltoto kino, kuris visiškai nutraukia ryšius su tikrove: „tai viso labo butaforija“ (*ibid*). Tokia realumo ir fikcijos skirtis nurodo, kad ši erdvė nesutampa su protagonistės dabartimi, jos aplinka, kad namas užsilikęs iš nebeegzistuojančio pasaulio – „monumentalus ir nepajudinamas“ liudytojas (*ibid*). Kai Ūla pirmąkart atėjo apžiūrėti šito namo,

ant jos nusileido nespaltoto kino rūkas, kuris slinko žeme. /.../ Čia viskas dvelkia galinga, kvadratine, niūriai rimta jėga: stori ketaus turėklai, dažyti juoda derva /.../, labai platūs pilki aprupėję laiptai, mažyčiai, tarsi šaudymui skirti langeliai laiptinės aikštelėse /.../. Visos formos čia paprastos, be pagražinimų, maskuojamų spalvų, daiktai nerangūs, šiurkštūs, paprasti. /.../ Amžinas pastatas vis dėlto pavargo, ėmė dėvėtis, skilinėti ir dengtis samanomis /.../. Dabar /.../ jis primena savo paties šmėklą, paminklą nepastatytam bendram rojui, beveik susiliejusį su mėlynai pilka tamsa, seniai sudaužytais žibintais prišuikšlintame kieme, paniurus ir tylus, kaip ir dauguma čia likusių senų gyventojų (MVBS: 59–61).

Namo sukeltą nerealitybę stiprina epitetai „ateivis“, „mėlyna tamsa“, „sudaužyti žibintai“. Minimas „neišsipildęs“ bendras rojus – sužlugusios Sovietų sąjungos simbolis. Šiame kontekste žodis „paminklas“ gali būti sietinas ne tik su atmintimi, bet ir su veiksmazodžiu „paminti“ – paniekti. Romane pasikartoja pilkų Kauno pastatų lyginimas ne tik su šmėklomis, bet ir su kinu, teatru, spektaklio dekoracijomis (MVBS: 122) – heterotopijomis, kurios į vieną vietą sutaiko skirtingus laikus – praeitį ir dabartį – bei pasaulius – tikrus ir įsivaizduotus. Šie pasauliai vienu metu ir egzistuoja, ir neegzistuoja, nei egzistuoja, nei neegzistuoja.

Šio pastato aprašymas skaitytojui ne tik leidžia vizualizuoti namą, bet ir ataidi konkretų kultūrinį, socialinį kontekstą – komunistinę Lietuvą, socialinę ir kultūrinę to meto aplinką. Gyvenimas bendruomenėje romane įvardijamas „komunaliniu triukšmu, tvaiku“, o pūvančio monumentalumo atmosfera „kelia liūdesį ir primena tuos komunalinius karus“ (MVBS: 62). Jei sovietinį pastatą laikome sovietmečio metonimija, tuomet sukulto įspūdžio palyginimą su nepaltotu kinu reikia vertinti kaip to laikotarpio ženklą: sovietinis pasaulis buvo dirbtinis, „sustyguotas“, vienodinantis, neįdomus, kuriamas pagal ideologinį planą, žmonės jame atsidūrė nenatūraliai, ne savo noru. Iš pateiktos citatos matyti, kad šis sovietinis pastatas, kaip ir visa skurdi, niveliuojanti sovietinė kultūra, paprastas, be pagražinimų, šiurkščių, ribojančių formų, tamsių spalvų. Gyventojų palyginimas su paniurusiu ir tyliu namu leidžia svarstyti, kad tokiais juos pavertė sovietizacija. Pastebėtina, kad romane aprašoma Kauno miesto erdvė apskritai itin susijusi su sovietmečio pėdsakais ir traumomis žmonių sąmonėje. Sovietinė kolektyvinė ideologija, deklaravusi viską kaip visų paliko gilų pėdsaką posovietinio lietuvių sąmonėje, todėl

jis ir po Sovietų Sąjungos žlugimo (ne)sąmoningai stengiasi gyventi tik savo erdvėje, „populiariame tragiškumo narvelyje“ (*MVBS*: 162). Pagrindiniai romano personažai yra jauni žmonės, kritikuojantys sovietinį gyvenimą. Kiti veikėjai daugiausia vyresni, vaizduojami epizodiškai, tik per jaunų žmonių žvilgsnį ir mintis – jie užsisklendę, užsidarę, atsirboję, stebintys aplinką pro rakto skylutes, balkoną ar televizoriaus ekraną, kuris tampa portalu į kitą, galbūt gražesnę ir geresnę pasaulį.

Nors iš to, kaip vaizduojamas veikėjų gyvenimas Kaune, galima numanyti, kad Ūla nelaiko šio daugiabučiu erdve, su kuria galėtų identifikuotis (namas jai atrodo tarsi iš kito pasaulio), tačiau protagonistei po sunkios darbo dienos „malonu pareiti į šią mūro tvirtovę“ (*MVBS*: 65). Dar daugiau, pagyvenusi Londone butą šiame name Ūla vadina namais: „Tai Lietuvoje buvo namai – namaaaaaaaaai, tokiomis pastangomis apgyvendinti, taip kruopščiai prižiūrimi ir stebimi, kad kiekviena grindų lenta turėjo savo garsą ir savo kentėjimo istoriją, kiekvienas daikčiukas buvo iš ko nors tiesiogiai ar netiesiogiai paveldėtas“ (*MVBS*: 353). Šis įvardijimas, įprasminimas, išryškintas ir vizualiai, pateikiamas antroje pasakojimo pusėje, kai nuolat kintančią, keičiamą, neįmanomą identifikuoti gyvenamąją erdvę – skvotus Londone – protagonistė palygina su Kaune turėtais namais. Juose Ūla jautėsi gerai, saugiai, o štai Anglijos – ne.

Dėmesį kreipia knygyno rūsyje, kur dirba Ūla Kaune, aprašymas. Knygynas primena į mažas teritorijas padalintą erdvę: vadybininkas užsidaręs kabinetuke, bendradarbė valgo atskirose patalpose (*MVBS*: 34). Tai tam tikrų hierarcinių santykių atspindys. Romane reflekuojamas žmonių susvetimėjimas, bet kokių šiltų santykių neįmanomybė. Knygyno kaip atskiro, „anapus laiko gyvenančio pasaulio“ įspūdį sustiprina ir tai, kad jis įsikūręs rūsyje, jame visada dega ryški, melsva elektros šviesa (*MVBS*: 37). Knygynas romane net keletą kartų vadinamas mėlynu povandeniniu laivu, be to, Ūlai jis primena teatrą – „mėlyna spalva sukuria sunkiai apčiuopiamą paslaptingo atmosferą, kurioje viską matai tarsi iš užkulisių“ (*MVBS*: 35). Knygyno palyginimai su povandeniniu laivu ir teatru „sutrigubina“ vaizduojamos erdvės heterotopiškumą. Šioje erdvėje susijungia faktinis ir įsivaizduojamas, faktinis ir mentalinis veikėjų pasaulis, pasiekiamas per knygas. Išvardytos ypatybės siejasi su antroje naratyvo pusėje aprašomu Londonu ir gyvenimu skvotuose – ten žmonės gyvena atsirboję, tarsi atskiruose pasauliuose, o skvotuose taip pat nuolat dega elektra.

Aptariant Ūlos namų ir darbo aplinkos aprašymą galima pastebėti opozicinį vaizdinį, kurį sukuria pavadinimas Karaliaus Mindaugo Proto Bokštas. Ūla dirba rūsyje, bet gyvena bokšte – šis protagonistės „iškilimas“, „išsiauškstinimas“ įprasminamas ir vizualiai: didžiosiomis raidėmis įvardijami ne tik pirmieji pavadinimo dėmenys – Karalius ir Mindaugas, bet ir antrieji – Protas bei Bokštas. Karalius Mindaugas tampa nuoroda į Lietuvos kaip karalystės laikus. Šios

karalystės vaizduojamoje Ūlos dabartyje nebėra ir apskritai, Lietuva nebėra karalystė, XX a. ji buvo okupuota sovietų. Todėl šis vaizdinys galėtų simbolizuoti postsovietinio individo strategiją imituoti sovietinę galią. Ūla gyvena ne tik postsovietinėje šalyje, bet ir šalyje, kuri kažkada buvo karalystė. Taip šis „Bokšto“ vaizdinys sukuria priešpriešą „lietuviškumas – sovietiškas“. Šis kūrinys reflektuojamas nusistovėjusių normų apvertimas yra ironiškas, nes Ūla Lietuvos karaliaus Mindaugo vardą suteikia sovietiniam pastatui. Toks apvertimas, sukeičiantis valdančiojo ir pavaldžiojo pozicijas bei transformuojantis galios santykį, atspindi postsovietiniams naratyvams būdingas strategijas.

Kitas įdomus miesto erdvės aspektas – klaidžiojančios jaunos merginos žvilgsnis į Kauno gatves, senamiestį ir krantinės kvartalą. Įdomu, kad romane šios miesto vietos dažniausiai vaizduojamos kaip tuščios, be žmonių, o tuomet, kai Ūla sutinka, pamato žmones Kaune, ji su jais nesikalba, tik stebi iš šono. Kūrinyje galima apčiuopti semantinius vaizduojamos veikėjos Ūlos ryšius su dykinėtojo (vaikštinėtojo, klajūno, bastūno) (pranc. *flâner*) figūra – tai simbolisto Baudelaire'o išpopuliarintas personažas. Po Paryžiaus miesto gatves ir bulvarus besibastantis ir atsainiai aplinką stebintis vyras – modernios urbanistinės patirties archetipas XVIII–XIX a. prancūzų literatūroje. Šį terminą konceptualizavo Benjaminas, kuris teigė, kad dykinėtojas nusako esminį šiuolaikinio gyvenimo bruožą – jaustis vienišam minioje (cit. iš Hawthorn 1998a: 50). Fominos romane siūloma miesto dykinėtojos (pranc. *flâneuse*) versija – klasikinei miesto literatūrai neįprasta figūra, mat ši urbanistinė metafora ilgai matyta kaip išskirtinai vyriška. Tačiau kultūrologė Parsons knygoje, skirtoje modernių moterų rašytojų ir jų santykiui su miestu tyrimui, ginčija feministinės literatūros kritikos atstovių Janet Wolff ir Griseldos Pollock teiginį „moters dykinėtojos nėra ir negali būti“ (2000: 4)¹⁸. Kultūrologė aiškina, kad dykinėtojo lytis yra dvilypė, o jo patirtys gali būti taikomos tiek vyrams, tiek moterims. Parsons nušviesta socialinė ir literatūrinė dykinėtojos geneologija analizuojant modernisčių Amy Levy, Virginios Woolf ir Dorothy Richardson literatūrinius tekstus parodo moterį kaip tiriantį miesto subjektą. Fominos romanas liudija, kad šiuolaikinė lietuvių literatūra taip pat siūlo vyro dykinėtojo atitikmenį – po miesto gatves be tikslo klaidžiojančią merginą. Ši figūra – tai transkontekstualizuotas miesto ženklas:

[k]elias ilgokas, bet pakeliui tokių dalykų prisiziūri, kad tik stebiesi Kauno paslaptimis. /.../ Jai kelias galėtų prasidėti ir baigtis kur tik nori. Ir todėl jis visada prasideda, kai ji išeina iš darbo ir patraukia senamiesčio link. Tarkime, įprastoje vietoje ir įprastą dieną reikia nubristi į skersgatvį, atsišakojantį nuo didesnės gatvės /.../ ir pasukti į neišvaizdžią asfalto atkarpą. Ten stūkso apsilupęs ir kačių nusėdėtas kioskas. Ir čia tereikia įsitikinti, kad iš už kampo nebematyti tos vietos, iš kurios ji ką tik atėjo, kad duobėtas šaligatvis įgautų visai kitokį pavidalą, prasmę, atspalvį ir net kvapą negu atrodo iš tolo (*M/BS*: 21).

¹⁸ Wolff ir Pollock teigimu, moterų patirtys mieste buvo visai kitokios nei vyrų – XIX a. jos stokojo laisvės vaikštinėti ir žvalgytis viešosiose erdvėse (Parsons 2000: 4). Šių kritikių manymu, moteriškas dykinėtojo vyro atitikmuo tegali būti prostitutė, „kritusioji“, gėdai pasmerkta moteris, į viešąją sritį įstumta skurdo.

Betikslis Ūlos bastymasis miesto gatvėmis simbolizuoja merginos miestiškumą, miestišką gyvenimo būdą. Toks klaidžiojimas yra tam tikra jaunosios Ūlos, kuri gimė ir augo (po)sovietinėje Lietuvoje, laisvės išraiška. Iš tiesų, veikėjos laisvės poreikis (suvokiant laisvę plačiąja prasme – ne tik kaip galimybę nevaržomai judėti materialioje erdvėje, bet ir gyventi, mąstyti, jausti, išsakyti savo požiūrį ir pan.) reflektuojamas visame romane. Citatoje matyti, kad miesto vaizdas kūrinyje romantizuojamas – naratyvui realią aplinką transformuoja klaidžiojančios merginos žvilgsnis: apsilupęs kioskas, neišvaizdi asfalto atkarpa, duobėtas šaligatvis jai įgauna visai kitokį pavidalą – tai stebėtis verčiančios Kauno paslaptys. Taip sustiprinama opozicija tarp „tikro“ (neišvaizdaus) ir įsivaizduoto (paslaptingo) miesto, akcentuojamas miesto kaip fenomeno daugialypumas, daugiasluoksniškumas, miesto vaizdo reliatyvumas. Toks požiūris į miestą savitai ataidi ir Benjamino siūlomą gąsdinančio ir jaudinančio miesto sampratą. Ūlos žvilgsnis įdomus tuo, kad mergina ne tik „kuria savo miesto vaizdą“, bet ir dažnai atkreipia dėmesį į paprastai nematomas, apleistas, apgriuvusias miesto vietas ir žmones, pavyzdžiui, benamius. Veikėja žavi griuvėsiuose užfiksuotos žmonių istorijos, tai, kokias paslaptis slepia miestas bei jo dalys. Romane apskritai labai daug vietos skiriama mieste stovinčių pastatų aprašymams. Šie sovietmečiu pradėti, bet nebaigti statyti pastatai susiję su miesto istorija – sovietmečiu arba „užstrigusia“ dabartimi. Namai-šmėklos gali būti laikomi sovietizacijos paliktais pėdsakais ne tik miesto „veide“, bet ir žmonių sąmonėje – tuos pastatus mato, juose gyvena personažai, kurių mąstymas vis dar sovietinis.

Toliau analizuojant miesto reprezentavimą galima pastebėti, kad Ūlą traukia jo griuvėsiai, kurie susiję su irimu, griuvimu, nykimu ir mirtimi, pabaiga. Krantinės gatvelėse

prasideda „stalkerio zona“. Kone kas trečias namas čia skirtas nugriauti arba restauruoti. /.../ [J]uose tebegyvena žmonės: miega tuose griuvenose tiesiog ant žemės, nusėtos tinko gabalais ir skudurais, prie vos vos stovinčių sienų, šiaip ne taip aptraukę langus celofano skiautėmis, užkalę kartonu ir kitomis šiukšlėmis. /.../ Jei atsargiai pažiūrėsi į šių namų-šmėklų vidų, gali pamatyti tapetų liekanas ant sienų ir pagal jas spėti, kiek kartų gyveno šiame name. /.../ Šmėklų gyventojai patenka į vidų pro likusias ertmes sienose, daugiausia užkimštas skudurais, ir Ūla ištiesusi kaklą bando pažiūrėti į namo vidų. Ją stabdo tik aitrus šlapimo ir šiukšlių kvapas, taip pat mintis, kad net tokį pavidalą įgavęs namas tebelieka gyva būtybė, dar pasiruošusi priimti naujų ateivių. Jam irgi reikia likti namu, kaip šiems žmonėms reikia palaikyti savo varganą žmogiškumą. /.../ Jam reikia būti reikalingam. Kartu ir mitologiškai nepriklausomam, pagaliau atsikračius triukšmingų šeimynų su visomis jų istorijomis, kasdieniškais nemalonumais, klajokomis ir paslaptinomis namų dvasiomis. Tarsi laivas, namas tuoj tuoj pakels inkarą ir nušliauš nuo šlaito tiesiai į upę, pats sau bocmanas, pats sau šturmanas, pats sau kapitonas.

Jokia kita vieta mieste netraukia Ūlos taip, kaip šie griuvėsiai, ir jokios istorijos apie senovės romėnus nežavi taip, kaip istorijos iš senojo kvartalo – neišsipildžiusių laivų uosto. /.../

Po to Ūla dažnai sapnuoja šiuos leisgyvius namus /.../ Tuose sapnuose šie namai yra tikri, jų viduje paslaptinai juoduoja /.../ tikri laiptai, ir Ūla leidžiasi jais laikydama rankose kažkokius daiktus, o pro langus mato kieme piktžolynus. (MVBS: 93–96)

Ištraukoje aprašomi apgriuvę pastatai rajone netoli miesto upės, kur itin mėgsta lankytis Ūla. Čia akcentuojamos dvi žodžio „istorija“ reikšmės: griuvėsiai žymi ir pasakojamą miesto

istoriją, ir miesto praeities istoriją. Ūlos susižavėjimą apleistomis vietomis padeda paaiškinti Benjamino siūloma griuvėsių samprata: „griuvėsiuose fiziniu pavidalu išnyra istorija. Ir tokiu pavidalu istorija ne tiek įgyja amžino gyvenimo, kiek nenugalimo irimo proceso formą“ (1928 cit. iš Višomirskytė 2015: 104). Be to, citatoje aprašoma miesto vieta galėtų būti siejama su rusų režisieriaus Andrejaus Tarkovskio filme „Stalkeris“ (1979) vaizduojamu pasauliu. Filme pateikiamas keisto, sugriuvusio, surūdijusio, byrančio, žole užžėlusio, prišiukšlinto, kadaise apgyvendinto, bet dabar žmonių palikto pasaulio vaizdas. Jis parardęs grožį, gyvybę ir harmoniją. Analizuojamame romane aprašomai miesto vietai apibūdinti parinkti epitetai konstruoja labai panašų vaizdą: tinko gabalais, skudurais, kartonu ir įvairiomis šiukšlėmis pripildyti pradėtų, bet nebaigtų statyti arba apleistų namų griuvėsiai. Fominos kūrinyje galima išgirsti šios fantastinės Tarkovskio alegorijos aidus. „Stalkeris“ išviešina laikinumo, gyvenimo prasmės ir žmonių daromo poveikio aplinkai problemas (filme sakoma: „viskas, kas čia vyksta, priklauso ne nuo „zonos“, o nuo mūsų“), panašiai *Mes vakar buvom saloje* kalba apie sugriautą Kauno pasaulį, kuriame reikia iš naujo mokytis gyventi.

Stiprią namo-šmėklos metaforą reiktų sieti su aprašomo Kauno miesto, kurio dalis ir yra šis pastatas, vaiduoklišku, heterotopišku, dvigubumu. Todėl namai-šmėklos gali reikšti ne tik realų šmėkliškumą, bet ir vaizduojamos vietos šmėkliškumą. Be to, namo aprašymas koreliuoja su jame gyvenančių paribio žmonių – benamių – aprašymu. Bename romano pabaigoje tampa ir pati Ūla, kuomet apsigyvena skvotuose Londone. Pasakotojo apibūdinamas miesto kvartalas vadinamas „neišsipildžiusių laivų uostu“ (*MVBS*: 95). Laivo vaizdinys apskritai pasikartoja Fominos romane. Kauno Nemuno krantinėje stovintys namai-griuvėsiai, kuriais žavisi Ūla, vadinami laivais: jai regisi, kad jie tuojau pakels inkarą ir nušliauš į upę (*ibid*). Be to, šie namai-griuvėsiai Kaune sugyvinami pasitelkiant epitetus, priskiriamus laivą valdantiems žmonėms – namas įvardijamas kaip bocmanas, šturmanas ir kapitonas (*ibid*). Dėmesys šiems pastatams ir juose gyvenantiems žmonėms išryškina opoziją tarp gyvenamo ir negyvenamo, socialumo ir asocialumo, privataus ir viešo, tvarkos ir betvarkės. Sulyginant namą ir žmogų kuriama paralelė tarp namiškumo ir žmogiškumo – be namų nesi žmogus. Sąvoka namai¹⁹ apskritai yra svarbi visame Fominos romane. Kitas „laivas“ Kaune – knygnas prekybos centro rūsyje, kuriame Ūla dirba – „mėlyna povandeninis laivas“ (*MVBS*: 35; 54; 270). Be to, namai-laivai, „tikri“ laivai, garlaiviai, gausiai minimi vaizduojant Londoną, į kurį protagonistė išvažiuoja gyventi. Ištraukoje įdomiai derinamos dvi namo vaizdavimo strategijos – jis ir mitiškai personifikuojamas, ir mechanizuojamas.

---

¹⁹ Būtina aptarti sąvokų „namas“ ir „namai“ problematiką. Lietuvių kalboje žodžio „namas“ (kuris *LKŽ* apibrėžiamas kaip „gyvenamasis trobesys“ arba tiesiog „pastatas“) daugiskaitos vardininko forma „namai“ sutampa su žodžio „namai“ (kuris *LKŽ* apibrėžiamas kaip „nuolatinė gyvenamoji vieta“) forma. Anglų kalboje tokio homonimiškumo nėra: namą reiškia „house“, o namus – „home“.

Dar du įdėmesnio žvilgsnio reikalaujantys vaizduojamo Kauno erdvės segmentai – statomo prekybos centro „Akropolis“ teritorija, pilna betoninių plytų, ir pradėto, bet nebaigto statyti viešbučio sienos²⁰. Ūla šiuos pastatus mato pro savo namų buto langą:

[n]epabaigti pastatai saulėlydžio šviesoje dabar atrodo vienodai trapūs ir kažkokie jaukūs: minkšta akvarelinė prieblanda vos matomais brūkšniais iš jų padaro priešistorinių gyvūnų griaučius – šeiminių pamirštus didžiulius tamagočius, mirtinai išalusius į žemę. /.../ Taip sėdėtum ir sėdėtum sau iki pat nakties, stebėdama vos juntamus oro judesius ir grožėdamasi neharmoningu paveikslu už lango. Gal tie gyvi paminklai tokioms skirtingoms epochoms, o gal ir monumentalūs supančių pastatų masteliai sukuria tą ypatingą įtampą, kurią galima pamatyti meniniuose filmuose – susidėloja lyg ir iš nereikšmingų detalių ir sukelia minčių, kad dalyvauji kažkokiame svarbiame ir nepakartojamame įvykyje (*MVBS*: 121–122).

Vaizdas pro langą Ūlai sukelia neharmoningo paveikslo įspūdį. Kuriamas paradoksalus ir opoziciškas vaizdinys: pastatai didžiuliai, betoniniai, tačiau saulėlydžio šviesoje atrodo trapūs. Romane akcentuojamą istoriją „ataidi“ ne tik sociopolitiniai, bet ir geografiniai praėjusių epochų „likučiai“.

Kaunas kaip reikšminga Ūlai vieta išryškėja palyginus jo reprezentavimą su romane konstruojamu Londono miesto vaizdu. Apibūdinant Londoną Ūlos akimis nuolat pabrėžiamas dydis, žmonių, transporto priemonių, gatvių gausa, spūstys, judėjimas nesibaigiančiais miesto labirintais, žmonių atsiribojimas vienas nuo kito. Londonas merginai primena milžinišką taisyklingą mikroschemų rinkinį: „griežtai subraižytos kvadratakais privačios teritorijos“ (*MVBS*: 240), „rajonai suskirstyti pagal prestižą“, klases (*MVBS*: 161). O Ūlos matomas ir patiriamas Kaunas – išsiderinęs, netaisyklingas, apleistas, dažniausiai tuščias, be žmonių, bet su jų paliktais pėdsakais apgriuvusiuose miesto pastatuose. Su istorijomis, kurios veikėją jaudina ir yra jai artimos. Londonas Ūlai – svetima erdvė, su kuria neįmanoma identifikuotis. Ji svarsto, kad gali ateiti laikai, kai „nepakartojamai žavius pilkai žalius laukus aplink Kauno Santaką prislėgs tokie pat [*kaip Londono* – J. P.] luitai“ (*MVBS*: 228). Epitetai, apibūdinantys du miestus leidžia teigti, kad Ūlai Londonas svetimas, ribojantis, o Kaunas – artimas ir toks, kuriame galima laisvai judėti. Laukai reprezentuoja dar nuo gamtos neatitolusią (Kaunas), o luitai – miesto, betono įrėmintą erdvę (Londonas).

Dėmesį kreipia postmodernistinės Londono erdvės Barbikano²¹ aprašymas, kuris tęsiasi per visą penkiolikąjį romano skyrių. Jame aprašoma, kaip paslaptinai žvilga geometriškai taisyklingos, tobulos, didžiulės stiklo ir metalo konstrukcijos, didingi, šaltai žvilgantys, tikslūs peizažai, o pats mechanizuotas dangoraižis lyginamas su skruzdėlynu (*MVBS*: 224–226). Ūlą gąsdina geometriškas, kompiuterinis šio pastatų komplekso taisyklingumas, atstumia šaltas

²⁰ Pastatai egzistuoja realiai egzistuojančiame Kaune – Akropolis pastatytas 2007 m., 1988 m. pradėtas statyti viešbutis „Respublika“ Karaliaus Mindaugo prospekte apleistas stovėjo bene 20 metų. Jo griovimo darbai pradėti 2016 m. gruodį.

²¹ Barbikanas – parodų ir koncertų salėmis sujungtų gyvenamųjų namų kompleksas Sičio centre Londone.

stiklas ir metalas, mechaniškai, it kariai robotai darniomis eilėmis jame judantys tarnautojai. Barbikanas – kitas, fikcinis, kibernetinis pasaulis. Išskirtos Barbikaną apibūdinančios ypatybės sukuria heterotopinės erdvės įspūdį: čia susijungia faktiškai, geografiškai egzistuojanti erdvė ir fikcinis kibernetinis pasaulis. Heterotopinė erdvė – postmoderni hipererdvė. Čia neegzistuoja unikalus, tikras, jaučiantis, laisvas žmogus. Barbikano svetimumą Ūlai liudija ir svarstymas, kaip jį reikėtų apibūdinti lietuviui bei bandymas jį įsivaizduoti Lietuvoje. Tai neįmanoma – Ūlos sąmonė, kalba ir gimtinė nepasiruošusios gigantomanijai (*ibid*). Kūrinyje pateikiamas Barbikano vaizdas savitai atliepia komparatyvistų apibūdinto šiandieninio miesto romano ypatumus: tai simuliakrų pasaulis (Eeckhout&Keunen 2010: 902).

Ūla yra kaunietė, tad jos ryšys su šiuo miestu yra neišvengiamai emocinis, pažymėtas asmeninių ir bendruomeninių išgyvenimų, patirčių bei jausmų. Veikėja kritikuoja lengvai miestą pažinti siekiančiuosius:

Ūlai savotiškai patinka, kai viskas išsiderina. Neįdomu, kai miestas atrodo kaip atviruke – tada ir važiuoti niekur nebereikia, išsikirkp vaizdelį iš interneto ir grožėkis sau. Kauno grožis glūdi kur kas giliau nei švarių europietišku miesteliu. Ir tas, kas čia atvažiuoja tik apsižvalgyti nė velnio nesupras. Taip jiems ir reikia, nes kas ieško, tas randa, o kas tik slysta paviršium negali tikėtis atrasti lobių (*MVBS*: 27).

Citatoje akcentuojama tai, kas nedera, nesiderina, išsiderina Kauno erdvėje. Toliau analizuojant Fominos romane pateikiamą Kauno erdvę dėmesį kreipia stipri metafora „miestas, turintis dvigubą dugną“ (*MVBS*: 18). Ši metafora semantiškai susijusi su ambivalentiškumu, dvilypumu, su tuo, kas paslėpta, paslaptinga, nematoma, yra už realaus, kasdienio, matomo... pasaulio ribų. Kauno kaip vietos išskirtinumas, neįprastumas ir tuo pat metu – tikrumas – sustiprinamas priešinant jo grožį su švariais europietiškais miesteliais. Vertikalę išryškina opozicija „miesto reljefo paviršius“ vs. „dugne slypintys lobiai“. Epitetai „dvigubas dugnas“, „švarus europietiškas miestelis“ ir Ūlos minimi mitai apie tai, „kaip Kaune visus muša“ (*MVBS*: 18), nurodo ir į nelegalumą. Miestas kelis kartus romane vadinamas banditu („daktarų“ gaujos) miestu, aprašomi senamiestyje vaikštinėjantys konfliktiški, tarpusavyje kariaujantys, odinėmis striukėmis ir treningais apsirengę „vietos gyventojai“ (*MVBS*: 18; 93). Tai stereotipinio kriminalinio Kauno naratyvo, ryškaus pastarųjų dešimtmečių viešajame diskurse, aidai (Marcinkevičienė 2000). Ištraukose miesto dvigubu dugnu metafora tampa priemone kovoti ir taikytis visiškai skirtingiems kultūriniais diskursams, ataidintiems iš senojo ir šiandieninio Kauno naratyvų.

Romane žaidžiama su dar keliais viešojo diskurso stereotipais – tai Kauno priešinimas su Vilniumi. Pavyzdžiui, apie šiuos miestus veikėjai kalba taip:

[k]ai kuriems vilniečiams, pavyzdžiui, sunku suvokti Kauno žavesį, nes jie užaugo girdėdami šlovingas legendas apie savo nepaprastą miestą, kuriame gyveno tiek daug žymių žmonių,

kunigaikščių ir t. t. Dėl to ir vyksta tas nuolatinis karas tarp dviejų miestų, kauniečiai pavydi vilniečiams šlovės ir garbės, o vilniečiai snobiškai išjuokia „neskoningą“ laikinosios sostinės aplinką. O būna tokių žmonių, kurie specialiai persikrausto iš Vilniaus į Kauną, nes tas sostinės blizginimas ir gražinimas dėl turistų džiaugsmo jiems kelia šleikštulį (*MVBS*: 18–19).

Ištraukoje pastebimas dviejų laikotarpių sostinių supriešinimas „nuolat kariaujant“: šlovingos legendos apie kunigaikščius nurodo į Vilnių – LDK sostinę, o įvardijimas „laikinoji sostinė“ – į Kauną, nepriklausomos XX a. pradžios sostinę. Toks sugretinimas pateikia Kauną kaip jauną, sostinę be šlovės (kartojami epitetai „šlovingas“, „nepaprastas“, „garbė“). Kita vertus, citatoje Vilnius apibūdinamas kaip pasipūtęs, snobiškas, nublizgintas ir išgražintas miestas²². Kriminalinio Kauno vaizdinys romane sustiprinamas ir tų, kurie dievagojasi niekada nevažiuosią į šį miestą (galima manyti, čia turimi omenyje vilniečiai), požiūriais. Kauniečiams nepriimtina „išsičiūsčiusių vilniečių“ kritika Kauno Laisvės alėjai, „nė iš tolo nepanašiai jųjų Gedo prospektui“, „palyginti su sostine niekingam“ senamiesčiui: „dar su Niujorku palygintų. Ir paskui stebisi, kad į galvą gavo“ (*MVBS*: 19–20).

Apibendrinant Kauno miesto vaizdinį romane galima pastebėti, kad ši naratyvo erdvė stipriai romantizuojama. Tai, kas paprastai būtų laikoma kažkuo negražiu (apleistas, sugriuvęs namas, griuvėsiai, statybos, duobėta gatvė ir kt.), žavi protagonistę Ūlą ir tampa stebuklu, inspiruojančiu jos vaizduotę (panašiai kaip Benjaminą inspiravo simbolistų ir siurrealistų įvaizdintas miestas mene). Šis Kaunas kupinas paslapčių. Romane manifestuojamos laiko ir istorijos kategorijos, įrašytos į miesto pastatus ir gatves – juose ir laikas, ir istorija tampa „matoma“. Dar vienas svarbus vaizduojamo miesto pasaulio elementas – privati namų erdvė, akcentuojama tiek aprašant butą Kaune, kuriame gyvena veikėjai, tiek apleistus pastatus, tapusius namais paribio žmonėms, tiek skvotus Londone. Turtinga miesto, turinčio dvigubą dugną metafora konstruoja heterotopišką Kauno erdvę, sutaikančią nederančius pasaulius ir diskursus. Nors apleistuose miesto pastatuose mergina įžvelgia skaudžios Lietuvos, Kauno, žmonių istorijos ženklus, daug svarbiau yra tai, kad tai yra neatsiejama pačios veikėjos dalis. To, su kuo galėtų identifikuotis, Ūla neranda ribojančiame, mechaniškame, nuspėjamame Londone,

²² Pasigilinus į Fominos žodžius interviu matyti, kad ši problema aktuali ir pačiai rašytojai kaip kultūros žmogui: „[g]yvendami Kaune dauguma jautėmės nuskriausti, nes visos investicijos nuplaukdavo į Vilnių, o vilniečiai atvažiuavę į Kauną rietė nosį ir šaipydavosi, kokia pas mus provincija, spėję pamatyti vos dvi gatves. Natūralu, kad jautriai reaguodavau į tuos skirtumus, todėl gal ir atrodo, kad Kaunas yra mano teritorija. Bet iš tikrųjų dabar ten viskas keičiasi. Atsirado daug naujų vietų, pažįstu draugų, kurie iš Vilniaus ar Klaipėdos vyksta gyventi ir studijuoti į Kauną ir puikiai jaučiasi. Žinoma, kad ta skirtis yra, kaip ir visose pasaulio šalyse yra skirtumas tarp sostinės ir kitų miestų. Man atrodo, kad Kaune žmonės yra nuoširdesni, atviriau bendrauja, jiems ne taip svarbu tavo socialinė padėtis, darbas, politiniai įsitikinimai ir kiti išoriniai dalykai. Jie linkę lengviau ir greičiau susipažinti, pakviesti į svečius, ir jei jau tapai kažkieno draugu, tai gali tikėtis, kad tas žmogus tavęs nepamirš, skambins, klausinės, rūpinsis. Vilniuje iš pradžių buvo sunku įsilieti į visuomeninį gyvenimą – ne kartą esu išgirdusi klausimą „O kieno tu dukra?“ Čia žmonės snobiški (nors Kauno Žaliakalnio poniučių snobizmas irgi pagarsėjęs), jų yra daugiau (nors vis tiek susitinki tuos pačius, kaip ir Kaune) ir jiems reikia įrodyti, kodėl esi vertas jų dėmesio“ (Petrulionytė 2013a: 70).

iš kurio galiausiai sugrįžta į namo, į Lietuvą. Kitaip nei Londonas, šis miestas Ūlai tikras, nes keistas ir išsiderinęs, neharmoningas. Dabar jis laisvas, nors ir kupinas sovietmečio pėdsakų. Toks ir šio romano žmogus – sovietmečiu gimusi, bet iš jo gniaužtų siekianti išsilaisvinti jauna mergina, be tikslo klaidžiojanti miesto ir vaizduotės gatvėmis.

2.1.2. Paskui metaforą „miestas, turintis dvigubą dugną“

Postmodernistas Jorge'as Luisas Borgezas esė „Kafka ir jo pirmtakai“ nurodo į poeto T. S. Elioto esė rinkinį *Point of View* (1941) teigdamas: „esmė yra ta, kad kiekvienas rašytojas sukuria savo pirmtakus. Jo kūryba pakeičia ne tik mūsų ateities, bet ir praeities suvokimą“ (1951). Kultūrologė Bal savo knygą *Cituojant Karavadžo: šiuolaikinis menas, absurdiška istorija* (angl. *Quoting Caravaggio: Contemporary Art, Preposterous History*) taip pat pradedą Elioto žodžiais: „kiekvienas, kuris patvirtino šią tvarkos idėją... nemanys, kad absurdiška, jog praeitis turėtų būti pakeista dabarties tiek pat, kiek dabartis yra pakreipiama praeities“ (1999: 1 cit. iš Višomirskytė 2012c). Višomirskytė straipsnyje pristato Bal knygoje pateikiamą absurdiškos istorijos (angl. *preposterous history*) teoriją, kuri iš naujo teorizuoja linijines kultūrinės produkcijos įtakas. Pasitelkiant Bal mintį galima sakyti, kad bet kokio teksto citata pakeičia ne tik tekstą, kuriame ji atsiranda, bet ir patį cituojamą tekstą: „kaip ir bet kokia reprezentacijos forma, menas neišvengiamai užsiima tuo, kas buvo prieš jį ir tai visuomet yra aktyvus perdirbimas“ (cit. iš *ibid*).

Pristatyta absurdiškos istorijos idėja paranki aiškinantis Fominos romane išryškėjančias nuorodas į senojo Kauno legendas ir padavimus. Įdomu tai, kad, išskyrus kelis pavienius atvejus²³, šios legendos beveik nefunkcionuoja šiandiniame kultūriniame viešajame diskurse apie Kauną. Turbūt taip yra dėl to, kad jas užgožia stereotipinės XX a. Kauno kaip „laikiniosios sostinės“ ar „lietuviškiausio miesto“ „legendos“. Siekis nušviesti alternatyvius Kauno vaizdinius ir sukritikuoti įsigalėjusį mąstymą apie šį miestą suteikia galimybę Fominos romano siūlomą metaforą „miestas, turintis dvigubą dugną“ pasitelkti kaip raktą į kitus literatūros tekstus, kurie žaidžia primirštais Kauno legendų ir padavimų signifikantais.

---

²³ Europos kultūros sostinės programa „Kaunas 2022“ inicijuoja modernaus mito, miestą vienijančio pasakojimo „Mitinis Kauno žvėris“ kūrimą. Kauno turizmo informacijos centras (KTIC) organizuoja ekskursiją „Kauno požemių dvasia“; viešajame diskurse pastarąjį dešimtmetį gausiai kritikuotos duobėtos Kauno gatvės; Karaliaus Mindaugo prospekte stovintis viešbutis „Respublika“ kauniečių vadintas vaiduokliu; sovietmečiu veikusi Kauko kavinė (žodis „kaukas“ bendrinėje lietuvių kalboje reiškia dvasią, vėlę) (buvę architekto Vizbaro namai, vadinti pilaite), kuri stovėjo apleista iki pat 2016 m., kai ją nugriovė ir kt. Turbūt tokioms legendoms pamatą kloja ir geografinė vietovės padėtis – miestas išsidėstęs Neries ir Nemuno upių slėnių suformuotoje dauboje; po Laisvės alėja ir dalimi senamiėsčio išsiraizgiusi bažnyčių ir kitų pastatų požemių sistema; Kauno tvirtovės gynybinė fortų sistema ir pan.

Užburto, prakeikto, nugrimzdusio po žeme, požeminio, kunigaikščių, karalaičių ir vaiduoklių Kauno ženklai draugėn suveda šiuos literatūros tekstus: Lietuvos žydų rašytojo Eleziero Heimano apsakymas „Abraomas Mapu“ (1937)²⁴ (parašytas jidiš kalba, Cvi Smoliakovo išverstas į lietuvių kalbą ir publikuotas tik 1997 m. Lietuvos žydų prozos antologijoje *Šiaurės gėlės*), literatūrinė Juliaus Kaupo pasaka „Daktaras Kripštukas pragare“ (1948) ir modernisto Antano Škėmos romanas *Balta drobulė* (1958). Kęstučio Navako straipsnis „Trumpas vadovas po poetinį Kauną“ (1995) ir poeto Gintaro Patacko eilėraščiai „Prologas. Kaip šviečia saulė Džono pirtyje...“ (2012a) bei „Kartu su saule. Gintarui Patackui“ (2012b) iš knygos (kartu su tapytoju Arvydu Palevičiumi) *Kur pakastas šuva. Kauno epas* siūlo miesto įkūrimo legendą ir miesto epą. Visi šių tekstų autoriai gyveno ar gyvena Kaune, tad galima sakyti, pateikia požiūrį į miestą kauniečio akimis, „iš vidaus“. Kitas įdomus aspektas, vienijantis rašytojus Heimaną ir Škėmą bei jų kūrinis – lietuvių literatūros lauke jie tam tikra prasme yra marginaliniai. Ši mintis grindžiama keliais argumentais.

Lietuvių literatūrinė kritika beveik neskiria dėmesio Lietuvos žydų literatūrai²⁵, o tais atvejais, kai ji studijuojama, dažniausiai susitelkiama į Vilnių – Lietuvos Jeruzalę XX a. žydams (Venclova 2006 ir kt.). Heimano apsakymas pasakoja apie XIX a. Kauno, kuris buvo to meto gubernijos žydų kultūrinio ir religinio gyvenimo centras, pasaulį. Kritiniai Škėmos romano perskaitymai, regis, niekuomet neakcentavo miesto fenomeno reikšmės jame. Tačiau romane *Balta drobulė* urbanistinė erdvė ir du miestai – Kaunas ir Niujorkas – yra esminiai tiek teminiame, tiek struktūriniame kūrinio lygmenyje (vaizduojami jauno, kupino svajonių poeto patirtys tarpukario Kaune ir sergančio poeto emigranto, dirbančio didžiausio viešbučio Niujorkas keltuvinininku išgyvenimai). Škėma, kaip ir visi išeiviai, iki 1989-ųjų buvo beveik nežinomas Lietuvos skaitytojams. Tiek anksčiau, tiek dabar rašytojas dažnai pristatomas kaip tam tikras pašalietis, vienišius lietuvių literatūrinėje tradicijoje. Navako ir Patacko kūriniai šiai analizei pasirinkti ir todėl, kad šiuolaikinė kauniečių rašoma literatūra turbūt neįsivaizduojama be šių dviejų rašytojų.

Prieš pradėdant pasirinktų tekstų analizę reiktų trumpai apibūdinti padavimuose ir legendose pasakojamas istorijas apie Kauną. Šių legendų santrauka toliau pateikiama remiantis Mindaugo Bartninko tekstu, kuriame publikuojamos kelios nugrimzdusio Kauno legendos versijos, užrašytos tarpukariu (1999: 527–530). Disertacijoje nekeliamas šių legendų autentiškumo klausimas – į jas greičiau žiūrima kaip į literatūrinius tekstus.

Pirmoji legenda pasakoja, kad stabmeldystės laikais, gindamasi nuo priešų rusų, karalaitė lietuvė prakeikė save su visais žmonėmis ir Kauną nugramzdino po žeme. Praėjus daug metų,

²⁴ Už šio teksto atradimą esu dėkinga kolegei doc. dr. Aurelijai Mykolaitytei.

²⁵ Ligi šiol išleista vienintelė, minėta Lietuvos žydų prozos antologija *Šiaurės gėlės* (1997).

naujas miestas buvo atstatytas toje pačioje vietoje. Kartą vienas žmogus susapnavo karalaitę, prašančią išgelbėti ją ir visą miestą. Pro pilies duris jis pateko į požeminį Kauną, tačiau išgelbėti nugrimzdusio miesto nepavyko. Vėliau prie pilies durų atsivėrė skylė, į kurią vaikai mėtydavo akmenis ir girdėdavo, kaip šie atsimuša į gatvės grindinį (*ibid*). Šios legendos versijose, apmąstomose publicistiniuose tekstuose, Kaunas pristatomas kaip nuo krikščionių paslėptas miestas, daug gražesnis už esantį paviršiuje (Klimenka 2011).

Kitose žinomose legendose karalaitė prašo kareivio atkasti jos pilies požemių karalystę, kviečia į „auksais ir gintarais spindinčias menes“ (Bartninkas 1999: 529). Ji nori gelbėtis iš prakeiksmo tapdama krikščione, tačiau šiose legendose užkeikto miesto gelbėjimą sustabdo rusų kariuomenė arba miesto valdžia, pabūgusi sumaišties. Vėliau buvusios pilies vietoje žmonės girdėdavo dainuojant, raudant ir žvanginant ginklais. Padavimuose pasakojama ir apie tai, kaip kryžiuočiai sugriovė Kauno pilį. Bartninko teigimu, dauguma šio miesto padavimų atsirado valdant Žygimantams ir rusų okupacijos metais kaip „aidas lietuvių kovos už savo laisvę ir nepriklausomybę“ (1999: 533)²⁶. Toliau gilinamasi į kelis skirtingo laikotarpio literatūros kūrinius, kurie siūlo savitas senųjų Kauno legendų transformacijas arba naujas jų versijas. Daugiausia dėmesio skiriama Heimano apsakymui, o Kaupo, Škėmos, Patacko ir Navako kūriniai pasitelkiami kaip kontekstiniai šaltiniai, papildantys disertacijoje gvildenamas idėjas.

Heimano apsakyme „Abraomas Mapu“ brėžiami ryšiai tarp Kauno ir vieno svarbiausių XIX a. Lietuvos žydų rašytojo, moderniojo hebrajų romano ir profesionaliosios literatūros kritikos pradininko, hebrajų kalbos vadovėlių autoriaus, kauniečio Abraomo Mapu (1808–1867). Kūrinyje aprašomas XIX a. vid. žydų Kauno vaizdas – tekste kelis kartus šio miesto gatvės įvardijamos žydų gatvėmis (1997: 231; 234; 242). Toks įvardijimas – tarsi atsvara XX a. įsigalėjusiam ir iki šiol gyvybingam Kauno – išskirtinai lietuvių miesto vaizdiniui. Dar vienas įdomus Kaunui taikomas epitetas tekste – žvejų miestas, uostas. Apsakyme aprašomi Kauno žvejai ir žuvų turgus, kuris yra esminė vieta įvykių jungčiai – čia atsiveria duobė, tampanti viso kūrinio dominante tiek vaizduojant miestą, tiek aprašant protagonistą išvaizdą, būseną, mintis.

Apsakymo veiksmo laikas apima vieną vėlyvą žiemos vakarą ir naktį – šventų raštų mokovai iš miestelių važiuoja į Kauną susitikti su kitais mokovais, maskilais²⁷ ir rašytoju Mapu. Svarbu paminėti, kad realiame pasaulyje Mapu veiklai ir pasaulėžiūrai tradicionalistinė XIX a.

²⁶ Pasigilinus į žodžio „Kaunas“ etimologiją, jame galima atsekti tam tikrus šių legendų ženklus: 1. „*kuna“ – stulpas, kaladė, grandinės; 2. „kauti(s)“ – kovoti, mušti, peštis. Iš čia „kaūnis“ (kaunė, kaunia) – kova, mūšis, dūžis [„pasikėlė didis kaūnis“ – *LKŽ*]; kaunius – kas muša, barasi. A. Senn’as iš „kautis“ išveda Kaūnas, o tai „reiškia narsuolį“; „kaunūs“ – žemas, gilus, slėnis (gotų hauns – žemas; hauneius – pažeminimas, nusižeminimas); kaunus – 2. kuklus (*LKŽ*); bendrinis daiktavardis „kūnas“ (iš Palemono mito – kunigaikščio vardas „Kūnas“) (Patackas 2009).

²⁷ Maskilai – Haskalos, žydų Apšvietos judėjimo pasekėjai.

žydų bendruomenė nepritarė²⁸. Aptariamame tekste reflektuojamas šis susidūrimas. Vaizduojama, kaip vaikai minioje Mapu vadina perkrikštą, bedieviu (*ibid*: 240). Šie žodžiai rašytoją labai skaudina. Nakvynės namų, kuriuose apsisotja atvykėliai mokovai, šeiminkas pasakoja: „pas mus baisi bėda. Mapkė, tebūna užmirštas jo vardas, gulinėja vasaros dienom ant Aleksoto kalno ir rašinėja bedieviškas knygiūkštes“ (*ibid*: 230). Šios Kauno vietos ir rašymo ryšius ženklina Mapu žodžiai tekste: „metų metus aš su šiuo savo veikalu buvau suaugęs, per lietus ir audras Aleksoto kalnuose jis kaip medis augo. Su kiekvienu prirašytu puslapiu vis giliau skverbčiau į senus laikus“ (*ibid*: 236). Rašto, rašymo kultūra, literatūra yra pažymėta ir teminiame teksto lygmenyje – pasakojama istorija apie rašytoją, kuris vaizduojamą vakarą mini jam itin brangaus, prieš aštuonerius metus mirusio poeto Michės Josifo Levensono mirties metines.

Mapu ir Kauną tekste susaisto jų vaizdavimo strategija – rašytojo išvaizdos, patirčių ir savijautos reprezentavimas koreliuoja su miesto erdvės reprezentavimu. Vyras turi plonus išbalusius pirštus, pailgą tamsų veidą, ilgą juodą barzdą, yra susikūprinęs, sergantis, slegiamas abejonių, nerimo ir varginančių minčių (*ibid*: 232). O aprašomo Kauno gatves gaubia tamsa, juodų sutemų šydai, šešėliai, rūkas, jose siaučia aštrūs vėjai, gausu voratinklių, kryžių, kaukolių ir kt.) (*ibid*: 231–236). Mapu ir miesto erdvės aprašymams parinkti epitetai įkrauti neigiamų konotacijų, žymi prislėgto, liūdno žmogaus ir niūraus miesto „nuotaiką“.

Suklusti verčia žmogui ir miestui apibūdinti pasitelkiami žodžiai ir metaforos, susijusios su tuo, kas yra giliai po žeme, kas uždaryta, aptverta ir pan. Stengdamasis prisiminti poetą Levensoną, Mapu bando „kastis atmintin lyg į kapo duobę“, tą mirties metinių vakarą jaučiasi arčiau mirties, vis lenkia galvą žemyn, o pasakotojas šaltų miesto vėjų varstomą vyro kūną palygina su gele, kuri visą gyvenimą augo uždaroj patalpoj (*ibid*: 233–235). Miestas palyginamas su giliu šaltu rūsiu, jo sinagogos apibūdinamos kaip prasmegusios, gatvių sienose pilna pustamsių angų, namų langai aptverti grotomis, o šalia tekanti upė Vilija (dab. Neris) panaši „į gilų užsnigtą slėnį“ (*ibid*: 233–236). Šios metaforos sustiprinamos įdomaus epizodo, kuriame vaizduojama turgaus aikštėje „didelę tamsią duobę lyg atvirą kapą“ apspitusi minia žmonių:

[i]bedus akis į tamsią kiaurymę ji laukia, kad iš apačios, iš suskeldėjusio žemės kūno pasirodytų ženklas. Mapu stovėjo suaugęs su visa didžiule minia. /.../
Ir žmonėms, susispietusiems aplink duobę, staiga atsivėrė išmūryta landa, vedanti kažkur į tolimas žemės gelmes. Prie krašto gulėjo žvyniniai skardos šarvai, apėję žaliomis kerpėmis, kryžiaus pavidalo kalavijai... /.../

²⁸ Žinoma, kad rašytojas domėjosi senovės žydų istorija, kabalos judėjimu ir misticizmu, o tai, kad romaną *Siono meilė* (1852) rašė dešimt metų rodo, kad buvo pasinėręs į grožinę literatūrą. Šis pasinėrimas turbūt lėmė atotrūkį nuo žydų bendruomenei itin svarbios religinės literatūros.

- Tai slapta senosios pilies gysla, - kalbėjo vienas smuklininkas miniai, - panašių urvų iš pilies po žeme eina dešimtys. Sakoma, kad tokių landų, it kurmių priraustų, yra po visu Kaunu, po laukais ir miškais iki pat Raudondvario (*ibid*: 237–238).

Epizode ataidi legendos apie paslėptą požeminį Kauną, minimi šarvai, kryžiai, kalavijai nurodo į kunigaikščių kovas dėl Kauno pilies su kryžiuočiais. Į bedugnę žvelgiančių berniukų pokalbis stiprina apokaliptinę šios vietos simboliką – jų manymu, atėjus mesijui, numirėliai tokiomis olomis riedės į Izraelį (*ibid*: 240). Taip brėžiama metaforinė, ontologinė horizontalė – nuo Kauno iki šventojo žydų miesto Jeruzalės. Rašytojas Mapu girdi šį pokalbį, berniukų žodžiai „krinta sielon“ paaištrindami baimę dėl savo lemties – jis įsivaizduoja rankas be kūnų, kurios iškasa jo namą, susprogdina kapą ir išnešioja kaulus „po turgus, smukles ir ištvirkavimo namus“ (*ibid*: 239). Minia išsiskirsto ir vyras lieka vienas prie duobės: „jam rodėsi, jog tai pati naktis šaukia iš savo gelmių“ (*ibid*: 240). Apsakymas baigiamas epizodu Didžiojoje sinagogoje, kuriame Mapu užuola keistas, beprotis maldininkas – ištrūkęs iš jo rankų vyras išeina į naktį „senovinės pilies vartų linkui. Mapu bėgo. /.../ O duobė žuvų turguje nuolat pastodavo jam kelią, prie pat kojų, po visu Mapu gyvenimu vėrėsi ji kaip pragarmė...“ (*ibid*: 245).

Heimano apsakyme užčiuopta ontologinė simbolika, įrašyta į miesto kartografiją, įdomiai pasikartoja literatūrinėje Kaupo pasakoje „Daktaras Kripštukas pragare“. Tai bene vienintelė lietuvių literatūrinė pasaka apie miestą, aiškiai konstruojanti keistą ir ypatingą Kauno erdvę. Pasakojama, kad Gardino gatvėje stovi niūrus raudonų plytų namas, kurio marmuriniai laiptai rūsyje veda į pragarą, o žėrinčiu Rotušės bokštu galima pakilti iki rojaus. Pasakoje Kaunas tampa tarpine erdve tarp kelių pasaulių: faktinio (geografinės vietos) ir ontologinio. Heimano apsakyme Kauno erdvę ir šventąjį Jeruzalės miestą jungia horizontalė, o Kaupo pasakoje du miesto pastatai – apleisto namo rūsys, vedantis į pragarą, ir rotušės bokštas, vedantis į rojų, fiksuoja vertikalę, kurios viduryje ir centre – Kaunas. Šia prasme pasakoje vaizduojamą miesto erdvę galima vadinti postmodernistine, nes joje persikloja ontologinės pasaulių ribos. Literatūrologė Višomirskytė pastebėjo, kad toks neįprastos Kauno erdvės (pasienio, užribio pačiame centre, pereinamoji, tarpinė, stebuklinga) vaizdavimas apskritai būdingas šiuolaikinei Kauno vaizduosenai mene (2011: 53).

Škėmos romane *Balta drobulė* galima užčiuopti kitos Kauno legendos versijos, susijusios su kunigaikščiais, ženklus. 15-ame kūrinio skyriuje vaizduojama scena, kurioje protagonistas, Antanas Garšva žingsniuoja vakariniu, ištuštėjusiu tarpukario Kauno bulvaru, plytinčiu priešais Vytauto kalną, ir išgirsta vaiko verksmą:

[J]is ne tuoj pat susivokė, kur verkiama. Tokią naktį galėjo pravirkti ir vaiduoklis. Garšva buvo jaunas, ir jo vaizduotė lengvai nugalėdavo logiškąsias proto žnyples. Aukšti tonai, ritmingi ir skardūs, režė tylumą kalno papėdėje. Senas vaiduoklis pūtė į karklo dūdelę, išlaikydamas pauzes, ir jo dūdelė dejavo. Garšva sustojo. „Tai tema“, pagalvojo jis. „Man nesvarbu, kas verkia. Kuriame nors name atdaras langas, ir lovutėje pabudo vaikas. Man jis senas vaiduoklis, dar iš tų laikų, kai

Nemuno ir Neries santakoje stovėjo sveikutėlė pilis. Jau išmirė vaiduoklio artimieji. Nusiskandino jo mylimoji laumė, nes nušiuo ir praretėjo jos auksinės kasos. Pasikorė pilies griuvėsiuose Lauksargis, jam atėmė laukus, jis mylėjo šį derlingą trikampį. Pasismaugė šilkinė skarele narsaus ir žiauraus kunigaikščio dvasia, jo plieniniai šarvai sutirpo, ir jis nebe pajėgė deginti ant laužo kryžiuočių sielų. Ir išprotėjo kunigaikštystės vėlė; ta pati, kurią mylėjo jaunas Šarūno karys. Ji nuklydo prie Raudonės pilies, apsisiautė balta drobule, ji vaikščiojo liepų parke ir dainavo tą pačią dainą (1990: 157).

Šios ištraukos analizei svarbu apibūdinti Kauno reikšmę vaizduojamame naratyviniame romano pasaulyje. Kaunas romane daugiausia reprezentuojamas per protagonisto – Niujorke keltuvininku dirbančio poeto Antano prisiminimus ir pasakotojo balsą. Kaune personažas gyveno vienas nuo keturiolikos metų, klaidžiodamas šio „miniatiūrinio didmiestuko“ (*ibid*: 46) gatvėmis, daug laiko praleisdamas skaitykloje, kur skaitė literatūrą ir rašė eilėraščius. Taip pat gyvendamas šiame mieste jis įsimylėjo pirmąją savo gyvenimo moterį Jonę. Tai personažo gyvenimo etapas iki netikėto ligos priepuolio – ligos, su kuria jis kovoja visą likusį gyvenimą. Pristatytoje citatoje pateikiama eilėraščio kūrimo istorija – Antanui žingsniuojant bulvaru išgirstas vaiko verksmas „padiktuoja temą“ – apie vaiduoklį, kuris viduramžiais gyveno Kauno pilyje. Romane šis epizodas Kaune yra svarbi kuriančio ir besikankinačio poeto gyvenimo istorijos dalis. Antano įsivaizduojami legendomis apipinti kunigaikščių Lietuvos laikai konstruoja naratyvui „tikro“ ir įsivaizduojamo Kauno heterotopiškumą. Citata įkrauta opozicijų tarp gyvybės ir mirties – verkiantis vaikas, gimstantis eilėrašties kontrastuoja su pilies griuvėsiais, vaiduokliu, nusiskandinusia laume, pasikorusiu Lauksargiu, pasismaugusia kunigaikščio dvasia. Sukuriamas mitinio, heterogeniško, heterotopiško pasaulio, kuris egzistuoja Kauno Nemuno ir Neries santakoje, vaizdiny – jame sutelpa tarpukario Kauno gatvėmis žingsniuojantis poetas ir senųjų kunigaikščių dvasios, vėlės, laumės. Tekste kuriama įtampa tarp svajonės ir tikrovės, tarp vaizduotės ir logikos. Visi paminėti simboliai vienaip ar kitaip kuria miesto romantizavimo strategiją. Literatūrologas Lehanas teigia, kad modernizmas yra kita romantizmo stadija – tai „naujų literatūrinių technikų transformuotas senas žvilgsnis į miestą“ (1998: 5). Tad nenuostabu, kad modernistas Škėma savo kūrinuose romantizavo gimtąjį miestą Kauną. Galiausiai, epizodą, kuriame akcentuojama neišsipildymo tema (minimos savižudybės, beprotystė, nepajėgumas kovoti ir kt.), galima sieti su visu romano *Balta drobulė* tekstu. Jaunas Antanas svajoja apie vedybas su Jone, kada nors gimsiąti jūdviejų vaiką, trokštamą garbę, premiją už kūrybą, tačiau tai neišsipildo.

Patacko knyga *Kur pakastas šuva. Kauno epas* (2012) pradedama eilėraščiu „Prologas. Kaip šviečia saulė Džono pirtyje...“. Jame konstruojamas prieštaringas šiandieninio Kauno vaizdiny: „Atrodo – viskas antrame plane / Čia vyksta. /.../ Didingas šis bažnytkaimis, kadais / Prezidentu ir viešnamiais garsėjęs, / MinistrAIS ir poezijos žiedais, / Nūn elgetaut į Lietuvą išėjęs. // Kur miestas šis, tautos triukšmadarys, / Nustelbęs kauksmą Geležinio Vilko? / Išėjo ir

daugiau nebesugrįš – / Kaip kilpoje Akropoly sutilpo! /.../ Aš liksiu čia – kur pakastas šuva, / Žinodamas gerai, kad kito tokio / Nerasiu niekur. Čia – jo Lietuva“ (Patackas 2012a: 5). Eilėraštyje kovoja skirtingi diskursai: gamtos (saulė, lietūs, vėjas, žvaigždės, žiedai, vilkas, šuo) ir kultūros (šokis (kordebaletas), poezijos žiedai). Iš vokiečių kalbos kilęs frazeologizmas „kur pakastas šuva“ (vok. *Da liegt der Hund begraben*) paprastai vartojamas kalbant apie kokio reiškinio ar problemos tikrąją priežastį, dalyko esmę. Paskutiniame eilėraščio posmelyje šis frazeologizmas siūlo Kauną matyti kaip Lietuvos „esmę“ – kalbėtojas lieka čia, kur Lietuva, nes kito tokio (miesto) nerasiu niekur. Eilėraštyje manifestuojama Kauno reikšmė modernios XX a. nepriklausomos Lietuvos valstybės (prezidentai, ministrai), literatūros (poezijos žiedai) ir vakarietiškos kultūros (kordebaletas, viešnamiai) jame pradžiai. Suklusti verčia garsą akcentuojantys semantinis ir fonetinis teksto lygmenys (žodžiai „rėkia“, „nerėki“, įvardijimas Kaunas – tautos triukšmadarys, Geležinio Vilko kauksmas; dusliojo priebalsio „š“, afrikatų „č“, „ž“, „dž“ gausa). Taip sustiprinama opozicija tarp istorinės Lietuvos sostinės Vilniaus, kurį metonimiškai ženklina mitinio Geležinio Vilko figūra, ir tarpukario sostinės Kauno. Lygiai taip pat konstruojamos opozicijos šuo vs. vilkas, naminis vs. laukinis, kultūra vs. gamta.

Tekste ryškiam tarpukario Kauno kaip Lietuvos pradžios ir esmės vaizdiniiu oponuoja gausūs šiandieninio miesto pabaigos, nykimo, mirties ženklai: Kaunas į Lietuvą išėjęs elgetauti, lyrinis subjektas ieško pradingusio jo identiteto (kur „šis tautos triukšmadarys“). Be to, eilėraštyje taip pat priartėjama prie antrojo miesto sąvokos („atrodo – viskas antrame plane čia vyksta“). Minimasis „antrasis planas“ – kito Patacko eilėraščio „Požemiai“ aidas, kuriame miestas vadinamas buvusiu „Pirmo laipsnio tvirtove“ (2009). Tai postmodernus žaidimas skaičiais, įvardijimais, kuris netiesiogiai nurodo į Vilnių – tą, kuris „pirmas“ dabar. Panašią įvardijimo strategiją galima pastebėti ir poeto eilėraštyje „Kartu su saule. Gintarui Patackui“: „Gražiai duetas skamba kvartete / Kvartalo, kotiruojamo kaip Centras: / Nuvytus Tulpė, Astra ir antai – / Tu, primas, pasirodai kaipo antras“ (2012b: 7). Apkeičiant priebalsius vietomis, lietuviškas žodis „pirmas“ tampa lotynišku, turinčiu tą pačią reikšmę – taip atkreipiamas dėmesys į šio ženklo prasmę eilėraštyje. Tokiu ženklu apkeitimu netiesiogiai nurodoma ir į miesto, Lietuvos istoriją (apkeistos sostinės).

Žanrinio požiūriu sunkiai įvardijamame, labai poetiniame ir kartografiniame Navako tekste „Trumpas vadovas po poetinį Kauną“ pasakojama apie literatūrinės Kauno kultūros atgimimą, šio miesto poetus ir poeziją dešimtajame XX a. dešimtmetyje. Legenda pradedama nuo „niekur neskelbto lietuvių istoriografijos apokrifio“:

[s]ykį Nemuno ir Neries santakoje, medžiojo lietuvių kunigaikštis, kurio vardas, vėliau išnyko palikęs keletą abejotinių versijų. Pavargęs nuo sunkaus arbaletu ir užmigęs, jis susapnavo keistą sapną: Žaliakalnio viršūnėje, užvertusi galvą į pilnatį, lojo geležinė lapė. Toliau viskas iš esmės sutampa su Gedimino sapno istorija: buvo pastatyta pilis, įkurtas miestas, po kelių šimtų metų V.

Sirokoplė, turėdamas galvoje tuos pačius vandens kelius, pranašavo jį „kunkuliuosiant prekybos verpetais“, o dar po šimtmečio šie verpetai, regis, nustelbė visas kitas žmogaus veiklos rūšis. Kaunietis už savo miesto ribų ir įsivaizduojamas lapės charakterio kategorijom: gudrus, landus, suktas. Kaunietis prekybininkas savo treniruotais pečiais visiškai užstojo kaunietį kultūrininką, tyliai susigūžusį kokiam nekomerciniam užpečky (Navakas 1995: 172).

Tekste siūloma Kauno miesto įkūrimo legenda galėtų būti vertinama kaip tam tikras postmodernus Vilniaus miesto įkūrimo legendos „Gedimino sapnas“ perrašymas:

[T]ačiau kiekvienoje lapėje slypi vilko galimybė, drąsiausiuose savo sapnuose lapė velkasi vilko kailį bei įpročius. Antra kauniečiui inkriminuojama liga – pretenzingumas. /.../ Galvodami apie šiandieninį Kauną, negalime aplenkti tarpukario laikotarpio, turėjusio lemtingos įtakos visam miesto likimui bei eilinio kauniečio savimonei. Čia vėlgi esama savotiškų geležinės lapės – suprofanuoto geležinio vilko – pėdsakų (*ibid*).

Geležinės lapės figūra tampa turtinga metafora apibūdinant kauniečio ir paties Kauno miesto charakterį pašaliečio akimis. Nors tekste kalbama apie dešimtąjį XX a. dešimtmetį Kaune, teigiama, kad šiandieniam miestui lemiamos įtakos turėjo tarpukaris. Turint omenyje to meto aplinkybes – miestas laikinai buvo Lietuvos sostinė ir vystėsi kaip „laikinoji galimybė“, nes „tautos elitas ilgesingai žvalgėsi į Vilnių“ (*ibid*: 173), galima savitai interpretuoti šį kauniečiui priskiriamą epitetą. Laikinosios sostinės laikotarpį galima matyti kaip „drąsų sapną“, kuriame kaunietis užsivilko vilko kailį ir įpročius. Be to, šiuolaikinis kaunietis, pasak teksto balso, įsivaizduojamas „lapės kategorijomis“: gudrus, landus, suktas (plg. antrąją, perkeltinę žodžio „lapė“ reikšmę: apie gudrų, suktą, mokantį pataikauti žmogų (*LKŽ*)); o pati lapė turi suprofanuoto (pažeminto, paniekinto?) vilko pėdsakų. Visi šie epitetai turi neigiamą konotaciją ir nurodo į sudėtingą santykį tarp dviejų Lietuvos sostinių. Tekste labai stipri opozicija tarp jų – galima sakyti, taip ataidimas minėtasis Kauno vaizduosenai būdingas mechanizmas Kaunas kaip priešingybė (Vilniui).

Tekstas akcentuoja XIX a. Sirokoplės pranašautus „prekybos verpetus“, kurie XX a. užstojo „susigūžusią kultūrą“ Kaune. Taip signalizuojamas stereotipinis, viešajame kultūriniame diskurse gyvas požiūris į šį miestą kaip prekybos miestą. Epitetas „treniruoti pečiai“ ir „inkriminuojama liga“ netiesiogiai ataidi kitą minėtą Kauno stereotipą – tai sportininkų ir kriminalų miestas. Galiausiai, Navako atskleidžiamoje („neskelbtas apokrifas“) legendoje rekontekstualizuojami, transformuojami sostinės Vilniaus įkūrimo legendos, kuri yra visuotinai žinoma ir kartais tapatinama su Lietuvos valstybės įkūrimu (Venclova 2006: 14), elementai. Šiame tekste sapnuojantis ir Kauno miestą įkursiantis kunigaikštis nuasmeninamas, jam nesuteikiamas joks vardas. Šventaragio slėnis, kuriame Gediminas miegojo, „iškeliamas į viršų“ ir tampa Žaliakalnio viršūne. Sapne staigiantį geležinį vilką Navako legendoje pakeičia lojanti geležinė lapė. Taip apverčiami ir ironizuojami lietuvių sąmonei reikšmingos legendos simboliai: Gediminas vs. bevardis kunigaikštis, slėnis vs. viršūnė, staugia vs. loja, vilkas vs. lapė.

Aptarus tekstus, kuriuose užčiuopiami ankstyvieji meniniai Kauno vaizdiniai, pritildantys stereotipinį mąstymą apie šį miestą („laikinosios sostinės“ ir „lietuviškiausio miesto“ legendos), galima pereiti prie kitų pagrindinių šaltinių ir aiškintis, kokiais būdais Kaunas reprezentuojamas šiuolaikiniuose vyrų rašomuose romanuose.

2.2. Kauno personifikavimas ir mechanizavimas Marko Zingerio romanuose

2.2.1. „Mano likimas yra visos istorijos dalis“: *Grojimas dviese*

Ant aukšto kalno – minia žmonių, visi tyli, visi žiūri į žemumą, į tolimą duobę, kurioje kažkas liepsnoja, virsta dūmais, bet neižvelgsi kas (dabar Tadas jau žino: tai liepsnojo Kauno Slabados rajonas, vokiečių paverstas getu ir sudegintas /.../, o tie ant aukšto kalno stovintys žmonės, tos raudančios moterys – tai Slabados gyventojai, išvaryti iš savųjų gūžtų kaip stovi – visiems jiems teko viską pradėti nuo pradžių).

Leonardas Gutauskas *Vilko dantų karoliai* (1990)

Markas Zingeris sąmoningai domisi miesto fenomeno problemomis ir jo įvaizdinimu literatūroje. Rašytojo kūriniai atveria XX a. žydų pasaulio Kauną ir siūlo heterogeniško, daugiataučio ir daugiakultūrio miesto sampratą²⁹. Jo pasakojimai apie žydus yra bene vieninteliai šiuolaikinėje lietuvių literatūroje (Navakas: Zingeris yra bene „paskutinis lietuviškai rašantis žydų poetas Kaune“ (1995: 181).

Zingerio romano *Grojimas dviese* (2000) fabulos pagrindą sudaro dvi tarpusavyje susipynusios istorijos. Abiejų jų pagrindinis veiksmas vyksta skirtingo laikotarpio Kaune. Miesto vaizdas daugiausia fokusuojamas per protagonisto žvilgsnį, tačiau ir per kitus veikėjus: jo žmoną, motiną, brolių naratyvo „dabar“ ir per jo motinos draugus karo metais.

Pagrindinė naratyvą rėminanti istorija vaizduoja antrosios Lietuvos nepriklausomybės pradžią, 1996 m. (*GD*: 257) Kaune, kur su žmona Rita ir sūnumu Aidu gyvena protagonistas, žydų kilmės lietuvis, istorijos profesorius Erazmas Rastinis. Jis tyrinėja Lietuvos žydų naikavimo istoriją Antrojo pasaulinio karo metais ir siekia demaskuoti „Lietuvos istorijos laikotarpius, ligi tol skendėjusius tautinės lyrikos rūke“ (*GD*: 49). Vyro susidomėjimas žydų istorija tampa asmeniniu interesu susidomėjus motinos Biankos draugų gyvenimo istorija. Vokietijos žydo, kompozitoriaus Ervino Gasto ir žydų kilmės lietuvių pianistės Lilės meilė 1935 m. prasidėjo Paryžiuje ir tragiškai pasibaigė nacių okupuotame Kaune 1943 m. Lilė uždaroma į getą, o vėliau išleidžiama iš jo suklastojus jos kilmės dokumentus. Moteriai nacių pareigūnai buvo iškelę sąlygą sterilizuotis (jiems buvo nepriimtini „tarpiniai“ žmonės). Po vyro nužudymo

²⁹ Markas Zingeris (g. 1947 Prienuose, augo Kaune) Lietuvos žydų poetas, eseistas, prozininkas, dramaturgas ir vertėjas bei žydų genocido tyrinėtojas. Vilniaus universitete studijavo žurnalistiką. 2000 m. tapo Vieno Lito premijos laureatu (už apsakymų rinktinę *Iliuzonas*) – tai LRS Kauno skyriaus sumanyta premija, kuria siekiama populiarinti Kaune gyvenančių rašytojų kūrinius. Yra Lietuvos Rašytojų sąjungos narys.

gete, Lilė slapta pagimdė jūdviejų vaiką ir atidavė jį užauginti draugėms tam, kad jis išgyventų, o pati nusižudė. Jos kūną, atiduotą Anatomijos katedrai, draugai pavogė ir slapta palaidojo tuometinėse miesto kapinėse. Tačiau Erazmas, atvirksčiai nei skaitytojai, kuriems tiesiogiai pateikiami Gastų gyvenimo istorijos detalės, tai išsiaiškina vėliau, tik romano pabaigoje. Galutiniu romane pasakojamos Erazmos istorijos posūkio tašku tampa momentas, kuomet išvykęs į Ameriką rinkti medžiagos archyvuose, Niujorko sendaikčių parduotuvėlėje jis suranda priešmirtinį Lilės laišką, rašytą savo naujagimiui. Jį parsivežęs į Kauną ir parodęs motinai, vyras išsiaiškina esąs Lilės ir Ervino sūnus.

Romanas aiškiai manifestuoja istoriją ir istoriškumą: veikėjas yra istorijos profesorius, jis dėmesingas „praeities akcentams“ (GD: 14), „trykšte tryško savo istorijomis atsineštomis iš Biankos namų arba iš /.../ archyvo“ (GD: 50), yra įpratęs viską matuoti „istorinės reikšmės įvykiais“ (GD: 110), žmonių poelgius ir likimus taip pat aiškina pasitelkdamas istoriją – guosdamas vaikystėje tėvo paliktą žmoną Erazmas taria: „ISTORIJA kalta! /.../ Jis juk pabėgo iš Sovietų Sąjungos“ (GD: 241). Dažnai į istorijos sąvoką romane kreipiamas dėmesys ir vizualiniame teksto lygmenyje (žodis rašomas didžiosiomis raidėmis arba pradedamas didžiąja raide). Be to, šalis, kurioje gyvena Erazmas, apibūdinama kaip vieta, kurioje „pernelyg daug istorijos ir per mažai dabarties“ (GD: 110). Romane taip pat pateikiamos Antrojo pasaulinio karo metų Kauno žydų naikinimo istorijos, jų gyvenimas šio miesto gete: „štai kokius prisiminimus – o tai buvo atsitiktinai išlikę dalykai, /.../ slėpė tarpuvartėse jo gimtasis miestas“ (GD: 52); motinos žodžiai: jei „pradėčiau skaičiuoti, kiek mano draugų ir pažįstamų žuvo, nuodijosi ir gelbėjo vaikus, galėčiau prisiminti pusę senojo Kauno!“ (GD: 291). Šia prasme (žydų gyvenimo ir naikinimo) istorija kaip fenomenas susaistoma su Kaunu, miestu, kuriame gyvena protagonistas Erazmas. Tokią paralelę patvirtina ir veikėjo žodžiai, kuriais pradedamas romanas: „mano likimas yra visos istorijos dalis“ (GD: 12).

Toliau analizuojant romaną daugiausia susitelkiama į dvejų metonimiškai Kauną ženklinančių vietų reprezentavimą: kalva Žaliakalnyje ir Ramybės parkas – miesto kapinės. Jų aprašymai svarbūs, nes pasikartoja tiek rėminančiame, tiek įterptame pasakojime. Kreipia dėmesį ir jų reprezentavimo būdas, ir erdviniai ypatumai (pasitelkiami vizualinio naratyvumo elementai, horizontalės pabrėžimas – tiek kalva, tiek kapinės tiesiogiai ir netiesiogiai jungia viršų ir apačią, tai, kas gyva ir negyva, tai, kas vyko tada ir vyksta dabar).

Aptarimą verta pradėti nuo rėminančio pasakojimo epizodo, kuriame vaizduojamas Erazmo ir jo žmonos pasimatymas taksi automobilyje ant kalvos Žaliakalnyje šalia kavinės „Aukso amžius“. Šioje pasakojimo dalyje reflektuojami sudėtingi jaunos, neseniai nepriklausomybę atgavusios šalies sunkumai, kuomet šalyje trūko pinigų ir darbo (profesorius naktimis vairuoja taksi). Erazmas ir Rita kalbasi apie pradingusį sūnų ir nuolatinius jūdviejų

kivirčius. Taksi automobilis – vieša miesto transporto priemonė, tačiau kartu ir intymi, uždara erdvė, pasirenkama aptarti šeimos problemas:

[k]ad ir apgriuves, bet vis dar grakštus jugendo stiliaus kotedžas stūksojo kalno šlaite virš slėnio kaip dvasių apgyventa pilis. Audi stovėjo tuščioje automobilių aikštelėje, jie kalbėjosi neišlipdami. „Aukso amžius“ buvo užkaltas lentomis.

Po jų kojomis plytėjo miestas, apie kurį nesinorėjo nei meluoti, nei jo garbinti, nei keikti, - nusigyvenęs miestas! Dauboje nežėrėjo žiburių, primenančių brangakmenius, srautai ir konfigūracijos, kaip kad būna pakilus virš pasaulio metropolijų, kuriose niekad nebuvu prasivėrusi praraja tarp epochų. Čia tvyrojo aklina tamsa, kurioje galėjai įtarti esant ką tik nori: pragarmes su priešvaniniais siaubūnais, pirmykštį mišką, kamufliažinius namus, nebesitikinčius iš dangaus malonės, o vien tik bombų; topografinę klaidą, kai miestą žemėlapiuose derybininkai pažymi trupančiais ir storais pieštukais, nes kitų fronte neturi, o paklaida reiškia šimtus kilometrų, kuriuos teks aklinėti keleiviui, patikėjusiam schemomis. Tai galėtų būti ir ką tik nuskendusio laivo šviesa, ir paprasčiausi žvaigždžių atspindžiai vėjo sudrumstoje gelmėje, matomi nuo laukinio kranto (*GD*: 238–239).

Epitetai „apgriuves“, „dvasių apgyventa pilis“, kuriais apibūdinamas kotedžas – nuorodos į faktiniame Kaune ant šio kvartalo šlaito stovėjusį inžinieriaus-architekto Felikso Vizbaro gyvenamąjį namą, pastatytą tarpukariu (namas viešajame diskurse vadintas Vizbaro pilaite – sovietmečiu ten įsikūrė garsi „Kauko“ kavinė). Ši vieta – kultūriškai įkrauta realaus pasaulio dalis ir taip savotiškai papildo naktinio miesto vaizdo nuo kalvos, kurį skaitytojas mato veikėjų akimis, reikšmių lauką.

Panoraminiis žvilgsnis į miestą, pasak teoretikų, sietinas su apibendrinančia perspektyva į miestą, su noru jį „saugiai įrėminti“ (Ameel 2013: 58–59). Turint omenyje pagrindinio veikėjo, kurio akimis matomas panoraminis miesto vaizdas, patirtis (Erazmas – istorikas, pats to nežinodamas ieškantis savo motinos) ir kūrinyje akcentuojamą istorinį ir socialinį kontekstą, citatoje galima įžvelgti tam tikrą požiūrį į XX a. Lietuvos ir Kauno istoriją. Epitetas „praraja tarp epochų“ gali būti suprantamas kaip užuomina į tai, kad sovietmečiu miestas nesivystė, stovėjo vietoje – arba net grimzdo žemyn. Ši slinktis labai stipri, romane apie smukimą kalbama gausiai (pasikartoja epitetai „praraja“, „aklina tamsa“, „pragarmė“, „frontas“, „bombos“ ir kt.). Scena, kurioje pateikiamas žvilgsnis į miesto panoramą taip pat gali būti „informatyvus šaltinis, padedantis apibūdinti protagonisto ir miesto santykį“ (*ibid*: 59). Remiantis šia mintimi galima sakyti, kad Erazmas posovietmečio Kauną vis dar mato duobėje. Tai užfiksuota stipriomis opozicijomis tarp šviesos ir tamsos, aukštumos ir žemumos, įdubos (žiburiai, brangakmeniai, žvaigždės ir aklina tamsa, aklinėjimas, klaidžiojimas; žvilgsnis virš kalvos, dangus ir praraja, dauba, pragarmė, frontas, gelmė, nuskendęs laivas...) Tekstas akcentuoja ir mitinius bei realaus pasaulio elementus – dvasių apgyventa pilis, duobė taip pat ataidi pirmajame poskyryje minėtas Kauno legendas.

Antroji romane pasakojama karo metų istorija Kaune naratologiniu požiūriu galėtų būti vertinama kaip įterptas pasakojimas. Naratologai atskiria tris pagrindines rėminimo modelio

funkcijas: 1) dramatinė arba paaiškinamoji, kai įterptas naratyvas paaiškina arba veikia rėminančio naratyvo eigą; 2) teminė, kuria išnaudojami kontrastai arba analogijos tarp dviejų naratyvų; 3) mechaninė arba nepagrįsta, kai ji turi mažai reikšmės santykiams tarp naratyvų (Nelles 2008: 135). Williamas Nellesas teigia, kad įterpti naratyvai turi būti analizuojami atsižvelgiant į laipsnį, kuriuo jie paremia tris esminius kodus: hermeneutinį, proairetinį ir formalųjį (2008: 135). Romane stipriausiai veikia dramatinė arba paaiškinamoji rėminimo modelio funkcija, nes Lilės ir Ervino gyvenimo istorija tampa pagrindiniu Erazmo domėjimosi šaltiniu: „tai buvo jo pomėgis, sužadinantis tokį susidomėjimą, sakytum, visa naujoji istorija susitelktų į vieną spindulį: Gastų likimas! Visa tai buvo ir jo motinos gyvenimas, ir jo paties senesnioji praeitis“ (GD: 89) (paryškinta mano – J. P.). Citatoje paryškintos frazės ir apskritai romane pasakojama Gastų istorija paremia hermeneutinį naratyvo kodą, kuris, pasak Nelleso, susijęs su enigma (arba mįsle) ir interpretacija (2008: 135). Šis pagrindinį veikėją neraminantis Gastų gyvenimo „mįslės sprendimas“ keliauja per visą naratyvą. Galima sakyti, kad mėgindamas išsiaiškinti Gastų (ir savo) istoriją, Erazmas perskaito ir Lietuvos, ir netgi visos Rytų Europos istoriją. Ryšius tarp minimų personažų žymi ne tik naratyvo įvykių eiga (profesorius tiria Gastų gyvenimą, renka archyvinę medžiagą, studijuoja poros fotografiją, klausinėja motinos, išvyksta į Amerikos archyvus), bet ir semantinis, tekstualumo lygmuo. Stipriausiai šis ryšys brėžiamas reprezentuojant Ramybės parką – miesto kapines.

Namas priešais šį parką yra protagonisto vaikystės namai. Romane vaizduojamą parką pirmą kartą skaitytojas „pamato“ pagrindinio veikėjo akimis:

[p]er visą akiplotį kitapus prospekto plytėjo Ramybės parkas. Rudenį degdavo ir liepsnodavo, pavasarį švelniai žaliuodavo, žiemą jo klevų styrančiose šakose juodavo varnų lizdai. Pavasarį tarp namų kyšodavo gležni klevų žalumos kuokšteliai, kiekvienas balandžio rytas tarsi nuliedavo šviežią Ramybės parko akvarelę. Kažkada, dar prie sovietų, čia dunksojo katalikų ir stačiatikių kapinės. Pagaliau sovietai jas „sukultūrinė“, nes jos, miestui plečiantis, atsidūrė centre, ten buvo palaidota daug įtartinų ir į jokių rėmus netelpančių ypatų ir kėksojo visokių prieškarinio antkapio ir paminklų. *Vykdomasis*, šitaip anuomet buvo vadinama merija, „sterilizavo“ tą vietą. Jis išliejo kapus asfalto takeliais, tačiau kai kurie antkapiai taip ir liko kyšoti šalia takų. Jų net žolė neužėjo. Visgi buvusios kapinės tapo parku ir tai buvo pats vešliausias parkas visame mieste (GD: 13).

Tekste aiškūs faktinio pasaulio ir antrosios romane pasakojamos naratyvo istorijos aidai. 1847–1959 m. faktiniame Kaune čia buvo pagrindinės miesto kapinės. Romano pasaulyje – čia slapta palaidotas nusižudžiusios Lilės kūnas, į kurios raudono granito antkapį su užrašu „LILĖ GAST“ vaikystėje Erazmas susitrenkė kelį: „ne kartą grįždavo mintimis prie šito nuošalaus ir apleisto antkapio, kuris buvo panašus į regėjimą“, o „vėliau jam vis dažniau atrodydavo, kad čia buvo sapnas“ (GD: 14). Rėgėjimas ir sapnas nurodo į viziją, tariamą vaizdą, juslę, juslinius, protu nepaaiškinamus protagonisto ryšius su šia moterimi. Ramybės parko kaip reikšmingos miesto vietos svarba pagrindiniam veikėjui užfiksuota šiuose žodžiuose:

niekad per daug nesirūpinau gamtos reiškinų pavadinimais, esu miestietis ligi kaulų smegenų, tačiau parkas, kas metų laikas besikeisdamas, ilgai ir kantriai mane mokė stebėti, pastebėti, įvardinti. Senutės guobos, numetusios lapus, /.../ primena paminklus holokaustui. Vidurinėsios kartos medžių kamienai žvilga kaip šautuvai, tačiau jaunutės gudobelės, žengiančios per ištirpusio sniego klaną, atrodo kaip šokėjos (GD: 213).

Citatoje kovoje skirtingi diskursai: miestas, kultūra ir gamta, parkas – sukultūrintos gamtos vieta, iš kurios mokosi (gyventi) miestietis Erazmas. Pateikiamas įdomus „trijų kartų medžių“ – tarsi žmonių – palyginimas. Taip atspindimas sociokultūrinis istorinis Lietuvos kontekstas: senutės guobos – holokausto paminklai, simbolizuojantys karo metų žydų žudynes Kaune, vidurinėsios kartos medžiai – šautuvai – sovietinės okupacijos metus, o jaunutės gudobelės – šokėjas, išsilaisvinusias iš sniego gniaužtų. Medžių lyginimas su negamtiniais elementais sustiprina opoziciją tarp natūros ir kultūros, tarp gamtos ir to, kas sukonstruota miesto reljefe.

Kiti Ramybės parko aprašymai romane pateikiami prieš svarbius naratyvo įvykius: prieš pagrindiniam veikėjui išvykstant į Ameriką, prieš atplėšiant Niujorko antikvariate atrastą priešmirtinį Lilės laišką, romano pabaigoje, kuomet Erazmas jį pristato šeimai ir galiausiai išsiaiškina Gastų istoriją. Parko aprašymai kūrinyje taip pat atlieka ir laiko slinkties pažymėjimo funkciją (veiksmas vyksta nuo rudens ligi pavasario).

Svarbu ir tai, kad parkas reprezentuojamas ne tik naratyvui realiame pasaulyje, bet ir protagonisto sapnuose. Prieš išvykdamas į Niujorką, Erazmas sapnuoja:

Ramybės parko takais išnirdama iš tamsos į žibintų šviesą ir vėl išnykdamą prietemoje tolyn vis žingsniavo moteris liūdnomis akimis. Ji sustojo ir pusiau profiliu atsuko pakėlusį palto apykaklę. /.../ Lydchen, sušuko profesorius tartum nuskriaustas vaikas. Bet prieš pat veidą jam užsivėrė vagono, nežinia kur jį vežusio, durys! Traukinys nubildėjo į naktį, virš juodųjų upės vandenių, o juose raibuliavo tolimųjų pakrančių šviesos. Niujorko priemiesčiai, Vilnius, Berlynas, senasis Kaunas? Traukinys jį vežė prarajon arba į naująjį gyvenimą (GD: 82).

Citatoje epitetais „išnirdama iš tamsos“, „žibintų šviesa“, „prietema“, „liūdnos akys“, „naktis“, „juodi upės vandnenys“, „tolimųjų pakrančių šviesos“ kuria paslaptinę nuotaiką, retorinis sušukimas ir klausimas rodo Erazmo sutrikimą, nerimą. Palyginimas „tartum nuskriaustas vaikas“ tampa užuomina į tolimesnę įvykių eigą, kurioje atskleidžiama, kad Lilė turėjo kūdikį.

Įdomus epizodas, kuriame vaizduojamas Erazmas po to, kai surado laišką antikvariate „The Old World Shop“ (lie. *Senojo pasaulio parduotuvė*):

[J]is atsimerkė ir tik dabar suprato, kad važiuoja ne ta kryptimi. Erazmas pašoko, ir kai vagonas, dundėjęs įprastų metropolijos apybraižų fone, paniro į tamsą, į jį iš vagono lango vėl įsispirino kumptelėjęs žmogus: žilstelėjęs šiek tiek labiau negu to norėtų profesorius, pasikėlęs švarko apykaklę ir su gelsvu aplanku po pažastimi, atsispindėjo netgi erelis su svastika. Imigrantas arba pabėgėlis! Jo raukšlės, paryškintos šešėlių, priminė izraelitą iš Senojo Testamento litografijų! Jis prisiminė savo sapną, kai blaškėsi ir Niujorke ir Lietuvoje vienu metu, kai beviltiškai lėkė iš

paskos Lilei Gast, išnykusiai Ramybės parke. /.../ Jis jį išlankstė ir prasmego kaip į pusnį, į Kauną, Reichą, Lietuvą (*GD* 128–129).

Toks vienišo žmogaus vaizdavimas urbanistinėje aplinkoje gan tipiškas miesto romano ypatumas. Traukinio lange vyras mato savo atspindį, mato save tarsi kažką kita. Atspindyje persikloja jo tapatybę formuojantys svarbūs ženklai (nacių erelis su svastika, religinė žydų kultūra, Lietuva). Prisiminimas apie sapną tampa dar viena užuomina, saistančia personažą su Lile Gast.

Toliau analizuojant romaną dėmesį kreipia pasitelkiami vizualinio naratyvumo elementai. Karo metų reprezentavimas romano skyriuose, pavadintuose „Pasakojimas apie meilę ir muziką“, daugiausia pateikiamas esamuju laiku. Taip ne tik sumaišomi vaizduojamo pasaulio laikotarpiai, bet ir sustiprinamas dabarties įspūdis. Dar daugiau, tokia strategija „sugyvena“ praeitį, netiesiogiai prikelia tragiškai žuvusių žmonių gyvenimus, kurie taip rūpi protagonistui Erazmui. Kita reikšminga vizualinio naratyvumo priemonė romane – minima fotografija ir jos aprašymas. Erazmo motinos bute saugoma fotografija, kurioje vaizduojamas Ervinas, Lilė ir Erazmo tėvas Mikas 1939 m. Kauno Žaliakalnyje, skaitytojui pateikiama pagrindinio veikėjo akimis:

[u]žmetę rankas viens kitam ant pečių, o už jų saulėtoje migloje ribuliuoja didžiausias Lietuvos miestas. Tu išsigelbėjai, Ervinai! Būk pasveikintas laisvoje mažytėje ir dar neparudavusioje valstybėje! /.../ Jiems už pečių Soboro kupolas, valdžios įstaigų ir bankų stogai, virš alėjos kampo iškilęs jugendo stiliaus bokštelis. Ties juo nusileidęs Laisvės alėjon, tuojau pat atsidurtum tarp krautuviių, automobilių, afsių stulpų, įsimaišytum į jidiš, lietuvių, o gal ir pabėgėlių lenkų bei vokiečių kalbos šurmuli, akcentuojamą dykinėtojo pasivaikščiojimų lazdelės, perveriamą skardaus vaikiško šūksnio nuo kino laiptų. /.../ Lilė, palenkusi galvą prie Ervino peties, nusisukusi nuo pypkės dūmo ir sustūmusi antakius, į akis šviečiant saulei, bet – neabejotinai susizavėjusi panorama ir žvilgsniu atsidavusi to ryto nuotakai. Ervinas Gastas, pasiūšęs ir aukštai iššokusiais antakiais, išbaigiančiais vizijų pakylėto žmogaus portretą, iškeitęs načių ruporais griaudėjantį Berlyną į santūriai besišnekučiuojantį Kauną (*GD*: 24–25).

Toks nuotraukos aprašymas kuria sustabdyto, įrėmintas kadro iliuziją. Pateikiamas 1939-ųjų m. Kauno vaizdas primena laisvų XX a. vakarų didmiesčių panoramą. Joje persikloja skirtingas funkcijas turintys ir miestą miestu „paverčiantys“ pastatai, veiklos, minios ir pan. Šis miestas – daugiakultūris ir daugiatautis, gyvas (šurmuliuojantis, besišnekučiuojantis). Šios nuotraukos fotografavimo momentas dar kartą aprašomas vaizduojant karo metų Kauną 55 romano puslapyje. Nuotrauka minima ir romano pradžioje, kuomet apibūdinamas Ramybės parkas ir protagonisto būseną rudenį: tuomet jam „atrodydavo, kad kartu su sargų sušluojamais rauzganais lapais ore plevėna ir senos nuotraukos iš išardytų šeimos albumų, išardytų pastogių. Ir jam dažniausiai atsiversdavo kaip korta viena, tik viena vienintelė fotografija, švytinti atminties migloje!“ (*GD*: 13)

Galiausiai, fotografija kaip ryšio išsaugojimo, momento įamžinimo ar tam tikras laiko mašinos simbolis pasitelkiama pačioje romano pabaigoje, po to, kai Bianka Erazmui papasakojo tikrąją jo gimimo istoriją:

profesorius prisėdo šalia Biankos ir, žiūrėdamas į tamsius langus, ketino ją apkabinti. Tačiau taip ir liko sėdėti padėjęs rankas sau ant kelių. Tuose languose atsispindėjo daugybė kitų veidų. Tai buvo svečiai, susirinkę aplink pianiną! Jie juokėsi ir šnekėjosi, mergina, nuleidusi tamsias akis, grojo skambų pasažą, jos rankos aukštai plasnojo, ji jas nugramzdindavo į klavišus. Vyras raginiais akinukais kažką atsidėjęs aiškino prašmatniai damai. Pro aukštas duris įėjo uniformuotas vyriškis, rūkydamas cigaretę. Išpūtė dūmą, kažką griežtai pasakė. Apsisuko ir išėjo. Ir jie visi susitingo kaip senovinėje nuotraukoje, kurios nėra ir niekadės nebuvo. Bet ji galėjo būti, kaip ir visa kita Erazmo Rastinio istorijoje (*GD*: 302)

Biankos namų langas – tarsi portalas, perkeliantis karo metu Kaune gyvenusius žmones į romano dabarties miestą. Profesorius lange mato žmones, kurie klausosi jo biologinės motinos skambinamo kūrinio, mato savo tėvą, besikalbantį su dama ir uniformuotą vyriškį, kuris pražudė jo tikruosius tėvus. Paskutiniai du citatos sakiniai akcentuoja istorijos kaip sąvokos nepažinumą, nepatikimumą, iliuziškumą. Tai, ką išsiaiškino Erazmas apie savo gyvenimą, ir tikra, ir netikra tuo pat metu. Šio romaną užbaigiančio epizodo šviesoje kūrinio pavadinimas taip pat atveria savitą interpretaciją – *Grojimas dviese* – tai ne tik dviejų žmonių, protagonisto tėvų Ervino ir Lilės meilės istorija. Tai ir dviejų skirtingų laikotarpių miesto „pokalbis“, juose gyvenusių ir gyvenančių žmonių pokalbis.

Apibendrinimas. Pasigilinus į abi romane pasakojamas istorijas, romano pradžioje pateikiami protagonisto žodžiai pasirodo visai kitoje šviesoje. Jie svarbūs interpretuojant kūrinį platesniame socialiniame ir kultūriniame kontekste:

[j]eigu aš papasakosiu, kas man atsitiko, niekas nepatikės. Visgi aš tai turiu papasakoti. Juk esu šeimos tėvas ir istorijos profesorius, kaip netikėtai gyvenimo viduryje supratau – ganėtinai tamsių istorijų profesorius. Imkime kad ir tokį įvykį: 1943 metų naktį, besniegę ir kraupiai šaltą, viename Europos mieste jauna graži pianistė išgėrė kalio cianido. Tokia buvo jos meilės muzikai ir kompozitoriui, vokiečiui, pabaiga! Moteris buvo vardu Lilė, o kompozitorius ją vadindavo Lydchen, kas reikštų Dainelė, – muzikas, berlynietis, be jos negalėjo gyventi! Pats miestas kontinento žemėlapiuose buvo nepastebimas ir nežymus, tačiau vienu metu buvęs mažytės valstybės, vadinamos Lietuva, sostine.

Toji tamsi keturiasdešimt trečiųjų naktis mano gyvenimą sudraskė į skutus! /.../

Kartais aš apie save pasakosiu kaip apie „jį“, kartais sausiai pavadinsiu Istoriku, nes mano likimas yra visos istorijos dalis (*GD*: 11).

Citata siūlo turtingą miesto-moters metaforą, kuri vienaip ar kitaip vienija viso kūrinio struktūrą bei pagrindinę mintį. Romane *Grojimas dviese* Lilė mylimasis Ervinas vokiškai vadino Lydchen – Dainele – šiuos vardus galima traktuoti kaip nuorodas į Lietuvą. Kūrinyje galima įžvelgti dviejų Lietuvos sostinių – Vilniaus ir Kauno – ir dviejų protagonisto motinų (biologinės ir tos, kuri jį užaugino) paralelę („mano likimas yra visos istorijos dalis“). Tai leidžia vaizduojamą tarpukario ir karo metų Kauną traktuoti kaip motiną, pagimdžiusią XX amžiaus

Lietuvos valstybę ir kultūrą, kuri atiduota sostinės statusą atgavusiam Vilniui. Kaune palaidotas Lilės kūnas metonimiškai ženklina Lietuvos valstybiškumo įvietinimą Kaune. Be to, šiame vaizdinyje stipri įtampa tarp gyvybės ir mirties – motina pagimdo vaiką, tačiau pati miršta, analogiškai – Kaune „pagimdoma“ ir kuriama bei stiprinama valstybė, tačiau ji užgrobiamą sovietų. Po to, kai Kaunas buvo pavergtas Berlyno ir vėliau Maskvos, jame beveik „visą amžių nebebuvo linksimų kompanijų“ – miestas romane apibūdinamas tarsi aptrauktas kojine arba gumyte (*GD*: 163). Parinkti epitetai „aptrauktas kojine“ ir „gumyte“ nurodo į suvienodinimą, uždengimą, apribojimą, (kažko) stabdymą, sterilizaciją.

Pasak kultūrologų, miesto, turinčio fundamentaliai moterišką prigimtį, samprata įsišaknijusi apibūdinant miestą literatūros ir urbanizmo studijose (Ameel 2013: 45). Moters ir moters kūno metafora jau nuo seno atveria gausybę specifinių įsivaizdavimų apie miestą jo diskursuose. Pavyzdžiui, sociologas Mumfordas moterišką miesto prigimtį įžvelgia dar senovės Graikijos ir Egipto vaizduotėje (1961: 13)³⁰. Miestas literatūroje gali būti apibūdinamas ne tik kaip motiniška figūra, bet ir kaip jauna ir nekalta mergina (Ameel 2013: 45). Tokį miesto vaizdinį galima pastebėti toliau analizuojamame kitame Zingerio romane *Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius*: „tai tavo paauglystės draugas, tas miestas, pasmerktas likti amžinoje paauglystėje. Todėl jis turi vardus ir pravardes. /.../ Tai amžinoji provincija, pabuvusi Laikinąja sostine. Taigi ir su kaprizais, tartum į nuotaka, kurios jaunikis pabėgo nuo altoriaus ir nebegrižo“ (*AFMP*: 10). Tačiau šis romanas akcentuoja ne motinišką brandą, o jaunystę, nesubrendimą, pasipūtimą, kaprizus. Citatoje matyti stiprus Kauno kaip kapringos Lietuvos valstybingumo nuotakos, kurią jaunikis paliko prie altoriaus, vaizdinys.

Nors šie miesto-moters vaizdiniai skiriasi – nuotaka, atvirksčiai nei motina, simbolizuoja jaunystę, ji dar bevaisė, kapringa, dar ne pasiaukojanti, tačiau tiek viena, tiek kita susijusios su užsimezgsusia, bet neišpildyta meile, su tuo, kas buvo pradėta, bet pasibaigė. Nuotaka paliekama, o motina numiršta, analogiškai ir hipotetiškai – nauja, laisva valstybė kuriama Kaune, tačiau jos valdymas perduodamas Vilniui, o pati šalis galiausiai okupuojama.

Jaunystę manifestuojantis Kauno-paliktos prie altoriaus nuotakos vaizdinys transkontekstualizuojamas kitame disertacijoje analizuojamame romane *Dervišas iš Kauno*. Galima sakyti, kad jame alegoriškai užfiksuojamas šios nuotakos „likimas“: „nepaisant išorinių miesto mirties ženklų, Laikinoji sostinė tarsi senmergė nekaltybę buvo pasiryžusi ginti ne tik lietuvišką tapatybę, bet ir painią istorinę tautos atmintį“ (*DK*: 29). Kaunas – nekaltybę sauganti

---

³⁰ Tai užfiksuota ir kalbiniame lygmenyje – daugybėje indoeuropiečių kalbų, kurių daiktavardis turi giminės kategoriją, miestas yra moteriškosios giminės žodis (lot. *urbs*, pranc. *la ville*, it. *la città*, vok. *Die Stadt*, lat. *pilsēta* etc.). Lietuvių kalboje žodis „miestas“ yra vyriškosios giminės daiktavardis, tačiau žodis „sostinė“ – moteriškosios. Be to, nemažai Lietuvos miestų pavadinimų yra moteriškosios giminės: Klaipėda, Kernavė, Marijampolė, Šilutė, Šilalė, Ukmergė, Voruta...

senmergė, turbūt todėl, kad vis dar siekia ginti tarpukaryje turėtą laikinosios sostinės statusą? Kitas įdomus aspektas – Kauno kaip jaunos, nesubrendusios sostinės vaizdavimas literatūroje paralelus Helsinkio kaip jaunos, nesubrendusios, istorijos stokojančios sostinės sampratai suomių kultūrinėje ir literatūrinėje vaizduotėje (Ameel 2013: 28). Literatūrologo Ameelo teigimu, literatūros kūriniai, kuriuose reprezentuojamas Helsinkis, dažnai kreipia dėmesį į amžių ir kuria Helsinkio – nesubrendusio jaunuolio, nerangaus paauglio, prasimušėlio (angl. *parvenu*) ir amžinai jaunos merginos (Pelenės, Baltijos dukros³¹) vaizdinius (2013: 13).

Romane *Grojimas dviese* siūloma miesto-moters metafora taip pat netiesiogiai kritikuoja stereotipinę etninės ir nacionalinės tapatybės sampratą (abi protagonisto motinos maišytos tapatybės – žydų kilmės lietuvės, biologinis tėvas – Vokietijos žydas, krikščionis, pusžydis „halbjude“ (GD: 27). Romane apskritai akcentuojamas tapatumo sąvokos daugialypumas ir problemiškas. Protagonistui nepriimtina „tautiškai suprantamos istorijos rėmai“, todėl jis domisi „tarpiniais“ žmonėmis, „nebetelpančiais į tautinę kartoteką“ (GD: 87). Tą rodo ir tekste pabrėžta žmonių įvardijimo strategija (profesorius Erazmas dogmų sergėtojų vadinamas raudonuoju, ultradešiniųjų – žydberniu, studenčių, žurnalistų, motinos ir žmonos – pesimistu (GD: 49), romane pasakojama, kaip suvokietėję, suamerikonėję žydai keisdavosi vardus (GD: 29), Erazmo motinos Biankos tikrasis vardas – Brocha, biologinė motina vadinta Lile, Lilijana, Lydchen, tėvo Ervino pavardė – Gast, kuri gali reikšti ir svečią, ir dvasią (GD: 31).

Analizė parodė, kad romanas *Grojimas dviese* stipriai manifestuoja žmogaus (istorijos), Lietuvos šalies (istorijos) ir Kauno miesto istorijos ryšį. Toliau analizuojamame kitame Zingerio kūrinyje taip pat akcentuojama istorija, praeitis, praėjęs laikas, prisiminimai, atmintis, tačiau jame daug stipresnė miesto-mechanizmo koncepcija.

---

³¹ Baltijos jūros dukros, undinės *Havis Amanda* skulptūra (1908) centrinėje Helsinkio turgaus aikštėje, kuri asocijuojama su Veneros gimimu (Ameel 2013: 43).

2.2.2. Aplink Kauno fontaną

*Ant cementinės urnos guli parke
Geltonas lapas. Didelis ruduo.
Fontano liūtui liejasi pro gerklę
Pasidabruotu upeliu vanduo.*

*Stambiais geltonais lapais liepos verkia.
Dvi varnos kranksi nežinia kodėl.
O liūtui liejasi vanduo pro gerklę,
Ir aukso klevas dreba kaip žvaigždė*

Henrikas Radauskas „Fontanas“ (1930)

Zingerio romano *Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius* (1998) ištakos – rašytojo pjesė tuo pačiu pavadinimu (1996), rodyta Kauno akademiniam dramos teatre 1996–1999 m. (rež. Gytis Padegimas). Nepaisant to, kad tarpukario Kaunas, aprašytas šiandieninėje literatūroje, dažnai neįsivaizduojamas be šio Zingerio romano, literatūrologų dėmesio kūrinys iki šiol beveik nesulaukė (kelios išimtys – Šeina 2014; Vaičiulėnaitė-Kašelionienė 2015). Galbūt tai susiję su sunkumais, kurie iškyla skaitant romaną – sudėtinga sekti pasakojimo logiką, vartojama specifinė kalba ir kt. Tam tikri kūrinio ypatumai leidžia įžvelgti postmodernistinės pasakojimo strategijos elementų: romane neaiškus atskyrimas tarp pasakotojo ir pagrindinio veikėjo, pateikiami ir pasakotojo, ir veikėjo požiūrio taškai, daugybė veikėjų, kurių istorijos mažai siejasi tarpusavyje – vienos jungiančios istorijos romane nėra. Tačiau veikėjus jungia jų gyvenamoji vieta – keturių skirtingų laikotarpių (tarpukario, Antrojo pasaulinio karo metų, sovietmečio ir antrosios Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečių) Kaunas.

Romane pateikiamas naratyvinis pasaulis iš principo apima ir 1) pasakojamą istoriją apie miestą, kuris galėtų būti Kaunas, literatūroje, ir 2) Kauno kaip faktinės Lietuvos vietos istoriją. Tą pagrindžia išryškėjanti miesto įvardijimo strategija romane – miestui suteikiami įvairiausi pavadinimai: Laikinoji sostinė, amžinoji provincija, mažasis Paryžius, KAUEN, Kavno, Menapolis, Kaunas. Daugelis šių pavadinimų (buvo ir yra) vartojami ir viešajame diskurse apie Kauną. Romane vartojamas įvardijimas „laikinoji sostinė“ neišvengiamai nurodo į platesnį kultūrinį kontekstą – į Kauno ir visos Lietuvos istoriją. Tekstualumo lygmenyje šis įvardijimas tampa vienu iš daugybės romane manifestuojamo laikinumo signifikantų. Be to, nuorodas į faktinį Kauną romane pagrindžia paties Zingerio žodžiai apie kūrinį:

Mažąjį Paryžių rašiau pasigedęs lietuvių literatūroje prieškarinio urbanistinės stilstikos, tam tikros kultūrinės laikysenos, „retro“ atspalvio. Jausdamas, kad mano kartos kauniečiams, kurie buvo daugiau kaimiečiai, yra nežinomas manasis Kaunas ir apskritai, mąstydamas apie visų Rytų Europos sostinių likimus, jų „laikinumą“. /.../ Tai, kad Kaunas yra mano gimtasis miestas ir jį esu išmaišęs kaip savo kišenę, suteikia vaizduotei patikimą foną (Zingeris, Vinickytė 2012).

Romano prologe teigiama, kad miesto vaizdas daugiausia bus pateikiamas netiesiogiai – per veikėjo-pasakotojo prisiminimus, kitų veikėjų pasakojimus ar įsivaizdavimus. Pasakojimą

apie šį miestą inspiravo pasakotojo sutikto draugo istorijos, kurias jis sužinojo iš senovinių laiškų: „iš praeities mano vaizduotėn įžengė žmonės“ (*AFMP*: 9), man garbė „sugrąžinti juos į žmonių rašomą istoriją“ (*AFMP*: 10), „iškilau vaizduotės kelionėn po šį klastingą amžių“ (*ibid*). Atsižvelgiant į tai, vienas iš miesto įvardijimų – Menapolis – galėtų būti interpretuojamas ne tiek kaip „meno miestas“, bet kaip „miestas, kurį menu, prisimenu“ (jei traktuojama, kad pavadinimą sudaro veiksmožodžio „(prisi)minti“ esamojo laiko šaknis ir lotynų kilmės daiktavardis „polis“).

Pagrindinis romano veiksmas vyksta skirtingo laikotarpio miestuose: Kaune ir Paryžiuje. Ryšys tarp šių miestų užiksuotas kūrinio pavadinime – Kauną galima vadinti Mažuoju Paryžiumi arba tam tikra sumažinta Paryžiaus kopija. Toks vardas iš tiesų taikytas faktiniam tarpukario Kaunui. Pavadinimas signalizuoja ir fontano svarbą kūrinio reikšmių lauke. Prieveiksmio „aplink“, vartojamo su galininko linksniu semantinė reikšmė „žymint vietą, apie kurią kas vyksta“ (*DLKŽ*) rodo aptariamo objekto svarbą: aplink fontaną sukasi visas pasakojimas. Fontanas susijęs ir su pasakojama istorija – įvykiais, veikėjais, ir su naratyviniu diskursu – deskripcija ir tekstualumo lygmeniu. Kūrinio pavadinime išryškėja metonimiškas santykis tarp miesto ir fontano: fontanas yra miesto ir Vakarų kultūros metonimija. Tad romano pavadinimas akcentuoja kelis skirtingus pasakojimui svarbius objektus: fontanas, Paryžius, Kaunas. Fontano reikšmingumą pasakojimui liudija ir jo minėjimo bei aprašymų dažnumas skirtingais laikotarpiais: sovietmečiu, kuris labiausiai išplėtotas, tai dominuojantis laikas romane; tarpukariu, kuris daugiausia tik reflektuojamas per pasakotoją ir veikėjų atsiminimus; karo metais bei antrosios nepriklausomybės pradžioje.

Vienas svarbiausių erdvinių naratyvo rėmų romane – „nacionalizmu įtariamą“, pagrindinės miesto pėsčiųjų gatvės „Laisvės alėjos Kiemas su Fontanu“ (*AFMP*: 190). Grafinis erdvės įvardijimas didžiosiomis raidėmis sukonkretina ją paversdamas vieta bei rodo jos svarbą. Šiame kieme sovietmečiu gyvena pagrindiniai kūrinio veikėjai: rašytojas protagonistas herojus-Pasakotojas-Joškis-Jokūbas Kantorovičius³² (jam skirta trečioji romano dalis – viso romano fabulos pagrindas) – žydų vaikas, rašytojas, kuris narplioja romane aprašomas kitų veikėjų, savo kaimynų istorijas; jo tėvai Mimoza ir Motiejus Kantarovičiai; (rusų balerinos prieškarui Kaune palikta dukra) siuvėja Leonora, karo metais pagimdytas jos nesantuokinis sūnus Donatas, jos vyras, Konservatorijos direktorius Ernestas Dūda (tiek Leonoros sūnus, tiek vyras skaudžiai priima Lietuvoje įsigalėjusią sovietinę ideologiją – pirmasis uždaromas į kalėjimą dėl sistemai nepriimtino bohemiško elgesio, antrasis sovietmečiu tampa kiemo girtuokliu). Dar vienas

---

³² Yra skirtumas tarp vidinio pasakotojo (angl. *intradiegetic narrator*) Joškio ir pasakotojo, nedalyvaujančio pasakojamoje istorijoje (angl. *extradiegetic narrator*). Kartais romane juos sudėtinga atskirti, tačiau į šią skirti analizėje nesigilinama. Disertacijoje viso romano pasakotojas žymimas mažąja raide, o turint omenyje Jokūbą – didžiąja – Pasakotojas.

epizodinis, bet labai svarbus personažas – sovietų pareigūnas, fontano sargas Vaclovas Blieka. Šioje disertacijos dalyje susitelkiama į miesto metonimiją fontaną, kuris funkcionuoja kaip Kauno vaizduosenos dominantė šiame romane. Analizėje fontaną, kurį galima laikyti vienu iš modernios (miestų, dvarų) civilizacijos simboliu mėginama nušviesti ir kaip reikšmingą kultūrinio Kauno naratyvo ženklą.

Fontano reikšmingumas kūrinyje įprasminamas per dvilybę paralelę tarp jo ir miesto. Pirmoji paralelė – tarp fontano kaip pradžios ir gyvybės simbolio ir Kauno kaip XX amžiaus nepriklausomos Lietuvos valstybės pradžios. Tą teigti leidžia žodžio „fontanas“ etimologija: jis kilęs iš lotynų kalbos ir gali reikšti 1) šaltinį, versmį, verdenį; 2) poetinėje kalboje – šaltinio vandenį; 3) perkeltine reikšme – šaltinį, pradžią, priežastis, ištakas) (*LotLŽ*). Antroji paralelė – tarp fontano kaip laikinumo simbolio ir Kauno – laikinosios Lietuvos sostinės. Kaip minėta, Kaunas turėtų būti siejamas su lietuviškos modernybės ir urbanizmo pradžia. Tai reikšminga nacionalinei lietuvių vaizduotei, mat Lotmano teigimu, miestas „gali būti ne tik izomorfiškas valstybei, bet ir įkūnyti ją, tam tikra idealia prasme būti ja“ (2004: 332).

Romano tekstas kupinas ženklų, kurie nurodo tai, kas trumpa, laikina, tai, kas praėjo, yra pereinama, neamžina, nepastovu. Reiktų išskirti šiuos laiko ir laikinumo ženklus tekstualumo lygmenyje: 1) laiko tėkmėje kintantys to paties miesto pavadinimai: tarpukariu tai Laikinoji sostinė, Mažasis Paryžius, Lietuvą užėmus vokiečiams – KAUEN, Kavno, sovietmečiu – Menapolis, pasibaigus sovietmečiui – Kaunas, amžinoji provincija. Be to, romane sovietmečio Kaunas-Menapolis vadinamas perpučiamu kiemu, svarbus ir tuomet sustojusio miesto laikrodžio aprašymas bei sudedamos lovelės *raskladuškės* simbolika (*AFMP*: 30; 153); 2) opozicijos: amžina-laikina, sostinė-provincija. Čia pastebėtinas prieštaringas, paradoksalus, kupinas neišsprendžiamos įtampos Kauno vaizdinys: romane jis ir amžinas, ir laikinas, ir sostinė, ir provincija („laikinosios sostinės toks likimas – būti laikina. Blykstelti ir užgesti!“ (*AFMP*: 205); 3) pasikartojančios slinktytys nuo jauno link seno, nuo turtingo, pilno link vargstančio, tuščio miesto.

Tokiame laikinumą manifestuojančiame miesto vaizdinyje fontanas iškyla kaip reikšmingas šio laikinumo signifikantas. Svarbu, kad romane vaizduojamu sovietmečiu fontanas neveikia, nebeatlieka pagrindinės savo funkcijos, jis yra išdžiūvęs – per tokį pabaigos, „ne gyvybės“, to, kas praėjo ir pan. simbolizmą sustiprinamos galimos aptariamų paralelių reikšmės. Apibūdinamas sovietmetį, pasakotojas teigia: „kaip ir visi niūrūs žmonės, taip ir tas kimas giliai krūtinėje, gniaužė užmirštą vaikystės džiaugsmą ir šventės ilgesį. Apie tai visiems, kas paryčiais jo klausėsi, pasakodavo senasis fontanas“ (*AFMP*: 64–65). Vaikystės džiaugsmas, šventės ilgesys – teigiamos konotacijos epitetai, jie pažymėti laikinumo (ir vaikystės, ir šventės praeina). Citatoje matyti, kad šios miesto ar valstybės „vaikystės“, „šventės“ nepamiršo nei

kiemas, nei fontanas. Jungtis tarp praėjusį laikotarpį apibūdinančių elementų sustiprina negyvų objektų personifikavimas: kiemas lyginamas su žmonėmis, fontanui suteikiamas gebėjimas pasakoti.

Kita svarbi scena, kurioje užfiksuojama fontano reikšmė, susijusi su kiemo sargu Vaclovu, kuris sovietmečiu sergsti fontaną. Įžvelgiant paraleles tarp laisvo miesto, Lietuvos ir fontano, sovietinei valdžiai tarnaujantis sargas tampa simboliška figūra. Būtent jam priklauso raktai nuo šio šaltinio („raupsuotam sargui atiduotas kiemo dangus“ (*AFMP*: 151), būtent jis nusprendžia, kada fontanas gali veikti, atlikti savo funkcijas (dažniausiai – kai sargas būdavo girtas, per Stalino, Hitlerio gimimo dienas (*ibid*)).

Svarbus pasakojimo epizodas, kuomet miršta Donato Dūdos tėvas – Laikinosios sostinės gyventojas, muzikos konservatorijos mokytojas, sovietmečiu – girtuoklis. Tą naktį „Pasakotoją pažadino keistas čiurlenimas. Atpažino senąjį kiemo fontaną! Per langus matė, kaip vaiduokliška švytuoja trykšlys, virš visų kiemo stogų. /.../ Net ir vanduo jų kieme buvo tiekiamas iš praeities“ (*AFMP*: 113). Šis fontano atgijimas tarsi sujungia praėjusį laikotarpį su jame gyvenusiu žmogumi, kuris nepritapo sovietinėje Lietuvoje, tai vėlgi laikinumo ir išėjimo, pabaigos simbolizmas. Netekęs laisvės, jis tapo klestėjusio miesto vaiduokliu, o jo mirtį palydėjo vienai nakčiai atgijęs fontanas.

Per visą romaną keliaujantis laikinumo ženklas, sustiprintas įvairių semantinių kalbos figūrų, dar sykį užkoduojamas Pasakotojo Joškio parašytoje „Sakmėje apie Fontaną“ – į rėminantį naratyvą įterptame pasakojime:

[p]arapijinio miesto kieme mušė fontanas. Savo nelaimėi, tas miestas vienu laikotarpiu užsinorėjo būti Paryžiumi, bet niekadoms juo netapo. Blizgėjo stogai, plasnojo karveliai, į dangų kilo vaikų balsai, gidai vedžiojo turistus, bet miestas žinojo savo paslaptį – jis niekadoms netapo Paryžiumi. Tai buvo senatviškas jo kartėlis, jo iššvaistytas talentas! Tačiau per visus karus, per visus marus antpuolius ir gaisrus Fontanas šoko sau savo motyvą ir nė vienas karo komendantas neįspėjo jo paslaptingųjų šaltinių. Fontanas niekadoms neatsisakydavo pasipasakoti, kaip jis išsaugojo lengvą šokėjo prigimtį, šaunią trykšlę, nerūpestingą būdą, kaip nepamiršo tų kelių užsienio žodžių, kuriais sveikinasis su paukščiais. /.../ Tiesa, kurį laiką pabudęs tu jo negirdėdavai; jo čiurkšlė kartą trykštelėjo ir galop išseko. Tai buvo po to, kai jo papėdėje vežikas, vežiodavęs alų, negyvai nuplakė savo kuiną. Bet kitą dieną fontanas pašoko ir nusivijo debesis. Gerbkime, ponai, debesis ir fontanus! Vertinkime džiovininkų svajones. Juk žmogus mokosi iš Fontanų! Būna ir taip, kad žmogus, net ir, gimęs praradusiame jaunystę mieste, sakytumėi apleistame šuliny, gali imti ir pakilt, ir išeiti į dangų (*AFMP*: 215–216).

Citatoje ryškios opozicijos tarp aukštumos, dangaus ir žemumos, paslaptingų šaltinių, karo ir šventės, gyvybės ir mirties. Pateiktos ištraukos teksto ženklai rodo, kad stipriausiai kūrinyje veikia teminė – įterpto pasakojimo funkcija, kuria, pasak naratologų, išnaudojami kontrastai arba analogijos tarp dviejų naratyvų (Nelles 2008: 135). Sakmėje per fontano vaizdinį pakartojama romane pasakota miesto bei jo žmonių istorija – į dangų jis mušė tuomet, kai tapo naujos, laisvos, besikuriančios, daugiatautės ir daugiakultūrės valstybės sostine, kurioje vyko

visi Europos miestams būdingi procesai. Atėjus karui, o vėliau pokariui, okupacijai, fontanas išseko, išdžiūvo ir liko tik šio laisvės proveržio simbolis – jos neužmiršęs ir apie ją pasakojantis gyventojams.

Reiktų aptarti dar vieną įdomų romano aspektą, kuris susijęs su stereotipiniu požiūriu į Kauną kaip į išskirtinai lietuvių ir lietuvišką miestą. Zingerio – žydų kilmės lietuviu – kūrinyje toks požiūris iš dalies kritikuojamas konstruojant daugiataučio ir daugiakultūrio miesto vaizdinį. Jį manifestuoja ir brėžiama paralelė (bei opozicija) tarp Kauno ir Paryžiaus. Romano pabaigoje pasakotojas-veikėjas Jokūbas iš Kauno išvyksta į Paryžių, kuriame „varžosi visi pasaulio menapoliai, jų sakmės ir legendos“ (AFMP: 217). Šis menapolietis klaidžioja Senos krantais, o iš tikrųjų – atminties pėdsakais (AFMP: 223). Muziejuje Jokūbas atranda savo pradingusio draugo Donato nežinomos senelės, balerinos paveikslą. Sujaudintas jis užrašo tekstą, kurį paliks Paryžiui. Jame personažas kreipiasi į „motiną Europą, kekšiaujančią deivę“:

[t]au tai sako Joškis, užaugęs vienoje iš prisipjaudytų tavo skylių. Kiekvienas iš užmirštų tavo miestų, kurių vardas gelžkely tēra tariamas, kurių vardai yra vien tik kareiviams „zum kauen“ kramtyti, yra galgi daugiau vertas nei tavo sostinės. Ir kiekviena tokio miesto KAUEN pavargėlė yra verta daugiau negu tavo karalienės! Nes jos šį bei tą žino apie tavo tamsią praeitį, pavargėlės (AFMP: 226).

Dėmesį kreipia pasirinkta antrojo asmens naracija, kuri, pasak naratologų, dažniausiai nurodo į stiprias emocijas, susijusias su giliais išgyvenimais (Fludernik 1994: 466). Kalbėtojas kreipiasi į Europą kaip į žmogų, motiną taip sugyvindamas tai, su kuo iš tiesų negali kalbėtis. Šia prasme tekstas gali būti vadinamas apostrofiniu. Citatoje brėžiamas ryšys tarp žmogaus ir vietos, kurioje jis gyvena – „KAUEN pavargėlės“, kitaip nei Europos sostinių karalienės, žino apie tamsią praeitį, apie tai, kas užmiršta. Citatoje dar sykį akcentuojama praeitis, užmarštis, siekis prisiminti. Galiausiai, Paryžiaus paralelę su Kaunu iškelia pačioje romano pabaigoje pateikiamas epizodas. Jokūbas įsivaizduoja, kaip Menapolio gyventojai – Svieta, Leonora, generolas Jajičnica ir Donatas, „išsivadavęs iš savo epochos tarytum iš požemio ir pakilęs vaizduotės liftu“ (AFMP: 228) – prigūži į Paryžiaus kavinę, kurioje sėdi personažas. Paskutinis romano sakinytis „ir jie visi Paryžiuje, virš Paryžiaus, virš savo gyvenimo... rašo į mokinio sąsiuvinuką amžinasis Laikinosios sostinės kalinys“ (*ibid*) dar sykį trina ribą tarp pasakotojo ir veikėjo, tarp tikrovės ir įsivaizdavimo, tarp laisvės ir suvaržymo, tarp amžino ir laikino (miesto, žmogaus, gyvenimo).

Kitas svarbus kūrinio ypatumas – jame ryškinamas miesto ryšys su Lietuvos valstybe, valstybingumu. Tai iš dalies neįprasta lietuvių literatūrinei kritikai. Romane minimos įvairios (ne tik lietuvių) tarpukario Kauno kalbos ir tautos, kurios amžinai rungtis dėl to, „kokia kalba turi šviesti praeiviams miesto blyninės ir bakalėjos“ – prancūziškai, švabiškai, angliškai, rusiškai, amerikoniškai, hebrajiškai, lotyniškai, lenkiškai... (AFMP: 10; 12). Svarbu pabrėžti,

kad tekste nėra neigiamas Lietuvos, lietuviybės ir analogiškai Kauno ryšys su kaimu, gamta ar etnine kultūra. Greičiau mėginama nušviesti miesto daugiakultūriškumą, o „kaimietiškas“ yra integralus jo elementas (romane vaizduojamo miesto filosofo žodžiai: „šiai kultūrai po jos lakuotais nagais dar labai daug juodžemio“ (AFMP: 78).

Miesto „kaimiškumą“ romane žymi vaizduojant tarpukarį ir sovietmetį pasikartojantys naminio gyvulio arklio – aprašymai: pasakojama apie miestiečių kilmę (mėšlo kvapas primindavo jų gimtąsias šaknis; jų vaikai mėgo arklius bučiuoti snukin; net ir pasirodžius automobiliams, su arkliais miestiečiai neatsisveikino (AFMP: 12). Arkliai personifikuojami suteikiant jiems galimybę kalbėti įvairiomis kalbomis. Pasakotojas apskritai neįsivaizduoja Menapolio be arklio: kas būtų „fontano purslai be arklio dulkėtų karčių ir debesų karavanai be prunkščiojančio žemai cementiniame kieme bėrio įbedusio snukį terbon su avižom?“ (AFMP: 67). Arklių kaip reikšmingą miesto pasaulio elementą šiame romane simbolizuoja scena, kurioje vaizduojama, kaip sovietmečiu rusų karininkas botagu talžo gyvulį, tol, kol šis nugaišta (AFMP: 67–70). Jei arklių traktuojame kaip Lietuvos kaimo metonimiją, tuomet šią sceną galime matyti kaip savitą nuorodą į sovietų naikintą Lietuvos kaimą. Romano Pasakotoją Joškį šokiruoja toks elgesys su gyvuliu, dar skaudžiau tampa tuomet, kai tėvai nereaguoja į jo šauksmą grįžus namo „arklį užmušė“. Po daugelio metų Joškis susivokia, kad kaip tik po šio įvykio prasidėjo jo maištas prieš „raudonų plytų kiemą“ (AFMP: 69) – sovietinį pasaulį.

Be to, romane akcentuojama nacionalinio tapatumo kaip valstybiškumo samprata, viso to ryšys su pačiu miestu – apskritai Menapolis

priklausė Vakarams geografiškai, Rytams politiškai ir kaip tik todėl /.../ buvo kultūriškai neapsisprendęs. Jo pirmosios gramatikos buvo parašytos vokiečių, pirmosios kelnės buvo išrastos prancūzų, didžiausias bokštas buvo nukopijuotas Pizoje, mažiausias kiemukas – parsivežtas savininko žmonos kaprizų dėžutė iš Kaprio. Visa tai buvo su vietiniais užraitymais, kuriuos Menapolio nacionalistai kaip tik ir laikė didžiausia vertybe, dėl kurio galvas padėtų. Tačiau kaip nėra nacionalinių ūsų, o yra tik taukuoti, taip nėra ir tautinių miestų, nebent vietoj baroko tose vietose regėtume bunkerį ar baraką (AFMP: 73–74).

Paradoksalu tai, kad nors Vilnius dabartiniame lietuvių mąstyme dažniausiai siejamas su daugiatautiškumu ir valstybingumu (tai sostinei būdingi ypatumai), o Kaunas – su etniniu lietuviškumu, Zingerio romanai vaizduoja ir daugiatautį, daugiakultūrį Kauną. Tapatumas, čia susijęs ne su tik etniškumu, bet ir su valstybiškumu.

Apie tokią nacionalinę lietuvių vaizduotę neįprastą, kitokią „savo Kauno“ viziją Zingeris yra kalbėjęs ir cituotame interviu („manasis Kaunas neįprastas mano kartos kauniečiams, kurie buvo kaimiečiai“ (Zingeris, Vinickytė 2011). Kaimiškumo kaip tautinio tapatumo bruožą, akcentuojamą literatūros kūriniuose, Zingeris kritikuoja ir kitame pokalbyje. Paklaustas, ar buvo susidūręs su situacija, kuomet jo vertinimas būtų buvęs pagrįstas jo miestiška kilmė, atsakė: „mane dažniausiai vertindavo agrikultūros literatai, dėl to jiems rūpėjo

ne miestiška kilmė, juoba ne socialinė kilmė, o tautybė /.../ ir tokiems vertintojams svarbiausia – etniniai elementai“ (*RAM: Zingeris*)

Fontanas nėra vienintelis metonimiškai miestą (Kauną) ženklintis mechanizmas Zingerio romanuose. Abiejuose disertacijoje aptartuose kūriniuose pasikartoja įdomus miesto vaizdinys: sovietinis ir posovietinis Kaunas pateikiamas kaip miglose nuskendęs laivas. Jo reikšmingumas kultūriniam Kauno pasakojimui gali būti paremtas Foucault mintimi, kurioje teigiama, kad laivas yra didžiausias vaizduotės rezervas – tai „heterotopija *par excellence*. Civilizacijose be laivų svajonė išdžiūsta, šnipinėjimas užima nuotykių, o policija – korsarų vietą (1984: 27). Zingerio romanai manifestuoja istoriškumą ir Kauno ryšius su nepriklausomos XX a. valstybės pradžia. Romano *Aplink fontaną arba Mažasis Paryžius* ženklai siūlo reprezentuojamą tarpukario Kauną matyti kaip laivą, plukdžiusį valstybę į priekį. Tačiau Lietuvai atgavus Vilnių ir vėliau šalį okupavus sovietams šis laivas nuskendo: „net ir migla virš jo nesisklaidydavo ištisom savaitėm, taigi vėliavos, drėgmės persunktos, tapdavo sunkios tarsi nuskendusio laivo burės ir, blokšteltos vėjo, kartais partrenkdavo ties kampu kokį nors apgirtusį vienišų“ (*AFMP: 73–74*). Šie cituojami pasakotojo žodžiai apibūdina sovietmečio Kauną, kuomet miestas tapo tik viena iš pilkų, paprastų sovietinio megapolio dalių: visa miesto aplinka apimta miglos. Vėliava, kuri paprastai yra valstybės emblematis ženklas, persunkta drėgmės ir sunki. Jos palyginimas su nuskendusio laivo bure gali simbolizuoti sovietams prarastą Lietuvos valstybę.

Zingerio romane reprezentuojamo fontano analizei svarbūs dar du lietuvių literatūros tekstai, kuriuose taip pat vaizduojamas miestas (Kaunas) ir fontanas: epigrafe cituojamas Henriko Radausko eilėraštis „Fontanas“ iš eilėraščių rinkinio *Fontanas* (1935) ir Juditos Vaičiūnaitės prozos tekstas „Fontana“ iš atsiminimų knygos *Vaikystės veidrody* (1996). Tai šio romano tekstai-pirmtakai, jei pasitelksime 2.1.2. poskyryje cituotus Borgeso žodžius. Kaip ir Zingerio romane, Vaičiūnaitės atsiminimuose aiškios nuorodos į Kauną (jie koncentruoti į vaikystę Kaune), tačiau Radausko sukurtą fontano vaizdinį Kaunui galima priskirti tik hipotetiškai, nes nuorodų į šį miestą tekste nėra. Vis dėlto, rinkinys išleistas tarpukario Kaune, kur tuomet ir gyveno Radauskas. Tai įgalina prielaidą, kad šis miestas darė įtaką literatūrinei Radausko vaizduotei ir galėjo joje atsirasti.

Minėtuose literatūros kūriniuose vaizduojami fontanai susieti intertekstiniais ryšiais. Zingerio romanas tam tikru būdu ataidi Radausko ir Vaičiūnaitės užfiksuotus fontano vaizdinius. Iš tiesų, apie Radausko įtaką savo literatūrinei vaizduotei Zingeris yra kalbėjęs aptariamo romano pabaigos žodyje: ši Radausko eilėraščių rinktinė, Zingerio manymu, yra septintojo–aštuntojo dešimtmečio jaunų Lietuvos poetų langas į vakarus: „miesto simbolis man

yra fontanas, vaikiškai trykštantis, vaivorykščiujantis ir užlūžtantis danguje; tai žmogiškųjų iliuzijų įvaizdis“ (*AFMP*: 229). Fontano vaizdinio pasikartojimas skirtinguose diskursyvinuose kontekstuose leidžia jį vadinti miesto (Kauno) stereotipu.

Aptariant Radausko eilėraščių, neįmanoma atsiriboti nuo semiotinės jo analizės, kurią pasiūlė Saulius Žukas (1990) – ji čia tampa tam tikru atspirties tašku. Radausko eilėraštyje fontanas yra centrinis objektas, aplink kurį tvyro opozicinių asociacijų tinklas. Tekstas akcentuoja vaizdą, statiškumą – trumpi sakiniai, mažai veiksmažodžių. Pirmajame posme nukritęs lapas guli ant cementinės urnos, o vanduo yra netikros (palyginus su geltona – gamtos dalies – lapo spalva), pasidabruotos spalvos ir liejasi imituotai gyvūno skulptūrai iš gerklės. Mirusiojo palaikams skirta urna skiria lapą nuo žemės, kurią „pasiekęs“ jis užbaigtų gamtos ciklą, o vandenį iš skulptūros žemyn lieja žmonių sukonstruotas fontano mechanizmas (nors jo srovė ir prilyginama natūraliam upeliui). Be to, parkų fontanų funkcija yra grynai estetinė, grožėjimosi, gėrėjimosi, jie statyti erdvės puošybos tikslais, tad jo vandens tekėjimas, judėjimas nėra natūralus – mechanizmas jį stumia vertikaliai į viršų, o iš ten jis leidžiasi žemyn. Antrajame posme vaizduojami dar keturi objektai, priskirtini gamtai: liepos, varnos, klevas ir žvaigždė. Trys iš jų kažką „veikia“ – sugyventos liepos verkia, varnos kranksi, klevas dreba. Šis gerokai dinamiškesnis vaizdas (keturi veiksmažodžiai) oponuoja pirmajam posmui ir dar labiau sustiprina eilėraštyje dominuojančią įtampą tarp gyvo ir negyvo. Iš to, kas pasakyta, galima būtų manyti, kad eilėraštyje statiškumas turėtų būti priskiriamas žmonių kultūrai, dinamiškumas – natūrai. Tačiau kita vertus, Radausko eilėraštis parodo ir šių sričių susipynimą. Eilėraštyje ryški gyvybės, pradžios ir mirties, pabaigos, o kitais žodžiais tariant, laikinumo simbolika (epitetai *didelis* ruduo, *stambūs* lapai, verkiančios liepos, varnos, cementinės urna, besileidžiantis žemyn vanduo). Taip pat – stiprios opozicijos tarp to, kas natūralu – natūros, gamtos ir to, kas sukurta, sukultūrinta – kultūros bei tarp gyvybės, judėjimo, pradžios ir ne gyvybės, mirties, sustingimo, pabaigos ir pan.

Galvojant apie Radauską – meno esteta – ir šios analizės kontekstą – eilėraštyje pavaizduotas fontanas iškyla kaip savita kultūros metonimija. Šis eilėraštis neabejotinai jam ar kitiems, kito laikotarpio ir kito konteksto skaitytojams galėjo reikšti visai ką kita dėl to, kad „teksto signifikatai išlieka tie patys, be abejo, bet jų signifikantai pasikeičia dėl to, kad kultūriniai kodai keičiasi“ (Cohan&Shores 2001: 130). Ši mintis padeda pagrįsti 1) tiek Radausko sukurtą fontano vaizdinio traktavimą kaip „fikcinį atspindį“ (imagologo Dyserincko terminas) (2003) – miesto vaizdinį, keliaujantį per kitus pasakojimus, 2) tiek paties jo fontano vaizdinio kaip kultūros metonimijos interpretavimą.

Vaičiūnaitė atsiminimų knygoje *Vaikystės veidrody* aprašo savo vaikystę ir jaunystę prieškario, karo ir pokario metų Kaune. Pasakojime pastebima traumuoto subjekto atminties

reprezentacija vaizdiniais – tokia pasakojimo strategija, pasak kultūrologų, būdinga „kultūrinei atminčiai“ (Bal 2008: 632)³³. Ištraukoje matyti, kad pasakojant pirmiausia „atsispiriama“ nuo fontanų vaizdo ir tik tuomet pereinama prie įvykių, kurie tradiciškai laikomi pasakojimo varomąja jėga. Visais šiais naratyvo elementais kuriama vaizdinė iliuzija, tarsi iš tiesų skaitytojas ne skaitytų tekstą, o žiūrėtų į fontanų fotografiją, nes tokia pasakojimo strategija sudaro sustabdyto, įrėminto kadro įspūdį. Taip ir skaitytojo sąmonė, visų pirma, greičiausiai fiksuoja vaizdą, o ne nuoseklią istoriją apie praeitį:

[p]irmasis fontanas – po Žemaičių laiptais. Mažytis akmeninis apskritas jo baseinas beveik visada sausas, kartais prilytas, o rudenį jame plūduriuoja ir koks vėjo užneštas pageltęs ar paraudęs medžio lapas. Mat netoliese yra sodų. Liūto galva prigludus prie pilkos gelžbetonio sienos, nasruose surūdijęs vamzdis. /.../ Kai plieskia saulė ir fontano baseinas sausas, mudvi su sesute susinešam į jį savo lėles ir sutūpusios žaidžiam. Karštos karo vasaros. /.../ Antrasis fontanas kiek toliau – Karo muziejaus sodely. Ten mus nuvedavo mama. /.../ Šito fontano vanduo žybciojo saulėj, jo baseine plaukiojo auksinės žuvytės, o vidury iš uolos išskėlė versmę bronzinis barzdotas nykštukas. Margi mirgantys skaldos akmenėliai prie takų. Saulėje įšilusios bronzinių Karo muziejaus liūtų nugaros. /.../ Trečiasis fontanas – Kauko laiptų. Didžiulė dosni pilko akmens taurė, dažniausiai prilyta, jaučių kaukės apie ją. Aukštyn veda granitiniai gatvės laiptai. Tokia erdvė. Dešinėj Visbaro kalnas – nuostabios mano vaikystės Alpės. /.../ Ten žaibo trenktas ažuolas, jo gilių karoliai, laukinių vijoklių žiedai – gležnos rausvos taurelės, rasos lašai jose. Ir balta barokinė pilaitė ant kalno, visada užrakinta. /.../ Tokie mano vaikystės fontanai – vargani, išdžiūvę. Ne Romos, ne Vienos, ne Peterhofo, ne Liublianos fontanai. Jūs aš pamačiau vėliau. Mano fontanai be gyvos čiurkšlės. Mano fontanų spindesys ir čiurlenimas tik sapne, tik svajonėse. Bet kaip aš juos mylėjau! (Vaičiūnaitė 1996: 12–13)

Visa, ką suaugusi pasakotoja prisimena, mato ir vaizduoja, yra paveikta emocijų, išgyvenimų ir asmeninės patirties: ir ankščiau pateiktas fontanų vaizdinys perteikiamas būtent per jutiminį ryšį.

Fontanai yra pažymėtos vietos mentaliniame pasakotojos Kauno žemėlapyje. Fontanai tiesiogiai susiję su jos gyvenimo istorija ir žymi reikšmingus vaikystės išgyvenimus (išsakoma meilė fontanams, aprašomi sapnai ir svajonės apie jų spindesį ir čiurlenimą). Tai karo metai, todėl išdžiūvę, neveiksnius fontanai gali metonimiškai nurodyti kultūrinę Lietuvos istoriją. Vandens, kuris reiškia gyvybę, nėra, jis išdžiūvęs, taip, kaip ir nėra „gyvos“, laisvos, nepriklausomos Lietuvos. Visa, kas buvo sukurta žmonių, sustoję. Tačiau fontanų aprašymas

---

³³ Vaičiūnaitės knygos tekstas padalintas į trumpučius skyrelius, kuriuose fragmentiškai vaizduojami pasakotojai emociškai ir vertybiškai svarbūs, dažniausiai tragiški šeimos praeities momentai; tekste kontrastuoja teigiamų ir neigiamų ženklų prisodrinti vaizdai: saulė, vasara, vaikystė, tačiau karo metas; šalia fontanų su lėlėmis žaidžiančios mergaitės, tačiau jie išdžiūvę, sausi, vargani, fontano vamzdis surūdijęs; pilis ant kalno, tačiau ji visada užrakinta ir pan. Atsiminimai daugiausia išdėstyti chronologine tvarka, tačiau daugelyje atskirų skyrelių išryškinama dabartis: a) vartojami aprašomieji sakiniai be veiksmazodžių, su brūkšniais („Pirmasis fontanas – po Žemaičių laiptais“ (1996: 12), „Antrasis fontanas kiek toliau – Karo muziejaus sodely“ (*ibid*), „Trečiasis fontanas – Kauko laiptų“ (*ibid*: 13), b) kitur gausu esamojo laiko veiksmazodžių (plūduriuoja, yra, susijungia, plieskia, susinešam, žaidžiam ir t. t.). Vaičiūnaitės atsiminimai nėra autobiografiniam diskursui įprastas homodiegetinis pasakojimas, nes juose dažnai ne tik sumažinama laiko distancija tarp *tada* ir *dabar*, bet ir tampa sudėtinga atskirti suaugusių pasakotoją dabar nuo patiriančio vaiko *tada*. Žvilgsnis sudvigubinamas, nes skaitytojas priverčiamas matyti praeities vaizdą pasakotojos akimis dabar; praeities vaizdas kartais tampa dabarties vaizdu. Žinoma, galbūt tokia atsiminimų pasakojimo vaizdais strategija paveikta ne tik trauminės patirties, bet ir to, kad tai poetės, ne prozininkės tekstas.

parodo ir tam tikrą įtampą. Du fontanai vaizduojami arba prilyti, arba išdžiūvę (fontanas po Žemaičių laiptais ir Kauko fontanas), viename jų guli nukritęs medžio lapas, kito vamzdis surūdijęs – tokie epitetai turi neigiamos konotacijos, jie reiškia pabaigą, „ne gyvybę“. O kitas – ir būtent Karo muziejaus fontanas – pilnas, jo vanduo žybcioja saulėje, jame plaukioja auksinės žuvytės. Toks aprašymas nuspalvintas teigiamomis konotacijomis. Tad atsiranda tam tikras prieštaravimas – su karu, mirtimi, žudymu, smurtu, naikinimu ir t. t. susijęs fontanas, stovintis šalia karo atributus saugančio muziejaus, „klesti“, atlieka savo funkciją, o anie du – ne.

Pasakotoja lygina šiuos vaikystės fontanus su laisvų miestų fontanais, o šis palyginimas taip pat stiprina fontano vaizdinio ir nepriklausomos Lietuvos bei Kauno ryšį. Tekste Romos, Vienos, Peterhofo ir Liublianios fontanai, atvirksčiai nei tuometinio Kauno, turi gyvą čiurkšlę. Galima įžvelgti ir kitą – fontano kaip pasibaigusios vaikystės metonimiją: pasakojimo strategija pasakotoją ir skaitytoją nuolat sugrąžina į praeities erdvę ir praėjusį laiką, kurio ilgisi ir kurį susigrąžinti trokšta pasakotoja. Be to, sintaksinės konstrukcijos, specifinis teksto pateikimas kuria sustabdyto, įrėminto kadro įspūdį ir pirmiausia nukreipia žvilgsnį ne į įvykius, o į konkretų vaizdą vaikystės mieste – kitaip tariant, į konkrečią vietą, kuri svarbi pasakotojai. Tad išskylantys fontanų vaizdiniai – fontanų „be gyvos čiurkšlės“, šalia kurių ji žaidžia su sesute – ta, kurios saugusios pasakotojos dabartyje nebėra – gali būti vertinami kaip pasibaigusios vaikystės metonimija.

Palyginant ir apibendrinant rašytojų konstruojamus fontano vaizdinius galima sakyti, kad Radausko eilėraštyje fontanas įkūnija žmonių sukurtą kultūrą, estetiką, grožį – tai sukultūrintos, nukopijuotos gamtos simbolis arba kultūros metonimija. Vaičiūnaitės kūrinyje fontanas tampa praėjusios vaikystės metonimija – toji skaudžių kupina kupina vaikystė, prabėgo karo metų Kaune. Poetės atsiminimuose vaizduojami fontanai – nebeveikiantys, išdžiūvę, sausi, be gyvybės, tokie, koks ir subombarduotas karo meto Kaunas. Fontanai pažymėti pasakotojos mentaliniame žemėlapyje – šalia jų ji žaisdavo su sesute, juos iki šiol ji sapnuoja. Zingerio romane fontano vaizdinys reikšmingas skirtinguose teksto lygmenyse, kurie konstruoja fontano (čiurkšlės) kaip laikinosios Lietuvos sostinės metonimiją: fontano vanduo kyla į viršų, bet užlūžta – miestas ir valstybė kuriasi, bet tą sustabdo sovietų okupacija. Sovietmečiu Zingerio vaizduojamas fontanas nebeveikia. Čia galima įžvelgti tam tikrą jungtį tarp Zingerio ir Vaičiūnaitės tekstų, mat jos atsimenami karo ir pokario fontanai taip pat nebeveikia. Nors fontanai vaizduojami skirtingais laikotarpiais ir liudija skirtingą istorinį kontekstą, abu jie skirtingiems autoriams tampa parankiais (valstybės) laisvės (gyvybės, klestėjimo, kūrimo ir pan.) simboliais.

Analizė rodo, kad Zingerio ir Vaičiūnaitės kūrinuose atsekti istorijos pėdsakus daug paprasčiau nei Radausko eilėraštyje. Galbūt tam turi įtakos skirtumas tarp prozos ir lyrikos žanrų, kūrinių apimties. Tą iš dalies paaiškina ir ideologinė Radausko pozicija, tam tikra laikysena, gerai užfiksuota jo eilėraščiuose, pavyzdžiui, „Dainos gimimas“ (1950): „Aš nestatau namų, aš nevedu tautos, // Aš sėdžiu po šakom akacijos baltos“ (2006: 70). Tačiau kita vertus, analizuotą eilėraščių „Fontanas“ galima pamatyti kaip tam tikrą nepriklausomos Lietuvos valstybės ir Kauno kultūros ženklą. Tą paaiškinti padeda ši Venclovos mintis:

Radauskas yra stačiai apsvaigęs /.../ tradicine, amžina Europa, jos pastatais ir muziejais, jos viduramžiais, Renesansu. /.../ O čia ir slypi jo lietuviškumas. Nes Radausko poezija, man rodos, tobulai įkūnija vieną itin svarbią lietuvių kultūros epochą – nepriklausomybės epochą. /.../ Lietuva, kurios nebėra ir tuo pačiu pavidalu jau nebebus, ilgam laikui įrašyta Radausko puslapiuose. Pats jo sąlygiškumas, lėliškumas, trapumas kažkaip atitinka ano meto Lietuvos trapumą ir laikinumą (1994 [1981]: 456–458).

Radausko pažiūros, eilėraščio parašymo, išleidimo metai bei šios analizės kontekstas, jame dominuojanti opozicija tarp pradžios ir pabaigos turbūt ir įkūnija šį laikinumą – laisvos, lietuviškos tarpukario kultūros, Kauno, tuometinės Lietuvos. Tos, kuri siekė tapti Europos dalimi. Pats Radauskas turbūt galėtų būti laikomas nepriklausomybės kultūros simboliu, tad nenuostabu, kad jo sukonstruotas fontano vaizdinys tapo tam tikru atspirties tašku ir kitiems autoriams, savo kūrinuose vaizdavusiems miestą.

Galiausiai galima daryti išvadą, kad Zingerio romanuose pateikiamas miesto pasaulis sutaiko skirtingus laikotarpius. Jie tam tikru būdu manifestuoja modernizmui būdingą vaizduotę, nes akcentuoja laiko ir istorijos kategorijas. Tačiau to pasaulio vaizdo pateikimas yra gan postmodernus. Šia prasme kūrinius galima laikyti postmodernaus chronotopo versija. Toliau analizuojami Kunčino romanai daugiau koncentruojasi į vieno laikotarpio – sovietmečio miesto vaizdavimą. Naratyvinis Kauno pasaulis čia įdomus tuo, kad jis skaitytojui pateikiamas per įvairius žvilgsnio ir sąmonės filtrus ir yra itin susijęs su asmeniniais protagonisto išgyvenimais.

2.3. Miestas – jausmų, pojūčių ir draudimų sankirtos scena. Jurgio Kunčino romanai

2.3.1. Pirmasis didmiesčio patyrimas ir pirmoji meilė Kaune: *Kasdien į karą*

Taip kartais esti, kai lieki viena: nežinia kokio architekto suprojektuoti pastatai, iš senamiesčio grįžtančių žmonių minia paveikia kur kas stipriau nei atsiskyres Kensingtono dvasininkas ar bet kuri panelės Kilman skolinta knyga; pažadina kažką, kas mieguista, nerangu ir drovu, guli sąmonės smėlyne, ir iškelia tai į paviršių – taip kartais ūmai pabudęs vaikas ištiesia rankas.

Virginia Woolf *Ponia Delovėj* (1925)

Jurgis Kunčinas dažniausiai pristatomas kaip vienas svarbiausių (šalia Gavelio) sovietmečio ir posovietmečio Vilniaus naratyvo kūrėjų, vadinamas sovietmečio metraštininku³⁴. Kunčino romano *Kasdien į karą* (2000) fabula sudėta vos iš kelių pagrindinių įvykių – bevardis protagonistas rašytojas autostrada važiuoja mylimosios Ievutės vairuojamu automobiliu, kuris patenka į avariją. Veikėjas suluošinamas – jis nebevaldo kojų ir gulėdamas ligoninėje nuolat grimzta į prisiminimus, palatoje apsilankantiems pasakoja istorijas iš savo bohemiško gyvenimo. Naratyvo įvykiai daugiausiai vyksta urbanistinėje aplinkoje: sovietmečio ir antrosios nepriklausomybės laikų Vilniuje, Kaune ir gimtajame protagonisto miestelyje, kuriam romane nesuteikiamas joks vardas. Romane reprezentuojamas sovietmečio Kaunas daugiausia konotuotas teigiamai ir yra svarbus kaip pirmosios veikėjo paauglystės meilės vieta. Šio miesto pasaulio vaizdas skaitytojams pateikiamas per ligonio prisiminimus. Didžiojoje romano teksto dalyje pasakotojas yra vidinis, sutampa su protagonistu. Istorija pateikiama iš skirtingo laiko ir patirties perspektyvos. Romaną būtų galima priskirti „dominuojančios srovės“ pogrupiui, tačiau jame nemažai transgresinės fikcijos elementų: tai sergančio ligonio žvilgsnis, prisiminimai, sapnai, svajonės, kurios dažnai kupinos antgamtiškumo elementų (mylimoji – undinė, banginis). Todėl galima sakyti, kad fokusuotojas yra nepatikimas – tai ligonio balsas ir vaiko žvilgsnis į miestą. Kaunas susijęs ne tik su protagonisto mylimąja, bet ir su jo senele, kurios buto aprašymai metonimiškai ženklina nepriklausomos Lietuvos laikotarpį.

15-ajame romano skyriuje vaizduojami bevardžio protagonisto iš bevardžio provincijos miestelio prisiminimai apie vaikystę, praleistą pas senelę Vincentą, tėvo motiną, kuri sovietmečiu gyveno komunaliniu butu paverstuose prieškario apartamentuose K. Donelaičio gatvėje Kaune. Ši veikėja romane išskirtinė tuo, kad ji siejama su miestu. Nepaisant to, kad buvo kilusi iš miestelio, pasakotojas ją vadina Kauno senele: po nelaimės gulėdamas ligoninės lovoje

³⁴ Poetas, prozininkas, publicistas ir vertėjas Jurgis Kunčinas (1947–2002) rašytojo kelią pradėjo poezija, tačiau žinomiausi yra jo prozos kūriniai, daugiausia pradėti leisti po antrosios Lietuvos nepriklausomybės. Kunčinas gimė mokytojų šeimoje Alytuje, Vilniaus universitete studijavo vokiečių filologiją. Vilniuje praleido didžiąją dalį savo gyvenimo. Rašytojas yra gavęs žurnalo „Nemunas“ premijas už poeziją ir prozą, taip pat Alytaus ir Vilniaus miestų premijas už kūrybą. Buvo Lietuvos Rašytojų sąjungos narys.

prisimenamą senelę jis vadina trečios kartos miestiete siuvėja, aikštinga, ambicinga ir karčią tiesą visiems į akis rėžiančia sene (KK: 77–78; 81). Išskirtinis ryšys tarp senelės Vincentos ir anūko protagonisto matyti šiuose pasakotojo žodžiuose: „ji vienintelė iš gausios, ambicingos ir purškios mūsų giminės kažkodėl tikėjo, kad aš kada nors tapsiu rašytoju“ (KK: 89). Be to, senelės kambarys miestelyje, kuriame ji praleido paskutinius savo gyvenimo metus, vėliau tampa protagonisto kūrybine dirbtuve.

Viešėti pas senelę jam patiko, o Kaunas – pirmasis jaunuolio pamatytas didmiestis – padarė neišdildomą įspūdį – tokį, „kokio šiandien nebepadarytų nei Niujorkas, nei Riodežaneiras“ (KK: 125). Kūrinyje vaizduojamas pirmasis jauno žmogaus iš provincijos susidūrimas su miestu. Viena vertus, šis susidūrimas – gana įprasta tema klasikiniuose miesto romanuose, tačiau, kita vertus, šis patyrimas romane daugiau teigiamas, žavintis jaunuolį nei sukeliantis šoką:

Kaunas dvelkė akmens anglių dulkėmis, naftalinu, cinamonu, dar keliais man visiškai nepažįstamais kvapais ir visas visutėlis buvo persmelktas urino tvaiko (*ibid*).

Viskas aplink man dvelkė tabaku ir silpnu šlapimo kvapu – šie dvelksmai mane svaigino, jie buvo grynai miestiški. Sumišę su benzinu, kvėpalais, senais taukais ir kava, jie ir kūrė paslaptingą didmiesčio aromatą (KK: 128).

Kauno lyginimas su pasaulio didmiesčiais šiuo atveju veikia kaip hiperbolizacija, išdidinanti, sustiprinanti veikėjo pojūčius ir įspūdžius mieste. Skaitant romano skyrių, skirtą vaikystės prisiminimams apie Kauną, susidaro įspūdis, kad pirmiausia pristatomos ne konkrečios jo vietos, architektūrinės detalės ar gatvės, o miesto sukeliamas pojūtis jaunuoliui. Kitaip tariant, miestas pristatomas ne per vaizdą, o per jutiminį ryšį – veikėjas kelis kartus pabrėžia unikalų jo kvapą. Miesto pojūčio unikalumas stiprinamas prieštariniais epitetais – „kvapas“, „kvėpėti“, „dvelkti“ – teigiamos konotacijos žodžiai; cinamonas, kava, kvėpalai pirmiausia asocijuojami su maloniu kvapu, o urino tvaikas, seni taukai, tabakas, benzinas, naftalinas apibūdina priešingą jam, nemalonų. Vėliau perskaitęs studiją apie pasaulio didmiesčius, kurioje pabrėžiama – „viso pasaulio bambose tvyro urino kvapas“ personažas apstulbsta ir nudžiunga:

[n]eklydau, vadinasi, pirmasis mano įspūdis apie didmiestį buvo teisingas. /.../ Kaip aš tuomet troškau, kad tas kvapas įsigertų į mano drabužius, kad grįžus namo, kiekvienas imtų trūkčioti šnervėmis ir suvoktų – *jis buvo tikram mieste!* Mane traukė ir grotelės ties šaligatvių kraštais – ten blausiai švietė pusrūsiai, aidėjo slopūs balsai, ten kažkas nuolat vyko! /.../ Kad miestas dar yra bausis ir abejingas, patyriau vėliau (*ibid*).

Kauno – tikro miesto kvapą, įsigėrusį į drabužius – protagonistas nori parsivežti į gimtąjį miestelį ir juo pasipuikuoti. Citatose pateikiamas susižavėjusio jaunuolio požiūris į miestą – vartojami epitetai „svaigino“, „paslaptingas aromatas“, „troškau“, „traukė“, „tikras miestas“, emocijas žymi šauktukai, grafiškai išskiriamas tekstas. Frazeologizmas „pasaulio bamba“

etimologiškai susijęs su lotyniška fraze „axis mundi“ – pasaulio ašis (*LotLŽ*). Šis frazeologizmas gali reikšti kelis dalykus: ir miestą kaip (pasaulio) centrą, ir (žmogaus ar visuomenės) pasipūtimą, susireikšminimą. Tačiau bamba taip pat – žmogaus kūno dalis, susiejanti kūdikį su motina. Tad šia prasme, tiek pasikartojantys kvapo aprašymai, tiek minima pasaulio bamba vaizduojant miestą semantiškai sieja jį su kūniškumu, kūnu, žmogumi.

Romane pasikartojantis minios vaizdinys, kuris yra dažna miesto metonimija vakarų vaizduotėje (Lehan: 1998: 8), parodo dvilypį Kauno ženklumą per minią. Protagonistas vaikystėje pasimeta nuo mamos lipdamas iš sausakimšo autobuso ir išsigąsta miesto abejingumo: „paleidau dūdas ir čia pat apėmė siaubas – niekas nekreipė į mane dėmesio, niekas! Ėjo kas sau“ (*KK*: 128); Vytauto parke stebėdamas iš halės plūstančią vyrų, moterų ir vaikų minią, jis žavisi kauniečiais, vadindamas juos „oriais ir laimingais žmonėmis“ (*KK*: 131).

Kauno reprezentavimo strategija romane susijusi su protagonistui svarbios veikėjos – kaunietės, pianistės Undinės, kurios tėvai inteligentai dalijosi butą su jo senele, charakterizavimu. Aprašomas momentas, kai jaunuolis iš arti susipažįsta su Undine – ir intymus, ir komiškas. Susižavėjęs ligtol nematytu tualetu mechanizmu, jis bėgioja į tualetą patraukti „stebuklingą rankeną“, kad išgirstų „chlorkalkėmis trenkiančio vandens šniokštimą“ (*KK*: 127). Kartą tualete užtikęs Undinėle, kuri dėl to nesutrunka – žvelgia tiesiai į akis ir šypsosi – veikėjas netenka žado. Vėliau protagonistas kremtasi, kad Undinė apie nutikimą papasakos tėvams, tačiau ją sutikęs supranta: „nuotykis prie tualetu durų mudu savaip suartino. /.../ Jutau ir gėdą, ir padėką, ir neapykantą – įprasta jausmų maišatis droviam provincijos berniukui“ (*KK*: 129). Veikėjas sieja ir pats veiksmas – Undinė šlapinasi matant jaunuoliui, o šis, nemokėdamas naudotis tualetu, nusišlapina balkone – paleidžia „savo sidabrinį spindį tiesiai į Kauno centro kiemą“ (*KK*: 126).

Aptariamą paralelę tarp miesto ir merginos pirmiausia signalizuoja protagonisto prisiminimuose lyginamas merginos ir miesto kvapas: „dabar jau žinau – ji irgi kvepėjo viskuo, kuo kvepia tikras miestas – guma, kvepalais, benzinu, naftalinu, suslūgusiomis dulkėmis ir vaikiškais myžaliukais. O dar – vilna, vanilė, oda ir parketo vašku“ (*KK*: 129). Su merginos atliktu veiksmu siejamas deminutyvinis, šnekamosios lietuvių kalbos vulgarizmas „myžaliukai“, o miesto kvapui pasirenkamas tarptautinis žodis „urinas“ arba medicinis terminas „šlapimas“. Antra, merginos vaizdavimas pažymėtas vandens: a) tekstualumo lygmenyje vardas Undinė semantiškai susijęs su vandeniu, b) naratyvo lygmenyje tą simbolizuoja du įvykiai: pirmasis artimas veikėjų susitikimas tualete ir pasivaikščiojimas po Ažuolyną, kuomet juos užklumpa stiprus vasaros lietus, c) protagonisto sapnas apie marių vandenyse plaukiojančią Undinę, kurį jis susapnavo važiuodamas iš senelės namo. Aprašomą veikėjų pasivaikščiojimą po Ažuolyną ir protagonisto susapnuotą sapną vertėtų aptarti atidžiau.

Į Ažuolyną jaunuolius atlydi senelė. Išgėrusi limonado Undinė pradeda neramiai dairytis ir kažko raukytis (KK: 131). Protagonistas pamato, kaip mergaitė „stryktelėjo, pabėgėjo iki dar skystute žalme pasidengusios akacijos, atsitūpė ir tik naujas griaustinio grumenimas nustelbė tyrą jos čiurlenimą“ (KK: 132). Scena parodo ir skirtingą pasaulėžiūrą – miestietė senelė pikta sudrausmina jaunuolį liepdama nususukti – kaime toks veiksmas turbūt atrodytų natūralus (taip, kaip ir šlapinimasis iš balkono). Toliau jaunuolis merginą įsivaizduoja kaip plaštakę: „kuriai tereikia panorėti ir nuskries virš anos akacijos, jaunų liepaičių ir net milžiniškų Kauno ažuolų“ (*ibid*). Sąmonėje veikejas Undinę – „vandens gyventoją“ (*ibid*) – „iškelia iš apačios“ į dangų ir paverčia virš medžių plasnojančia plaštaka, trapiu ir trumpai gyvenančiu vabzdžiu. Taip tarsi „išdidinamas“ protagonistą apėmęs jausmas merginai. Užteli stiprus lietus, kuris ne tik kiaurai permerkia veikėjus, bet ir juos dar labiau suartina: sušlapusi ji jam pasirodo ne tik gražesnė, bet ir savesnė (*ibid*). Galiausiai, pasakodamas apie šį įvykį protagonistas prisipažįsta, kad tuomet Undinę mylėjo labiau už „banko rūmus ir Karo muziejų... Netgi už kelionę funikulieriumi aukštyrą ir žemyn“, dėl to tvirtai nutaria kada nors ją vesti ir gyventi „tik Kaune, kur nors netoli banko ir muziejaus“; būti žymios muzikantės vyru ir vairuotoju (*ibid*).

Šlapimas, šlapinimasis romane turėtų būti vertinamas kaip pažymėtas elementas todėl, kad jis pakartotinai siejamas tiek su protagonistu, tiek su jo pirmąja meile – mergaite Undinėle, tiek su pirmuoju vaikystėje pamatytu miestu Kaunu, kuriuo jis iškart susižavėjo. Personažui patinka būti vyriškos lyties padaru, nes jis gali nusišlapinti bet kur ir bet kada – „nereikia tūptis“, o „stipri, gaivi, trykštanti srovė liudija energiją, meilę gyvenimui, kūrybinį polėkį“ (KK: 58). Šis aprašytas veiksmas kreipia į save dėmesį dėl to, kad pasakojamu momentu jis nevaldydamas kojų guli ligoninės palatoje: „negaliu atsidžiaugt, kad atsistojęs ant kojų, vėl galėsiu susišlapinti“ (KK: 60). Čia pastebimas įdomus prieštaravimas – asocijuojant merginą su miestu pabrėžiamas jo kaip gyvo organizmo moteriškumas, tačiau pasikartojantis trykštančios vyro šlapimo srovės motyvas nurodo į miesto vyriškumą. Pastebėtina, kad miesto „žmogiškumui“ romane oponuoja ir mechaniskumas: minimi vandens aparatai, kanalizacija, tualetų mechanizmas, fabrikas „Kova“, funikulierius, autobusas.

Merginą protagonistas pamiršta, kuomet senelė išsikrausto iš buto Donelaičio gatvėje. Tačiau po daugelio metų kartą ją sutinka traukinyje – Undinė kalba apie kadais Ažuolyne juos užklupusį lietų. Tačiau „šnekejom nedaug. Ir tada mūsų pasauliai buvo gan tolimi“ (KK: 135). Galima nutuokti, kad protagonistas jaučiasi prastesnis už merginą, kurią įsimylėjo – galvoje laiko ją gerai išauklėtu miesto vaiku, įsivaizduoja, kaip miestietė Undinė vadintų jį kaimiečiu. Nesuprasdamas jos elgesio Ažuolyne sako, kad „miesčionys amžinai kuo nors dedasi, netveria miestiška puikybe“ (KK: 129–131). Čia prisimintinas ir miestą įvardijantis frazeologizmas „pasaulio bamba“, reiškiantis panašius dalykus. Įsivaizduoja, kad vedęs merginą būtų jos

vairuotoju, o vėliau prisipažįsta: „mano nepažįstamoji sąmonė suprato: ne tavo nosiai tokios kaip Undinė“ (KK: 133). Romane pristatomas tik protagonisto iš provincijos požiūris į miesto merginą (į jos mintis skaitytojas neįleidžiamas), galima sakyti, taip pat ir – provincijai būdingas požiūris į miestą, pašiepiant tariamą miestiečių puikybę: „miestelis sprogtų iš pavydo, išvydęs baltąsias jos kojineles, kurpaites ir gutaperčines kojytes! Man jie pavydėtų, man!“ (KK: 130). Taip išryškunami socialiniai prieštaravimai tarp šių skirtingų vietų.

Ankščiau pateiktoje ištraukoje akcentuojamas Kauno paslaptینگumas, tai, kas nematoma, bet nujaučiama. Ir tai susiję ne tik su miestams būdingomis uždromis patalpomis arba pusrūšiais, požemiais, šuliniais, vandentiekio ir kanalizacijos sistemomis. Šis paslaptینگumas – transformuotas, transkontekstualizuotas senųjų Kauno legendų signifikantas. Kauno aprašymas romane susijęs su užslėptu ir puoselėjamu lietuviškumu. Protagonisto manymu, dažnas „ano meto provincijos šviesuolis svajojo gyventi Kaune“, kurio „gatvėse skambėjo lietuviška šneka, veikė vandentiekis, Muzikinis teatras, muziejai ir viešieji tualetai“ (KK: 126). Į vieną sakinį sudedami ne tik Lietuvai svarbūs atributai, bet ir apskritai miestams būdingi ženklai (teatras, muziejai, vandentiekis, viešieji tualetai). Be to, sovietmečio kauniečius protagonistas vadina oriais ir laimingais žmonėmis (KK: 131) (jis pastebi, kaip Undinės tėvas, matydamas parade žygiuojančius kariškius, „čiaupydavo lūpas ir tylėdavo“ (KK: 129). Tad Kaunas pristatomas ir kaip lietuviškas, unikalus, ir kaip universalus miestas. Dar daugiau, nors „Europos sostinė virto pramoniniu Lietuvos TSR miestu, bet visi, kas norėjo, visur kur juto tylą ir bailų pasipriešinimą okupantui“ (KK: 126). Šį pasipriešinimą gali simbolizuoti protagonisto minimi gazuoto vandens kioskeliai – „energija įkrauto“ vandens, kuris „užšnypštinamas“ tiesiog gatvėje (*ibid*). Galima sakyti, kad miestas romane susijęs su įvairiomis vandens formomis – su į viršų šaunančiu geriamuoju vandeniu, iš dangaus žemyn krintančiu lietumi, šlapimu, nuotekų vandeniu kanalizacija tekančiu po žeme. Visais atvejais šis vanduo vienu ar kitu būdu susijęs su žmogaus, gamtos ir miesto „gyvybe“ (metaforiškai, kanalizacijos vamzdžiai – bene pagrindinės miesto „organizmo arterijos“). Kūrinyje konstruojama tam tikra vertikālė, skrodžianti visą miesto erdvę.

Apibendrinant Kauno reprezentavimo strategijas romane *Kasdien į karą* paranku susitelkti į protagonisto sapną apie mylimąją. Šiame sapne pirmosios meilės nepasiekiamumas, neišsipildymas sustiprinamas konstruojant stiprių mariose ir fontano baseine plaukiojančios Undinės-banginio vaizdinyje:

[i]š marių išnyra žvynuota uodega, bandau ją nučiuopt, bet ji tuojau pat pranyksta, tik nebe mariose, o vienintelio mūsų miestelio fontano baseine – ten, tarp žolių ir smulkių žuvyčių, nerių ir aš, bet čia sunkvežimį taip kresteli, kad aš beveik nusikandu liežuvį. Vėl užmigęs išvystu tą patį strazdanotą veidelį, tą pačią undinės uodegėlę, tik iš kur ši kone iki dangaus trykštanti čiurkšlė –

banginis ten ar undinė? Bet ko čia stebėtis, kad undinės šlapinasi kaip banginiai – lygiai taip pat mušė ir fontanas miesto sode, kur kada nors gal koncertuos ir Undinė Jaugėlaitė (KK: 133).

Sapnai kaip haliucinacinė būseną paremti suvokimu, pojūčiais ir kitais sąmonės veiksmų tipais (Jahn 2008: 126). Pasak Freudo, nors sapnai yra taip paprastai nepaaiškinami rebusai, sąmonėje jie atsiranda dėl svarbių priežasčių – jie gali būti vertinami kaip bandymas patenkinti *Id* per haliucinuojantį norų išpildymą (*ibid*). Pateiktoje citatoje aprašomas sapnas susijęs su stipriais, neišreikštais protagonisto jausmais ir troškimais – su realybėje neišpildyta stipria meile („bandau nučiuopt, bet nepavyksta“; trykštanti čiurkšlė – energija). Paralelę tarp vaizduojamos pirmosios meilės merginai ir pirmojo kada nors pamatyto miesto, kuriuo veiktas žavisi, sustiprina sapne kuriamas hiperbolizuotas undinės-banginio vaizdinys, banginio čiurkšlė ir fontano vandens mušimas. Taip vaizduojamas miestas ir su juo susijusios patirtys įkraunamos antgamtiškumo elementu – undinė yra stebuklinga, pasakiška, mitinė būtybė, ir moteris, ir žuvis, nei moteris, nei žuvis. Kitame Kunčino romane *Tūla* pasakojama panaši neišsipildžiusios, nelaimingos meilės istorija sovietmečiu, tik vaizduojami miestai čia funkcionuoja kiek kitaip.

2.3.2. Miesto ir mylimosios vardų ištrynimai: *Tūla*

*Tu ant žalio kalno gyveni,
Savo žvilgsnį upėj skandini,
O bangos juokais sujungia mūsų rankas,
Lyg žalias žoles virš dugno akmenų.*

*Sakyki, kam atsikyrei mus, ryto Nemune ramus,
Ir per pusę aukštą kalną padalei?
Gal tie kalnai kažkur sueis, glausis jie žaliais
šlaitais,
O viršūnes glostys saulės spinduliai.*

Algimantas Mikuta *Daina apie Kauną*

Postmodernistinis Kunčino romanas *Tūla (1993)* apdovanotas Lietuvos rašytojų sąjungos premija kaip geriausia metų knyga. Iki šiol pasirodė du romano leidimai lietuvių kalba (2013, 2015) ir du anglų kalba (2002, 2016), romano fragmentai išversti ir į kitas užsienio kalbas. Aktorius Andrius Kaniava 2013 m. pastatė romano motyvais paremtą, ligšiol populiarų monospektaklį „Tūla ir kiti“. Be to, *Tūla* – tai chrestomatinis, mokykloje į privalomą skaitytinų literatūros kūrinių sąrašą įtrauktas kūrinys. Vadovėliniuose ir kritiniuose romano perskaitymuose akcentuojama Vilniaus reikšmė jame (Katkus 2013; Kanišauskaitė 2013 ir kt.). Šioje disertacijoje siekiama parodyti ir kitų romane reprezentuojamų miestų reikšmę ir būtent – Antrojo miesto, iš kurio kilusi protagonisto mylimoji Tūla. Nepaisant to, kad visame kūrinyje nėra vartojamas žodis „Kaunas“ (tik kartą apibūdinant Tūlos brolio bičiulį sakoma: „kaunietis“ (T: 83), minimos tam tikros miesto vietos (gatvės Alėja, alėja, Vydūno alėja, miesto rajonai

Šančiai, Žaliakalnis, Žemaičių plentas ir funikulierius) nurodo į faktinį miestą Kauną. Dėl to romane konstruojamą Antrojo miesto³⁵ pasaulį galima traktuoti kaip galimą faktinio Kauno signifikantą³⁶. Toks faktinio miesto vardo pakeitimas skaitvardžiu tampa reikšmingas atsižvelgus į tai, kad kiti du pagrindiniai Lietuvos miestai – Vilnius ir Klaipėda – romane vadinami faktiniais vardais. Pasakodamas apie tai, kaip automobiliu keliauja į Trečiąjį miestą, protagonistas paaiškina: į „Klaipėdą, kam neaišku“ (*T*: 116). Be to, Klaipėda romane vadinama šauniuoju uostamiesčiu (*T*: 118), taip pat minima Klaipėdos gatvė Vilniuje (*T*: 85). Reprezentuojant Vilnių romane minimi faktiniame pasaulyje egzistuojantys vietovardžiai, tačiau Klaipėdos vadinimas Trečiuoju, o Kauno – Antruoju leidžia teigti, kad Vilnius – pirmasis.

Visą nelaimingos meilės istoriją pirmuoju ir antruoju asmeniu pasakoja vidinis romano pasakotojas – tai protagonisto balsas. Pasakojimas nukreiptas į du taikinius: „jūs“, skaitytojai ir „tu“, Tūla. Kuriamą miesto pasaulio vaizdą skaitytojas mato protagonisto akimis – iš skirtingo laiko perspektyvos ir daugiausia per jo prisiminimus bei apgirtusią sąmonę. Iš viso to, kas pasakyta, susidaro įspūdis, kad romanas labai istoriškas, tačiau jį vadinti realistiniu būtų netikslu. Kūrinyje galima išvelgti transgresinės fikcijos elementų: antgamtiškumas, gamtos dėsnių sulaužymas (protagonistas pasiverčia šikšnosparniu), ne linijinis, o panchroniškas laikas (pasakojant, apie tai, kas nutiko Antrajame mieste, skiriasi veikėjo žinojimo laipsnis: „užmigau nė neįtardamas, kad ten, apartamentuose, jau viskas o viskas nutarta“ (*T*: 112).

Pagrindinis romano *Tūla* veiksmas vyksta sovietmečio Vilniuje, kurio aprašymams skiriama itin daug vietos, kūrinyje gausu nuorodų į šį faktinį Lietuvos miestą (rajonai Užupis ir Senamiestis, gatvės, kavinės, parkai, upės, kalvos, bažnyčios ir kt.). Romano protagonistas – bohemiškas, bevardis, benamis, girtuoklis miesto klajoklis, kuris ir gyvena to miesto gatvėse, pažįstamų nuomojamuose butuose bei palėpėse. Vienoje Vilniaus kavinėje jis susipažįsta su mergina Tūla. Po drauge praleistos savaitės jos namuose Užupyje, veikėjai išvyksta į Antrąjį miestą susipažinti su Tūlos tėvais, kurie nepritaria jų draugystei. Tūla liepia vyrui grįžti Vilnių ir vėliau pas ją ateiti, tačiau šis nepaklauso, pasilieka Antrajame mieste. Tai esminis naratyvo įvykis, kuris pakreipia pasakojimą kita linkme – Antrasis miestas tampa pasakojamos istorijos lūžio vieta. Protagonistas išvyksta į Trečiąjį miestą – „Klaipėdą“. Galiausiai savo poelgio gailisi, pripažįsta suklydęs. Vilniuje patenka į psichiatrinę ligoninę, guli Antrajame skyriuje, iš kurio naktimis pasivertęs šikšnosparniu lanko Tūlą jos kambarėlyje Užupyje, dar vėliau – į

³⁵ Sąvoka „antrasis miestas“ egzistuoja filosofiniame, sociologiniame ir viešajame diskurse, tačiau disertacijoje nesigilinu į jos „literatūrinumą“ bei funkcionavimą romane *Tūla* – tai būtų daugiau sociologinis tyrimas, o šios dalies metodologija pirmiausia paremta naratologija (apie antrojo miesto sąvoką daugiau Keunen 2015; Hodos 2007, 2012 ir kt.)

³⁶ Įdomu, kad kritiniuose romano skaitymuose specifinė miestų įvardijimo strategija neaptariama, o Antrojo miesto pavadinimas iškart priskiriamas Kaunui: „romano veiksmas Lietuvoje rutuliojamas ne tik Vilniuje, bet ir Antrajame mieste (Kaune), Klaipėdoje bei Pagudėje“. Prieiga per internetą: http://www.vilniusliterature.flf.vu.lt/?page_id=139. Tai rodo tam tikrą mąstymą apie Kauną.

alkoholizmu sergančių žmonių priverstinio gydymo įstaigą (romane vadinamą Girtuoklių kalėjimu). Išėjęs iš jos keliauja į Ukrainą ir Baltarusiją. Tūlą sutinka po trejų metų Vilniuje – paplaukioję garlaiviu, jie grįžta į miestą ir mylisi varnalėšose ant Vilnios kranto. Tai paskutinis veikėjų susitikimas. Vėliau protagonistas sužino, kad Tūla sudegė pirtelėje miške, kur ir užkasti jos palaikai. Vyras juos išsikasa ir perlaidoja, įmūrydamas į grindis name Užupyje, kur ji gyveno.

Antrojo miesto reprezentavimas romane iš esmės susijęs su jame gyvenančių žmonių apibūdinimais. Kūrinyje sukuriama išskirtinis „radikalių ir organizuotų“ Tūlos tėvų paveikslas – būtent tokius juos mato protagonistas (*T*: 140). Šios vietos percepcija paveikta su šiuo miestu nesusijusio veikėjo žvilgsnio – jis nėra kaunietis, didžiąją dalį gyvenimo dalį praleido Vilniuje ir jo gatvėse. Turint omenyje laisvą jo gyvenimo būdą (benamis, girtuoklis), stipriai akcentuojamas Antrojo miesto kaip tradicijų miesto vaizdas. Atvykus tėvų namas jam atrodo kaip „tipiškas Antrojo miesto biurgerių namelis“ (*T*: 112). Labai panašiai juos apibūdina Tūlos draugė Juta iš Pagudės, kuri protagonistui pasakoja apie Tūlos gyvenimą ir jo baigtį provincijoje: „kai miesčionys nei iš šio, nei iš to atsitrenkia į kaimą, gero nelauk!“ (*T*: 236). Epitetai „biurgeris“, „miesčionis“ sovietmetį vaizduojančiame romane nurodo į tuo metu stiprintą Kauno kaip Lietuvos buržuazijos, inteligentijos, nacionalinių tradicijų miesto vaizdinį – jam siekta suteikti neigiamą konotaciją.

Galima pastebėti, kad Tūlos tėvai, jų gyvenimo būdas, sietinas su vieta, kurioje personažai gyvena ir tekste yra priešinami protagonistui: vizitas pas merginos tėvus jam atrodo labai senamadiškas, minimas „nedviprasmiškas tėvelio pasakojimas apie žavią vakaronę“ be jokių svaigalų, jis jaučiasi nepastebėtas ir nepriimtas, svečiuodamasi pora miega atskirai (jis – palėpėje, ji – apačioje, apartamentuose) (*T*: 111–112). Vartojami deminutyviniai žodžiai „tėvelis“, „namelis“, prabangų butą reiškiantis žodis „apartamentai“, į kuriuos protagonistas neįsileidžiamas miegoti, kuria ironiją ir simbolizuoja valkataujančiam priešingą pasaulį. Vaizduojama, kaip vakarojant palėpėje, Tūla laipioja žemyn (galima manyti – pasikalbėti su tėvais) ir grįžta vis niūresnė: „buvau naiviai įsitikinęs: kad ir ką tau pasakys tėveliai, tu be jokios abejonės pasielsi, kaip lieps širdis – jei reikės, ir koja treptelsi, išėsi iš namų, iš paskos išsivesdama mane...“ (*T*: 111) Tačiau protagonisto viltys nepasiteisina: „užmigau nė neįtardamas, kad ten, apartamentuose, jau viskas o viskas nutarta, užantspauduota, kad man beliko tik vieną ir paskutinį kartą išeiti pro baltas namelio duris, atsidusti pažvelgus į palėpę apkėtusius vijoklius ir ištarti – sudie!“ (*T*: 112).

Antrąjį miestą – tradicionalistų miestą – metonimiškai ženklina dar keli personažai ir vaizduojama jų aplinka. Girtuoklė Erna, pas kurią po išsiskyrimo su Tūla apsistoja protagonistas vadinama be galo emancipuota senmerge, chemike (*T*: 115). Sutuoکتiniai – moralus

santehnikas, jo žmona, technikos mokslų daktarė, kurių „kultūringai ištaigingame“, kaip Filadelfijoje, bute protagonistas apsilanko po Tūlos mirties, siekdamas išsiaiškinti, kaip ir kur tai nutiko (*T*: 232–233). Tūlos brolio bičiulis Kardokas, su kuriuo protagonistas geria bare Vilniuje – nekalbus, tykus jaunikaitis, būsimasis architektas, flegmatiškasis fleitistas, klarnetistas, architektas, kaunietis, flegma (*T*: 83).

Atidesnio žvilgsnio reikalauja veikėjų išsiskyrimo scena romane, kurioje matyti išskirtinis Antrojo miesto paveikslas. Veikėjai tylomis išeina į svetimą protagonistui miestą, susirūpinusi Tūla sako: „dabar tu važiuok į Vilnių, važiuok, o vakare ateik. Vėl papurtei galvą: būtinai ateik“ (*T*: 112). Tačiau veikėjas išsiveidžia: „pats nutarsiu, kur man dabar važiuot“, „aš vėl valkata, laisvas žmogus, savo uždarų maršrutų šeimininkas!“, bet vėliau savo sprendimo gailisi: „mudu jau turėjome savąją meilės istoriją – tegul banalią, sentimentalią, dilginančią vien atstumtąjį, apviltąjį, kuris štai nelaimingas grūdasi rankas ir lėtai tolsta parūkavusia alėja“ (*ibid*). Veikėjų išsiskyrimo svarba įprasminta ir sintaksiniame teksto lygmenyje („aš“ pakeičiamas įvardžiu „jis“). Dar keletą dienų veikėjas pasilieka Antrajame mieste – protagonisto žodžiai ir veikla gerai apibūdina šį miestą:

Kad ir nemėgau jo [*Antrojo miesto* – J. P.] – gero tono požymis net išsičiustijusių protmaišių terpėje – turėjau čia galybę pažįstamų, netgi bičiulių. /.../ Šimtinė su Leninu Antrajame mieste net ir anais laikais nebuvo kažis koks pinigas, bet man tai buvo tikras turtas! /.../ Jausdamasis kaip niekad stiprus, vaikštinėjau po centrą, užsukau netgi į muziejų ir parodą, išpūtęs akis stebėjau, kaip minia gruzinų, suklypus ir ašarodama, klausosi varpais skambinamos „Suliko“ – Antrajame mieste visuomet galėdavai išvysti tai, ko nepamatsi niekur kitur! (*T*: 112–115)

Citatoje akcentuojami specifiniai socialiniai santykiai tarp žmonių ir tam tikras paradoksas: nemėgti šios vietos, tačiau būti su ja susisaisčius. Taip pat kuriamas stiprus pasiturinčių žmonių miesto vaizdinys: „šimtinė su Leninu nebuvo kažis koks pinigas“. Atsižvelgiant į laikotarpį, kuris vaizduojamas, tekste pasitelkiama deiksė „niekur kitur“ konstruoja opoziciją tarp Antrojo miesto ir visos kitos erdvės, ne tik Lietuvos, bet galbūt ir visos Sovietų sąjungos. Minimi gruzinai, jų liaudies daina „Suliko“, kurioje dainuojama apie dingusios mylimosios paieškas, tampa nuorodomis į kultūrinį naratyvą, į miesto daugiakultūriškumą. Be to, ši deiksė akcentuoja ir likusio sovietinio pasaulio suvaržymą. Nors personažas ir valkatauja gatvėse, šio pasaulio erdvė yra suvaržyta, ribojanti – galima keliauti tik jo ribose, šiame pasaulyje daug taisyklių (veikėjas uždaromas į kalėjimą, ligoninę ir pan.).

Kūrinio pabaigoje protagonistas prisimena nelemtą išsiskyrimą su mylimąja ir savo klaidingą poelgį: „smeik mane, kad nesugebėjau šitaip padaryti, kad nepasiryžau tavęs išvogti, surišti ir išsivežti į savo dykumas, paversti vergu, tokia pat valkata kaip aš, kad galiausiai nesumokėjau už tave keturiadešimties avių ir kuprių, kaip priimta jūsų pasipūtusiame Antrajame

mieste“ (*T*: 226). Deiksė „jūsų“ reiškia atsitolinimą – Antrasis miestas ne šio veikėjo, čia egzistuojančios tradicijos jam nepriimtinos.

Romane gali būti įžvelgiama paralelė tarp protagonisto mylimosios vardo Tūla, kuris gali būti vartojamas kaip bendrinės kalbos žodis, ir faktinio, nepriklausomos Lietuvos istorijai svarbaus miesto, pavadinto skaitvardžiu. Veikėjas (kuriam romane taip pat nesuteikiamas joks vardas³⁷) negali ištarti nei mylimosios vardo, nei šio miesto vardo. Vartojamas kaip būdvardis, žodis „tūla“ lietuvių kalboje reiškia dažną, ne vieną, tad Tūla – tai pakeistas, neindividualus, „nuasmeninantis“ vardas³⁸. Pasak literatūrologų, vardai yra mazgai, tarpusavyje susiejantys veiksmus ir aprašymus naratyve (Margolin 2008: 337). Kultūrologijoje įvardijimas vertinamas kaip galios ir politikos instrumentas, kurio ženklai ypač akivaizdūs kultūriniuose kraštovaizdžiuose. Pasak kultūrinius kraštovaizdžius tyrinęjusio Dereko H. Aldermano, vietos įvardijimai yra esminiai konstruojant socialinę erdvę, žymint istoriškai svarbius žmonėms dalykus, suteikiant vietoms reikšmes ir įrašant ideologines žinutes apie praeitį (2008: 196). Naujų vardų suteikimas vietoms yra dalis kolonizavimo proceso pažymint teritoriją – tai būdas kurti naujus ryšius tarp praeities ir dabarties (*ibid*: 195). Turbūt galima sakyti, kad vietų pervadinimas panašiai funkcionuoja ir okupuojamose teritorijose – pavyzdžiui, sovietmečiu sovietiniais vardais pervadintos Lietuvos miestų ir miestelių gatvės, Prūsijos Karaliaučiaus tapatybės ištrynimasis paverčiant jį Kaliningradu.

Miestų įvardijimai Vilnius, Antrasis miestas (Kaunas) ir Trečiasis miestas (Klaipėda) šiame romane galėtų būti interpretuojami: 1) naratyvo lygmenyje – eilės tvarka, žymint miestus, kuriuose gyvena arba į kuriuos atvyksta protagonistas (kaip jo kelionės Lietuvoje seka – pirmas – Vilnius, antras – Kaunas, trečias – Klaipėda); 2) atsižvelgiant į šių Lietuvos miestų dydį; 3) bet svarbiausia, atsižvelgiant į tai, kad miestai skaičiais įvardijami vaizduojant sovietinę Lietuvą, tokia strategija gali nurodyti į socialinį, politinį to laikotarpio kontekstą, į sovietinę ideologiją. Romane tikrasis vardas nesuteikiamas vieninteliam miestui – Kaunui, kuris buvo nepriklausomos Lietuvos sostinė ir šį statusą prarado po sovietų okupacijos. Toks vardų pakeitimas gali ženklinti sovietų vykdytą okupacinę politiką Lietuvoje. Lietuvos miestų gatvių pavadinimų, kurie neabejotinai buvo susiję su šalies istorija, keitimas į sovietinius naikino lietuvišką tapatybę, atmintį, tęstinumą. Taip ir šiame romane vaizduojant Lietuvos miestus į priekį iškeliamas skaičius, o ne unikalus jo vardas. Tokia fikcinį pasaulį vaizduojanti teksto

³⁷ Tik du kartus vardu „Ožiaragi“ į jį kreipiasi Tūla – susipažinus kavinėje (*T*: 86) ir susitikus po septynerių metų (*T*: 203).

³⁸ Įdomią paralelę su Tūlos vardu ir dviem pagrindiniais Lietuvos miestais – Vilniumi ir Kaunu – pateikia literatūrologė Višomirskytė: Tūla – „tarsi nuoroda į dažną lietuvių, yra susijusi su abiem geografinėmis vietomis“ (2011: 54).

strategija asociatyviai nurodo į faktinį sovietmečio pasaulį, kuriame panašiu būdu buvo trinama sovietams nepalanki nepriklausomos tarpukario Lietuvos istorija, pirmiausia susijusi su Kaunu.

Romano analizę būtų galima **apibendrinti** trumpu naratyvo naracijos lygmens aptarimu, kuris taip pat susijęs su sąvoka „antrasis“. Romane vyrauja vidinis pasakotojas „aš“, tačiau vietomis pasakojama antruoju asmeniu, dažniausiai kreipiantis į įsivaizduojamą adresatą, mylimąją Tūlą, kuri yra vienas šio naratyvo taikinių (kiti taikiniai – „tu“ protagonistui pasakojant apie save sau (XI skyrius) ir „jūs“ kreipiantis į skaitytojus). Tad galima teigti, kad sąvoka „antrasis“ sustiprinamas ir naraciniame, ir sintaksiniame romano lygmenyje. Pastebėtina, kad Tūlos personažas romane vaizduojamas gan neaiškiai, neapibrėžtai, pasakotojas vietomis abejoja jos tikrumu. Mylimosios nerealumą tekste sustiprina pasitelkiama antrojo asmens naracija, kuri koreliuoja su giliomis emocijomis, todėl, kad, pasak naratologų, „į centrą pastatomas dialoginis santykis leidžia nuodugnai tyrinėti žmonių tarpusavio ryšius, ypač tuos, kurie susiję su sudėtingais, įtampos kupiniais santykiais tarp žmonių“ (Fludernik 1994: 466). Svarbu, kad pasakojamos istorijos (ir mylimajai, ir tariamiems skaitytojams) laikas – po išsiskyrimo su Tūla, tuomet, kai jos nebeliko protagonisto gyvenime, o galiausiai – ir apskritai (Tūla miršta). Pasakotojas kreipiasi į ją, kuri negali atsakyti, taip sugyvinama tai, kas negyva – todėl pasakojimą galima vadinti apsostrofiniu³⁹. Galiausiai, galima sakyti, kad pasakojant protagonisto nelaimingos meilės istoriją romane netiesiogiai pasakojama sovietmečio Lietuvos istorija.

Kunčino romane *Tūla* vaizduojamą meilės istoriją įdomu palyginti su sovietmečiu parašyta Alfonso Bieliausko knyga *Kauno romanas* (1973)⁴⁰. Tą lemia kelios priežastys: 1) suklusti verčiantis knygos pavadinimas, 2) panašumai tarp Kunčino ir Bieliausko kūrinių protagonistų bei įvykių, 3) ryški Kauno personifikavimo strategija Bieliausko knygoje.

Bieliausko knygos pavadinimas, nurodantis meilės motyvą (juk Vilniaus ar Klaipėdos romano, atvirksčiai nei Kauno, regis, neturime⁴¹) galėtų būti suprantamas keleriopai: 1) žmonių romanas, vykstantis Kaune, 2) paties Kauno romanas (miestas personifikuojamas), 3) romanas – literatūros žanras, diskursas, būdingas Kaunui. Naratyvo tekstualumas siūlo išskirtų semantinių

³⁹ Įdomu prisiminti ir pasakymą „mylimasis – antra žmogaus pusė, antroji pusė“ – šio pasakymo šviesoje Tūlą galima matyti kaip antrąją protagonisto pusę.

⁴⁰ Meilės signifikantų galima įžvelgti jau romantikų aktualizuotose Kauno miesto įkūrimo legendose, pavyzdžiui, Teodoro Narbuto rašyti pasakojimai apie Kauną – meilės dievaitį, lietuvių kupidoną, kurio pasiuntiniai mirtiniais meilės nuodais užkrėsdavo meilei nenorinčius pasiduoti jaunuolius bei jo motiną, piršlybų ir meilės deivę (arba vaidilutę) Mildą (Bartinkas 1999: 523). Kaunas dažnai matomas kaip meilės miestas ne tik literatūroje, bet ir kitose medijose bei populiariajame, reklaminiame diskurse (daugiau Petrulionytė 2015c).

⁴¹ Tokių Kauno meilės ženklus nurodančių literatūros tekstų pavadinimų yra ir daugiau. Pavyzdžiui, Juozo Belecko žurnalistinė apybraiža apie Kauno „raudonųjų žibintų kvartalą“ tarpukariu *Nuodėmių gatvė* (1930), Jono Marcinkevičiaus apysaka „Raudonos Kauno naktys“ (1932), disertacijoje analizuojami Zingerio romanai: *Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius, Grojimas dviese*.

atspalvių galimumą. Knygos prologe teigiama, kad šis romanas – apie „nelengvą XX amžiaus žmonių meilę“ (Bieliauskas 1973: 5). Pagrindinis veikėjas – komunistų partijos narys Sigitas Sėlis – iš Vilniaus atvyksta į Kauną išsiaiškinti bylos – neleistinių meilės ryšių tarp fabriko darbininkės ir jos viršininko. Tai jam primena prieš maždaug dešimtmetį Kaune vykusią jo nelaimingos meilės istoriją. Abiejose minėtose istorijose meilė negalima dėl skirtingų socialinių klasių: pirmojoje – tarp viršininko ir darbininkės, antrojoje, pagrindinėje – tarp komunisto Sigitos ir Gedos (mergina gyvena Žaliakalnyje su lietuvių propaguojančiu dėde Vebeliūnu.). Kauno erdvė romane stipriai kartografuojama – tą signalizuoja socialiniai padalinimai: ant kalno, tarpukariu prestižinis Žaliakalnio rajonas asocijuojasi su lietuviškumu, o Kauno žemumoje įkurti gimtieji protagonistos Šančiai yra darbininkų rajonas, siejamas su darbininkija, sovietišku: Vebeliūno bute, pasak Sigitos viršininko, rinkosi „visos nacionalistinės Kauno padugnės“ (*ibid*: 251). Tačiau simboliška opozija tarp aukšto (lietuviškumo, kurį žymi Žaliakalnis) ir žemo (sovietišku, kurį žymi Šančiai) romane yra apverčiama – nepaisant Sigitos parašytos rekomendacijos stoti į komjaunimą, Geda išvežama į Sibirą, ji ir jos artimieji Sigitos viršininko apibūdinami kritiškai: „Geda – sociališkai svetimas elementas“ (*ibid*: 283), Kauno panelė, kurios tėvas yra „krikdemų lyderis ir žinomas spekuliantas“ (*ibid*: 306). Viršininkas stebisi, kaip buvo galima „taip neatsakingai jos vaikyti“, neišsiaiškinus „aplinkos ir socialinių šaknų...“ (*ibid*).

Bieliausko knygoje pastebima Kauno sugyvinimo, suasmeninimo strategija ir paralelė tarp tarp naratyvo ir deskriptinių elementų meilės istorijos reprezentavime. Ryškiausia retorinė figūra Kauno deskripcijose yra personifikacija – Kaunui suteikiamos žmogaus savybės: rankos, pirštai, kojos, pilvas, delnas, akys (*ibid*: 57–58; 84; 238; 247). Taip sustiprinamas įsameninto, gyvo Kauno-žmogaus vaizdinys. Kelios kitos romano alegorijos reikalauja įdėmesnio žvilgsnio. Kauno marios vadinamos mėlyna milžino akimi (*ibid*: 67), o Raudonosios armijos prospektas – plačiu ištiestu milžino delnu (*ibid*: 159–160). Naratyvo teoretikų teigimu, būtent „alegoriniame naratyve pamatome skirtumą tarp „viešų“ ir „privačių“ prasmų“, be to, „net „amžina“ abstrakcija dažniausiai yra istoriškai įsišaknijusios doktrinos „mikrofonas“ (Kasten 2008: 10–11). Dėl to galima pasvarstyti, kokias prasmes galimai slepia šioje knygoje milžino delnu pavadintas prospektas ir milžino akimi – marios. Šie objektai tekste metonimiškai išreiškia sovietų valdžią, sovietiniais vardais pervadinusią Lietuvos miestų gatves ir „supylusią“ Kauno marias, iš kurių teritorijos išskeldintas visas lietuvių kaimas⁴². Čia sovietų galią

---

⁴² Lietuvių kaimo išskeldinimo fenomeną literatūroje įrašytas ir Gintarės Adomaitytės esė „Žemės lapai“: „niekada niekas ir niekur man neįteiks žemėlapių, kuriame suvokčiau Kauno marių dugną, paskandintas žemes. Dugnalapio nėra. Gal ir įmanoma atpažinti numelioruotą vaikystės kaimą; gal lieka ten medis ar kelmas, akmuo prie slenksčio ar bent jau slenksčio šešėlis, jo užuomina, tavo žemės pėda. Nerimsta, maištauja, bręsta, slopia alsuoja – kas? Ten, sekloje gelmėse, gliaumėtame žolėtame Kauno marių dugne“ (2004).

simbolizuoja daiktavardis „milžinas“; delnas-prospektas, kuriuo veikėjai eina, gali reikšti ir prieglobstį, ir pavojų (juk delnas gali susigniaužti); akis – nuolatinį stebėjimą – sovietinėje sistemoje žmonės nebuvo laisvi, laisvai mylintys, galintys laisvai reikšti lietuvišką tapatumą, o atvirksčiai – buvo varžomi ir stebimi. Tokį socialinį sovietinio laiko kontekstą simboliškai iliustruoja romane vaizduojama nelaiminga meilės istorija, kurią užbaigia represyvi ideologija.

Tekste pasikartoja ir daugiau Kauno sugyvinimą rodančių įvaizdžių. Svarbu pastebėti, kad personifikacijų ar kitų retorinių personifikavimo figūrų gausa tekste veikia būtent tada, kai nėra taip, kaip vaizduojama. Miesto erdvės sugyvinimas sustiprinamas ir dėl nuolat pasikartojančio miglos motyvo – kaip pareigūnas atvykęs į Kauną aiškintis neleistinų meilės ryšių tarp darbuotojų, Sigitas prisimena čia gyvavusią ir pasibaigusią savo meilės istoriją, taigi – ir tam tikra prasme „numirusią“ savo meilę. Be to, į Kauną jis atvyksta po dukros laidotuvių (nutrūkus ryšiui su Geda, jis veda „partinę“ moterį, įgyja aukštesnes pareigas ir susilaukia dukros). Pasikartojantys kapų, kapų miglos, mirties įvaizdžiai personifikuojamo miesto aprašymuose sustiprina priešpriešą tarp to, kas buvo (meilė), ir to, kas yra (meilės pabaiga ar „mirtis“, dukros mirtis). Nors protagonisto meilė mirusi, ji gyva jo sąmonėje ir prisiminimuose.

Bieliausko ir Kunčino romanuose iškyla paraleli nelaimingos, neišpildytos meilės istorija, vykstanti sovietmečiu: abiejų protagonistų mylimosios, meilės objektai yra kaunietės, jų namai – Žaliakalnyje, jų šeimos turi tam tikrų ideologinių įsitikinimų (Gedos šeima – nacionalistai, Tūlos – tradicionalistai), kurie tampa kliūtimi meilei. Be to, romanuose mylimosios metonimiškai simbolizuoja lietuviškumą prieš sovietiskumą – Bieliausko knygoje aišku, kad Geda kilusi iš sovietams besipriešinančios šeimos, ji išvežama į Sibirą, o Kunčino romane, pasak literatūrologės Višomirskytės, Tūlos, kurios vardas, kaip minėta, reiškia „dažna“, „ne viena“ perlaidojimas iš „karo zonos“ miške (sovietų pareigūnai ten atlieka karines pratybas) tampa metoniminiu ne vienos lietuvės ar net pačios Lietuvos išsaugojimo aktu (2012a: 188). Dar daugiau, abu protagonistai yra neryžtingi, prisitaikėliški, nekovoiantys dėl savo meilės, paliekantys problemas aplinkybėms, dėl esamos situacijos kaltinantys ir savo mylimąsias. Bieliausko veikėjas nesipriešina nei sovietų valdžios kalboms, nei veiksams. Kunčino veikėjas – benamis girtuoklis, klajūnas išsiveidžia dėl Tūlos tėvų abejingumo jo atžvilgiu ir paprasčiausiai pas mylimąją neatvažiuoja, nors ji to prašė.

Kunčino ir Bieliausko pasakojimuose sovietmečio Kaunas tampa vieta, kurioje veikėjų meilė pasibaigia. *Kauno romane* tą nulemia išvažiavimas iš Kauno (Sigitas gauna iškvietaimą į partijos kursus Vilniuje), o *Tūloje* – atvažiavimas (veikėjas su Tūla važiuoja aplankyti jos tėvų). Nelaiminga meilė gali būti siejama su lietuviškumu – kūriniuose vaizduojamame pasaulyje laiminga meilė neegzistuoja, o lietuviškumas negali būti puoselėjamas. Toliau analizuojamas

Beresnevičiaus romanas manifestuoja panašius Kauno miesto ryšius su lietuviškumu, tačiau šių literatūrinės ryšių išraiškos formos jau visai kitokios.

2.4. Tarp pirštų slystančios salos: Kauno mumifikavimas romane *Paruzija*

*Ir dar tampa nesavas, nes sava
Esi tik tu, svaja, o saulė kyla
Virš Kauno kaukių kaukimo, kai sala
Su Arena mūsų taps Termopilų.*

Gintaras Patackas
„Kartu su saule. Gintarui Patackui“ (2012)

Gintaras Beresnevičius bene nuosekliausiai Kauno naratyvą rašęs lietuvių autorius – šis miestas reikšmingas jo literatūrinuose anekdotuose, eseistikoje, romanuose. Beresnevičiaus tekstuose gvildenamos sudėtingos problemos, jie savirefeksiški, daugiasluoksniai, intertekstualūs, postmodernūs. Galbūt dėl to kritikams sunku juos „išlukštenti“ (iki šiol neparašyta jokia išsami studija, disertacija skirta šio rašytojo grožinei kūrybai)⁴³.

Beresnevičiaus romanas *Paruzija* (2005) susilaukė daug dėmesio lietuvių literatūros kritikoje. Pirmiausia turbūt todėl, kad sutrikdė literatūrologus ir kritikus. Kūrinyje kritikuotas dėl „stiliaus netolygumų“ ar piktnaudžiavimo įvairiomis kalbos savybėmis (Kazlauskaitė 2005, Mačaitytė 2006 ir kt.). Iš tiesų, šią knygą nelengva skaityti, nes joje žaidžiama su kalbos, logikos, realybės, erdvės, laiko, istorijos ir kt. ribomis bei sampratomis. *Paruzija* radikaliausiai iš visų disertacijoje analizuojamų romanų tyrinėja galimas lietuvių istorijos versijas, ontologinius klausimus, pliuralizuoja pasaulius ir sulieja jų ribas. Panašiai kaip magiškojo realizmo kūriniuose, romano naratyviniame pasaulyje mirusieji prisikelia ir gyvena su gyvaisiais. Be to, kūrinyje daug veikėjų sapnų aprašymų, jie dažnai ir gausiai vartoja alkoholį (protagonistas Azas kavinėje: „čia reikėjo gerti, kad nesustirtum, kad nekreiptum dėmesio į aplinkos ir vidaus nesutapimą“ (*P*: 38), geba skaityti vienas kito mintis. Todėl skaitant romaną kartais itin sudėtinga atskirti, kur pateikiamas apgirtusio veikėjo sąmonės vaizdinys, haliucinacija, o kur naratyvui realaus pasaulio vaizdas. Kitaip tariant, romanas atveria ryškų skirtumą tarp realaus ir mintyse sukurto, kalbos sukonstruoto pasaulio. Tačiau tuo pat metu tą skirtumą jis ir trina. Kūrinyje išryškinama kalba kaip sistema, iš kurios gniaužtų siekiama, bet, turbūt, neįmanoma išsilaisvinti. Atsižvelgus į postmodernistinio romano strategijas ir priimant

⁴³ Prozininkas, eseistas ir religijotyriminkas Gintaras Beresnevičius (1961–2006) yra vienas stipriausių XX a. pab. – XXI a. pradžios lietuvių rašytojų. Rašytojas gimė, augo ir profesinį kelią pradėjo Kaune. Studijavo istoriją Vilniaus universitete. 1990–1999 m. dėstė Vytauto Didžiojo universitete, vėliau iš jo buvo priverstas pasitraukti ir persikėlė į Vilnių. Rašytojas yra apdovanotas Lietuvos kultūros ministerijos premija. Niekada nebuvo Lietuvos Rašytojų sąjungos narys.

teoretikų siūlomą požiūrį į tekstą kaip žaidimą (pvz.: Ryan, McHale) galima mėginti aiškintis, kokį miesto pasaulio vaizdą jis siūlo. Jei modernistai akcentavo asmeninį žmogaus žvilgsnį ir santykį su miestu (tai, kaip žmogus patiria miestą), tuomet šis romanas siūlo per įvairius simuliakrus perfiltruotą (nestabilų, nepatikimą, įvairialypį) miesto vaizdą.

Išskirti naratyvinio pasaulio ypatumai gerai apibūdina žanrinius šio romano ypatumus. *Paruziją* galima vadinti postmodernistiniu, antiutopiniu, transgresiniu ar apokaliptiniu romanu. Tokius žanrinius įvardijimus išduoda ir romano bei jo skyrių pavadinimai („paruzija“ [gr. *parusia* – buvimas, atėjimas] Naujojo Testamento ir ankstyvosios krikščionybės literatūroje vartojamas terminas, kuriuo vadinamas Kristaus antrasis atėjimas (*TŽŽ*), apokalipsė ar pasaulio pabaiga; keturios knygos dalys: „Kalės vardas“, „Mirusių angelų rūšis“, „Burtininkų klubas“, „Medūzos akys“ ir „baigiamasis prierašas epilogo stiliumi“). Pagrindinio romano veikėjo Azo samprotavimus galima vadinti literatūros savirefleksijos pavyzdžiu: „*Bildungs* yra toks romano žanras – apie herojaus kitimą ir tobulėjimą, mokantis ir atrandant. Jei rašyčiau romaną, rašyčiau *Ent-Bildungs* romaną, apie lavinimąsi kaip nusilavinimą. Kaip išsilavinimą, išsinėrimą iš sistemos kiauto, savo salos kūrimą, tolimą nuo aplinkos“ (*P*: 206). Ši citata svarbi ir dėl to, kad joje minima sala yra bene pagrindinis romano leitmotyvas, susijęs su naratyvine erdve. Šis erdvinis segmentas tampa reikšmingu Kauno reprezentavimo strategijos elementu. Kitas labai svarbus „erdvinis“ ženklas romane – arena, į kurią Azas „išėjo 1992-aisiais“ (*P*: 177). Žodis „arena“ turi amfiteatro, kovos, žaidynių, cirko prireikšmius (*LotLŽ*; *TŽŽ*) ir gerai apibūdina romane atvaizduojamą pasaulį: tai žaidimas (*P*: 89). O lotyniškoji žodžio „arena“ reikšmė – „smėlis“ – nurodo į kapines, mirtį, byrančias, yrančias mumijas – visi šie ženklai labai svarbūs kūrinyje (Azas – muziejuje dirbantis egiptologas).

Analizuojant Beresnevičiaus romaną būtent ir susitelkiama į kelias svarbias „salas“, kuriomis ženklinamas Kaunas: Istorijos muziejus, kavinė, kapinės (šios erdvės daugiausia vaizduojamos naratyvo „čia ir dabar“, jose vyksta veiksmas) ir Žaliakalnis (vaizduojamas netiesiogiai, Azui žvelgiant į veidrodį ir jame projektuojant „ankstesnio gyvenimo vaizdus“). Analizuojant šių erdvių segmentų funkcionavimą ir galimas reikšmes romane, trumpai pristatoma ir jo fabula.

2.4.1. Istorijos muziejus ir Tulpės kavinė – Lietuvos „užuobėgos“

Romanas pradedamas išorinio pasakotojo naracija esamuoju laiku, tuomet pereinama ir į būtąjį kartinį laiką (tokia naracija vyrauja romane), tačiau atsiranda vietų, kur pasakojama pirmuoju arba antruoju asmeniu, o pasakotojas tampa vidiniu (jo balsą perima Azas). Kinta ir percepcija (suaugusio ir vaiko). Kūrinyje naratyvui realūs įvykiai vyksta Lietuvoje (Kaune, Vilniuje), pateikiamos tikslios datos, nurodančios jų chronologiją (nuo 1992 m. iki 2005 m.) (*P*: 177).

Romanas pradedamas protagonisto, miestiečio Azo (*P*: 204) sapno apie kalę aprašymu. Jis gyvena ir dirba Pasaulio istorijos muziejaus egiptologijos skyriuje mieste. To miesto vardas skaitytojui atskleidžiamas ne iš karto. Minima kavinė „Kibiras“ („nusileidęs kalno laiptais iki „Kibiro“ (*P*: 35), kurioje kas rytą pakeliui į darbą Azas skaito laikraštį ir geria rytinę kavą bei degtinę) nurodo į faktiniame pasaulyje, Putvinskio gatvėje Kaune egzistavusią kavinę. Ši citata išduoda, kad Azo namai yra Žaliakalnyje. O minimas Pasaulio istorijos arba tiesiog Istorijos muziejus, kuriame vyras dirba – nuoroda į Vytauto Didžiojo karo muziejų Kaune, kuris nuo 1956 m. iki 1990 m. buvo pervadintas Valstybiniu istorijos muziejumi. Ženklių apvertimą liudija tai, kad nors romano veiksmas vyksta nepriklausomoje Lietuvoje, šiam muziejui suteikiamas sovietinis vardas.

Muziejus – Azo darbo vieta – yra viena svarbiausių erdviųjų segmentų – „saugančių“ salų vaizduojamame mieste pasaulyje. Pirmiausia, pagrindinio veikėjo darbo vieta pasirenkamas istorijos (o ne koks nors kitas) muziejus ir jis yra ne kokiame nors kitame mieste, bet Kaune – lietuviškumo „židinyje“. Antra, tą rodo akivaizdžiausia muziejaus kaip kultūros švietimo įstaigos funkcija – šioje „mūzų šventovėje“ (tokia etimologinė šio graikų kalbos žodžio reikšmė) renkamos, saugomos, tiriamos ir eksponuojamos gamtos, istorijos, materialinės ir dvasinės kultūros vertybės (*TŽŽ*). Be to, muziejaus reikšmę romane padeda aiškinti ir filosofo Foucault mintis – muziejus (kaip ir biblioteka) yra reliatyviai sudėtingu būdu struktūruota ir platinama heterotopija, kurioje laikas niekuomet nesustoja pildytis ir nepasiekia apogėjaus (1986: 26). Filosofas prideda – mūsų modernybei priklauso tokia muziejaus idėja: visko „kaupimas, tam tikro bendrojo archyvo įkūrimas, valia į vieną vietą sutaikyti visus laikus, epochas, formas, skonius, idėja įkurti visų laikų vietą, kuri pati yra už laiko ir neprieinama jo nuniokojimui, tokiu būdu suorganizuoti amžiną ir neribotą laiko kaupimą nejudančioje vietoje“ (*ibid*). Trečia, muziejui ir galimoms jo funkcijoms skirtingu laikotarpiu aprašyti romane skiriama daug vietos (pirmasis skyrius):

[m]aistas čia vaidino trečiaeilį vaidmenį; gyvenimo ir išgyvenimo vanduo buvo jie – mirusių žmonių daiktai, kuriems geras muziejūninkas galėjo sukurti ryšį su šeiminingu anapus; tie daiktai atsibusdavo, nustebdavo ir gyvendavo kaip Hado šešėlių vėlės, įkvėpusios kraujo kvapo, jie

nebuvo mirę ir erozija jų neliesdavo, kol vėl neprireikdavo muziejininko, restauratoriaus rankos šilumos ir meilės. /.../ Žmonės, – žiūrovai, lankytojai, – nieko negalėjo liesti rankomis, nuo kurių lipnių pirštų daiktai buvo slepiami už vitrinos stiklo, siurbdavo tą likusią daiktų jėgą, jie ateidavo lyg bedvasiai vampyrai, išties keli ar keliolika žmonių kupina širdimi meilės praeičiai, grožiui, bet tokių vis mažėjo, nors daiktai prieš juos puikuodavosi, atgydavo kelias akimirkas, tokių pasitaikydavo vis mažiau, jie eidavo čia it į panoptikumą, išsigąsti ar pašurpti, priliesti ranka, nes nepaliestas daiktas nėra užkariautas daiktas, ar lyginti savų servizų su praeities atitikmenimis, apgaillestaudami, kad muziejuje nėra sietytų, grožio karalienių karūnų ir daiktų, kuriuos galėtum nusipirkti, muziejus jiems būdavo nedirbanti, neatliekanti savo funkcijų parduotuvė. Galiausiai vos per dešimtmetį viskas baigėsi tuo, kad jei kiek ankstėliau kasdien užeidavo bent po tūkstantį kitą lankytojų, dabar jų būdavo trisdešimt keturiasdešimt (*P*: 55–56).

Muziejuje saugomi eksponatai – gyvenimo ir išgyvenimo vanduo žmonėms, „kupina širdimi meilės praeičiai“. Akcentuojamas muziejuose įprastas draudimas „eksponatų neliesti rankomis“ – lankytoji nepaliestas daiktas yra neužkariautas daiktas, o muziejininkui – tai šventa taisyklė (plg. kaip Azas reaguoja į muziejaus lankytoją vaiką, lietusį dievo Ptaho skulptūrą, kurią jis ištepė aliejumi: „Jūs lietėte skulptūrą? – paklausė Azas išdidžiai ir smerkiamai. /.../ – Tai barbariška, kad patenkintum primityvias gosles“ (*P*: 45).

Ankščiau pateikiamoje citatoje aiškus dar vienos Foucault išskleistos sąvokos „panoptikumas“, nurodančio į galios diskursą, aidas. Panoptikumas tai tobulas kalėjimas – žiedo formos pastatas, padalintas į vienutes su dviem langais ir bokštu centre – jame realizuojasi „visi valdžios izoliacijos, stebėjimo, atviros erdvės ir valdžios anonimiškumo siekiai“, be to „panoptinė schema gali būti susieta su bet kuria funkcija: švietimo, gydymo, baudimo“ (Braškutė 2012). Žmonės į muziejų eina kaip į panoptikumą „išsigąsti ir pašurpti“. Romane parodomi galios santykiai (tarp profesijos ir „vaidmens“), socialiniai padalijimai: kas muziejaus eksponatai yra muziejininkui, o kas – lankytoji. Be to, nušviečiama, kaip pasikeitė muziejaus lankomumas: deiksė „ankstėliau“ gali nurodyti sovietmetį, kuomet istorijos muziejus buvo svarbi vieta „pamatyti“ laisvos Lietuvos istorijos ženklus, jį lankydavo daug žmonių, o dabar – vos kelios dešimtys, paaugliams jis sukelia nuobodulį.

Į muziejų kaip svarbų erdvinį naratyvinio pasaulio elementą romane atkreipia dėmesį pasakotojo (arba Azo – sunku atskirti) žodžiai pagrindiniam veikėjui geriant degtinę su bendradarbe Indre muziejuje. Pasakotojo teigimu, gyvenimas būtų prėskas ir nykus, jo nebūtų galima išverti be muziejaus, kuris buvo jų gyvenimas, „istorijos intarpas dabarty“ (*P*: 57). Akivaizdžiausi muziejaus kaip saugančios salos vaizdinys išskyla atsižvelgus į brėžiamus ryšius tarp vieno svarbiausių šio muziejaus eksponatų – mumijos, kurią XVI a. į Lietuvą, į Vilnių parsivežė vienas renesanso lietuvis, ir Lietuvos, kuri apibūdinama tokiais pasakotojo (arba Azo) žodžiais: „tauta vampyras, tauta zombis, tauta vilkolakis, perkalta šermukšniniu kuolu širdimi prisikelianti iš kapo“ (*P*: 24).

Pirmajame romano skyriuje pasakojama apie šio muziejaus ištakas, kurios prasidėjo „tais laikais, kai viena simbiozė keitė kitą“ (P: 26) – galima numanyti, kad kalbama apie Antrojo pasaulinio karo pradžią, vokiečių ir rusų okupacijas. Lietuvą „per pusantrų metų okupavo ir nužudė triskart. Bet šalis buvo įpratusi prie mirčių ir dažnai snūduriavo leisgyvė. /.../ Kai kuriuos laikus ji gyvendavo keistose simbiozėse su lenkais ar germanais, apsnūdusi, vis artėjanti prie nebūties, bet sukilimas ar tiesiog mintys, tų keistuolių mintys apie praeitį niekaip neleisdavo jai užsimiršti amžiams; jie kliedėjo; tie kliedesių farsai aidėjo tuščiose vaiduokliškos išmirusių valdovų menėse“ (P: 25). Citatoje Lietuva personifikuojama, jai suteikiamos žmogiškos savybės.

Tuo metu turtingas keistuolis, dvarponis Grafas ėmė kolekcionuoti senienas: „jis traukė Lietuvą iš senienų ir sukaukęs ganėtiną kolekciją, jau galėjo vesti ir rodyti kolegoms – štai, Lietuva. Ji buvo, ji tebėra“ (P: 28). Kolegos grafai ir kunigaikščiai „su malonumu stebėjosi į senienas“ ir gabendavo jam dovanų, o vienas klebonas „atbogino tikrą mumiją“, išnirusią Grafo kolekcijoje, kuria jis kėlė Lietuvą“ (*ibid*). Savo surinktą senienų rinkinį Grafas „prieš mirtį surašytame testamente pavadino Muziejumi ir paskyrė ganėtiną sumą pinigų jam įrengti ir išlaikyti buvusioje sostinėje“ – prie jo prisidėjo išsilavinusi miesto dalis (*ibid*). Pateiktos romano ištraukos muziejų metaforiškai konstruoja kaip Lietuvos saugyklą. Nors Lietuvą nužudė tris kartus, sovietmečiu jos „kūną“ išsaugojo muziejus. Muziejus romane gali būti suprantamas ir kaip tam tikra mumifikuota Lietuvos versija.

Kita labai svarbi „sauganti“ sala *Paruzijoje* – dar viena kavinė (be minėtos „Kibiras“), į kurią Azas su bendradarbiais eina iš muziejaus. Nors romane jai nesuteikiamas joks vardas, iš to, kaip ši erdvė apibūdinama, galima suprasti, kad tai realiai Kaune egzistavusi Tulpės kavinė (tarpukariu vadinta Konrado vardu):

[J]ie visi užėjo ten, kur muziejininkai, studentai, bimirštanti miesto bohema, keli išlikę poetai gerdavo alų su kepta duona ir kavą drauge su verslininkais, pensininkais ir motinom su mažais vaikais, traukiančiom cigaretes; laukan išneštus plastmasinius stalius dengė raudonos grotelės, /.../ Tai buvo viena paskutinių užuobėgų normaliesiems; kainos sąlygiškai nedidelės, padavėjos pripratusios prie intelektualios publikos /.../; tai buvo bene paskutinė užuobėga, kur galėjai šnekėti ir sutikti pažįstamų; visa kita alėjos dalis pasikeitė, užversta prabangiais restoranais nuvorišams, picerijomis, kur kainos trigubai didesnės nei Europoje ir siautėte ten siautėdavo verslininkai, politikai ir bankininkai. Ši vieta stebuklingai vis dar tebegyvavo, buvo paskutinė salelė, kur rinkdavosi bohema dar nuo dvidešimtųjų praėjusio amžiaus metų, kai šis miestas tebebuvo sostinė, čia lankydavosi pirmieji futuristai, ekspresionistai, paskutiniai simbolistai, magai, aktoriai; sovietiniais metais pervadinta, vis dėlto išliko ir čia /.../ konjaką su kava lupdavo tiek nomenklatūriniai rašytojai, tiek disidentai, tiek sribai, tiek buvę partizanai, buvę anglų šnipai, /.../ prie vieno stalelio gerdavo po penkiasdešimt su buvusiais enkavedistais; jie nebejautė neapykantos vieni kitiem. /.../ Senieji ministrai ne visi buvo sušaudyti, po Sibiro jie grįžo neturėdami teisės apsigyventi sostinėje, ir jie grįždavo į senąją sostinę, į namus, sribai, eiliniai sribai ir eiliniai partizanai žuvo, išsišaudė tarpusavyje, gyvi liko tik sribų siuntėjai, provokatoriai ir tie, kurie stebuklingu būdu išsisuko iš mėsmalės, per jaunumą ar jėgą atsilaikė Sibire, ryšininkai, ar tie, kurie paskutinę akimirką užuot partizanų papročiu susisprogdinę bunkeryje, pasidavė. Visi jie

buvo ką nors išdavę, net likę gyvi partizanai. /.../ Šita kavinė buvo persisunkusi istorija, dėl to ji traukė muziejininkus čia leisti paskutinius centus (*P*: 51–54).

Ši ištrauka kupina įvairiausių kultūrinių faktinės Lietuvos istorijos aidų. Pavyzdžiui, plastmasiniai staliukai nurodo į antrosios Lietuvos nepriklausomybės laikus. Ryškus socialinis, profesinis kavinėje besilankančių žmonių suskirstymas dabar ir ankščiau – skirtingu laikotarpiu kavinėje lankėsi labai skirtingi žmonės, o jų apibūdinimai simbolizuoja ir atitinkamą miesto istorijos laikotarpį. Tarpukariu ši kavinė – vakarų kultūros gyvavimo mieste ženklas (minimi menininkai), sovietmečiu ji – buvusių politinių priešų sulyginimo, nesutaikomųjų sutaikymo vieta (minimi nomenklatūriniai rašytojai, disidentai, stribai, partizanai, šnipai, enkavedistai), nepriklausomybės metais – paskutinė salelė, užuobėga, „kur galėjai šnekėti ir sutikti pažįstamų“. Visiems kavinėje besilankantiems žmonėms nepriklausomoje Lietuvoje ši kavinė turbūt reiškė skirtingus dalykus (muziejininkai, studentai, bohema, poetai, verslininkai, pensininkai, motinos su vaikais). Svarbūs minimi „senieji ministrai“, sugrįžę į „senąją sostinę“ – Kauną, kuris buvo jų namai.

Naratyvo įvykių lygmenyje, Beresnevičiaus romane minimos kavinės tampa svarbiomis susipažinimo, naujienų ir (susi)žinojimo, svarbios informacijos perdavimo vietomis: „Kibire“ kasryt Azas skaito laikraščius, eina į pasimatymą su Indre, sužino apie ašpikus, joje pranešama apie direktoriaus sulaikymą, Vilniuje „knaipėje“ veikėjai „apšneka visas naujienas“. Be to, šioje „knaipėje“ jie gauna laišką „Klano biuletenis“ nuo Grauberio – tipo, kuris muziejuje davė Azui pinigų ir paprašė pagaminti Anubį (*P*: 23). Kavinė gali būti ir viešumo ir privatumo, slaptumo; vienišumo ir bendrystės siekio vieta (Višomirskytė 2012b). Ištraukos pabaigoje minimi „pusiau legalūs sandėriai“ siūlo dar vieną galimą kavinės funkciją „vieši namai slaptiems planams“. Beresnevičiaus pateikiamas Tulpės kavinės aprašymas gali būti palygintas su tuo, kaip ši kavinė (nurodanti į tarpukariu Kaune gyvavusią kavinę kitu, Konrado pavadinimu) aprašoma Škėmos romane *Balta drobulė* (poskyris „12. Iš Antano Garšvos užrašų“):

[t]ais metais Laisvės Alėja modernėjo. /.../ Konrado kavinėje grįžę iš Paryžiaus dailininkai svaidėsi prancūziškais vardais ir valandomis gėrė vieną kavos puoduką (1990: 120).

Praėjo savaitės, ir aš parašiau eilėraštį. Jis buvo koks dvidešimtas, ir aš nedrąsiai įėjau į Konrado kavinę, kurioje tikėjaisi surasiąs pažįstamą kritiką. Kritikas sėdėjo vienas kavinės kertėje ir skaitė prancūzišką laikraštį. Mudu susipažinome „Versalyje“, ir aš paprašiau jį peržiūrėti mano eilėraščius. Kai jis grąžino juos, jo veide išskaičiau ironišką atlaidumą. Kritikas dėvėjo akinius, jo pajuodavusiam veide tįso rausvi šešėliai, jo sulinkusioje povyzoje tūno jo džiova (Škėma: 126–127).

Abiejuose aptariamuose romanuose kuriama šios faktiškai egzistavusios kavinės *genius loci* – vietos dvasia, bet jos reikšmė naratyvuose kiek skirtinga. Škėmos romane Konrado kavinė akcentuojama kaip naujos vakarų kultūros ženklas, kaip Laisvės alėjos atsinaujinimo dalis.

Būtent šioje miesto erdvėje protagonistas Garšva užgimsta kaip poetas. Be to, citatoje pabrėžiamas Konrado kavinės ryšys su menu, literatūra ir rašymu, naujumu, o *Paruzijoje* – su tautiniu identitetu ir istorija, su tuo, kas sena ir „stebuklingai išlikę“. Konrado kavinės *genius loci* įliteratūrinimas mums veikia kaip tam tikras priminimas apie svarbias vietas faktinio miesto žemėlapyje – tokios kavinės nebėra ne tik pašaliečiui „erdvine prasme“, bet ir vietiniams gyventojams, kurie yra pašaliečiai „laiko prasme“. Pasak literatūrologės Višomirskytės, „taip užpildoma ir reali mūsų gyvenama erdvė, ir kuriama istorija“ (2012b). Be to, romanas rašytas po kavinės uždarymo, tad jos aprašymas literatūroje tampa vietos mumifikavimo, įamžinimo išraiška.

Grįžtant prie romano fabulos svarbu paminėti, kad toliau pasakojama, kaip veikėjas užmezga artimus santykius su bendradarbe Indre. Jų keistos meilės scenos Azo bute išduoda, kad veikėjo sapnas apie kalę, kuriuo pradedamas romanas, turbūt yra sapnas apie šią merginą (ji šnabžda: „Aš esu vilkė“; pasakotojo žodžiai: „jos akys buvo vilkės akys, jos lūpos buvo vilkės lūpos, jos įščios buvo vilkės įščios“ (P: 76). Pabudęs rytą Azas pradeda alkoholio gėrimu – aprašoma, kaip veikėjas jaučia atmintį kaustantį siaubą dėl kažko, kas neįvardijama: „čiuopti, sugriebti ką nors... Keturpėsčias Azas nurėpliojo prie miegančios moters, siaubas jau sekė iš paskos ir keli jo šuorai lyžtelėjo pakaušį. /.../ Išvydo Vilkę, kurios perregimi vaiduokliški kontūrai pasirodė už šnopusojančios Indrės /.../ Azas čiupo Indrei už gerklės žinodamas, ką turi daryti“ (P: 78–79). Pabraukti epitetai apibūdina žvėrišką, bet ne žmogišką elgesį – toliau skaitytojas supranta, kad Azas tapo vilkolakiu, kuris sudrasko merginos kūną į gabalus. Vėliau surenka juos į maišus kopūstams raugti ir taksi automobiliu veža į kapines už miegamųjų miesto rajonų prie miško. Kapinėse Azas sutinka sargą Joną Anubį, pusė etato dirbantį kunigu, nuo kurio „sveikai ir sodriai dvelkė žeme, pelėsiiais ir balzamu“ (P: 85). Veikėjas palaidoja Indrę kapinių pašalėje iškastoje duobėje.

Vilkolakis yra ne vienintelis antgamtinis padaras romane. Ketvirtajame romano skyriuje vaizduojama groteskiška šeimyninė scena šiose kapinėse, kuri reikšminga tolimesniam romano aptarimui. Azas sugrįžta į kapines, kuriose jį pasitinka iš kapo prisikėlusis Indrė-zombis su kape gimusiu jūdviejų sūnumi Medūziuku. Pasakotojas veikėjų sūnų Medūziuką apibūdina kaip gražų šviesiaplaukį „dideliais akių vokais ir ilgomis plieninėmis blakstienomis; jis, kaip klusus vaikas, stengėsi jas laikyti nuleistas“ (P: 241). Indrės žodžiai „jeigu ateina kitų žmonių era, ji negali apsieiti be Medūzos žvilgsnio“ (*ibid*) sufleruoja apokaliptinę romano pabaigos sceną. Joje vaizduojama, kaip ant Vilniaus Katedros bokšto stovintis Indrės ir Azo vaikas, sušunka: „Tai, ką žadėjome, įvyko, /.../ dievai grįžo, mirusieji prisikėlė“ (P: 288) ir galiausiai plačiai atsimerkia – t. y., savo žvilgsniu sunaikina visą pasaulį.

Kapinėse Azas ir Indrė apsikabina, bučiuojasi, glamonėjasi, čiūčiuoja savo sūnų, Azas su juo kalba tėvišku balsu (*P*: 243). Veikėjų meilės istorija paremta atvirksčia logika, toji meilė keista, groteskiška, anomali. Paradoksalu, kad šeimos sąjunga įvyksta ne gyvenant, o po mirties, mylimieji – vilkas-žmogus ir moteris-zombė, jų kape gimusios meilės vaisius – mitinės pabaisos Medūzos versija – visi jie ir gyvi, ir mirę, nei gyvi, nei mirę. Sukuriama ironiška scena, nes veikėjai elgiasi taip, kaip būtų įprasta idilines „normalios“, žmonių šeimos scenas vaizduojančiuose realistiniuose romanuose. Aprašant veikėjų susitikimo epizodą kapinėse minimas ir po žeme glūdinčių sluoksnių kasinėjimas. Tai ne tik žemės, bet ir joje slypinčių visuomenės sluoksnių tyrinėjimas. Pabrėžiama pozicija, iš kurios žvelgiama: „šiam sluoksnyje prasidėdavo kitkas – avikirpės žirklys, ar, žiūrint iš apačios, – baigdavosi“ (*P*: 59), be to, taip susilieama su kitu pasauliu. Pats romanas sluoksniuoja visuomenę, istoriją, pasaulį, kurį kuria ir tuo pat metu griaua.

Azas kalbasi su Anubiu kapinėse, abu perbėga miškelį pasivertę gyvūnais – vilku ir šakalu ir atsiduria bare (*P*: 85). Šiame epizode išorinis pasakotojas ir trečiojo asmens naracija sumaišoma: „jis jautė, kad jo mintys kabinasi su Anubio mintimis, ir nenustebo, kai Anubis pasakė pakalbėsiąs už juos abu. /.../ Gal jūs stebitės ir manote, kad esu išprotėjęs ar kad meluoju. Man būdinga ir viena, ir kita, bet tai – natūralu, aš neslepiu savo neįprastumo arba jį slepiu. /.../ Tai ne pamišimas, tai žinojimas, kad yra kai kas daugiau“ (*P*: 86–87). Tampa neaišku, kas įgijo pasakotojo balsą – Azas ar Anubis. Skyrius pabaigiamas nuoroda į tolimesnę įvykių seką: „O kol kas reikia surinkti savus /.../ ir pakviesti partijai žaidimo. Ar žaidimo partijai“ (*P*: 89)“. Antrajame romano skyriuje pasakojama, kaip kiti veikėjai angeleologų (Tadas, Mokytojas, Ilona, Grauberis, Pūzras, kalbanti šaldyta višta ir Vidinis Balsas) automobiliu išvyksta iš miesto, kuriam nesuteikiamas joks vardas. Jie važiuoja autostrada sustodami degalinėse ir užėgose pasipildyti alkoholio atsargų, kol galiausiai sustoja atokioje sodyboje ir pelkėje šalia jos pasigamina dievą – slibiną, pavirtusį žilų seniu „erelio nosimi, vaivorykštiniais sparnais ir povo uodega“ (*P*: 158). Dievą Abraučą veikėjai skraidina į dangų, kuriame Iloną, Tadą ir Pūžrą paima JAV bambonešis – „Skrajojančio Olando“ porūšis (*P*: 165). Paaiškėja, kad bambonešio kapitonas – Azas. Skyrius pabaigiamas vaizdu, kaip Azas „ima suktis vilkeliu ir išsineria vilko pavidalu“ (*P*: 168).

2.4.2. Žaliakalnis – „smetoninės eros inkluzas“

Trečioji romano dalis pradama išorinio pasakotojo balsu ir trečiojo asmens naracija – pasakojama apie Indrės globotus ašpikus, kuriais po merginos mirties turi rūpintis Azas. Ašpikai

– Zuikių dievo tarnai, išėję iš miškų į miestą, mat jie jau „nususe, iškirsti ir nebesaugūs“ (P: 171). „Zuikių dievas su savo palyda, iš miškų išeinanti gentis“ (P: 172) – gauja, prisidėsianti prie stiprėjančio klanu – Burtininkų klubo (religinių sektų) – judėjimų, kurie užvaldo protus ir sielos ir dvasios reikalus „kanalizuoja“ į saugią ir klanu valdomą naujų religijų masę. Ašpikų vaizdavimas romane yra Kazio Binkio poemos „Kiškių sukilimas“ (1937) intertekstas. Binkio poemoje kiškių kariauna užima tarpukario Kauną ir iš (faktiškai tuomet jame gyvenusio) dainininko Kipro Petrausko reikalauja, kad šis liautųsi medžiojės kiškius. Nuorodos į poemą aiškios ne tik įvykių lygmenyje, bet ir tekstualumo lygmenyje – aprašant maištingą ašpikų dvasią sakoma: „Kiškių sukilimas? Verta dėmesio idėja. Beje, postmodernu“ (P: 173). Romane apskritai gausu sukilimų, protestų, demonstracijų, gaujų vaizdavimo. Tai gatve einančių žmonių minios (tam tikros miesto metonimijos versijos): muziejaus darbuotojų demonstracija, reikalaujanti išlaisvinti suimtą direktorių prieš policijos pastatą, banko apiplėšimo scena, priekeltų mirusiųjų eiseną. Regis, visos minios *Paruzijoje* veikia prieš tam tikrą tvarką.

Toliau romane pasakojama, kaip Azas paliko darbą muziejuje ir „persikėlė į sostinę, iš kurios viskas matėsi geriau ir kurioje vienoje, tiesą sakant, kažkas vyko. Bent jau kol kas. Nors prasidėdavo viskas, žinoma, provincijoje“ (*ibid*). Citatoje išryškinama opozicija tarp sostinės (šiuo atveju – Vilniaus) ir provincijos (Kauno, kuriame prasideda romano veiksmas). Aprašomų „Lietuvą valdančių klanų šefas“ – pats Azas. Svarstydamas apie tai, kas vyksta XXI a. pr. Lietuvoje, Azas galvoja ir apie savo likimą, kuriame, pasakotojo žodžiais tariant „susipynė viskas, ko atgimuisioje Lietuvoje reikėjo iš jo. Iš tokio kaip jis žmogaus, iš vilkažmogio. /.../ Kas aš esu, - galvojo jis, - ir kaip atsidūriau tinkamu laiku ir tinkamoje vietoje turėdamas tinkamą genetinį kodą? Ir tokią istoriją?“ (P: 180). Tad jau čia fiksuojami ryšiai tarp šio personažo ir vaizduojamos Lietuvos.

Ši pasakojimo vieta svarbi, nes pasakojoto balsą perima Azas: „aš atsimenu, pasakė sau Azas, sėdėdamas priešais veidrodį ir sekdamas juo plaukiančius ankstesnio gyvenimo vaizdus, kuriuos jis lengvai, nejučiomis išmoko projektuoti ant stiklo paviršiaus“. Be to, iš sostinės Vilniaus 2005-aisiais persikeliama į praeitį, 1944-uosius Žaliakalnyje⁴⁴. Įdomu, kad atsitolinęs nuo gimtosios vietos (Azas Vilniuje), veikėjas mąsto apie savo likimą ir ryšius su Kaunu – turbūt tai įmanoma tik per distanciją. Epizode akcentuojama atmintis, kuri, pasak kultūrologų, funkcionuoja daugiausia per vaizdinius (nors mes ir „linkę manyti, kad atmintis yra iš esmės

⁴⁴ Reiktų pažymėti, kad Žaliakalnis yra kultūriškai ir istoriškai įkrauta Kauno vieta, kauniečių mentalitete dažnai siejama su lietuviybės ir lietuviškos inteligentijos bei kultūros lopšiu. (Prieškariu Žaliakalnis buvo pats lietuviškiausias rajonas mieste – tą patvirtina statybų užsakovų pavardės Kauno apskrities archyvo bylose (Lukšionytė 2013: 4). Čia gimė, gyveno arba mėgdavo lankytis daugybė svarbių Lietuvos politikos, kultūros ir intelektualinio pasaulio žmonių. Kvartale yra keli itin reikšmingi Kauno objektai: Ažuolynas – didžiausias ažuolų parkas Europoje, kurio slėnyje XIX a. lankydavosi Adomas Mickevičius – jam ilgainiui suteiktas šio poeto vardas; antrosios nepriklausomybės simbolis – modernistinės architektūros Kristaus Prisikėlimo bažnyčia, sovietų atimta ir tikintiesiems sugrąžinta tik po 1988 m.

naratyvinė“ (Bal 2008: 632). Veidrodis yra reikšminga heterotopija tekste, tai tarsi „langas“, „portalas“ patekti iš vieno pasaulio į kitą, iš sapno į realybę (*P*: 5), iš dabartinio gyvenimo į ankstesnį. Veidrodis gali būti traktuojamas ir kaip žymiojo anglų rašytojo, matematiko Lewiso Carrolio romano *Alisa stebuklų šalyje* (1965) aidas. Vizualinės naracijos įspūdį stiprina semantika (minimas stiklas, ant jo projektuojami vaizdai), teksto išdėstymas, sintaksės lygmuo (labai ilgi sudėtiniai sakiniai (scena tęsiasi nuo 180 iki 207 romano puslapio). Pateikiamas miesto vaizdas perfiltruotas per kelias sąmones: atsimenančio, „normaliam“ neįprastų gebėjimų turinčio Azo-vilkolakio „čia ir dabar“, vaiko Azo, jo senelių:

[*m*]ano gimimą nulėmė mauzerio šūvis, tikriau, du šūviai 1944-ųjų liepą. Dvi kulkos į pilvą, ir man atsivėrė visi keliai. Dvi kulkos į senelio pilvą, kurias paleido jis pats, ir, matyt, turiu būti dėkingas jam, o jam tada buvo keturiasdešimt ketveri, kaip dabar man, jis nespėjo pasenti, bet savo šūviais leido man gimti tame pačiame name po penkiolikos metų Jankaus gatvėje, kur stovėjo nacionalizuoti smetoniniai valdininkų kotedžai, su rusų karininkais ir grįžtančiais tremtiniais ir dviem raganomis Moniuškos gatvėje, pribūvėja Minties rate, viena užkalbėtoja toje pačioje Jankaus gatvėje ir viena kerėtoja, gyvenančia Basanavičiaus alėjoje, prie buvusios dukart sušaudytų šeiminių krautuvėlės, kur šeštajame dešimtmetyje pardavinėjo sviestą ir mėsą iš vienos nešaldomos, bet apšviestos vitrinos, dideli sviesto luitai ir mėsa and didelių kaulų: „žydų krautuvėlė“, taip ją visi Žaliakalnyje vadino, jos šeiminius žydus sušaudė, gal keturiasdešimt antrais, ir niekas jau nebeatsiminė; buvo namai, kur gyveno „tie, kurie skundė“, *stukačiai* – ne, Žaliakalnyje tokio žodžio dar nebuvo, ir buvo iškeldintųjų, „išvežtųjų“ namai; vienuose įsikurdavo žydų karininkai, kituose – tie patys skundikai, trečiuose buvo įkurdinta kai kas humaniškiau ir prasmingiau – išvežtųjų name aš lankiau darželį; du aukštai, dideli, šilti; kosmonautai buvo mėgstamiausi mūsų žaisliukai, mat, bene vieninteliai, o pats gražiausias žaislas – vokiška Reicho žaislų fabriko papūga (*P*: 180).

Ištraukoje ryški miesto kartografavimo strategija: minimos Jankaus, Moniuškos, Minties rato ir Basanavičiaus gatvės bei Žaliakalnyje gyvenusių žmonių namai apibūdinami per socialinius, profesinius, etninius jų skirtumus (nacionalizuoti smetoniniai valdininkų kotedžai, kuriuose apsigyveno rusų karininkai; sušaudytų žydų krautuvėlė; „tų, kurie skundė“ namai, tremtinių namai, kuriuose įkurtas vaikų darželis). Namas, kuriame gimė Azas, priklausė ir tuo pat metu nepriklausė jų šeimai, jį nacionalizavus, šeimai teko nuomotis „butą savo pačių name“. Bet Azas to nežinojo ir apie tai negalvojo:

[*t*]ais laikais viskas buvo susimaišę, ir aš gimiau tik todėl, kad senelis nusišovė, mirtys tada lėmė gyvenimus, tyliai po grindiniu likimo siūlai vijosi nuo vieno namo prie kito, mirusiųjų kraujas buvo vaisingas ir prasiverždavo gimimo krauju, išmetančiu mergaitę ar berniuką paviršium, kuris man ribojosi kiemu ir kadaise elegantiško lietuviško postmoderno ir jau Bauhauso stiliaus valdininkų namukų kvartalais, tačiau dažnai ten tebekyšodavo ir pusšimčio metų senumo carinių lūšnų su dideliais langais ir gėlėmis, ir su megztomis, mėlynais raštais, ar su nėrinuotomis užuolaidėlėmis intarpai (*P*: 181).

Žaliakalnio aprašymas iš dalies koreliuoja su politine ir kultūrine sovietinės Lietuvos situacija: „tais laikais viskas buvo susimaišę“ – sovietinė ideologija kūrė vienokį pasaulį šalyje, tačiau tiek miesto reljefe, tiek žmonių sąmonėje vis dar gyvavo anos, nepriklausomos tarpukario Lietuvos ženklai. Elegantiškam, moderniam lietuviškumui, kurį simbolizuoja tarpukario

Bauhaus namukų kvartalai, oponuoja carinės lūšnos nėriniuotomis užuolaidomis ir gėlėmis išpuoštais dideliais langais. Citatoje suplakamos, sutaikomos stiprios opozicijos tarp vaisingumo, gimimo, pradžios, gyvenimo ir savižudybės, mirties, pabaigos, tarp viršaus, paviršiaus ir apačios, grindinio. Ryški atvirkščia logika – po grindiniu gimsta gyvybė, mirtis reiškia gyvybę. Alegoriškai šį vaizdinį galima aiškinti taip: lietuvius išsaugojo praeitis, istorija (likimo „siūlai po grindiniu“ metaforiškai nurodo į pagrindinį partizanų judėjimą; tai pažymėta ir fonetiniu šių žodžių panašumu: „pogrindis“ ir „po grindiniu“). Citatoje aiškus horizontalės ir vertikalės susijungimas – siūlai vijosi po grindiniu, o vaisingas mirusiųjų kraujas išmeta vaiką paviršiun. Romane pasikartoja miesto dugną, požemį ataidinti metafora, kuri kalba apie kitą Lietuvos istorijos laikotarpį nei aptarti Fominos, Zingerio ar Kunčino romanai.

Azo senelių buto Žaliakalnyje ir jame esančių daiktų aprašymas reikalauja įdėmesnio žvilgsnio:

Žaliakalnyje buvo įvykusi civilizacijos ir gamtos jungtis, kur kvasas jungė kaimą ir miestą, somą ir šampaną. /.../ Visi buteliai susprogę, o paskutiniai, žinoję receptą ir būdus, po žeme. /.../ Namuose stovėjo smetoniniai baldai, sunkūs, neišardomi, neperkraustomi – su polinkiu į amžinybę; /.../ milžiniška – smetonišku knygų – biblioteka, įrišti trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečio lietuviškos spaudos komplektai; fantastiškai įdomūs, juos galėjau vartyti ir vartyti. Šie daiktai įtraukė mane į muziejų darbą, bet aš ne apie tai. Muziejus man buvo sala. O vaikystėje sala man buvo dar tarpukarį prisimenantys ir juo dvelkiantys namai. O salos aš ieškojau visą laiką. Dėl to, kad joje gimiau, ar dėl pasaulio šleikštulio. Koks skirtumas. Dabar suvokiu, kad man pavyko, nes iki septynerių metų augau keistame smetoninės eros inkliuze. /.../ Mane supo daiktai ir knygos, spintos, stiklinės, buteliai, indaujos iš kitos eros, buvau apsaugotas ir pamėgau knygas, tvirtą medį, gražius lengvos Bauhauso įtakos paveiktus namus, tuos – iš ketvirtojo ir penktojo dešimtmečių Jankaus gatvėje, o hidrantai man iki šiol kelia nesulaikomą virpulį; šaltas vanduo, iš artezinio šulinio stebuklingu būdu trykštantis į kibirą, – garsas, vaizdas, – ir po šaltu vandeniu pakištas vaiko pirštas. /.../ Sovietinės valdžios čia nebuvo justi. Visa mano aplinka troško apsimesti, kad mes saloje ir kad okupacija mūsų nepalietė. /.../ Dar driekėsi smetoninės Lietuvos, ne, ne atsiminimai, o teritorija, inkliuzai, kuriuose galėjai gyventi po kiautu. Įstrigus, bet uždaroje kolboje. Gyvenau toje kolboje iki persikraustant į naujus rajonus, penkiaaukščių kvartalus, ir su Žaliakalniu mane ėmė sieti vis mažiau kas. Atsirado nauja aplinka, nauja terpė, ir ji man nepatiko, – netoliese milžiniškų gamyklų kvartalai, darželiai, mokyklos, visos kaip viena, ir viskas čia jau buvo sovietiška (P: 185–187).

Citatoje tam tikrų daiktai ir jų įvardijimai akcentuoja šios vietos ryšius su nacionališkumu ir Lietuvos valstybe: daiktavardinis būdvardis, kilęs iš nepriklausomos Lietuvos prezidento Smetonos pavardės: smetoniniai buteliai, baldai, smetoniškos knygos, laisvos šalies laikotarpį nurodančių dešimtmečių – trečiojo ir ketvirtojo – lietuviškos spaudos komplektai, kolba – mokslinis diskursas. Minimas hidrantas – savita Žaliakalnio metonimija – semantiškai sietinas su ankščiau minėtu į paviršių vaiką išmetančiu mirusiųjų krauju, gyvybe („šaltas ir labai baltas vanduo“ (P: 182) (hidranto mechanizmas, kaip ir likimo siūlai – po žeme).

Kauno miesto reprezentavimas pasitelkiant mechanizmą žymintį objektą pasikartoja ir kitame Beresnevičiaus tekste apie Kauną. Šį miestą metonimiškai ženklinantį hidrantą galima palyginti su šio autoriaus esė „Kauno ratas“ (2003). Tekste ratas kaip miesto signifikantas

pasitelkiamas keliomis kryptimis – žodis „ratas“ lietuvių kalboje turi penkias gana skirtingas reikšmes (*LKŽ*). Tekste konstruojama intertekstuali Kauno erdvė ir žaidžiama su beveik visomis žodžio „ratas“ reikšmėmis (ratas – žemės rutulys, judėjimo priemonė, mechanizmas, apskritimas, ratas žmonių ir pan.). Pirmiausia rato metafora konstruojamas mitologinis, miesto įkūrimo legendos diskursas – panašiai Romulus ir Remas nubrėžė ratą ore ir pavadino tą vietą Roma (Smethurst 2001: 58). Kaip pastebėjo literatūrologė Višomirskytė, tekste sukuriama paradoksalus Kauno vaizdinys – miestas personifikuojamas, bet gyvenantieji Kaune nevedinami nei kauniečiais, nei žmonėmis (2011: 55). Miesto negyvumas akcentuojamas ir sintaksiniame teksto lygmenyje (vartojama neveikiamoji veiksmažodžių rūšis) (*ibid*). Ratas kaip judėjimą simbolizuojantis, tačiau negyvas mechanizmas tekste pasitelkiamas kaip priemonė akcentuoti miesto negyvumą („tarsi dalis deguonies būtų išsiurbta“) (Beresnevičius 2003: 154). Tekstas kritikuoja santykių tarp žmonių nebuvimą Kaune, kuriuos netiesiogiai simbolizuoja „su niekuo nesukimbantis miesto dantratis, neužkabinantis gyvenimo ritmikos“ (*ibid*: 152). Kita svarbi Kauno diskursą kurianti rato reikšmė, kurią nušviečia Višomirskytės straipsnis – tai „miestas, [kuris] niekaip neranda savo vietos“ (*ibid*: 155). „Nerasti vietos – tai ir kentėti. Beresnevičius tapatinasi su Kaunu, nes ir jam skaudu dėl to, kas su šiuo miestu dedasi. /.../ Tekstas braižo Kauno ratą, o bandymas apibrėžti jo ribas (tiesiogine ir perkeltine prasme) yra kartografinis aktas. Beresnevičiaus esė pateikta socialinė kritika skirta tvarkytis su vis didėjančia netvarka“ (Višomirskytė 2011: 57).

Grįžtant prie romano *Paruzija* analizės, pateiktoje citatoje minimi Ažą supantys daiktai namuose iš kitos eros (buteliai, kolba, knygos, spauda, baldai) gali būti traktuojami kaip priemonės „apsisaugoti“ nuo okupacijos, sovietinės valdžios. Tuo pat metu jie ir užkonservuoja, įamžina praeitį, istoriją, kitaip tariant, reiškia išgyvenimą. Šiuos daiktus tarpusavyje semantiškai susieja pasikartojanti salos metafora, kuria vadinamas ne tik istorijos muziejus ir kavinė, bet ir senelių butas bei pats Žaliakalnis. Be to, Žaliakalnio aprašymai romane sietini su lietuvių nacionalinio tapatumo problema – kaimas romane matomas kaip Kauno, miesto ir modernios XX a. pr. Lietuvos šaknis:

[b]et knygos ir daiktai išlaikė mane kiau. Išsaugojo. Per tas šaknis mane pasiekė genetinė iš kaimo, iš valstietiško religingumo atmainos nusidriekianti gyvybinga jungtis, gysla, plonytė, bet į mane ja tekėjo visi archetipai ir visi genai. /.../ Šaknis visada ir visur yra kaimas, visur nusidriekiantis. Ir Žaliakalnyje, ir naujuose rajonuose giliame sluoksnyje mušėsi kaimas, valstietiškas mąstymas, žiaurus, primityvokas, nepripažįstantis pustoniu, bet tvirtas, katalikiškas, stipresnis ir amžinesnis už imperinę ideologiją. /.../ Juos [valstiečius – J. P.] visada vesdavo miestai ir religijos, kad patalpintų į kokią nors padėtį, suteiktų identifikaciją, esančią „virš“ valstietiškosios. /.../ Bet valstiečiai visados ir vėl pralauždavo ir tą luobą. /.../ Dėl to jaučiu simpatiją valstiečiams ir tik jiems, nes Žaliakalnis buvo jų kūrinys, ir miestai dar valstietiškomis šaknimis rėmėsi į gyvą žemę (*P*: 193).

Citatoje manifestuojamas nacionalinėje vaizduotėje gyvybingas mąstymas apie modernios Lietuvos kilmę, lygiai taip pat ir – fundamentali kultūrinė dichotomija „kaimas vs. miestas“. Akcentuojamas Lietuvos valstybės susisaistymas su gamta ir šių saitų stiprybė miesto ar imperijos atžvilgiu. Čia galima išvelgti nuorodos į LDK bei carinės imperijos laikotarpius Lietuvoje, kuriuos „išgyveno“ kaimiškos kilmės lietuvių kultūra ir mąstymas – nepaisant tuo, kad progresas vystėsi mieste (juos „visada vesdavo miestai“). Tekste stipri opozicija tarp natūralumo ir sukonstruotos kultūros – gamtinė besimušančių šaknų metafora oponuoja socialiniams suskirstymams, įvardijimams, kurie būdingi miestams ir religijoms. Apibūdinamas miesto kvartalas Žaliakalnis tampa vieta, kurioje susijungia, sugyvena, susitaiko valstietiškas mentalitetas ir urbanistinė aplinka. Ši miesto dalis yra valstiečių kūriny – kiemuose kauniečiai augino ne tik gėles, bet ir daržoves⁴⁵. Ištraukoje manifestuojama tai, kas gyva, kas būdinga gyviems organizmams – šaknys, gyslos, genai. Būtina akcentuoti ir pabrėžiamą šios vietos antgamtiškumą: „mane gelbėjo kolba. Ta Žaliakalnio kolba, kurioje dar gyveno raganos, vaiduokliai, slogučiai, maumai, aitvarai – pilnakrauju ir laisvu gyvenimu; vaivorykštė šioje kolboje tebebuvo Laumės, arba Vaivos rykštė. Čia aš galėjau save atgauti“ (P: 204). Jei kituose aptartuose romanuose galima išvelgti senojo Kauno legendų ženklus, šiame romane pateikiami miesto apibūdinimai nurodo į dar ankstesnį, pagoniškąjį naratyvą. Taip miestas tampa ne tik saugančia, bet ir stebuklinga, mitiška, antgamtiška vieta.

Apibendrinant Beresnevičiaus romano analizę galima sakyti, kad kūriny gali būti suprantamas kaip eksponatas – išryškindamas kalbos kaip konstrukto sampratą ir istoriškumą jis alegoriškai eksponuoja, „pastato į priekį“ Lietuvių visuomenės būvį. Pateikta naratyvo įvykių pradžios data – 1992 m. – antrosios Lietuvos nepriklausomybės pradžia. Turint omenyje tai, kad 1) žodis „paruzija“ reiškia antrąjį Kristaus atėjimą – pasaulio pabaigą, 2) pats romanas tą ir vaizduoja, 3) brėžiamus ryšius tarp pagrindinių veikėjų: vilkolakio Azo, zombės Indrės, jūdviejų sūnaus Medūzuko ir lietuvių tautos (tauta zombis, vampyras, vilkolakis, Azo žodžiai „manje tiesiogiai susikryžiuo dviejų vilkolakių šeimų linijos. /.../ Aš kalbu apie senelius, nes paveldima iš jų, ir mano genai – tai jie dabartyje, tie žmonės, staugiančios jėgos plėšiami atgal prie Motinos Gajos, Motinos Žemės, ir patys mėginantys žaisti pagal kitokias taisykles“ (P: 204) galima išvelgti stiprią alegoriją. Azo ir Indrės kapuose gimęs sūnus užsimerkęs, o kai atsimerkia, viską sunaikina. Galbūt Medūziukas – naujoji lietuvių karta, kuri užsimerkia prieš praeitį? Atsimerkus

---

⁴⁵ Tarpukariu I Kauną gyventi atvyko daugybė žmonių iš kaimo, nemažai jų apsistojo Žaliakalnyje. Jų pasaulėžiūra atsispindi ir gyvenamųjų namų architektūroje, kuri paremta kaimo tradicija – būstas statytas iš natūralių medžiagų, planuotas kartu su sklypu sodui, darželiui ar daržui (Liukšionytė: 11–12). Su gamta susaistytas ir šio kvartalo pavadinimas „žalias kalnas“, greičiausiai suteiktas dėl kadaise šioje vietoje augusios lapuočių girios.

viskas ištrinama, o jei ištrinsi – su(si)naikinsi? *Paruzijos* pasaulis – kliedesių farsas, bet kliedesiai čia – keistuolių mintys apie praeitį, kurios gelbsti, nes neleidžia užsimiršti amžiams.

Galiausiai, romane vaizduojamas Kaunas labai stipriai susaistytas su Lietuvos valstybe. Azas – kaunietis, jo seneliai kilę iš kaimo, bet jauni apsigyveno Kaune, Žaliakalnyje, kur Azas ir užaugo. O jo mylimoji ne kur kitur, bet kapinių žemėje prie Kauno pagimdo jūdvių vaiką. Pasirenkamos miesto kvartalo Žaliakalnio metonimijos (hidrantas, kolba, butelis) ir metaforos (inkliuzas, sala, salelė, užuobėga) siūlo šią vietą laikyti saugančia. Romane ryškios miesto kartografavimo strategijos – mentalinio miesto žemėlapiu braižymas jame pažymint vienas, bet ne kitas vietas: kapinės už miesto, Pasaulio istorijos muziejus, kavinės (Tulpė, Kibiras), Žaliakalnis. Labai dažnai jos nurodo į faktiniame Kaune egzistavusias vietas ir todėl gali būti laikomos tam tikro laikotarpio vietovių mumifikavimo pavyzdžiu. Juolab, kad pats romanas skirtinguose lygmenyse išryškina mumijos, mumifikavimo metaforą. Toliau aptariamas Kunčiaus romanas mėgina Kauną „sugauti“ jau visai kitais būdais.

2.5. Audrinantys karnavalizuoto miesto vaizdiniai: *Dervišas iš Kauno*

2.5.1. Fantasmagorinis miesto ir protagonisto charakterizavimas

Eudoksijoje, nusidriekusiėje į aukštį ir žemyn, su jos vingriomis gatvelėmis, laiptais, akligatviais ir lūšnomis, saugomas kilimas, kur galima išvysti tikrą to miesto formą. /.../ Kiekvienas Eudoksijos gyventojas savąjį miesto įvaizdį, savąjį sielvartą palygina su nejudria to kilimo darna, ir kiekvienas gali surast atsakymą, slypintį tarp tų arabesku, – savo gyvenimo atpasakojimą, savo likimo vingį. /.../ Nuo seno augurai neabejojo, kad harmoningas kilimo raštas – tai Dievo darbas; taip buvo paaiškintas orakulas, ir tas paaiškinimas nesukėlė jokių prieštaravimų. Bet lygiai taip gali prieiti priešingos išvados, kad tikrasis visatos žemėlapis – tai Eudoksijos miestas, toks, koks yra: be formos plėtėjanti dėmė, su visomis kilpojančiomis gatvėmis ir dulkių debesyje, gaisruose nei staugiančioje tamsoje vienas ant kito virstančiais namais.

Italo Calvino *Nematomi miestai* (1973)

Epigrafe pateikiamoje Calvino romano citatoje akcentuojamas miesto „veidų“ pliuralumas ir miesto kaip fenomeno mitiškumas. Čia miestas – tai Dievo išaustas kilimas, kuriame kiekvienas gali surasti „savo gyvenimo atpasakojimą“. Bet taip pat miestas gali būti ir tikrasis visatos žemėlapis. Prozininko, dramaturgos, eseisto ir menotyrininko, vieno žymiausių šiuolaikinės lietuvių literatūros postmodernistų Herkaus Kunčiaus⁴⁶ romane *Dervišas iš Kauno* (2014) labai panašiai vaizduojamas fantasmagoriškas miesto (Kauno) pasaulis koreliuoja su

⁴⁶ Kunčius (g. 1965) gimė Muzikinio teatro dainininkų šeimoje Vilniuje, tačiau augo Kaune, Laisvės alėjoje. Dėl to save vadina dipolio žmogumi: iki šiol „gyvenu tarp šių dviejų miestų“ (*RAM*: Kunčius). Vilniaus dailės institute studijavo menotyrą. Kunčiaus apsakymas „Belovežas“ (2007) įtrauktas į Europos prozos antologiją, jo kūriniai gausiai verčiami į užsienio kalbas (ypač – lenkų). Yra Lietuvos Rašytojų sąjungos narys.

pagrindinio veikėjo Mečislovo paveikslu ir jo patirtimis. Reiktų pabrėžti, kad apskritai Kunčiaus tekstai provokatyvūs, kviečiantys žaisti reikšmėmis ir kvestionuoti tam tikrus literatūrinius, istorinius ir socialinius stereotipus („diskutuoju /.../ su tam tikrais istoriniais vertinimais“ (*RAM: Kunčius*)).

Romane dviejų tarpusavyje susipynusių laikotarpių Kaunas tampa pagrindine vykstančių įvykių veiksmo vieta. Protagonistas Mečislovas gimė ir užaugo šiame mieste, į jį atvyksta dervišai⁴⁷ – 1983 m. Abajus ir Mirza, 2013 m. – Mehmetas ir Ramazanas. Mečislovas – buvęs dziudo sportininkas, išmestas iš mokyklos sovietmečiu dirbo scenos darbininku teatre, paveikslų kabintoju galerijoje, o užverbuotas KGB ėmė aprašinėti keistą Abajaus ir Mirzos veiklą Kaune (seksualiniai ir religiniai (zikro) ritualai, besaikis alkoholio vartojimas, smurtas ir kt.). Tačiau naratyvo dabartyje (2013 m.) Mečislovas yra Vilniuje gyvenantis valstybės tarnautojas (*DK: 5*). Keistus, atmintyje užslopintus prisiminimus jam sužadina pokalbis su nepažįstama skrybelėta moterimi kavinėje Vilniuje. Tuo pat metu Mečislovo gimtajame Kaune, į kurį jis išvyksta („tik šiame mieste jautėsi saugus“ (*DK: 8*), Mehmetas ir Ramazanas buria aplink save keistą pasekėjų bendruomenę, atkartojančią sovietmečio dervišų veiklą. Be Kauno ir Vilniaus, naratyvui taip pat svarbūs keli Sovietų Sąjungos miestai, po kuriuos Mečislovas klaidžioja su dervišais sovietmečiu: Ryga, Talinas, Leningradas, Maskva.

Romano aptarimą reiktų pradėti nuo knygos viršelio (žr. priedą Nr. 4), kuriame kaip fonas panaudotas tikras šiandienio Kauno žemėlapis. Šis žemėlapis pateikimas viršelyje, kaip ir romane minimos sovietinio ir šiandienio Kauno vietos, stiprina dokumentiškumo, tikrumo iliuziją. Būtent centrinę miesto dalį ir Žaliakalnį, kuriame daugiausia vyksta romano veiksmas, uždengia juoda vyro (dervišo?) figūra. Tarsi žinome, kas slepiasi po juo, tačiau tai nematoma. Vienų, bet ne kitų žemėlapis vietų uždengimas yra aiškus kartografavimo ženklas.

Kūrinyje pradamas skrybėlėtosios“ moters, prie kurios Vilniaus Gedimino prospekto kavinėje prisėda Mečislovas ir iškart ima gailėtis, žodžiais: „ne paslaptis, kad XII amžiuje Abu Abdas Alahas Muhamadas Al Idrisis Al Kurtubis Al Hasanis Al Sabtis lankėsi Kaune. Vis dėlto Kaunas – tai ne Vilnius“ (*DK: 5*). Šie neįprasti lietuvių ausiai vardai tampa pirmosiomis nuorodomis į pasakojamą istoriją apie dervišus Kaune. Mečislovas nužvelgia skrybėlėtąją – tai akis ir nosį po vualiu slepianti moters, kuri „buvo apsivilkusi kaip vyras, elgėsi familiariai ir kalbėjo su vos juntamu užsienietės akcentu, atrodė, lyg būtų ne iš čia“ (*DK: 5*). Kavinė, kurioje Mečislovas girdi moters kalbas, tampa istorijos lūžio vieta. Paminėjus sovietmečio Vilniuje Lenino prospekte įvykdytą aktoriaus nužudymą, „tarsi elektra trenktas“ Mečislovas pašoka, bėga iš kavinės neatsigręždamas („Nugara jausdamas liepsnojančią nepažįstamosios žvilgsnį,

---

⁴⁷ Dervišas [persų k. *darviš* – elgeta] – musulmonų sufijų elgetaujantis vienuolis (*TŽŽ*).

vyras, tolstantis Gedimino prospektu, nieku gyvu nenorėjo klausytis apie įvykį, kurio pasyvus liudytojas buvo prieš ketvirtį amžiaus“ (DK: 8). Taip veiksmas perkeliamas į Kauną: „pajutęs neišvengiamą pavojų“, vyras „visada maudavo ten, kur atsigaudavo jo širdis, – į Kauną. Tik šiame mieste jautėsi saugus“ (ibid). Mečislovas apsistoja Žaliakalnyje, pas vaikystės draugę – buvusią kirpėją, būrėją Jadvygą.

Karnavalizuota skrybėlėtosios figūra pasikartoja ir kituose romano skyriuose. Ją, vis keičiančią išvaizdą, personažai sutinka viešose miesto vietose. Skrybėlėtoji pristoja ir neduoda ramybės, kalba tai, kas kitiems veikėjams nepatinka: ant suoliuko Laisvės alėjoje „sėdėjo visais artžvilgiais keista moteriškė – iš pirmo žvilgsnio panaši į prostitutę su nemenku darbo stažu, tačiau dėvėjo apšiurusį vienuolės abitą, buvo basa, nosį prisidengusi raiščiu. Atrodė iš matymo pažįstama, tačiau kur ir kada ją buvo sutikusi, kirpėja niekaip negalėjo prisiminti“ (DK: 107). Galiausiai, skrybėlėtoji vadinama „piktąja dvasia“, nuo kurios Mečislovas ginasi brėždamas kryžiaus ženklus ore (DK: 112). Ši figūra turbūt ir piktoji dvasia, ir veikėjų sąžinės balsas, nes jai personažai pritaria, tačiau ji juos erzina, jai paklūsta, tačiau jos bijo.

Naratologiškai analizuojant Kauno reprezentacijas romane *Dervišas iš Kauno* labai svarbu, kieno žvilgsnis, percepcija yra pateikiama. Romane pasakoja išorinis įvykiuose nedalyvaujantis pasakotojas, kuris yra arčiausiai pagrindinio veikėjo Mečislovo (taip tarsi ironiškai perpasakojamos jo mintys, prisiminimai, pateikiamas „dvigubas balsas“), bet yra daug dialogų, kur tiesiogiai kalba veikėjai, cituojami laiškas, pašnekesiai. Be to, Mečislovo prisiminimuose susipina dabartinio „valstybės veikėjo“, vyriausybės patarėjo Mečislovo percepcija ir vaiko, jaunuolio Mečislovo percepcija. Svarbiausia, kad protagonistas nėra patikimas fokusuotojas, dėl to, kad naratyvo dabartyje yra praradęs realybės jausmą. Vyras serga (yra pacientas, intoksikuotas vaistais, kad nurimtų, jam suleidžiami raminaujieji), yra pamišęs, užburtas, jo sąmonė haliuciuoja, o atmintis šlubuoja (Jadvyga veikėją vadina „pavojingu bepročiu, kurio vieta durnyne“ (ibid), „psichu“ (DK: 161), pasakotojas – dvasios lignoniu, reginčiu „veidus, kuriuos norėtų pamiršti visiems laikams“ (DK: 159). Tad skaitytojui pateikiamas miesto vaizdas iškreiptas ir sergančio Mečislovo prisiminimų, ir alkoholio bei tikėjimo paveiktos jo sąmonės. Kartais skaitant romaną sudėtinga atskirti, kur naratyvo „realybė“, o kur – Mečislovo haliucinacija. Šis romanas būtent ir įdomus tuo, kad jame pateikiama daug skirtingų perspektyvų į Kauną, skiriasi percepcijos. Patikimiausia turbūt būtų išorinio pasakotojo percepcija.

Miesto reprezentavimo strategijų aptarimui svarbus penktasis romano skyrius (einantis po to, kai vaizduojama, kaip pamišęs Mečislovas areštuojamas ir išvežamas į nuovadą), kuriame pateikiamas išorinio, įvykiuose nedalyvaujančio pasakotojo naracija. Jame cituojamas poeto Adomo Mickevičiaus laiškas ir du kauniečiams įprasti pašnekesiai Kaune (jie turbūt nustebintų

ne kauniečius): „kauniečiai nesistebėdavo pamatę, kaip bičiuliškai gatvėje šnekučiuojasi silpnaprotris su išminčium, autoritetingas dvasininkas su vakar jį kankinusi kagėbistu“ (DK: 30). Toliau pasakojama, ką būdavo galima išgirsti striptizo bare arba viešajame tualete. Epizode sumaišoma „žemoji“ ir „aukštoji“ leksika ir kultūra – viešajame tualete kalbama apie teatrą („maestro“, „ori močiutė“, „elegantiškas vyras“), o keiksmažodžių kupinas pokalbis apie universitetą vyksta striptizo bare. Tokiems „bičiulių“ pašnekesiams tarp skirtingų socialinių sluoksnių, išsilavinimo, lyties, amžiaus, kilmės žmonių Kaune „būdavo būdingas“ skirtingų registų, diskursų sumaišymas, aiškios hierachijos nebuvimas. Toks sumaišymas siejasi su maištu, neapibrėžtumu, mišrumu, kuris charakterizuoja ir romaną, ir jame vaizduojamą Kauno miesto pasaulį.

Pateikiama citata iš romano kreipia dėmesį į ryškias opozicijas tarp gyvuliavimo ir laisvės, tarp nukraujavusio, ištuštėjusio ir gyvo, pilno žmonių miesto:

Kaunas vis dar buvo antrasis Lietuvos miestas, lietuviybės tvirtovė. Anuomet turėjęs beveik pusę milijono gyventojų, dabar gyvuliavo smarkiai nukraujavęs, netekęs ketvirtadalio žmonių. Kadaisė iki paryčių siautulinga Laisvės alėja pavakariais dramatiškai ištuštėdavo, atvykėliui galėjo netgi pasidingoti, kad pateko tarp dekoracijų, kurių fone netrukus bus sukamas filmas apie apokalipsę arba maro epidemiją.

Vis dėlto, nepaisant išorinių miesto mirties ženklų, Laikinoji sostinė tarsi senmergė nekaltybę buvo pasiryžusi ginti ne tik lietuvišką tapatybę, bet ir painią istorinę tautos atmintį.

Kaune kaip ir seniau tekėjo gausybė povandeninių šaltinių. Čia buvo apstu sraunių intakų, saugių užutėkių, klastingų santakų ir pavojingų žiočių, o žmonių santykiai neretai primindavo painų voratinklį arba neišnarpliojamą gyvačių kamuolį (DK: 29).

Kaunas vadinamas „antruoju miestu“ – tai aidas iš Kunčino romano *Tūla*. Citatoje miestas stipriai personifikuojamas, antropomorfizuojamas – jo kraujas yra žmonės („gyvuliavo smarkiai nukraujavęs“). Pateikiamas paradoksalus laikinosios sostinės paveikslas – ji ir mirusi, ir gyva. Mirties ženklai tik išoriniai – miestas vis dar pasiryžęs ginti tai, kas lietuvių kultūrinėje atmintyje siejama būtent su Kaunu – lietuviška tapatybę, paini istorinė tautos atmintis. Apibūdinant miestą anksčiau ir dabar apkeičiami kultūriniai ženklai – paradoksalu ir ironiška, kad sovietinis ir suvaržytas Kaunas vaizduojamas kaip gyvas, o nepriklausomybės laikų – kaip ištuštėjęs. Tekste išryškėja reikšminga gyvuliavimo metafora, kuri dažnai pasitelkiama kalbant apie sovietmetį įvairiuose diskursuose: „tapimas gyvuliu sovietinėje sistemoje yra stipriausia ir žinomiausia sovietinio režimo alegorija“ (Višomirskytė 2012a: 182). Semantinis ryšys tarp gyvo ir gyvuliavimo šiuo atveju įgyja neigiamą konotaciją, nes su gyvybe siejami tik gyvuliški instinktai – sotinimasis maistu, seksualinių potyrių tenkinimas ir kt.

Epitetas „painus“ šioje ištraukoje susieja „istorinę tautos atmintį“ ir „žmonių santykių voratinklį“. Taigi, istorinė atmintis – tai žmonių santykių tinklas (voras audžia tinklą). Metafora „žmonių santykiai neretai primindavo gyvačių kamuolį“ taip pat sudėtinga. Gyvatė ženklina ne tik kažką negero, bet ir tai, kas susiję su gyvybe ir vaistais. „Povandeniniai šaltiniai“ – neįprasta

metafora, nes įprastai sakoma „požeminiai šaltiniai“. Vanduo po vandeniu simbolizuoja dvigubumą, šaltiniai yra nematomi ir „maitina“ vandenį tam, kad srovė neišsektų. Šioje metaforoje šaltiniai pakeičia sroves. „Povandeninės srovės“ kasdienėje kalboje turi neigiamą konotaciją, o šaltiniai – teigiamą. Toks žodžių pakeitimas svarbus, nes skaitydami „girdime“ abu neparašytus signifikantus („požeminiai“ ir „srovės“), tačiau jų nėra pačiame tekste.

Trečiojoje pateiktos citatos pastraipoje pateikiamas neįprastas miesto vaizdinys. Metafora „miestas kaip upės srovė“ (intakus, užutėkius, santakas, žiotis turi upės). Tokioje upėje ar upės vandens srovėse reikia būti atsargiam, žinoti, kaip naviguoti, nes gali paskęsti. Šiuo atveju, miestas lyginamas su gamta, kuri, bent šioje romano citatoje, regis, stipresnė už žmogų. Čia pastebėtina ir stipri Kauno Laisvės alėjos kaip fono filmui apie apokalipsę metafora, kuri kalba apie netikrą pasaulį. Mečislovui miestas apskritai yra „klastingai apgaulingas peizažas“, „dekoracija, už kurios slepiasi jie“ (*DK*: 16). Personažas tikrovę mato tik kaip dekoraciją.

Naratologiškai nagrinėjant svarbu atkreipti dėmesį į vartojamą gramatinį laiką. Deiksės „čia buvo“, „vis dar buvo“ nurodo praeitį, bet veiksmo vieta ta pati. Taigi, turbūt pasakojama po apokalipsės, po visų įvykių, bet iš „čia“. Visame romane vartojamas būtasis laikas („Kaune būdavo“), bet gausus dialogų citavimas sudaro įspūdį, kad veiksmas vyksta dabartyje.

Dar vienas įdomus Kauno erdvės segmentas, svarbiomis reikšmėmis papildantis miesto vaizdinį – zoologijos sodas, „ypač audrinantis Mečislovo vaizduotė“. Istoriją apie LDK kunigaikščio Kęstučio ir jos žmonos Birutės vardais pavadintų beždžionių, gyvenusių zoologijos sodo narve sovietmečiu, meilę personažui papasakoja sargas (9 romano skyrius). Besilaukdama palikuonio, kuriam įsisvajoję darbuotojai norėjo suteikti „anubio Vytauto Didžiojo“ vardą (*DK*: 60), beždžionės patelė numiršta, patinas puola į depresiją ir galiausiai yra nušaukiamas. Galima įžvelgti paralelę tarp vaizduojamų narve uždarytų beždžionių, pavadintų LDK kunigaikščių vardais, ir sovietų okupuotos Lietuvos. Ši paralelė ironiška ir groteskiška, nes Lietuva asocijuojama ne su mūsų kultūroje stipriais gamtos, miško, medžio ženklais, o su laukinių, svetimų kraštų gyvūnu. Be to, romane paskartoja daugiau grotų motyvų Kaune: venerinių ligų dispenseris-kalėjimas, kuriame seksualiai išnaudojamos merginos; karinis tankas miesto Pramonės prospekte, kuriame girtauojama; geležiniais strypais užremtas garažas, kuriame vykdomi zikro ritualai. Grotos oponuoja veikėjų klajonėms po Sovietų sąjungą ir stiprina opozicijas tarp (tautos ir žmogaus) laisvės bei suvaržymo.

Pateikiamas miesto vaizdinys (gyvuliuojantis, ištuštėjęs, sergantis, kupinas paslapčių ir intrigų miestas, kurio aplinka primena netikrą, fikcinį filmui apie apokalipsę tinkamą pasaulį) koreliuoja su kuriu protagonisto paveikslu – jo patirtimis sovietmečiu (anomali derviškų ir saugumo veikla) ir vidine būseną nepriklausomybės metu (jo atmintis kupina plyšių, tuštumos, nežinomybės). Be to, romano pabaigoje personažas vaizduojamas kaip gyvulys: „paknostomis,

uždusęs, visomis keturiomis užropojęs į Prisikėlimo bažnyčios bokštą...“ (DK: 165). Iš tiesų, Mečislovo charakterizavimas romane padeda apibūdinti ir paties Kauno „charakterį“. *Dervišas iš Kauno* – romano pavadinimas ir pagrindinio jo personažo, buvusio saugumiečio Mečislovo, slapyvardis. Juo sovietmečiu vyrui liepta pasirašinėti laiškus, skirtus KGB – tam, kad niekas nesuprastų (DK: 121). Mečislovas yra prieštaringas personažas: vaikystėje buvo „maištininkas“ (išvemdavo net darželio maistą), tačiau sutraumuotas vyresniųjų (tėvo ir darželio auklėtojų) pasidavė sovietiniam ir derviškam verbavimui; išmestas iš komjaunimo, bet dirbo saugumui; nestudijavo aukštojoje mokykloje, bet yra vyriausybės patarėjas; jaunystėje buvo dziudistas, patiklus, nuolankus, patarnaujantis, naivus ir stiprus sportininkas imtynininkas („Kauno čempionas“ (DK: 84), bet silpnas, „pasyvus liudytojas“ (DK: 8) tuomet, kai reikia apginti, sutrukdyti mušamus kitus (aktoriaus nužudymas) ir paranojiškai įtarus, visur įžvelgia klastą ir apgaulę, netikrumą.

Veikėjas dažnai grimzta į praeitį: „dabartis Mečislovo nebedomino. Tarsi piligrimas patraukęs praeities labirintais, jis tūnodavo palėpėje, bergždžiai ieškodamas priežasties, kodėl taip atsitiko“ (DK: 57); nuolat kritikuoja sovietinę ideologiją, kalba apie „sovietinėmis šiukšlėmis užterštą lietuvių sąmonę, nepateisinamą atminties koroziją, kuria serga šiuolaikinė visuomenė“ (DK: 37); akcentuoja nesunaikinamas – nebent mirtimi – viso to pasekmes:

[n]aiviai tikėjomės, kad iš balos išlipsime sausi, tačiau skolas teks sumokėti. Jei tik pajėgtume nusikirsti uodegas... Jos velkasi dešimtmečiais, gramzdina. /.../ Kai apsisitatėme stulpais, atsivėrėme sienomis, maniau, būsime nepasiekiami arba mus pamirš. Nieko panašaus. Gyvatės skaičiuoja žingsnius, velniai kolekcionuoja mintis. /.../ Kokios priežastys lėmė, kad elgėmės vienaip, o ne kitaip? Kad šiandien esame ten, kur atsidūrėme? Taip... Iš pradžių buvo priežastys, aplinkybės, vėliau veiksmai. Protu nesuvokiami veiksmai! Ar jų ėmėmės laisva valia? Ar tą daryti privertė aplinkybės? Ne, kad ir ką kas kalbėtų, iš čia gyvi neištrūksim (DK: 9–10).

Sovietinės praeities uodegos galingos ne tik Kaune, bet visoje vaizduojamoje valstybėje: visi personažai iš sovietinės praeities dabar užima aukštus postus (gydytojai, policininkai, vadovai). Praeitis „gramzdina“ – tarsi vanduo. Mečislovą persekiojantys, apsėdę, kankinantys klausimai: „kas būtų, jei nebūtų“, gali būti suprantami kaip tam tikra romane vaizduojamų pagrindinių įvykių, vaizduojamų momentų santrauka.

Dar vienu pasakojamos istorijos posūkio tašku tampa Mečislovo apsilankymas darželyje, kurį lankė vaikystėje. Klidėdamas jis ieško Simuko, kuris buvo „nomenklatūrininkų, marksistų-leninistų ir partinių funkcionierių“ sūnus. Pasak protagonisto, panašiais į jį niekšeliais sovietmečiu „rėmėsi nusikalstama sistema ir tarybinė santvarka“ (DK: 36). Svarbi Mečislovo prisimenama scena iš vaikystės: į darželį atvyksta komisija iš Maskvos, vaikai suskirstomi į brigadas ir privalo statyti tarybinį ateities miestą iš kaladėlių. Brigadininku paskiriamas Simukas – Mečislovui nepatiko jo nurodinėjimai, todėl jis jam „užvožia“. Mečislovas nubaudžiamas ir yra tėvo priverčiamas atsiprašyti: „buvau išprievartautas pirmąkart viešai pameluoti“ (DK: 16).

Įtampą sustiprina ir įvardijimas „Simukas“ – ironiška, kad suaugęs, neigiamas personažas vadinamas tuo pačiu vaiko vardu su mažybine priesaga.

Tekste pažymėta ateities miesto statymo ir miesto griovimo opozicija: kai Mečislovas statė, Simukas sugriovė, o romano pabaigoje – Simukas pastato miestą garaže, o jį sugriauna Mečislovas:

[g]araže viskas vyko po senovei. Apeigos centre dabar stovėjo Simukas, ką tik pastatęs ateities miestą. Čia, tarp stiklinių dangoraižių, niekam nieko netrūko. Tarp vaisingas dvasingumas, tobulai veikė metro, į visas pasaulio šalis skraidė lėktuvai, žmonės gatvėmis vaikščiojo sveiki ir laimingi, vienas kitam šypsojosi ir nė kiek nesikrimto, kad nėra amžini. Nuo tokios veidmainystės Mečislovui pasidarė dvigubai šlykštu. Nusispjovęs šliūkštelėjo banzino ant garažo vartų. Likutį papylė namuose prie durų (DK: 164).

Mečislovas statė miestą iš medinių kaladėlių vaikų darželyje, o Simukas – iš stiklo butelių: šlykštinė Simukas „nusišmaukęs ankštas darželinuko pėdkelnes, anei kiek nesigėdydamas savo stačio koto, tas niekšas žaidė tuščiais buteliais, ant Žanetos užpakalio statydamas ateities miestą. Buvo labai nekantrus, nervingas, piktas. Vos butelis nuvirsdavo, pačiuopęs nuo grindų, urgzdamas grūsdavo Žanetai į slapčiausias vietas...“ (DK: 163) Citatoje ryški stiklo ir medžio bei mūro opozicija: mūrinis ir medinis Kaunas sudeginamas.

Aptarta scena simbolizuoja nepavykusį pagrindinio personažo siekį pasipriešinti ateities miesto statymui pagal primestas taisykles, ištrūkti iš sistemos gniaužtų. Ateities formavimas romane – sektų rankose. Personažų šūkiškai zikro ritualo metu garaže („Siela yra didžiausias jūsų priešas!“, „Šlovė mūsų didiesiems kaimynams!“ (DK: 162) aiškiai ataidi komunistų šūkius. O aprašomas Simukas Mečislovui įkūnija visą blogį, metonimiškai ženklina sovietinio pasaulio ideologiją, kuri traumavo iki tol laisvo žmogaus, lietuvių sąmonę ir ilgam pristabdė savaeigį Lietuvos kultūros vystymąsi. To padariniai jaučiami iki šiol – tarybinei santvarkai prijuočiančio gydytojo chalatu vilkinčio Simuko nuotrauka kabo darželio garbės lentoje nepriklausomoje Lietuvoje, 2013-aisiais. Pamatęs nuotrauką Mečislovas ima karščiuotis, jam iškviečiama policija. Toks vyro elgesys kelia nerimą Jadvygai – dervišais susižavėjusi būrėja užburia miegantį Mečislovą, kuris pabunda visiškai pasikeitęs: „nesuprasdamas priežasties, iki tol keiktą tarybinę epochą ėmė regėti kuo šviesiausiomis spalvomis, neįtikėtinais skaidrių ir tyrą“ (DK: 39).

Romano *Dervišas iš Kauno* pasaulis – tai „tarsi pasaulis“, fantasmagoriška visata, kurioje veikia džiniai, burtai, išnykstantys ir vėl pasirodantys žmonės. Tokio pasaulio vaizdą stiprina ironiškas pasakojimo tonas, groteskiškas, karnavalizuotas vaizdavimo būdas. Komparatyvisto Keuneno teigimu, fantasmagorijos sąvoka aptariant miesto reprezentavimą padeda atidengti būdus, kuriais modernus žmogus stengiasi susidoroti su modernaus pasaulio kompleksišku (2013: 64). Romane vaizduojamas miesto pasaulis ir tikras, ir netikras, nei tikras, nei netikras. Tekste daug realaus pasaulio (Kauno, Lietuvos) faktų, detalių, bet taip pat (o gal ir daugiau)

fikcijos. Tą puikiai iliustruoja romane cituojami tikri ir įsivaizduojami poeto Adomo Mickevičiaus laišakai (jie aptariami kitame poskyryje), daug scenarijų, kaip galėjo būti.

Kūrinyje Kauno romantizavimo formos yra gan neįprastos, nenusaldintos, pavyzdžiui, cituojamas romantinės figūros, poeto Mickevičiaus laiškas petraukiamas pokalbio tualete ar degančio miesto vaizdo. Jeigu vietomis romantizmas ir „prasimuša“ – pasakojant apie žmonių ryšius – tuomet kitame skyriuje yra paaiškinama, kam tie ryšiai reikalingi: Mečislovas, kuris siautėjo vaikų darželyje, iškart yra paleidžiamas, nes Jadvyga dėl jo susitaria. Visi veikėjai vienas kitą pažįsta, turi bendrą praeitį – juos jungia laikas, dvasinis ryšys, „kuris tarp kauniečių visada ypač glaudus“ (DK: 38). Tai sujungia stipriau nei fizinis ryšys. Tačiau „tradicinės“ pagrindinio personažo meilės istorijos romane taip pat nėra. Nebent tam tikros meilės istorijų versijos: beždžionių zoologijos sode, Jadvygos, kuriai vis nesiseka su vyrais, ir galbūt Mečislovo jausmai Žanetai iš venerinių ligų dispanserio – jai jis prašo perduoti linkėjimus. Tačiau iš esmės Mečislovas vaizduojamas vienas, be šeimos (šeimą paliko Vilniuje išvažiuodamas į Kauną (DK: 8). Meilę, jausmus pasakojime keičia seksas, orgijos.

Romanas itin dialogiškas, polilogiškas – jame susipina begalė balsų iš skirtingų diskursų, laikų, išryškėja heterogeniškumas, hibridiškumas ir intertekstualumas (o intertekstualumas – pagrindinė postmodernizmo praktika). Tad, skaitydami šį romaną girdime visų analizuotų romanų aidus, motyvus, temas, istorijas, susijusias su Kaunu. Bet tai jau transformuoti, transkontekstualizuoti ženklai. Tai postmodernistinė alegorija, heterotopija, nepasiduodanti sintaksei, kur nesutaikomos priešingybės sudera kartu, – būtent tai būdinga šiame romane vaizduojamam pasauliui ir Kauno paveikslui.

Dervišas iš Kauno tiesogiai ir intertekstualiai sietinas su kitu anksčiau išleistu Kunčiaus romanu *Lietuvis Vilniuje* (2011). Už šių romanų dilogiją, kuri 2015 m. išleista vienoje knygoje *Dviveidis romanas*, autoriui įteikta Lietuvos Rašytojų sąjungos premija. Pastebėtina, kad abiejų romanų pavadinimai sudaryti iš žmogaus ir miesto įvardijimų. Vietininkas „Vilniuje“ nurodo į vietą, o kilmininkas „iš Kauno“ – į kilmę. Šie gramatiniai linksniai taip pat ataidi nacionalinėje lietuvių vaizduotėje galingą stereotipinę lietuviybės sampratą (Kaunas – išskirtinai lietuvių kultūros miestas, o Vilnius – daugiakultūris (ir lenkų, ir žydų, ir baltarusių, ir lietuvių miestas). Epitetą „dviveidis“ galima sieti ne tik su žmogaus, bet ir su miesto įvardijimais: šie du miestai, dvi sostinės – Vilnius ir Kaunas – gali būti matomi kaip Lietuvos veidas. Kita vertus, žodis „dviveidis“ signalizuoja ir netikrumą, apgaulę (žodžio reikšmės: veidmainis, apsimetėlis (LKŽ)). Be to, pavadinimas *Dervišas iš Kauno* turbūt skamba lyg nesusipratimas, lyg kažkas nesuprantamo: kaip Kaune gali būti dervišas? Dervišas iš Vilniaus ir lietuvis Kaune – būtų tradiciška, stereotipiška, įprasta lietuvių sąmonei. Tad O lietuvis Vilniuje, taip pat kaip ir

Dervišas Kaune, nurodo į tam tikros nusistovėjusios tvarkos pažeidimą, apverstą tvarką. Taip ardomas homogeniško Kauno vaizdiny – Kaunas romane heterogeniškas, hibridiškas.

Abu Kunčiaus romanus sieja ir panaši stilistika, tematika, veiksmo laikas (sovietmetis ir pirmieji XXI a. dešimtmečiai), įvykiai (abiejuose aprašomas aktorius nužudymas, kurį įvykdė vieni pagrindinių romano *Dervišas iš Kauno* veikėjų – sufijai Mirza ir Abajus), akcentuojama mąstymo intoksikacija, atmintis ir atminties ištrynimasis (romanų protagonistai serga, jų atmintis šlubuoja, abu įtiki dievais ar pranašais – *Lietuvis Vilniuje* protagonistas Napoleonas Šeputis aplink save buria bendraminčius ir pasakoja jiems apie Kristų, galiausiai atsiduria beprotnamyje, o *Dervišas iš Kauno* protagonistas Mečislovas sovietmečiu prisideda prie dervišų veiklos, jais įtiki, be saiko vartoja alkoholį). Trečia, abiejuose gausu artėjančios pabaigos ženklų. Romanas *Lietuvis Vilniuje* prasideda Jeruzalės sindromo, kurį Vilniuje (t. y. Lietuvos Jeruzalėje) patiria protagonistas Napoleonas, aprašymu. Perskaitęs dokumentą „Dėl Kristaus Karaliaus intronizacijos akto Vilniuje“, jis susiruošia į Dainų šventę Vilniuje ir jame atranda Kristaus karalystę. Nušvitęs Šeputis klajoja po miestą, pamokslaudamas ir burdamas aplink save jam pritariančius keistuolius:

[i]štis nenuspėjami Viešpaties keliai, nelaukta pačiam sau pamaldžiai suklupeš keliskart persižegnojo Šeputis. Juk Jėzaus Kristaus intronizacija, – ėmė svarstyti, – tai ne šiaip Maišiagalos ar Nemenčinės rūmų intrigėlė, o lemtingas Lietuvai ir lietuviams dalykas – karaliaus „išsostinimas“. Ir visa tai atsitiko ne Palestinoje ar Judėjoje, – nušvitęs mąstė Šeputis, – o geografiniame Europos centre XXI amžiuje! (Kunčius 2011: 11)

Ilgainiui Napoleonas uždromas beprotnamyje, o galiausiai supranta, kad atsidūrė ne tik kitoje vietoje, bet ir kitame laike „po Lietuvos SSR karinio komisariato langais – siučiant Šaltajam karui, aštuntojo dešimtmečio pabaigoje, aname amžiuje, praeitame tūkstantmetyje“ (2011: 159). Toliau vaizduojamas Napoleono gyvenimas kariuomenės paviljone Rukloje. Pasakojimo pabaigoje sugrįžtama į nepriklausomos Lietuvos laikotarpį ir paaiškėja, kad Šeputis nužudė savo žmoną rusę, su kuria susipažino tarnaudamas Rukloje – ji draudusių vyrui keliauti į Dainų šventę Vilniuje.

Įvardijimo strategijos apskritai labai svarbios Kunčiaus romanuose. *Dervišas iš Kauno* Dėmesį kreipia neįprastai ilgi, nelietuviški, lietuvių ausiai keistai skambantys ir sunkiai perskaitomi personažų vardai. Be to, romane visi veikėjai ir vietovės turi po kelis vardus: Mečislovas, Mečka, Dervišas iš Kauno, sovietiniai ir lietuviški gatvių pavadinimai (Lenino prospektas ir Gedimino prospektas), valstybės pavadinimas (Lietuvos TSR ir Lietuva), beždžionėms suteikti kunigaikščių vardai.

2.5.2. Kaunas ir apokaliptinė eschatologija

Pristatytas fantasmagoriškas romano *Dervišas iš Kauno* miesto pasaulis sietinas su apokaliptine vaizduote. Iš tiesų, kultūrologai ir literatūrologai pastebi senus miesto ir apokalipsės sąryšius vakarų vaizduotėje (Mumford, Alter, Ameer, Griffiths ir kt.). Pavyzdžiui, Mumfordas užduoda klausimą: „ar tik atsitiktinumas, kad ankstyviausi išlikę miesto vaizdai – senovės Egipto paletės – reprezentuoja jų sunaikinimą?“ (1961: 51) Lietuvių grožinės literatūros pradininkas Kristijonas Donelaitis poemoje *Metai* miestą taip pat sugretina su „svieto pabaiga“ – miesto vaizdinys kūrinyje susaistytas su gaisru (Karaliaučių „liepsnos smarkums, tamsoj pasikėlęs“ (2013: 119) sudegina du kartus). Apokaliptinė vaizduotė buvo reikšminga daugeliui XIX–XX a. rašiusiųjų apie miestą literatūroje, pavyzdžiui, Andrėjaus Belo, Charleso Dickenso, Fiodoro Dostojevskio, Jameso Joyce'o ir Franzo Kafkos kūriniai (Alter 2005: 43–102, 121–159). Literatūrologo Ameer teigimu, dažnai būtent mirtis ir priešmirtiniai miestų procesai sukelia didžiausią susižavėjimą, o /.../ konkretūs miestai turi mitus apie būsimą savo pražūtį (2013: 42).

Apokaliptinę vaizduotę tyrinėjusio Johno J. Collinso teigimu, galima kalbėti apie 1) apokalipsę kaip literatūros žanrą, 2) „apokalipticizmą“ kaip socialinę ideologiją ir 3) apokaliptinę eschatologiją kaip rinkinį idėjų ir motyvų, kurie aptinkami kituose literatūros žanruose ir socialinėse aplinkose (1998: 2). Aptardamas apokalipsės reikšmę platesniame socialiniame ir politiniame kontekste mokslininkas teigia:

[a]pokalipsės dažnai sprendžia politinio ir socialinio išlaisvinimo problemas. /.../ Apokaliptinė revoliucija yra revoliucija vaizduotėje. Ji reiškia iššūkį matyti pasaulį radikaliai kitaip nei esame įpratę. Revoliucinis tokios vaizduotės potencialas neturėtų būti neįvertintas, nes jis gali skatinti nepasitenkinimą dabartimi ir generuoti galimas ateities vizijas. Apokalipsės palikimas apima galingą retoriką, kuri demaskuoja šio pasaulio trūkumus. Ji taip pat apima įsitikinimą, kad dabartinis pasaulis nėra pabaiga. Ji skatina vertinti didžiulius žmogaus vaizduotės šaltinius – joje konstruojamas simbolinis pasaulis, kuriame vertybių vientisumas gali būti išsaugomas socialinio ir politinio bejėgiškumo ar net mirties akivaizdoje (*ibid.*: 283).

Atidžiau pažvelgus į romano kalbos tekstualumo ir intertekstualumo lygmenis matyti, kad Kauno reprezentacijos nuspalvintos apokaliptine retorika. Apokaliptinei retorikai, pasak Collinso, būdinga „ekspresyvi ir simboliška kalba, artikuliuojanti jausmus ir požiūrius, o ne objektyviai apibūdinanti realybę“ (*ibid.*: 17). Taigi, remiantis Collinso galima sakyti, kad romane pateiktas sunykęs vaiduokliškas, „filmiškas“ miesto vaizdas, kuris aptartas anksčiau – tai jausmas ir požiūris į miestą, o ne objektyvus realaus miesto vaizdo apibūdinimas. Šioje disertacijos dalyje pristatyta Collinso mintis tikrinama mėginant nušviesti „apokaliptinę eschatologiją“ Kunčiaus romane *Dervišas iš Kauno*.

Apokaliptinį Kauno vaizdinį romane stiprina cituojami rašytojo Adomo Mickevičiaus laišakai⁴⁸. Vienas jų – tikras laiškas, kurį poetas rašė draugams gyvendamas šiame mieste XIX amžiaus pradžioje ir du menami, skirti Kaunui:

1820 metais gegužės mėnesį Adomas Mickevičius laiške draugams rašė: *sunku įsivaizduoti ką nors gražesnio, malonesnio ir neįmanoma pamatyti, nebent Lietuvoje. Dideliausi kalnai traukiasi vingiais bemaž pusė mylios, vidury žalias klonis, visai išsirangęs, bet visada lygus, čia siauras, čia platesnis, pilnas gėlių, o jame išsigraužęs mažas upeliukas. Saulė man buvo tiesiog priešais, bet kalnai ją užstojo ir, traukiant tarpekliau, čia dešinysis, čia kairysis kriaušis, maloniai žaliavo spinduliuose, o viduryje vis buvo ūksmė. Pridėkit dar, kad ant tų kalnų – gražiausias miškas, milžinišku lysviu pavidalu suaugęs. Medžiai daugelio dešimčių metų ar, apskritai sakant, šimtamėčiai, tankiai susipynę, šermukšniai, baltos ievos, tamsios eglės, ilgakasiai beržai, kolonomis ir aukštais susirikiaavę – neapsakomas reginys, o rytas – paukščiai čiulba, upeliukas šnara, ir dar ką pridėsiu, kas visų mieliausia: eina slėnio takučiu lietuvaitės su kraitelėmis Kaunan į turgų... (DK: 29)*

Neišsiųstame 1820 metų gegužės pabaigos laiške Adomas Mickevičius rašė: *Mano Kaune, aš tave gerbiu ir adoruoju kaip dangaus būtybę. Mano meilė yra tokia pat nekalta ir dieviška kaip patsai objektas. Tik aš negaliu savy sutramdyti audringų sąjūdžių, kai tik pagalvoju, kad tave prarasiu amžinai, kad tu pamirši mane. Dažnai vieną ir tą pačią valandėlę prašau Dievą, kad būtumei laimingas... (DK: 57)*

Adomas Mickevičius 1920 m. birželio pradžioje rašytame ir nedelsiant suplėšytame laiške klausė: *Mano brangiausias ir vienintelis Kaune, ar nematai bedugnės, ant kurios krašto stovime? Dangau! Neįmanoma mudu kalti, kad esame čia? Gėriuosi tavimi, žemės angele mano, tarytum dangaus angela tu būtum, Kaune... (DK: 159)*

Pirmojo laiško parašymo data ragina sieti laiško turinį (idilinis žalio, gamtiško Kauno vaizdas) su Mickevičiaus veikla filomatų draugijoje, kuriai jis „įkvėpė jėgą ir savarankišką balsą“ (Skuodis 2003). Nors įsteigus draugiją išvyko mokytojauti į Kauną, poetas nenutraukė ryšių su draugija. Mickevičiaus rašomos dainos (turbūt ir tokie laišakai kaip šis) filomatams palaikydavo sambūrio dvasią, žadino „ilgesį taurių idealų, kurie labai suprasmino visą studentų veiklą“ (*ibid.*).

Du menami laišakai, rašyti Kaunui, romane akcentuoja kitus dalykus. Abiejuose pasikartojanti apostrofos figūra – retoriniai kreipiniai į miestą, personifikuojantys tai, su kuo iš tikrųjų negali kalbėtis, signalizuoja plyšį ir įtampos kupinas emocijas. Nurodyta trečiojo cituoto laiško data „1920 m. birželio pradžia“⁴⁹ skatina pasigilinti į jos pasirinkimo priežastis (Mickevičius mirė 1855 m.) Tačiau prisiminus, kad 1) Mickevičius buvo draugijos, kurios „bendra politika mylėti ir norėti [prisijungimo prie] Lenkijos“ ir kuri siekė „laisvės, lygybės ir

⁴⁸ 1819 m. Universitetas Mickevičių paskyrė mokytojauti Kaune – šį sprendimą, pasak Arnoldo Piročkino, jis priėmė labai skausmingai – tą liudija tais pačiais metais poeto parašytos eilutės: „galbūt šiandien Mūza paskutinįsyk nusižiovaus. Einu, deja, rūgti į panemunės Kauną“ (cit. iš Piročkinas 1999: 41). Kaune rašytuose laiškuose Mickevičius beveik visą laiką skundėsi draugams, kaip čia jam nyku gyventi. Tačiau Piročkino teigimu, iš jų taip pat matyti, kad poeto santykis su šiuo miestu vis dėlto buvo dvilypis: „kol Mickevičius būdavo Kaune, tol galvoje kirbėdavo mintis kuo greičiau iš jo ištrūkti. O kai likimas poetą nublokėdavo toliau, jis stengdavosi grįžti į šį miestą“ (*ibid.*). 1822 m. laiške Pranciškui Malevskui Mickevičius jau rašo, kad Kaunas tampa jo namais (Mickevičius 1990: 138).

⁴⁹ Įdomu, kad *Dvideidžiame romane* data „1920 m. birželio pradžia“ ištaisyta įrašant „1820 m. birželio pradžia“. Tai rodo, kad greičiausiai pirmajame romano *Dervišas iš Kauno* leidime ši data buvo korektūros klaida. Tačiau teksto ženklai leidžia su šia korektūros klaida „žaišti“ ir savitai ją interpretuoti.

brolybės“ (*ibid*) narys, 2) atkreipus dėmesį į apostrofos vaidmenį laiškuose, o 3) Kauną traktuojant kaip Lietuvos (nepriklausomos valstybės) metonimiją, paaiškėja, kodėl tokie metai pasirinkti laišku datuoti. 1920 m. birželio 10 d. paskelbta Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija, kurioje pirmą kartą deklaruota parlamentinė santvarka ir įtvirtinta piliečių lygybė bei laisvė (*Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija*, elektroninis dokumentas). Šis įvykis susijęs su problemiškais Lietuvos ir Lenkijos, siekusios okupuoti ir galiausiai okupavusios Vilnių, santykiais. Įtampa tarp dviejų valstybių, kurios XVI–XVIII a. sudarė bendrą Abiejų Tautų Respubliką, greičiausiai būtų neraminę Mickevičių – dvigubos, lietuvių-lenkų tapatybės poetą, palaikiusį šių tautų bendrystę. Laiške minima bedugnė turėtų būti suprantama simboliškai, o vartojamas daugiskaitos antrasis asmuo „stovime“ suartina rašantįjį su aptariamomis problemomis ir iššūkiais. Bedugnė gali simbolizuoti visos Lietuvos likimą tuo laikotarpiu – tuomet nubrėžta demarkacinė linija tarp Lietuvos ir Lenkijos, valstybė neteko sostinės, o „žemės angelui“ Kaunui teko didžiulė atsakomybė perimti jos funkcijas.

Romane cituojami tik dviejų žmonių laišakai – protagonisto Mečislovo ir poeto Mickevičiaus. Fonetinis vardo „Mečislovas“ ir pavardės „Mickevičius“ panašumas verčia suklusti. Raidės „m“, „č“, „e“ ir „i“ tekstualumo lygmenyje susieja juos metaforiškai ir pažymėdamas šių figūrų panašumus, ir atverdamas jų skirtumus. Laiškas visuomet turi adresatą ir visuomet išryškina dialoginę situaciją (Mečislovas rašė „tariamam draugui“ Džovaniui (*DK*: 84) – KGB, o Mickevičius – draugams bei Kaunui). Paskutinis Mečislovo laiškas yra eilėraštis, jis taip pat susieja jį su poetu Mickevičiumi.

Fikciniai laišakai romano tekste signalizuoja dialogo nebuvimą ir jo reikalingumą. Mickevičiaus laišakai romane galėtų būti traktuojami ir kaip dialogas tarp literatūros tekstų, kaip tam tikra literatūros refleksija. Poeto figūrą su protagonistu sieja ir laiškuose pabrėžiama atminties sąvoka: „negaliu savy sutramdyti audringų sąjūdžių, kai tik pagalvoju, kad tave prarasiu amžinai, kad tu pamirši mane“ (*DK*: 57). Kalbėtoji užmarštis tapati amžinam praradimui.

Kalbant apie tikruosius Mickevičiaus laiškus draugams, rašytus iš Kauno, svarbu tai, kad Kaune praleisti metai Mickevičiaus gyvenime ir kūryboje reiškia „pirmąjį ir galbūt vieną reikšmingiausių lūžių, nuvedusių jį į pasaulinės literatūros kelią“ (Piročkinas 1999: 43). Zigmąs Kuzmickis prideda, kad būtent Kaune Mickevičius „išmoko kentėti visomis širdies žaizdomis, /.../ būti tikroju žmogumi“ (cit. iš Piročkinas 1999: 43). Tai gerai matyti Mickevičiaus 1822 m. laiške Pranciškui Malevskiui: „aš jau pripratau prie daugelio dalykų. /.../ Priprantu prie mokyklos: mažai skaitau, mažai rašau, dažnai mąstau ir kankinuosi, o tai reiškia, jog man reikia tos asiliškos tarnybos“ (Mickevičius 1990: 137–138). Galima manyti, kad vienos svarbiausių XIX a. lietuvių ir lenkų literatūros figūrų ir Kauno ryšys romane pasitelkiamas siekiant stiprinti

sąsajas tarp šio miesto ir literatūros, tarp vietos ir rašymo, taip pat stiprinamas hibridiškumas, heterogeniškumas. Svarbu paminėti, kad Kunčius faktą, kad Mickevičius mokytojavo Kaune, vertina kaip labai svarbų, bet beveik neišnaudotą literatūrinės Kauno istorijos elementą (*AML: Kunčius*).

Laiškų intertekstas romane reikšmingas ir todėl, kad jame tam tikra forma pateikiama viena iš „pabaigos pranašysčių“ ir pasirodo angelas – šie du ypatumai laikomi vienais pagrindinių apokaliptinėje vaizduotėje (Collins 1998: 6). Kalbėtojas adoruoja Kauną, vadina jį dangaus būtybe, žemės angelu, stovinčiu ant prarajos. Svarbi ir Mickevičiaus laiškų vieta kūrinio struktūroje – jie pateikiami kritinėmis Mečislovo gyvenimo akimirkomis. Pirmasis Mickevičiaus laiškas – po to, kai protagonistas pamato Simuko nuotrauką darželio garbės lentoje ir yra uždaromas į areštinę, antrasis menamas laiškas – po to, kai jį užburia Jadvyga ir Mečislovas vis giliau grimsta į sovietinę praeitį, o trečiasis – prieš pat padegant garažą, pačioje romano pabaigoje.

2015 m. Vilniaus knygų mugėje romano autorius Kunčius personažus, dervišus Mehmetą ir Ramazaną, kurie atvyko į Kauną, pavadino „sugrįžtančiais demonais“. Demonai romane gali įkūnyti „sumanymus trukdančius vykdyti piktąsias dvasias“ (*LKŽ*) arba, kitaip tariant, protagonistą pavergiančią apgaulingą jėgą. Tikėjimas jų dieviškumu praeityje sutrukdė Mečislovui laisvai ir savarankiškai gyventi. Be to, teksto ženklai leidžia šiuos „sugrįžtančius demonus“ vadinti netikrais pasaulio pabaigos pranašais – bent jau tos pabaigos, kuriai pradžia duoda Mečislovas ir kuri įvyksta vaizduojamame mieste. (O juk protagonistui Kaunas iš dalies ir yra visas pasaulis (čia „visada buvo jo širdis“ ir tik čia „jis jautėsi saugus“ (*DK: 8*). Mečislovas dėl Kauno nuosmukio ir nenusisekusio savo gyvenimo kaltina minėtą Simuką, kuris metonimiškai ženklina sovietinę ideologiją:

[t]ai jis kalčiausias, kad Mečislovas taip ir nebaigė mokyklos, metė dziudo, išsižadėjo tėvynės, bastėsi su ekstrasensais kažkur po Vidurinę Aziją, paslapčiomis gydėsi, skaičiavo svetimus pinigus... Tai dėl nelemtos Simuko kaladėlės Vilniuje buvo uždažytas visų mylimas artistas Talgatas, kurio Mečislovas taip ir neišdrįso apginti. Tai dėl niekšelio Simuko leningradiečiui Volodjai kliuvo bokalu į kaktą. Tai dėl pabaisos Simuko pasikeitė pasaulis ir anuomet klestėjęs Kaunas nusigyveno. Tai dėl gnydos Simuko sunaikinta siautulinga „Tulpė“ ir pirkėjų nestokojęs „Merkurijus“. Tai dėl išgamos Simuko Kaune atsiveria smegduobės, kiemuose tyro smarvė, o žmonės kasdien darosi vis piktesni. Tai beširdžio Simuko kaltė, kad niekas šiandien nebemato ateities. Tai dėl jo žudosi, kariasi, skiriasi, palieka ką tik gimusius vaikus... Mečislovas nusprendė, kad nedelsdamas privalo veikti (*DK: 164*).

Pateiktoje ištraukoje romano pasakotojas „įleidžia“ skaitytoją į Mečislovo sąmonę ir suteikia galimybę „pamatyti“ Kauną jo akimis – mieste nebeliko protagonistui svarbių vietų, miestas nyksta, griūva, jame nebėra ateities. Dėl viso to kaltas Simukas arba kitaip tariant – sovietinė ideologija ir jos intoksikuotas lietuvių mąstymas, sustiprinęs sistemą ir išlaikęs ją Lietuvių mentalitete net po nepriklausomybės atgavimo. Nors Sovietų sąjungos kaip represinio

konstrukto nebėra, sovietinio mąstymo vaizduojamoje Lietuvoje dar labai daug. Protagonisto veiksmai romano pabaigoje simbolizuoja siekį atsikratyti šio „palikimo“. Pasakojimas atitinka „klasikinį apokaliptinį scenarijų“ – jis kupinas apokalipsei būdingų atributų, kuriuos yra išskyręs Collinsas: personažų kelionės, lydimos angelo ar demonų, pateikiama pabaigos pranašystė ir jos išsipildymas kriziniu momentu – sunaikinant nuodėminguosius (1998: 6).

Mečislovas sumuša dervišus, kliedėdamas nusiaubia Jadvygos namus. Per prievartą jam suleidžiami vaistai, o veikėjai (Rašidas-Abajus, Ramazanas, Mehmetas, Džiovanis, Ženia, Simukas) garaže pradeda zikro ritualą. Jeigu visus Mečislovo regėjimus, vertinimus iki šios scenos paskutiniame skyriuje, kai jam suleidžiami vaistai ir jis atsijungia (žodis „atsijungė“ parašytas kursyvu (2014: 160) – tai signalizuoja jo svarbą), romano tekstas leidžia laikyti kliedesiais, pamišėlio svaičiojimais ar manyti, kad jam vaidenasi; tuomet po Mečislovo „atsijungimo“ einantys vaizdai jau turėtų būti tikrovė. Bet toliau tęsiamas pasakojimas rodo, kad Mečislovui „atsijungus“, tai, ką jis įtarinėjo, yra tikra – jis tarsi pamišėlis-išminčius, matęs tai, ko nematė kiti. Kita vertus, visa tai, kas eina po „atsijungimo“ iki pat skyriaus pabaigos (ir gaisras) gali būti interpretuojama ir kaip vaistais užmigdyto, apsilbausio žvilgsnio paciento haliucinacija, vaizdai, kuriuos jis mato atsijungęs nuo tikrovės, „lyg žaibo trenktas“, bet taip iš tikrųjų nevyksta. „Atsijungimas“ ženklina ir atsijungimą nuo tos tikrovės, kurioje gyvenama, nuo sovietinės praeities. Bet kuriuo atveju, tikro-netikro, pamišimo-išminties opozicija yra saugoma. Skaitytojas paliekamas pasaulyje, kuris yra lygiai tiek tikras, kiek ir sukurtas.

Iš viso to, kas pristatyta matyti, kad tiek fabula, tiek kiti teksto lygmenys kreipia dėmesį į mąstymo struktūras, mąstymo slopinimą, kultūrinės atminties (iš)trynimą ir kelia klausimus apie viso to padarinius. Mąstymo intoksikaciją simbolizuoja religinės dervišų sektos, prie kurių prisidėjo Mečislovas. Tai – netikros bendruomenės, kurios malšina žmogaus sąmoningumą, skatina nemąstyti, nekvestionuoti pasaulio, būti pasyviu ir nuolankiam („tylėti“ – kaip sako dervišas Panglosas romano epigrafe iš Voltaire'o satyros *Kandidas*). Jos įtraukia į keistus religinius, seksualinius ritualus, lydimus besaikio alkoholio vartojimo. Su mąstymo intoksikacija susijusi ir kita netikra bendruomenė, įtraukusi protagonistą – valstybės saugumo komitetas KGB – įstaiga, kuri sekė, šnipinėjo, kontroliavo ir kitaip spaudė Sovietų sąjungos piliečius. Be to, paties Mečislovo atmintis kupina plyšių, jis užburiamas vaikystės draugės, o priešpaskutinėje romano scenoje nekenčiamasis Simukas, vilkintis baltu chalatu, suleidžia jam raminaujų.

Pabudęs Mečislovas metaliniais strypais užremia ir padega garažą manydamas, kad taip išraus piktybės daigus, tačiau garažą apėmusios liepsnos išplinta po visą Kauną. Scena aprašoma pasitelkiant stiprią apokaliptinę retoriką – ekspresyvią, simbolinę, religinę kalbą:

[š]iurptelėjęs leidosi bėgti, horizonte regėdamas baltą Prisikėlimo bažnyčią, jau irgi skandinamą juodų dūmų. Tik ten, išrovęs piktybės daigus, galės pasijausti saugus, viską naikinančiai ugniai nebesiekiamas.

Paknopstomis, uždusęs, visomis keturiomis užropojęs į Prisikėlimo bažnyčios bokštą, Mečislovas apstulbo išvydęs, kad liepsnose skendi visas miestas. /.../ Ugnis nepagailėjo nieko, nes visi čia buvo kalti – visa ko priežastys ir pasekmės.

Ir tada, iš Prisikėlimo bokšto aukštybių matydamas, kaip grėsmingai siaučia liepsnos liežuviai, Mečislovas, nutviekstas šurpą keliančios šviesos ir suvokęs, kad netrukus pražus drauge su visais, emė dusdamas šaukti tarsi muedzinas:

Abajus Mirza Ramazanas ir Mehmetas lankėsi Kaune!

Čia – be Tiesos ir Dievo – nieko nebėra!

Ramioje jūroje nėra bangos nei putos!

Apiplaukit širdis nuo kūno aistrų!

Patekit į beribį vandenyną!

Tikėjimas ir netikėjimas!

Gėris ir Blogis!

Visi vienodi!

Amen!

(DK: 165)

Romanas baigiamas apokaliptiniu degančio miesto vaizdu, kurį Mečislovas stebi nuo Prisikėlimo bažnyčios stogo. Išvardijami visi miesto rajonai. Prisikėlimo bokštas pavirsta minaretu, bažnyčia – mečete. Romanas, pradėtas „skrybelėtosios“ moters žodžiais kavinėje, kur Prisikėlimo bažnyčia ir jos bokštas vadinamas „dulkina radijo prietaisų gamykla“ (DK: 5). Nuo šios bažnyčios bokšto Mečislovas mato grėsmingai siaučiančius liepsnos liežuvius (gaisro, kurį pats ir sukėlė, ir kuriame žūsta ir pats). Tekste pabrėžiamos įvairios komunikacijos technologijos: radijas (Amerikos balsas), laišakai, laikraščiai, televizija, filmai ir kt., bet kartu ir įvairiausi religiniai, senoviniai ritualai (dervišai, būrėja, maldos, zikrai ir kt.).

Citatoje brėžiamas semantinis ryšys tarp „visa naikinančios“ ugnies ir vandens: miestas „skendi dūmuose“, muedzino malda kviečia bendrai maldai ir ragina sudrumsti „ramią jūrą be bangos ir putos“ arba, kitaip tariant, kviečia sukilti, „kviečia į revoliuciją“. Tokia leksika atkartoja 4-ajame romano skyriuje, kai Mečislovas ateina į vaikystėje lankyta darželį, veikėjo dialogo su neįvardintu balsu (žmogumi, padaru, dievu, džinu?..) leksiką: „kiti degs ugnyje, virs vandenyje, juos kankins žudanti kaitra, jie turės ryti stiklo duženas, užgerdami išlydytu švinu, taps kylančiomis dulkėmis, nerandančiomis sau vietos, nepažįstančiomis ramybės“ (DK: 27).

Finalinei romano scenai pasirinkta vieta turi stiprų simbolinį krūvį. Tai tarpukariu pradėta, bet nebaigta statyti modernistinės architektūros bažnyčia Kauno Žaliakalnyje, sovietmečiu paversta į Radijo gamyklą. Tikintiesiems ji sugrąžinta ir baigta statyti tik po atgautos Lietuvos nepriklausomybės devintajame dešimtmetyje. Kauniečių mentalitete gyvybinga paralelė tarp šios bažnyčios ir nepriklausomybės atgavimo – „tautos prisikėlimo“.

Apibendrinant galima sakyti, kad romano pabaiga tam tikra prasme siūlo išlaisvinimą nuo vaizduoto sovietinio ir posovietinio pasaulio, nuo sovietinio mąstymo, vis dar galingo

lietuvių mentalitete. Apokalipsė šiuo atveju pasitelkiama kaip „hiberbolizuojanti jėga“ (Griffits 2013: 483), sustiprinanti trauminę protagonisto ir miesto, išgyvenusio įvairius pakilimus ir nuopolių, patirtį. Kūrinyje akcentuojama perversmą (lot. *revolutio* – perversmas) nušviesdamas, ką reikia sudeginti, kad nebūtume sunaikinti mes patys. Be to, kūrinys kritikuoja netikras bendruomenes ir dievybes. Gausios nuorodos į atminties koroziją ir kaltę tekste akcentuoja būtinybę prisiminti ir pripažinti praeitį (nes užmarštis naikina), galbūt nebeieškoti kaltųjų (sovietmečiu tam tikra prasme visi buvo „kalti“, visi buvo to pasaulio dalis), atsikratyti gailesčio. Galiausiai, pristatytas Collinso požiūris į apokalipsę kaip į revoliucijos priemonę leidžia teigti, kad romanas pasiūlo būdą *mąstyti*, kuris galėtų tapti išeitimi ir nauja pradžia. Apokalipsė šia prasme turėtų būti matoma kaip vilties, o ne pabaigos ar nykimo ženklas.

IŠVADOS

Disertacijoje išanalizuotos miesto reprezentavimo strategijos šiuolaikinėje lietuvių prozoje – septyniuose Fominos, Zingerio, Kunčino, Beresnevičiaus ir Kunčiaus romanuose, kuriuose miestas Kaunas yra svarbus vaizduojamo naratyvinio pasaulio elementas. Miesto reprezentavimas nagrinėtas pasitelkus sąvokas, keliaujančias per urbanizmo studijų, literatūrinių miesto tyrimų, postklasikinės naratologijos, kultūrinės analizės, sociologinį požiūrį į literatūrą taikančius ir kitus kultūrologinius darbus: miesto romanas, romanas – modernių urbanistinių patirčių seismografas, naratyvas – socialiai simbolinis aktas, naratyvo erdvė, vieta, fokusuotė, postmodernus chronotopas, heterotopija, „imago“, mumifikavimas ir kt. Daugeliu atvejų, pasirinkti tyrimo šaltiniai „iš anksto“ tiesiogiai arba netiesiogiai ataidėjo šių sąvokų turinį taip pasiūlydami jas kaip savo analizės raktus.

Teorinių sąvokų ir literatūros tekstų dialogas buvo vaisingas. Analizė parodė, kad Fominos, Zingerio, Kunčino, Beresnevičiaus ir Kunčiaus kūriniai pasižymi šiuolaikinio miesto romano ypatumais. Juose estetiškai tyrinėjamos tam tikrų bendruomenių ir socialinių grupių (XX a. žydų, sovietinės ir posovietinės bohemos, antrosios Lietuvos nepriklausomybės pradžios visuomenės, posovietinio jaunimo ir pan.), skirtingo amžiaus, lyties ir kilmės žmonių (vaiko, paauglio iš provincijos, vyro miestiečio, merginos miestietės, lietuvio, žydo ir kt.) patirtys mieste. Tad šių rašytojų romanus galima laikyti modernių urbanistinių patirčių seismografais. Susitelkimas į skirtingus autorių ir personažų balsus ir žvilgsnius, kitaip tariant, į perspektyvinių jų sąmonės filtrą, kurį naratologai vadina fokusuote, padėjo dekoduoti „paslaptinę miesto diskursą“ literatūroje.

Sudėjus pasirinktų romanų analizės rezultatus draugėn galima apibūdinti miesto reprezentavimo strategijų panašumus ir skirtumus šiuolaikinėje lietuvių literatūroje.

Tyrimas parodė, kad miestas yra privilegijuota tema veikėjų diskusijose ir vaizduotėje. Miestas intymiai susijęs su jų sąmone ir įsivaizduojamu (mentaliniu, emociniu, jusliniu) pasauliu. Pastebėta, kad vyrų autorių romanuose Kaunas daugiausia pateikiamas netiesiogiai – per pagrindinio veikėjo vyro (ir vaiko, jaunuolio), apgirtusio arba sergančio žmogaus prisiminimus, sapnus ir haliucinacijas, taip pat – per kitų veikėjų įterptus pasakojimus, nuotraukų, paveikslų aprašymus. Taip maišomos naratyvui „tikro“ ir įsivaizduojamo pasaulio erdvės ir laiko ribos. Nors Fominos romano protagonistė mato miestą naratyvo „čia ir dabar“, tai, ką ji mato, tampa portalu vaizduotei į kitus diskursus, istorijas ir praeitį. Visi šie miesto filurai tam tikra prasme yra nepatikimi. Toks miesto „fokusavimas“ gali būti traktuojamas kaip priemonė akcentuoti atmintį ir veikėjų poreikį prisiminti, sugyventi, išsaugoti tai, ko nebėra. Dėmesį kreipia tai, kad šiuolaikinės literatūros romanuose daugiausia vietos skiriama būtent

praėjusio, sovietinio laikotarpio miesto reprezentacijoms (turbūt tik romanas *Tūla* rašytas sovietmečiu, o išleistas po nepriklausomybės). Galbūt susitelkdami į šį laikotarpį rašytojai mėgina užpildyti tam tikras spragas lietuvių literatūroje (tokį siekį interviu minėjo Kunčius). Sovietmečio kartografavimą signalizuoja gausūs faktiniame sovietmečio Kaune egzistavusių kavinių, kurių šiandien nebėra, aprašymai (Kauko ir Tulpės kavinės, Kibiras, Rambynas, Akimirka, Orbita, Vakaras arba Versalis, Pasaka). Dėmesys šioms kultūrinėmis reikšmėmis įkrautoms vietoms kūriniuose tampa jų mumifikavimo, įamžinimo išraiška. Galvojant apie kavinių funkcijas, tokia strategija gali būti interpretuojama kaip postmodernaus subjekto siekis užmegzti, išlaikyti bendruomeninius ryšius, kurių trūksta chaotiškame dabarties pasaulyje. Įdomu, kad kavinė kaip miesto erdvė nėra reprezentuojama tik Fominos romane – čia jaunuoliųipročiai atkartoja sovietmečiui būdingą tėvų gyvenimo modelį (bendravimas virtuvėje).

Tam tikros Kauno erdvės (gatvės, stotys, autobusai, troleibusai, taksi...) romanuose panaudojamos išryškinti pastovų veikėjų judėjimą, keliavimą, klaidžiojimą, o tai yra miesto žmonių požymis. Romanuose be galo daug veikėjų – skaitytojas, panašiai kaip žmogus eidamas miesto gatve, sutinka gausybę įvairiausių praeivių. Ir tas ėjimas miestu yra vieno žmogaus ėjimas. Miesto dinamiškumą konstruoja ir atviroms erdvėms (parkams, skverams) oponuojančios uždarančios erdvės (zoologijos sodas, ligoninė, kalėjimas, policijos komisariatas, getas). Pastebėtinas horizontalės ir vertikalės susikirtimas vaizduojamo Kauno pasaulyje. Romanuose akcentuojamas miesto dugnas, tai kas yra po jo grindiniu (kapinės, kapo duobė), tačiau veikėjai dažnai (tiesiogiai ir netiesiogiai) „iškeliami“ į viršų ir stebi miesto panoramą iš viršaus (miesto kvartalas Žaliakalnis, kalnas, funikulierius ir laiptai, daugiabutis Karaliaus Mindaugo Proto Bokštas, Prisikėlimo bažnyčia, trykštanti fontano, hidranto čiurkšlė). Tokių veikėjų iš(si)kėlimą galima aiškinti kaip priemonę atitrūkti nuo realaus (dažnai griūvančio) miesto pasaulio, kuriame jie gyvena (juolab, kad romanuose daugiau dėmesio skiriama vidiniam, o ne išoriniam veikėjų pasauliui).

Pastebėta, kad įvardijimo strategijos išryškinamos beveik visuose romanuose. Kūrinių pavadinimai alegoriški ir daugiareikšmiai, patvirtinantys bei papildantys juose gvildenamas idėjas: salų manifestavimas (*Mes vakar buvom saloje*), dviejų laikotarpių miestų „pokalbis“ (*Grojimas dviese*), paralelė tarp Kauno ir Paryžiaus, fontano signifikanto pabrėžimas (*Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius*), stereotipinio požiūrio į Kauną sugriovimas (*Lietuvis Vilniuje, Dervišas iš Kauno ir Dvideidis romanas*), paralelė tarp paruzijos – antrojo Kristaus atėjimo, Kauno – antrosios (kaip laikinosios) Lietuvos sostinės ir antrosios Lietuvos nepriklausomybės (tautos prisikėlimo) (*Paruzija*). Romanuose dėmesį kreipia ir paties miesto, jo vietų, gatvių vardų gausa ir pervadinimai, personažų bevardiškumas arba neįprasti vardai.

Romanus vienijanti Kauno reprezentavimo strategija yra miesto (ir urbanistinių patirčių) estetizavimas ir metaforizavimas, kurį galima interpretuoti kaip veikėjų pasitelkiamą priemonę dorotis su postmoderniu dabarties chaosu. Tačiau miesto estetizavimo formos ir intensyvumas kūriniuose skiriasi. Fominos romane ryški Kauno romantizavimo strategija – miestas matomas, patiriamas ir skaitytojui pateikiamas jaunos dykinėtojos akimis. Ūla tarsi „užsideda“ filosofo Benjaminio ar siurrealistų „akinius“, kurie įprastai negražius miesto objektus (apleisto namo griuvėsiai, nebaigto statyti pastato betono luitai, duobėta gatvė) paverčia paslaptingos jo istorijos liudytojais ar viliojančiu stebuklu, inspiruojančiu vaizduotę. Stipri miesto, turinčio dvigubą dugną metafora šiame romane ne tik konstruoja heterotopinę Kauno erdvę, bet ir tampa priemone kovoti ir taikytis skirtingiems kultūriniais diskursams, ataidintiems iš senojo ir šiandieninio Kauno naratyvų. Panašiai Kauną suvokia ir patiria Zingerio romanų veikėjai – čia miesto vaizdiniai semantiškai susiję su idealizavimu, ilgesiu to, kas praėjo, yra laikina: metaforos miestas-motina, miestas-prie altoriaus palikta nuotaka, miestas-paauglystės draugas, miestas-miglose nuskendęs laivas, miesto metonimija fontanas. Išvardintos Zingerio romanų dominantės nurodo dvi tarpusavyje sugyvenančias ir kovojančias Kauno reprezentavimo strategijas – miesto personifikavimas ir mechanizavimas. Kunčino romanuose akcentuojama protagonistų mylimųjų kilmė – abi jos kaunietės. Tačiau pačiam miestui kūriniuose suteikiamos skirtingos konotacijos. *Kasdien į karą* pabrėžiama miesto kaip jutimus ir pojūčius sužadinančio fenomeno patyrimas, be to, tiek Kaunui, tiek mylimajai reprezentuoti pasitelkiami su vandeniu susiję signifikantai. O romane *Tūla* pastebėta mylimosios vardo (žodis „tūla“ gali būti vartojamas kaip būdvardis) ir jos tėvonijos – Antrojo miesto (Kauno), kuriame veikėjai išsiskiria ir kuris svetimas protagonistui, vardų ištrynimo strategija.

Reprezentuojamo Kauno sąryšiai su protagonistų mylimosiomis ir šeimos nariais pastebėti ne tik Kunčino, bet ir Zingerio bei Beresnevičiaus romanuose. Čia skirtingo laikotarpio Kaunas tampa vieta, kur neišsipildo arba pasibaigia veikėjų meilė, gimsta kūdikis, galiausiai sunaikinantis visą pasaulį, įvyksta šeimos drama. Tik postmodernistiniame Beresnevičiaus romane, vaizduojančiame mums keistą, neįprastą pasaulį, įvyksta šeimos sąjunga. Be to, kūriniuose pasikartoja mylimos moters, siejamos su Kaunu, kūno (per)laidojimo aktas (*Tūla*, *Grojimas dviese*, *Paruzija*). Tekstuose akcentuojama meilė žmogui (senelei, seneliui, mergaitei, moteriai, motinai, sūnui, šeimai), meilė Lietuvai.

Beresnevičiaus romane išvengtą miesto mumifikavimo strategiją konstruoja stiprios salos (salelės, kapinių, arenos, užuobėgos, inkluzo) ir mumijos metaforos, siūlančios paraleles tarp Lietuvos, lietuvybės ir Kauno kaip Lietuvos saugyklos. Kunčiaus romane ryškios miesto karnalizavimo strategijos, gausu ironijos, parodijos, grotesko, alegorijos elementų. Romane apokalipsė pasitelkiama tiek kaip hiperbolizuojanti jėga, sustiprinanti ryšius tarp protagonisto ir

Kauno, tiek kaip kritikos priemonė. Šių dviejų rašytojų romanus kitų analizuotųjų kontekste išskiria tai, kad juose beveik nėra (Kauno) romantizavimo. Čia bet kokia pastanga idealizuoti iškart nutildoma apokaliptinių vaizdinių ir simbolių (pasikartoja romantikų poetų Mickevičiaus ir Maironio intertekstai, kontrastuojantys su buitinais diskursais, maišto, žudynių scenomis).

Pasikartojantis miesto estetizavimas kūriniuose itin susaistytas su romantizmo paradigma. Dažnai miestas romanuose susijęs su griuvimu ir (neišsipildžiusiomis, sudužusiomis) veikėjų svajonėmis: staiga sugriuvęs sovietinis Lietuvos pasaulis, veikėjų lūkesčių nepateisinantys didieji pasaulio miestai Londonas ir Paryžius, netikėta žinia apie tikrąją savo kilmę, neišsipildžiusios ar nelaimingai pasibaigusios meilės istorijos ir galiausiai – tiesiogiai vaizduojama miesto apokalipsė, kuriai pamatą pakloja patys veikėjai. Galima pastebėti, kad apokaliptinė retorika keliauja ne tik per disertacijoje analizuotus romanus, reprezentuojančius Kauną, bet ir apskritai per įvairius literatūrinius ir kultūrinius Kauno diskursus. Su šia retorika sietina ir disertacijoje išryškinta turtinga miesto, turinčio dvigubą dugną metafora, kuri padėjo apčiuopti interkstinius ryšius su iš dalies primirštais senojo Kauno padavimais, pasakojančiais požeminio miesto legendas. Šių legendų aidėjimą ryškina ir vandens signifikantų pasikartojimai reprezentuojant Kauną kūriniuose (po žeme glūdintis ar iš žemės trykštantis vanduo; gamtos, natūros dalis, telkšanti horizontaliai arba vertikaliai (upė, krantas, sala, povandeniniai šaltiniai, šlapinimasis, lietus, undinė, banginis); sukultūrintas žmogaus produktas (fontano, hidranto vanduo, miesto vandentiekio sistema, uostas, prieplauka).

Visa tai leidžia išskirti semantines literatūrinę Kauno erdvę formuojančias dominantes, kurios kartojasi romanuose nepaisant to, kokį miesto laikotarpį ar diskursą jie nurodytų: dugnas, apačia, dauba, slėnis, šaknys, pakastas šuva, kapinių žemė, požemis, pogrindis, grindinys ir vandens mechanizmai – kanalizacija, fontanas, hidrantas. Sudėjus šias dominantes draugėn iškyla prieštaringas Kauno vaizdinys, reikšmingai pažymėtas žemės signifikanto: Kaunas ir nežemiškas, esantis po žeme, ir perdėm žemiškas.

Tokie Kauno vaizduosenos ypatumai išryškėja turint omenyje itin svarbaus lietuvių vaizduotei žodžio „žemė“ reikšmes: planeta, jos paviršius, priešpriešinamas dangaus skliautui; pagrindas, apačia, ant ko galima užlipti, priešpriešinamas viršui; apatinis aukštas; dugnas (vandyje); ariamas, dirbamas laukas, dirva, dirvožemis; apylinkė, vietovė, sritis; tėvynė, gimtinė, tėviškė; žmonių gyvenamas pasaulis, žemiškasis gyvenimas, jo atributai, priešingi dangiškajam (rojui) arba požeminiam (pragarui). Kaunas – nežemiškas, nes jis palaidotas, pakastas, paslėptas, paslaptingas, neregimas, nematomas, fantastiškas, fantasmagoriškas, vaiduokliškas, stebuklingas. Ir perdėm žemiškas, nes – praktiškas, tradicionalistinis, komercializuotas, technologizuotas, mechaniškas, banditiškas, sportiškas. Reikšmingas disertacijos atradimas yra tas, kad analizuoti romanai pritildo kultūriniame naratyve

dominuojančius Kauno stereotipus „lietuviškiausias miestas“, „laikinoji sostinė“ išviešindami (ne)žemiško, nematomo, pradingusio Kauno metaforą ir heterogeniško, daugiataučio bei daugiakultūrio miesto sampratą. Įdomu, kad prasmegusio miesto metafora iš dalies paaikškina ir Kauno vietą lietuvių literatūrinėje kritikoje. Nepaisant gausių literatūrinių reprezentacijų, kritikoje Kaunas vis dar beveik nematomas.

Visuose kūriniuose galima įžvelgti teoretikų konceptualizuotą postmodernų chronotopą, tačiau vienuose išryškėja tik jo pėdsakai, o kituose tai dominuojanti paradigma. Fominos ir Zingerio romanai gan aiškiai manifestuoja modernizmui būdingą laiko ir istorinę vaizduotę, tačiau ji vienaip ar kitaip įrašyta į reprezentuojamo miesto erdvę. Kunčino, Beresnevičiaus ir Kunčiaus romanuose daug aiškesnė slinktis link labiau geografinės ir erdvinės vaizduotės. Šių rašytojų romanai suardo, (per)konstruoja miesto pasaulį, kuriame dominuoja komunikacinės technologijos, simuliakrai, sektos, religijos ir kitos netikros bendruomenės. Jie inscenizuoja pagrindinį postmodernizmo klausimą – tikrovės paradimas – ir netiesiogiai siūlo būdus, kaip iš to išsivaduoti. Pasitelkiant sociologinį požiūrį, atsakymas į šį klausimą, keliaujantis per visus romanus, greičiausiai būtų šis: tam, kad galėtume gyventi toliau, turime ne ištrinti, bet prisiminti tai, kas buvo, tai, kas atvedė čia, kur esame. Visi kūriniai akcentuoja (žmogaus, tautos, miesto, valstybės) istoriją ir istorijas, kurios išsaugomos, įamžinamos miesto erdvėje ir veikėjų prisiminimuose. Atmintį kaip reikšmingą kultūrinę jėgą kūriniuose akcentuoja ir aptartos miesto metaforizavimo strategijos (metafora yra veiksminga vizualizacijos priemonė).

Įžvelgiant į romanus kaip į socialiai simbolinius aktus juose reprezentuojamą miestą galima traktuoti ne tik kaip priemonę sugauti, įamžinti praėjusį laiką, mumifikuoti išnykusias vietas, bet ir kaip būdą alegoriškai kritikuoti (po)sovietinį mentalitetą, sistemą ir apskritai pasaulį, kuriame gyvename. Beresnevičiaus ir Kunčiaus romanai šią kritiką manifestuoja stipriuose apokaliptinio, sergančio, gyvuliuojančio, kupino mitinių padarų ir gyvų numirėlių miesto vaizdiniais. Kiek kitokios formos kritika, bet nukreipta į tą patį sovietinį mentalitetą, žlugdantį šalies, miesto ir žmonių dabartį, matoma Zingerio ir Fominos romanuose. Šių rašytojų kūriniai miesto erdvę pasitelkia kaip priemonę išryškinti ilgesį to, kas buvo, bet sugriuvo arba troškimą išsilaisvinti iš tų griuvėsių. Turint omenyje romanuose pabrėžiamas sąsajas tarp Kauno ir Lietuvos, galima sakyti, kad griūvančio miesto vaizdavimas tampa griūvančios Lietuvos alegorija. Be to, Kaunas visuose analizuotuose tekstuose yra nagrinėjamo fikcinio pasaulio dalis. O bet kuris literatūros kūrinys yra mūsų gyvenamo pasaulio dalis (kuriame yra ir Kaunas). Tad atlikta Kauno miesto reprezentavimo strategijų analizė romanuose nušvietė ne tik šiuolaikinės lietuvių literatūros ypatumus, bet ir paties Kauno ir kauniečių, Lietuvos ir lietuvių kultūros ypatumus.

Disertacija parodė, kad Kauno vaizdavimas šiuolaikinėje lietuvių literatūroje apima itin platų spektrą reprezentacijų – daug platesnį ir sudėtingesnį nei literatūrinė kritika pastebėjo iki šiol. Pristatyta strategijų įvairovė perša išvadą, kad Kauno kanono šiuolaikinėje literatūroje nėra. O to turbūt nebūtų galima pasakyti apie Vilniaus reprezentavimą literatūroje, kuris vienaip ar kitaip susijęs su valdančiais Gavelio ir Kunčino sukurtais sostinės vaizdiniais ir jų griovimu.

Išanalizuotas sąlyginai trumpas laikotarpis ir mažas korpusas tekstų, reprezentuojančių miestą. Daugybė ypatumų, kaip vaizduojamas Kaunas šiuolaikinėje literatūroje, išlieka tebesitęsiančiame literatūrinio Kauno diskurse. Dar daug reiktų padaryti tiriant ir kitų laikotarpių lietuvių literatūrą, tačiau disertacija rodo, kad, nors lietuvių literatūroje miesto fenomenas nepatyrė tokio vystymosi ir transformacijų kaip vakaruose, jos skaitymas ir interpretavimas pasitelkus miesto sąvoką atveda prie reikšmingų atradimų. Reikšmingiausias turbūt būtų šis – miestas yra svarbus literatūrinės, kultūrinės ir nacionalinės lietuvių vaizduotės komponentas.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Pagrindiniai šaltiniai

1. Beresnevičius G. 2005: *Paruzija*. Vilnius: Tyto Alba.
2. Fomina A. 2011: *Mes vakar buvom saloje*. Kaunas: Kitos knygos.
3. Kunčinas J. 2000: *Kasdien į karą*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
4. Kunčinas J. 2013: *Tūla*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla (IV leidimas).
5. Kunčius H. 2014: *Dervišas iš Kauno*. Vilnius: Kultūros barai.
6. Zingeris M. 1998: *Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius*. Vilnius: Tyto Alba.
7. Zingeris M. 2002: *Grojimas dviese*. Vilnius: Baltos Lankos.

Šaltiniai

8. Bartninkas M. 1999: Kauno padavimai ir legendos. *Didžiųjų mitų keliais*. Vilnius: Neįgaliųjų reabilitacija, 523–540.
9. Beresnevičius G. 2003: Kauno ratas. *Vilkų saulutė*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 152–155.
10. Bieliauskas Alf. 1973: *Kauno romanas*. Vilnius: Vaga.
11. Gavelis R. 1991: *Jauno žmogaus memuarai: keturiolikos laiškų romanas*. Vilnius: Vaga.
12. Gavelis R., Geda S. 2000: Penki rimti poeto Sigito Gedos klausimai rašytojui Ričardui Gaveliui. *Bliuzas Ričardui Gaveliui*. sud. Gavelienė N., Jonynas A. A., Samalavičius A. Vilnius: Tyto alba, 2007, 228–235.
13. Gavelis R., Rubavičius V. 1989: Esame europiečiai – tokie ir būkime. *Bliuzas Ričardui Gaveliui*. sud. Gavelienė N., Jonynas A. A., Samalavičius A. Vilnius: Tyto alba, 2007, 236–247.
14. Heimanas E. 1937: Abraomas Mapu. (vert. Smoliakovas C.) *Šiaurės gėlės: Lietuvos žydu prozos antologija*. sud. Zingeris E. Vilnius: Vaga, 1997, 226–245.
15. Kaupas J. 2006: Daktaras Kripštukas pragare. *Daktaras Kripštukas pragare ir kitos nemažiau įdomios pasakos, surašytos slaptose Kauno miesto kronikose*. Vilnius: Versus Aureus, 20–30.
16. Kubilius V. 2002: Tradiciniai lietuvių literatūros archetipai. *Naujasis Židinys*. Nr. 3, 114–119.
17. Kunčius H. 2011: *Lietuvis Vilniuje*. Vilnius: Kultūros barai.
18. Kunčius H. 2015: *Dviveidis romanas*. Vilnius: Kultūros barai.
19. Maceina A. 1939: Kultūros sintezė ir lietuviškoji kultūra. *Židinys*, 1938–1939. Prieiga per internetą: <http://maceina.lt/html/kulturossintezeirlietuviskakultura.html> (žiūrėta 2017-10-22)
20. Martinaitis, M. 2009: *Mes gyvenome: biografiniai užrašai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
21. Navakas K. 1995: Trumpas vadovas po poetinį Kauną. *Metmenys*, Nr. 68, 172–181.
22. Patackas G. 2009: Požemiai. *Išskyrus pasimatymą prie pašto*. Kaunas: Nemunas, 65.
23. Patackas G. 2012a: Prologas. Kaip šviečia saulė Džono partyje... *Kur pakastas šuva. Kauno epas*. Palevičius A., Patackas G. UAB Indigo Print: Kaunas, 5.
24. Patackas G. 2012b: Kartu su saule. Gintarui Patackui. *Kur pakastas šuva. Kauno epas*. Palevičius A., Patackas G. UAB Indigo Print: Kaunas, 7.

25. Petrulionytė J. 2013a: Interviu su rašytoja Aleksandra Fomina. *Erdvė ir vieta Kazimiero Barėno romane „Dvidešimt viena Veronika“ ir Aleksandro Fominos romane „Mes vakar buvom saloje“*. Magistro darbas. Vytauto Didžiojo universitetas: Kaunas, 64–75.
26. Petrulionytė J. 2015a: Interviu su rašytoju Herkumi Kunčiumi (asmeninis archyvas).
27. Radauskas H. 1950: Dainos gimimas. *Henrikas Radauskas. Visi eilėraščiai: poezija*. sud. Žilys A. (serija *Lietuvių literatūros lobynas. XX amžius*, kn. 7). Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, 70.
28. Radauskas H. 1935: Fontanas. *Henrikas Radauskas. Visi eilėraščiai: poezija*. sud. Žilys A. (serija *Lietuvių literatūros lobynas. XX amžius*, kn. 7). Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, 34.
29. RAM: Rašytojų atsakymai į klausimus apie miestą ir literatūrą (Adomaitytė, Butkutė, Čepauskaitė, Jakučiūnas, Kajokas, Kunčius, Radvilavičiūtė, Šoblinskaitė-Aleksa, Tumasonytė, Zingeris), 2015–2016. (asmeninis archyvas)
30. Škėma A. 1958: Lietuvių tremties literatūros mirtis? *Raštai* T. 3, Chicago (Ill.): A. Škėmos raštų leidimo fondas, 1967–1985, 367–379.
31. Škėma A. 1990: *Balta drobulė*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga.
32. Vaičiūnaitė J. 1996: Fontanai. *Vaikystės veidrody*. Vilnius: Baltos Lankos, 12–13.
33. Vaičiūnaitė J., Ramoškaitė G. 1984: Eilėraštis kaip medžio lapas. *Judita Vaičiūnaitė. Raštai. III tomas*. sud. G. Bernotienė, Vilnius: Gimtasis žodis, 2008, 216–224.
34. Vaičiūnaitė J., Šaltenis S. 1990: Ant senamiesčio grindinio. *Šiaurės Atėnai*, Nr. 8, 1990 kovo 28 d., 3.
35. Venclova T. 1970: Kultūra ir jos fonas. *Akiračiai*, Nr. 6 (20), 6.
36. Venclova T. 1977: Apie miestą, kaimą, laisvę ir poeziją. *Akiračiai*, Nr. 5(89), 8–9.
37. Venclova T., Suska D. 1996: Prasmego į tuštumą. *Manau, kad... Pokalbiai su Tomu Venclova*. Vilnius: Baltos lankos, 2000, 215–222.
38. Zingeris M., Vinickytė V. 2012: Aistringai įsitraukęs į savąjį pasakojimą. Prieiga per internetą: <http://www.kamane.lt/Studentu-avilys/RASYTOJUS-KALBINA-VDU-LITERATUROS-IR-SPAUDOS-PIRMOJO-KURSO-MAGISTRANTES9> (žiūrėta 2012-08-06)

Literatūra

39. Adomaitytė G. 2004: Žemės lapai. *Šiaurės Atėnai*. Nr. 693. Prieiga per internetą: http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20110131123301/http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=693&kas=straipsnis&st_id=2504 (žiūrėta 2015-09-09)
40. *A Companion to the City*. eds. Bridge G., Watson S. Blackwell Publishing, 2000.
41. Abbott H. P. 2002: *The Cambridge Introduction to Narrative*. Cambridge: Cambridge UP.
42. Alderman D. 2008: Place, Naming, and the Interpretation of Cultural Landscapes. *The Ashgate Research Companion To Heritage And Identity*. Ashgate Publishing Company, 195–213.
43. Alter R. 2005: *Imagined Cities. Urban Experience and the Language of the Novel*. London: Yale University Press New Haven.
44. Ameal L. 2013: *Moved by the City. Experiences of Helsinki in Finnish Prose Fiction 1889–1941*. Academic Dissertation. Helsinki: Unigrafia.
45. Auksutytė L. 2006: Salą pasirinkusi barbarų tauta. Keletas šiuolaikinių lietuvių literatūros tendencijų. // *Naujasis Židinys-Aidai*. Nr. 3, 33–40.

46. Bal M. 2002: *Traveling Concepts in the Humanities*. Toronto: University of Toronto Press.
47. Bal M. 2008: Visual Narrativity. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. eds. Herman D., Jahn M., Ryan M-L. London and New York: Routledge, 629–633.
48. Bal M. 2009: Working with Concepts. *European Journal of English Studies*, 13:1, 13–23.
49. Balkelis T. 2012: *Moderniosios Lietuvos kūrimas* (vert. Beliauskas Ž.). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
50. Bazin A. 1960: The Ontology of the Photographic Image. (trans. Gray H.) *Film Quarterly*, Vol. 13, No. 4. (Summer, 1960), 4–9.
51. Bemong N., Borghart P., De Dobbeleer M., Demoen M. et al. 2010: *Bachtins Theory of the Literary Chronotope: Reflections, Applications, Perspectives*. Ghent: Academia Press.
52. Benjamin W. 1999: *The Arcades project*. (transl. Eiland H., McLaughlin K.). Cambridge, Massachusetts, London: The Belknap Press of Harvard University Press.
53. Benjamin W. 2005: *Nušvitimai*. (vert. Katkus L.) Vilnius: Vaga.
54. Beresnevičius G. 2005: Iš gyvenimo rašytojų Lietuvos. *Pabėgęs dvaras*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 124–145.
55. Beresnevičius G. 2003: Kauno ratas. *Vilkų saulutė: eseistika*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 152–155.
56. Binkis K. 1937: *Kiškių sukilimas. Poema kiškių draugams*. Spaudos fondas, Kaunas. Prieiga per internetą: [http://www.epaveldas.lt/recordText/LNB/C1B0003226167/K.Binkis Kiskiu sukilimas p oema kiskiu draugams.pdf?exId=320786&seqNr=5](http://www.epaveldas.lt/recordText/LNB/C1B0003226167/K.Binkis%20Kiskiu%20sukilimas%20poema%20kiskiu%20draugams.pdf?exId=320786&seqNr=5)
57. Borges J. L.: 1951: Kafka ir jo pirmtakai. (vert. Rybelis L.) Prieiga per internetą: <http://www.tekstai.lt/component/content/article/417-borges-jorge-luis/1409-jorge-luis-borges-kafka-ir-jo-pirmtakai>
58. Bourdieu P. 2011: Kultūrinės produkcijos laukas, arba atvirkščias ekonomikos pasaulis (vert. Jakonytė L.). *XX amžiaus literatūros teorijos. Chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams (I)*. sud. Jurgutienė A.: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas: Vilnius, 273–327.
59. Braškutė G. 2012: Galios diskursas ir kritiškai mašančio intelektualo pozicija: Michel Foucault (II). Prieiga per internetą: <http://aplinkkeliai.lt/filosofijos-istorija/galios-diskursas-ir-kritiskai-mastancio-intelektualo-pozicija-michel-foucault-ii/#galios-diskursas-ir-kritiskai-mastancio-intelektualo-pozicija-michel-foucault-ii-n-9> (žiūrėta 2017-05-25)
60. Burke K. 1937: Literature as Equipment for Living. *Contemporary Literary Criticism: Literary and Cultural Studies*. eds. Con Davis R., Schleifer R. 3rd ed. London: Longman, 1994.
61. Calvino I. 2006: *Nematomi miestai*. (vert. Tauragienė V.) Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
62. Cohan S., Shires M. L. 2001: *Telling Stories. A Theoretical Analysis of Narrative Fiction*. 2nd edition. London&New York: Routledge.
63. Collins, J. J. 1998. *The Apocalyptic Imagination: An Introduction to Jewish Apocalyptic Literature*. 2nd edition. The Biblical Resource Series. Grand Rabbits, MI: Eerdmans.
64. Cornis-Pope M., Neubauer J. 2002: Toward a History of Literary Cultures in East Central Europe: Theoretical Reflections. ACLS Occasional Paper, No. 52. New York: American Council of Learned Societies.

65. Cuddon J. A., Habib M. R. A. 2013: Image. *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. 5th edition. eds. Birchwood M., Dines M., Fiske Sh., Velickovic V. 5th edition. Willey-Balckwell, 134–135.
66. Cuddon J. A., Habib M. R. A. 2013: Strategy. // eds. Birchwood M., Dines M., Fiske Sh., Velickovic V. *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. 5th edition. Willey-Balckwell, 682.
67. Culler J. 2000: *Literary Theory: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
68. Čerškutė J. 2008: Ričardas Gavelis: dekonstrukciniai žaidimai miesto kūne / kūno mieste. *Metai*, Nr. 1, 82–89.
69. Davoliūtė V. 2002: Miestas dviejuose romanuose: Jurgio Kunčino *Tūla* ir Ričardo Gavelio *Vilniaus pokeris*. *Vieši gyvenimai, intymios erdvės: kūnas, viešumas, fantazija šiuolaikinėje Lietuvoje*. sud. Tereškinas A. Vilnius: Baltos lankos, 85–97.
70. Dyserinck H. 2003: Imagology and the Problem of Ethnic Identity. *Intercultural Studies*. Vol. 1, Spring. Prieiga per internetą: <http://www.intercultural-studies.org/ICS1/Dyserinck.shtml> (žiūrėta 2015-05-31)
71. Donald J. 1992: Metropolis: The City as Text. *Social and Cultural Forms of Modernity*. eds. Bocoock R., Thompson K. Cambridge: Polity Press, 417–461.
72. Donald J. 1999: *Imagining the Modern City*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
73. Donald J. 2011: Inner London. *The Cambridge Companion to the Literature of London*. ed. Manley L., 261–278.
74. Donelaitis K. 2013: *Metai*. sud. Vaškėlis G. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
75. Donskis L. 1991: Naujasis Leviatanas. Filosofinis esė apie miestą. *Miestelėnai. Tauros almanachas*. Vilnius: Taura, 169–185.
76. Donskis L. 1995: Miesto likimas komunistinėje ir postkomunistinėje Lietuvoje. *Baltos lankos*, Nr. 5, 159–183.
77. Eeckhout B., Keunen B. 2010: The Urban Novel. *Encyclopedia of Urban Studies*, ed. Hutchison R., London, UK: Sage, 899–903.
78. Fludernik M. 1994: Second-person Narrative As a Case For Narratology. The Limit of Realism. *Style*: Vol. 28, Nr. 3, 445–479.
79. Foucault M., Miskowicz J. 1986: Of Other Spaces. *Diacritics*, Vol. 16, Nr. 1 (Spring), 22–27.
80. Griffiths M. 2013: Moscow after the Apocalypse. *Slavic Review*, Vol. 72, No. 3 (Fall 2013), 481–504.
81. Grigoravičiūtė A. 2012: Jidiš literatūra tarpukario Lietuvoje (1918–1940): savasties paieškos. *Colloquia*, Nr. 29, 38 – 62.
82. Hawthorn J. 1998a: Bastūnas – *flâneur*. Moderniosios literatūros teorijos žinynas. (vert. Čiočytė D.). Vilnius: Tyto alba 49–50.
83. Hawthorn J. 1998b: Įvaizdis – *image*. Moderniosios literatūros teorijos žinynas. (vert. Čiočytė D.). Tyto alba, 144–145.
84. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. Vol. II. eds. Cornis-Pope M., Neubauer J. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Academia, 2006.
85. Hodos J. 2007: Globalization and the Concept of the Second City. *City & Community*. Vol. 6, Issue 4, 315–333.

86. Huggan G. 1989: *Maps and Mapping Strategies in Contemporary Canadian and Australian Fiction*. The University of British Columbia.
87. Hutchison R. 2010: Urban. *Encyclopedia of Urban Studies*, eds. Hutchinson R., London, UK: Sage, 836–838.
88. Iser W.: 1994 *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*. Baltimore&London: Johns Hopkins University Press.
89. Jahn M. 2007: Focalization. *The Cambridge Companion to Narrative*. ed. Herman D. Cambridge: Cambridge UP, 94–108.
90. Jahn M. 2008: Dream Narrative. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. eds. Herman D., Jahn M., Ryan M-L. London and New York: Routledge, 126–127.
91. Jameson F. 1981: *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. Ithaca: Cornell University Press.
92. Johnson J. 2000: Literary geography: Joyce, Woolf and the city. *City*. Vol. 4 No. 2. 199–214.
93. Kasten M. 2008: Allegory. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. eds. Herman D., Jahn, M., Ryan, M. L. London and New York: Routledge, 10–11.
94. Kaunas. *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė*. Prieiga per internetą: <http://etimologija.baltexus.lt/?w=Kaunas>
95. Kazlauskaitė G. 2005: Prajovarusija, arba Seksas ir miestas. *Šiaurės Atėnai*, Nr. 42 (772), 2005-11-12. Prieiga per internetą: http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20110116220654/http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=772&kas=straipsnis&st_id=4444 (žiūrėta 2017-05-25)
96. Kelertienė V. 2006a: Vilnius literatūrinėje vaizduotėje. *Kita vertus... Straipsniai apie lietuvių literatūrą*. Vilnius: Baltos lankos, 178–192.
97. Kelertienė V. 2006b: Gamta ir kultūra lietuvių sąmonėje: kelių prozos tekstų analizė. *Kita vertus... Straipsniai apie lietuvių literatūrą*. Vilnius: Baltos lankos, 108–123.
98. Keturakis R. 2003: *Avangardizmas XX amžiaus lietuvių poezijoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
99. Keunen B. 2001: The Plurality of Chronotopes in the Modernist City Novel: The Case of Manhattan Transfer. *English Studies*, 82/5, 420–436.
100. Keunen B. 2008: Sociological Approaches to Literary Narrative. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. eds. Herman D., Jahn M., Ryan M-L. London and New York: Routledge, 544–548.
101. Keunen B. 2013: Urban Imagery between Enchantment and Disenchantment. Diagnostics of Modernity in the Urban Novel. *Imagining Spaces and Places*. Cambridge Scholars Publishing, 57–84. eds. Isomaa S., Lyytikäinen P., Saarikangas K., Suominen-Kokkonen R.
102. Keunen B. 2015a: Second Cities And Mediopolitan Utopias. *Imagining Growth And Hybridity In Modern Literature*. (rankraštis, asmeninis archyvas)
103. Keunen B. 2015b: Konsultacijos Gento urbanistinių tyrimų centre (GUST) Gento universitete, 2015 m. spalio mėn. (asmeninis archyvas)
104. Keunen B., Verraest S. 2012: Tell-tale Landscapes and Mythical Chronotopes in Urban Designs for Twenty-first Century Paris. *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 14(3).

105. Klimenka G. E. 2011: Kauno mitai: nuo Napoleono iki triušių mutantų. Prieiga per internetą: <http://anomalija.lt/2011/11/kauno-mitai-nuo-napoleono-iki-triusiu-mutantu/> (žiūrėta 2016-11-11)
106. Kuizininė D. 2009: Literatūrinis Kaunas. *Kauno atradimai*. red. Vinciūnienė A. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 85–91.
107. Kvietkauskas M. 2007: *Vilniaus literatūrų kontrapunktai. Ankstyvasis modernizmas 1904–1915*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
108. *Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija*. 1920. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter_archyvas/dokpaieska_arch.showdoc_l?p_id=112299&p_query=&p_tr2=2
109. Leerssen J. 2007: Imagology: History and Method. *The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey. Studia Imagologica 13*. eds. Beller M., Leerssen J. Amsterdam-New York: NY. 17–32.
110. Lefebvre H. 1991: *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
111. Lehan R. D. 1998: *The City in Literature: An Intellectual and Cultural History*. University of California Press, Berkeley.
112. *Lietuvių literatūros istorija. XX amžiaus pirmoji pusė*. I knyga. sud. Skeivys R. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
113. *Literatūrinė Kauno regiono savimonė*. Straipsnių rinkinys. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011.
114. Lyotard J.-F. 2010: *Postmodernus būvis: ataskaita apie žinojimą*. (vertė Daškus M., vertimą peržiūrėjo ir pataisė Keršytė N.) Vilnius: Baltos lankos.
115. Lotman J. 2004: Peterburgo simbolika ir miesto semiotikos problemos. *Kultūros semiotika*. sud. Sverdiolas A. (vertė Mitaitė D.) Vilnius: Baltos lankos, 332–358.
116. Mačaitytė L. 2006: Medūzos prisikėlimas, arba apie apokalipses ir kalipses. *Nemunas*, Nr. 29(117-558), 2006-07-27, 7.
117. Mapu Abraomas: 2004. *Žymūs Kauno žmonės: atminimo įamžinimas* (el. žinynas). Sud. Giniuvienė D. et al. Prieiga per internetą: <http://atminimas.kvb.lt/asmenvardis.php?asm=MAPU%20ABRAOMAS>
118. Marcinkevičienė R. 2000: Kauno vardo konotacija. Vardžodžių semantika. *Kauno istorijos metraštis*. Kaunas: VDU leidykla, 137–146.
119. Margolin U. 2008: Naming in narrative. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. eds. Herman D., Jahn M., Ryan M-L. London and New York: Routledge, 337–338.
120. Martišiūtė A. 2006: Sakralaus ir demoniško miesto vaizdiniai lietuvių dramaturgijoje. *Literatūra*, Nr. 48(1), 44–58.
121. McHale B. 2004: *Postmodernist Fiction*. London and New York: Routledge, Taylor and Francis e-Library.
122. Mickevičius A. 1991: „Mano likimas jau nuspręstas...“ *Miestelėnai. Tauros almanachas*. Vilnius: Taura, 130–139.
123. Milner A. 1996: *Literature, culture and society*. London: UCL Press.
124. Nelles M. 2008: Embedding. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. eds. Herman D., Jahn M., Ryan M-L. London and New York: Routledge, 134–135.
125. Parsons L. D. 2000: *Streetwalking the Metropolis. Women, the City, and Modernity*. Oxford University Press: Oxford.

126. Parsons L. D. 2003: *A Cultural History of Madrid. Modernity and the Urban Spectacle*. Oxford and New York: Berg.
127. Patackas A. 2015: Dėl Kauno vardo kilmės, arba kodėl kauniečiai yra kalniečiai. Prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2015-05-20-del-kauno-vardo-kilmes-arba-kodel-kaunieciai-yra-kalnieciai/131004> (žiūrėta 2016-11-03)
128. Petrulionytė J. 2013b: *Erdvė ir vieta Kazimiero Barėno romane Dvidešimt viena Veronika ir Aleksandros Fominos romane Mes vakar buvom saloje*. Magistro darbas. Vytauto Didžiojo universitetas: Kaunas.
129. Petrulionytė J. 2013c: Lietuvių migrantų proza: lietuviško tapatumo ženklai K. Barėno *Dvidešimt viena Veronika* ir A. Fominos *Mes vakar buvom saloje*. Česlovo Milošo skaitymai = Czeslaw Milosz's readings. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. [T.] 6 : „Gimtoji Europa“: erdvė, mintis, žodis, 88–97.
130. Petrulionytė J. 2015b: „Nematomi miestai“ lietuvių literatūros „vartų sergėtojų“ diskurse. *Literatūra: mokslo darbai* Nr. 57 (1). Vilniaus universitetas, 7–21.
131. Petrulionytė J. 2015c: Meilės miesto chronotopas: Kauno vaizdinys lietuvių kultūroje. *Respectus Philologicus* Nr. 28 (33). Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 2015, 41–51.
132. Pflugmacher T. 2008: Description. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. eds. Herman D., Jahn M., Ryan M.-L. London and New York: Routledge, 101.
133. Pike B. 1981: The City As Image. *The City Reader*. eds. Le Gates R. T., Stout F. Routledge: London and New York, 1996, 242–249.
134. Piročkinas A. 1999. Kaunas Mickevičiaus gyvenime ir kūryboje. *Darbai ir dienos: Adomo Mickevičiaus Lietuva*. Nr. 9 (18). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 41–49
135. Račiūnaitė V. 1999: Individas tarpukario mieste: depersonalizacija ir individualumo perspektyvos. *Literatūra. Mokslo darbai. Nepriklausomybės metų (1918-1940) literatūros studijos*, 86–96.
136. Račiūnaitė V. 2003: Miestiškojo romano proveržis sociologiniu žvilgsniu. *Darbai ir dienos*, T. 36, 91–106.
137. Rimbaud A. 2003: *Sezonas pragare. Nušvitimai*. (vert. Geda S., Mečkauskas-Meškela J.) Vilnius: Andrena: Dictum.
138. Rimmon-Kenan Sh. 2002: *Narrative Fiction – Contemporary Poetics*. London and New York: Routledge. 2nd edition.
139. Ryan M.-L. 2007: Toward a definition of narrative. *The Cambridge Companion to Narrative*. ed. Herman D. Cambridge: Cambridge UP, 22–35.
140. Ryan M.-L. 2008: Narrative. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. eds. Herman D., Jahn, M., Ryan, M. L. London and New York: Routledge, 348–344.
141. Ryan M.-L. 2012: Space, Place and Story. Prieiga per internetą: <http://users.frii.com/mlryan/spaceplace.pdf> (žiūrėta 2013-08-22).
142. Ryan M.-L. 2014: Space. *The Living Handbook of Narratology*. eds. Hühn P., Pier J., Schmid W., Schönert J. Prieiga per internetą: <http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/space> (žiūrėta 2014-03-19)
143. Ronen R. 1997: Description, Narrative, and Representation. *Narrative* 3, 274–286.
144. Samalavičius A. 2007: Ričardo Gavelio proza ir dekolonizacija: kūno atradimas. *Bliuzas Ričardui Gaveliui: atsiminimai, užrašai paraštėse, laiškai, eseistika, kūrybos analizė*. Gavelienė N., Jonynas A. A., Samalavičius A. Vilnius: Tyto Alba, 250–268.

145. Skuodis V. 2003: Vilniaus universiteto filomatai ir filaretai. Prieiga per internetą: [http://www.šaltiniai.info/files/literatura/LG00/Vytautas Skuodis. Vilniaus universiteto filomatai ir filaretai.LG4801B.pdf](http://www.šaltiniai.info/files/literatura/LG00/Vytautas_Skuodis_Vilniaus_universiteto_filomatai_ir_filaretai.LG4801B.pdf).
146. *Small Cities: Urban Experiences Beyond the Metropolis*. Bell D., Jayne H. Routledge: New York, 2006.
147. Smethurst P. 2000: *The Postmodern Chronotope: Reading Space and Time in Contemporary Fiction*. Rodopi.
148. Soja, E. W. 1996: *Thirdspace, Journeys to Los Angeles and Other Real-And-Imagined Places*. Blackwell, Oxford.
149. Sprindytė J. 2011: Lithuanian Prose: in Search of a New Identity. *Transitions of Lithuanian Postmodernism. Lithuanian Literature in Post-Soviet Era*. ed. Kvietkauskas M. Amsterdam and New York: Rodopi, 89–114.
150. Steen G. 2008a: Metaphor. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. eds. Herman D., Jahn M., Ryan M-L. London and New York: Routledge, 305–307.
151. Steen G. 2008b: Metonymy. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. eds. Herman D., Jahn M., Ryan M-L. London and New York: Routledge, 307–308.
152. Striogaitė D. 1998: *Avangardizmo sūkuryje: lietuvių literatūra: 3-asis dešimtmetis*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
153. Šeina V. 2012: Laikinoji sostinė Vinco Mykolaičio-Putino romane *Altorių šešėly*. *Colloquia*, Nr. 29, 14–37.
154. Šeina V. 2013: Laikinosios sostinės refleksija Vytauto Sirijos Giros romane Raudonmedžio rojus. *Lituanistica*. T. 59, Nr. 3(93), 185–199.
155. Šeina V. 2014: *Laikinoji sostinė lietuvių literatūroje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
156. Šeina-Vasiliauskienė V. 2006: Poetinis tarpukario Kauno tekstas. *Kauno istorijos metraštis*. Nr. 7, 137–153.
157. Tidikytė L. 2004: *Julius Kaupas: gyvenimas ir kūryba*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
158. Vaičiulėnaitė-Kašelionienė N. 2015: Paryžius Lietuvos laikinosios sostinės akiratyje: Marko Zingerio *Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius*. *Literatūra: mokslo darbai*. Nr. 57 (4). Vilniaus universitetas, 2015, 106–118.
159. Venclova T. 1981: Nenugalimoji Arkadija. *Radauskas: apie kūrybą ir save. Recenzijos ir straipsniai. Henrikas Radauskas atsiminimuose ir kritikoje*. sud. Viliūnas G. Vilnius: Baltos lankos, 1994, 450–461.
160. Venclova T. 2006: Vilnius/Wilno/Vilna: The Myth of Division and the Myth of Connection. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*. Vol. 2. eds. Cornis-Pope M., Neubauer J. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Academia, 2006, 11–27.
161. Vervliet R. 2000: Living Apart Together: French and Dutch Literature in Belgium in the Late Nineteenth Century. *Literatuur als woord en daad: opstellen over tekst en context in de late 19de eeuw*. eds. Vervliet R., Keunen B., Codde P. Brussel: VUB press, 227–237.
162. Višomirskytė V. 2004: *Antano Škėmos teksto strategija: nervingo persodinto augalo giesmė*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
163. Višomirskytė V. 2011: Heterotopinė Kauno erdvė. *Literatūrinė Kauno regiono savimonė*. red. Kovtun A., Kuiziniene D. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011, 48–63.

164. Višomirskytė V. 2012a: Becoming Animal as a Transgression in Three Postsoviet Lithuanian Novels (*Vilnius Poker, Tūla* and *Parousia*). *Comparative studies*. Daugavpils: Daugavpils university academic press Saule. Vol. 4, Nr. 1. 181–194.
165. Višomirskytė V. 2012b: Smuklė, taverna, kavinė – dirbtiniai namai slaptiems planams (Žemaitės „Petras Kurmelis“, A. Škėmos *Balta drobulė*, G. Beresnevičiaus *Paruzija*). Pranešimas. Interdisciplininė mokslinė konferencija „Kavinės fenomenas kultūroje“. 2012 m. gegužės 17–18 d., Šiaulių universitetas.
166. Višomirskytė V. 2012c: The Traces of Jurij Lotman's and A. J. Greimas' concepts in Mieke Bal's theory of visual narrativity. *The Russian trace within narratology: international conference*, November 25–27, 2012, Balashov: Nikolayev, 17–25.
167. Volbikaitė G. 2012: Jidiškalbių literatūrinių sambūrių savikūra tarpukario Kaune: *vispe ir mir aleyn. Darbai ir dienos*, T. 57, 65–84.
168. Volbikaitė G. 2016: Kaunas tarpukario jidiš literatūroje. *Nemunas*, nr. 8 (968), 15–19.
169. Williams R. 1973: *The Country and The City*. Oxford University Press: New York.
170. Williams R. 1977: *Marxism and Literature*. New York: Oxford University Press.
171. Williams R. 1985a: City. *Keywords. A Vocabulary of Culture and Society*. New York: Oxford University Press, 55–56.
172. Williams R. 1985b: Image. *Keywords. A Vocabulary of Culture and Society*. New York: Oxford University Press, 158–159.
173. Williams R. 2011: Gramatiniai vaizduotės laikai (vert. Levina J.). *XX amžiaus literatūros teorijos. Chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams (I)*. sud. Jurgutienė A.: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas: Vilnius, 229–338.
174. Wittig-Marcinkevičiūtė R. 2011: Nacionalinės etikos griuvėsiai, arba kaip nužudyti valstybę jos intelektualų rankomis. *Kultūros barai*, Nr. 12, 8–18.
175. Woolf V. 2008: *Ponia Delovėj*. (vert. Tauragnienė V.) Vilnius: Alma littera.
176. Zahavi D. 2010: Anapus empatijos: fenomenologiniai intersubjektyvumo svarstymai. *Santalka. Filosofija*. T. 18, Nr. 1, 69–82.
177. Zürcher Ch. 1998: *Lietuvių avangardo pavasaris*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
178. Žlabys-Žengė J. 1939a: Lietuvių moderniosios literatūros pradžia. *Naujoji Lietuva*, Nr. 1, 20–26.
179. Žlabys-Žengė J. 1939b: Tolimesnė moderniosios lietuvių literatūros raida. *Naujoji Lietuva*, Nr. 3, 147–155.
180. Žukas S. 1990: Henriko Radausko eilėraštis „Fontanas“. *Radauskas: apie kūrybą ir save. Recenzijos ir straipsniai. Henrikas Radauskas atsiminimuose ir kritikoje*. sud. Viliūnas G. Vilnius: Baltos lankos, 1994, 503–517.
181. Бахтин, М. 1975: Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике. *Вопросы литературы и эстетики. М.: Худож*, 234–407.

PRIEDAI

Priedas Nr. 1. Klausimai apie miestą ir literatūrą lietuvių rašytojams

1. Koks buvo ar yra pirmasis, ypatingas literatūrinis tekstas apie miestą, ar literatūrinis vaizdinys, kuris svarbus Jūsų kaip rašytojo literatūrinei vaizduotei?
2. Su kokiais literatūriniais (kultūriniais) tekstas apie miestą diskutuojate savo kūryboje įvaizdindami miestą žodžiu?
3. Lietuvių rašytojai literatūroje yra atradę miško, gamtos, kaimo „stebuklą“. Ar, Jūsų manymu, „miesto stebuklas“ taip pat buvo/yra atrastas lietuvių rašytojų kūrinuose? Taip, kaip tą padarė rašytojai A. Rimbaud, Ch. Baudelairas, A. Bretonas, J. Joyce'as, V. Woolf, I. Calvino ir kiti? Kokie ir kaip lietuvių tekstai bando atrasti šį „miesto stebuklą“? Ar Jums kada nors knietėjo tai daryti?
4. Kokio, Jūsų manymu, vaizdinio(-ų) trūksta arba jie yra per silpni literatūrinėje lietuvių vaizduosenoje apie miestus? O kurie iš jų yra per daug išgalėję, „valdantys“? Pavyzdžiui: miesto kaip svetimo, negatyvaus, priešingo kaimui vaizdinys, miesto kaip žvėries vaizdinys ir kt.
5. Ar, Jūsų nuomone, (literatūrine prasme) reikšmingos naujovės, slinktys lietuvių literatūroje daug stipriau susijusios su miestu negu su valstietiška kultūra? Kodėl? Pavyzdžiui, H. Radauskas gimė Krokuvėje, A. Škėma – Lodzėje... Šį sąrašą galima tęsti... Galbūt šių rašytojų „vienišumas“ lietuvių literatūrinėje tradicijoje susijęs su jų miestiškuumu?
6. Kodėl svarbu ir ar apskritai svarbu miestus reflektuoti, įvaizdinti, apie juos kalbėti literatūroje? Ar tai neišvengiama?
7. Ar savo gyvenime esate atsidūrę/-usi situacijoje, kai Jūsų kaip rašytojo vertinimas būtų buvęs pagrįstas Jūsų miestiška/nemiestiška kilme?
8. Įsivaizduokime, kad dalyvaujate improvizuotoje diskusijoje apie lietuvių literatūros ryšį su kaimiškąja ir miestiškąja kultūra. Ką tartumėte Jūs? Koks, Jūsų manymu, lietuvių literatūros ryšys su kaimu ir miestu? Kuris ryšys stipresnis ir kodėl?

Antanas Maccina: „Lietuviškas žmogus, sakėme, myli žemę, jis yra su ja suaugęs ir prie jos prisirišęs. Dėl to jis nemėgsta jūros, dėl to jis iracionalus ir lyriškas. Visos šitos ypatybės reiškiasi ir kultūrinėje lietuviškojo žmogaus kūryboje. Jo kūryba taip pat yra susijusi su žeme. Lietuviškoji kultūra yra žemiška, /.../ kaimo kultūra“ (1939).

Tomas Venclova: „Visi žavimės liaudies menu ir tautosaka. /.../ Tačiau kartais dėl to kiek pasiduodame „rezervato“ nuotakai ir primirštame kitą savo kultūros kryptį. Lietuvių nacionalinė tradicija yra ne tik liaudies kultūra, dainos ar raudos; tai ir Vilniaus Universitetas ir Vilniaus architektūra, ir senasis bei modernusis Kaunas, ir Klaipėda, ir, pavyzdžiui, XVI–XVII amžiaus literatūra bei muzika“ (1970). „Jei mūsų tautinėje kultūroje vyksta kas įdomaus ir vilčių teikiančio, tai pirmiausia mieste“ (1977).

Judita Vaičiūnaitė: „Toks skirstymas į miesto ir kaimo poeziją man sukelia šypsni, dažnai liūdnokę, nes ligi šiol tebesistebima, kaip gali įkvėpti miesto kasdienybė, lyg būtų kažkokių poetiškų ir nepoetiškų sąvokų ar žodžių bendram kalbos lobyne. /.../ Keista, kad tebėra kažkoks kaimo primatas, kad jo dainos, rūbai, papročiai, humoras (ne visiems priimtinas) grūdama į visas miesto šventes, į senovinius ar modernius pastatus (kur jie kartais šokirovoja). O juk būtina gerbti ir gatvės (darbininkų, vežikų, šlavėjų, šoferių) folklorą, miesto buitį, papročius, namų apyvokos daiktus, išnykstančius būtų interjerus, jie irgi

kažkada buvo saviti (kaip Vilniaus verbos), kad lietuvių, žemdirbių tautos, inteligentija ypatinga – drįstu tvirtinti, dvasingiausia, atkakliausia tautos dalis – tie, kurie ėjo pėsti mokytis į miestus, nepabūgo bado, džiuvos ir caro kalėjimų. Tad kodėl turėčiau ieškoti poetinės perspektyvos kaimo, gamtos ar šventom tapusių liaudies dainų sąskaita, kai tokie klodai poetiškai neįteisinti, nuskriausti, nepajudinti. Negaliu iš principo“ (1984).

Ričardas Gavelis: „Kartais suprantame tautos savitumą klaidingai. Ne sykių esu girdėjęs ir skaitęs, kad visa, kas lietuvių kultūroje vertinga, yra sukurta agrarinio mentaliteto pagrindu. Tai neteisybė, taip nėra“. (1989) „Kas išrado fatališkąją „žemdirbių tautą“? Tikrai žinau tik, kas nusišnekėjo, kad lietuvis mieste – tai emigrantas, kurio tikroji tėvynė – kaimas. /.../ Skaičiau ir girdėjau apie tuos neva lietuviškuosius bruožus, tačiau neaptikau jų savyje. /.../ Mano tėvas nei senelis nedirbo žemės – jie meistravo. Mano proseneliai irgi nedirbo žemės – jie dirbo dievus. Ar dėl to aš nebe lietuvis? /.../ Knygose rasdavau vis tą patį: arba belyčius metafizinius sliekus, arba žemdirbių tautą, jausmą be proto ir visus bejėgiškumo siaubus: santūrumą, nuolankumą, atsargumą. Nenorėjau patikėti, negalėjau sutikti, kad lietuvis dvasia yra kaip tik tokia“ (1991).

Vytautas Kubilius: „Kiekvienoje literatūroje egzistuoja tam tikri tautinės savimonės modeliai, sintezuojantys tautos pasaulėjautą, istorinę patirtį, mitologiją, kalbos būdą. /.../ Literatūros savitumas didele dalimi priklauso nuo tautiškumo archetipų gelmės, kontūrų ryškumo, transformacijos galimybių naujųjų laikų kontekstuose. /.../ Žemė yra pagrindinis lietuvių literatūros archetipas nuo Kristijono Donelaičio laikų. Substancinė žmogaus ir žemės tapatybė: gimsti iš žemės ir vėl sugrįžti į jos kūną. /.../ Lietuvių literatūra – valstietiškos kilmės literatūra. /.../ Bet tautinės literatūros kūrinys galėjo prasikalti tik iš žodžio, kuris išliko gyvas po šiaudine pastoge. Tas kūrinys ir buvo skiriamas valstiečiui – XIX amžiuje kitų skaitytojų jis neturėjo. /.../ Kelios lietuvių rašytojų kartos – artojų vaikai. Jie patys arė ir akėjo, plovė šieną, kūrė, jojo naktigonėn“ (2002).

Marcelijus Martinaitis: „Kaimas, kad ir kaip aš jį dabar savo prisiminimuose garbinčiau, negalėjo palaikyti gilesnių intelekto pajautų ar jų ugdyti, greičiau jų nesuprato ar jas slopino. /.../ Gražu ten augti, patirti gamtą, išmokti kalbą, bet kartais turi iš ten išeiti, kartais – suvisai“ (2009).

9. Užbaikite šiuos sakinius, turėdami galvoje miestą ir literatūrą:

- Miestas (bet kuris, galite įrašyti savo) ..... – tai .....
- Miestas (bet kuris, galite įrašyti savo) ..... – tai ne .....
- Ar ne ironiška, kad miestas .....
- Miestas skiriasi nuo ....., bet ne oponuoja.....
- Miestas yra dalis .....
- Miestas yra sudarytas iš .....
- Miestas yra kaip .....

Priedas Nr. 2. Rašytojų atsakymai į klausimus apie miestą ir literatūrą

Gintarė Adomaitytė

1. Mano vaizduotei nuo penkerių metų itin svarbus literatūrinis miesto vaizdinys – tai Gėlių miestas, apie kurį daugybę kartų skaičiau Nikolajaus Nosovo knygoje „Nežiniuko ir jo draugų nuotykių“. Tikriausiai tikitės rimtesnio atsakymo, tačiau juk negaliu meluoti? Būna, kad atsidūrusi svetimo ar artimo man miesto jaukiose gatvelėse pati sau sakau: čia visai kaip Gėlių mieste.
2. Kažin ar diskutuoju, rašydama apie Vilnių, gal tik savaip jau esamus literatūrinius tekstus papildau, vedžiodama skaitytoją Neries pakrantėmis (apsakoma „Upeivė“) – nuo Žirmūnų daugiabučių iki Trinapolio ir dar toliau, iki Verkių kalvos, iki senojo malūno; apsakijoje-pasakoje vaikams „Čiobreliai dvaras“ gal ir tikrai esama diskusijos: pasakoju ne apie senąjį (turistinį) Vilnių, labiau apie jo pakraščius – Volungės gatvę Antakalnyje, Sapieginės mišką, Rokantiškes. Būtent gamtos (ne mūrų) dėka mano personažė Vakarė atranda ir pamėgsta ją bauginusį miestą.
3. Miestas tikrai yra stebuklas, ir tikrai man knieti apie tai kalbėti nestebuklingais, tartum ir paprastais žodžiais. Miestą yra atradę Vytautas Sirijos Gira, Jurgis Kunčinas – tai dvi pirmosios pavardės, šaunančios į galvą. Tačiau akcentuoti norisi kitą vardą ir pavardę: žinoma, Judita Vaičiūnaitė, juk dažnokai (pastaruju metu ypač dažnai) po Vilnių ar po Kauną einu pasivaikščioti jos keliais. *Vaikystės veidrody* – užburianti poetės prozos knyga. Miesto atradėjų rasis vis daugiau ir daugiau, ateina laikai, kai kaimo ar „gamtiškosios“ prozos ilgėsimės.
4. Man regis, pokario ir vėlesniais laikais įsigalėjo „priešingas kaimui miestas“, o su tuo siejosi ir svetimas, ir negatyvus, ir... Retsykliais, beskaitant lietuvių literatūrą, kildavo noras šūktelti: žmonės, mielieji, kodėl jūs čia, Vilniuje ar Kaune?
5. Galbūt ne tik vienišumas, gal ir meistriskumas, unikalumas.
6. Reflektuoti ir įvaizdinti svarbu viską – taip pat ir miestus. Žinoma, būtinai miestelius, kuriuose žmonių gyvenimas aiškesnis, ryškesnis, bent jau labiau matomas, apčiuopiamas.
7. Laimei, ne. Arba man tai nežinoma. Štai mane jauną merginą, lyg ir būsimą nuotaką, kaimo moterys vertino itin neigiamai: nemokėjau melžti karvės, tai ar kam nors tikau? Literatūros pasaulis, tikiuosi, remiasi kitais kriterijais. Mano kūrybos suaugusiems vertinimas pastaruju metu grindžiamas tuo, kad rašau vaikams, taigi, ieškoma vaikiškumo; apie kilmę lyg ir nesamprotaujama.
8. Pritarčiau Juditai Vaičiūnaitėi – ir aš taip mąstau, nes... taip ir yra, tą jaučiu savo kaulais ir gyslomis. Su jautimais kažin ar diskutuojama; kažin ar jie – svarūs argumentai.
9. Užbaikite šiuos sakinius turėdama galvoje miestą ir literatūrą:
  - Miestas Kaunas tai mano giminės istorija, tai aš pati, tai mano (atleiskite dėl nekuklumo, bet mano) dar neparašytos knygos.
  - Miestas Kaunas tai ne banditų ir inteligentų sanakaupa, kaip neseniai sakė vienas eiles rašęs medikas Ignalinos viešojoje bibliotekoje, beje, gimęs Kaune; tai miestas, kuriame gyvena kuo įvairiausi, skirtingi žmonės; kai kurie jų kuria itin svarbią Lietuvai literatūrą, kad ir Donaldas Kajokas ar Kęstutis Navakas.
  - Ar ne ironiška, kad miestas sutraukia begalę kaimo žmonių, miesto nemėgstančių, tačiau labai besididžiuojančių, kad pagaliau apsigyveno mieste.
  - Miestas skiriasi nuo miško, bet ne oponuoja – mieste esama parkų; jie – tartum įkalintas miškas, bet vis dėlto miškas; literatūrinio pavyzdžio savo teiginiui, deja, nerandu.
  - Miestas Paryžius yra svarbi dalis mano paauglystės skaitymų – turiu omenyje Victorą Hugo ir jo „Paryžiaus katedrą“ bei „Vargdienius“; kaip keista, kad tas miestas manęs nevilioja, jame nebuvau ir kažin ar būsiu.

- Miestas (beveik kiekvienas) yra sudarytas ne tik iš žemės ir mūrų, kiekvienam miestui svarbūs jo vandenys – upės, ežerai, tvenkiniai; gal todėl skaitydami Sidabro amžiaus poetus atsiduriame Peterburge, švytinčiame mieste.
- Miestas (kiekvienas Grinlandijos miestas) yra kaip išmonė – tą įrodė Aleksandras Grinas, kurdamas savąjį literatūrinį žemėlapi⁵⁰.

Ilzė Butkutė

1. Man svarbus ne literatūrinis, o gyvas, tikras miestas, esantis čia ir dabar, nes miestai į mano vaizduotę ir mano poeziją dažniausiai persikelia iš realybės.
2. Kiek man žinoma (t. y. sąmoningai), su jokiais. Galbūt kažką darau pasąmoningai, vedina vaikystėje lydėjusių autorių.
3. Nesiimu vertinti ir apibendrinti lietuvių rašytojų kūrybos. O pati, tiesą sakant, niekada nekeliu „užduočių“ meniniams tekstams: neturiu tikslo tekste atrasti nei gamtos, nei miesto „stebuklų“. Rašydama esu vadinamojoje *flow* būsenoje – tekstai kuriasi tokie, kokie kuriasi, be slaptų užmačių, be tikslų – jie konstruojasi iš to, kas yra greta ir viduje, tikruose prisiminimuose ar vaizduotėje, iš tikrų detalių ir realybės interpretacijų.
4. Nesiimu vertinti ir apibendrinti lietuvių literatūros ir juoba kritikos – pastarosios neturiu laiko skaityti. Manau, remiantis tik keliais mėgstamais autoriais daryti apibendrinimus būtų netikslinga. Tačiau aš asmeniškai *nesu* pastebėjusi negatyvaus ir svetimo miesto įvaizdžio, man, pradedant vaikyste ir V. Palčinskaitės poezija bei V. Žilinskaitės proza, miestas buvo estetiška, magiška, kartais – mistiška, daugiabriaunė erdvė. H. Radausko ir J. Vaičiūnaitės (kurių didelė gerbėja buvau paauglystėje ir tebesu dabar) kūryba tik stiprino šį įspūdį.
5. Tikrai nesiimu vertinti – nesu literatūrologė, esu tekstų kūrėja.
6. Negaliu atsakyti bendrąja prasme ir už kitus. Galiu atsakyti tik asmeniškai už save: miestai mano tekstuose iškyla natūraliai. Nėra taip, kad laikyčiau miestą kažkuo, kas yra *must*, nelaikyčiau jo ir neišvengiamu dalyku – tiesiog apskritai nėra taip, kad prieš kurdama poeziją susidaryčiau „būtinų“ arba „vengtinų“ dalykų sąrašus. Man kūryba yra natūralus, mažai kontroliuojamas procesas. Nežinau, ar bus aiški mintis, tačiau *flow* būsenoje ateinantis tekstas yra *svarbiau už tai, kas man „svarbu“* – kasdienių vertinimų, buitinio proto lygmenyje.
Jei reiktų į Jūsų klausimą atsakyti be asmeninio konteksto, sakyčiau – nežinau, ar tikrai?
7. Niekada ligi šiol.

8. Nors esu gimusi Vilniuje, netapatinu savęs vien su miestu. Žinoma, netapatinu savęs ir vien su kaimu, tačiau man be galo svarbi gamta, žaluma, gyvastis, stichijos, metų laikų kaita, ką mieste pastebėti ir stebėti sunkiau.

Miestas yra aktyvus, stimuliuojantis, permainingas kontekstas, mieste ryškus tempas, žmonės dėvi socialines kaukes, yra ribojami daugybės taisyklių. O gamta – laisva, neįpareigojanti, kvėpuojanti pilnais plaučiais, nuraminanti ir atverianti.

Man labai įdomus šamanistinis šių skirtybių aiškinimas – vienas mano saviugdos mokytojų kurį laiką gyveno pas Peru šamanus ir man buvo labai įdomus jo pasidalinimas tokia informacija. Pasirodo, sakoma, kad miesto energija kieta, struktūruojanti, įpareigojanti, sutelkianti žmogų, „įdarbinanti“ jį, įkinkanti į nuolatinį bėgimą. Miestas – tai disciplina, rezultatai, laiko ir kitokie rėmai. Mieste žmogui labai sunku keistis.

O štai gamtos energija, priešingai, – švelni, minkšta, taki, čia nyksta rėmai ir ribos; gamta „suminkština“ ir žmogų, suapvalina jo charakterio kampus, palengvina pokyčius, suteikia jiems plastiškumo, lengvumo.

⁵⁰ Atsakymai gauti 2015 m. kovo 12 d.

Aš asmeniškai geriausiai jaučiuosi, kai mano gyvenime yra šių dviejų pradų dermė: miestą keičia gamta, ją – vėl miestas. Tiek vasarodama Lietuvoje, tiek keliaudama sąmoningai dėlioju išvykas taip, kad užtektinai laiko praleisčiau už miesto – tuomet grįžtu į jį pasiilgusi.

Mano kūryboje lygiai taip pat miestus keičia miškai, juos – vėl miestai; man tai natūralus procesas, kaip metų laikai.

Tačiau visos lietuvių literatūros ryšio su kaimu ir miestu tikrai negaliu vertinti, tegaliu įvardinti savo asmeninį santykį.

9. Užbaikite šiuos sakinius, turėdama galvoje miestą ir literatūrą:

- Miestas Ryga – tai uostas. Miestas Montevidėjus – tai Pietų Amerika.
- Ar ne ironiška, kad miestas tapo mažų miestelių gyventojų siekiamybe, kai miestiečiai bėga ilsėtis į užmiestį?
- Miestas skiriasi nuo užmiesto, bet ne oponuoja jam.
- Miestas yra dalis mano gyvenimo.
- Miestas yra sudarytas iš rajonų ir kvartalų.
- Miestas yra kaip gyvas organizmas⁵¹.

Daiva Čepauskaitė

1. Pirmas miesto vaizdinys, iškylantis galvoje – J. Vaičiūnaitės Vilnius. Šiek tiek apšepęs, yrantis, su žolės kuokštais tarp šaligatvio plytų, su ant stogų, balkonų turėklų įsišaknijusiomis sėklomis, apdužusiomis statulomis, suskeldėjusiais, išdžiūvusiais fontanais, barokiniais šešėliais, valkatomis tarpvietėse. Šitoks miestas man niekada neatrodė svetimas, priešingai – jaukus, žmogiškas, nefasadinis. Nors niekada negyvenau Vilniuje, skaitydama Vaičiūnaitės eilėraščius, atsidurdavau lyg gerai pažįstamose vietose, kur viskas natūralu, ryšku ir sava.
2. Pats miesto vaizdas mano kūryboje nėra nei dažnas, nei aktyvus. Jis nėra nei pagrindinis veikėjas, nei reikšminga veiksmo vieta, nei svarbus kontekstas. Dažniausiai jis yra tik detalė (su retomis išimtimis), todėl jo įvaizdinimas manyje didelių diskusijų nesukelia. Užaugau gan pilkame sovietmečio miestelyje, vaikystėje miestas nepaliko manyje jokių ryškesnių ženklų, nepaklojo aiškiaus kultūrinio pamušalo, gal todėl ir neįsivaizduoju didelio poreikio jį įvaizdinti. Tačiau nesu ir agrarinės literatūros atstovė. Daugybę metų gyvenu mieste, kuris yra mano kultūrinių patirčių arena, tačiau prieš patekdami į mano tekstą, miesto elementai gerokai transformuojasi, sudarydami vaizdus, jau gerokai nutolusius nuo miesto. O su kokiais tekstais diskutuoju rašydama, atsakyti neįmanoma. Kiekvieną kartą vis su kitais, o gal net su visais, kuriuos esu skaičiusi.
3. Manau, kad naujausia lietuvių literatūra kaip tik tą ir daro – „atradinėja miesto stebuklą“. Nors jį jau seniai atrado ir R. Gavelis, ir T. Venclova, ir J. Kunčinas, toliau sėkmingai tą daro beveik visi šiandienos autoriai. Jau nebesvarbu, apie ką jie rašo, bet beveik visi jie yra urbanistinio mentaliteto žmonės – H. Kunčius, G. Radvilavičiūtė, U. Radzevičiūtė ir t. t. Šiandien kaimo ir gamtos stebuklus apdainuojančių jau tikrai gerokai mažiau negu miestieškus. Arba, kaip sakė R. Granauskas – jaunas poetas nėra matęs gyvos karvės. Kaip jie tą miestą atradinėja – čia jau literatūrologų kompetencijos klausimas. K. Sabaliauskaitė išmaniai naudoja dailės istorijos žinias ir menotyros mokslininkės kompetenciją, J. Žilinskas darbuodamasis mokslinės fantastikos lauke, G. Patackas gurkšnodamas paskutinius Kauno bohemos vyno likučius, A. Tapinas matuodamasis lietuvių literatūroje naują stimpanko žanrą.

Savo pačios kūryboje aš jokių „miesto stebuklų“ neatradau, nors pačiai nagrinėti savo kūrybą visada keblu. Mano kūryboje įvykiai dažniausiai yra vidiniai, t. y. sprogdinantys veikėjus iš vidaus, o

---

⁵¹ Atsakymai gauti 2016 m. sausio 13 d.

- išorinės aplinkybės nėra tokios svarbios, kad reikalautų kurti išsamią, konkrečią miesto ar kaimo erdvę. Gal ir dėl to, kad stipriai nesu suaugusi su jokių konkrečiu miestu ar jo istorija.
- Į šį klausimą turėtų atsakinėti literatūros proceso tyrinėtojai, matantys visą kūrybos lauką. Aš iš savo, kaip skaitytojo, patirties galiu pastebėti, kad miestas iš proletariško Juliaus Janonio laikų monstro virsta natūralia žmogiška aplinka. Jis nebėra priešprieša kaimui, kaip natūraliai žmogaus buveinei, bet kaip tik tampa turtingu, spalvingu lauku, leidžiančiu pilnavertiškai realizuotis. Miestas lietuviui tapo ne primestas, bet įgimtas, savas ir pažįstamas, koks ilgą laiką buvo kaimas. Be abejo, egzistuoja ir negatyvus miesto poveikis vienam ar kitam personažui, bet lygiai taip pat egzistavo ir kaimo herojų kova su „sodžiaus negerovėmis“. Ir jeigu dar ne taip seniai dauguma literatūros personažų konfliktavo su agrarine aplinka, tai dabar jie konfliktuoja su urbanistine ne todėl, kad ji priešinga kaimui, bet todėl, kad jie tiesiog gyvena mieste.
  - Mano nuomone, reikšmingos naujovės ir slinktyss susijusios su asmenybėmis. Kur tos asmenybės gimė, ne taip svarbu. Nors veik visos asmenybės, kokioje kaimo gūdumoje nebūtų gimę, skleidėsi ir tobulėjo miestuose. Kiek vieno ar kito rašytojo kūryboje reikšmės turėjo jų gyvenime sutikti miestai, sunku pasakyti, reiktų išsamių jų kūrybinių biografijų studijų.
  - Miestus reflektuoti literatūroje yra labai svarbu jau vien dėl to, kad tie miestai keičiasi, kai kurie objektai paprasčiausiai išnyksta, o aprašymų dėka galime vėl juos aplankyti tekstuose. Pvz. legendinės Vilniaus Rotondos nebėra, o J. Kunčino *Tūloje* galime vėl pajusti jos gyvą klegesį. Literatūroje įvaizdinti miestai yra spalvinga miestų istorija, dažnai įdomesnė už sausą faktografiją todėl, kad literatūros miestuose visada gyvena žmonės. Literatūroje aprašyti miestai dažnai yra dar įdomesni ir įspūdingesni nei tikrovėje, nes juos įvaizdino rašytojo talentas, paremtas unikaliu, tik jam vienam būdingu matymu ir suvokimu. Ar tai neišvengiama? Gal ir neišvengiama. Tol, kol nepersikėlėme į kitas planetas.
  - Nemanau, kad vertinant rašytoją (jei turite galvoje jo kūrybą), jo kilmė turi kažkokios ypatingos reikšmės. Talentų gimsta visur, net pačiose netikėčiausiose vietose, o netaledingam nė megapolis nepadės. Aš pati nepatyrčiau tokio vertinimo, kuriame būtų akcentuojama mano pusiaumiestiška kilmė, bet kartais pastebiu, kad kai kurie kolegos serga nepilnavertiškumo kompleksu net ir gyvendami „laikinojoje sostinėje“. Jiems nuolat atrodo, kad vilniečiai skriaudžia kauniečius, nes Vilnius didesnis už Kauną ir yra „arčiau valdžios“. Iš to provincialaus mąstymo kyla noras gintis, kovoti už savo vietą po saule, nors iš tiesų tą vietą užtikrina tik paties rašytojo gebėjimai ir niekas kitas. Manau, kad nėra nei kauniečių, nei vilniečių rašytojų, nei miestiečių, nei kaimiečių. Yra tik geri ir prasti rašytojai.
  - Man atrodo, kad XXI a. lietuvių literatūra taip sparčiai pradėjo bėgti iš tų „šiaudinių pastogių“, kad dabar jau sulaukia priešingų priekaištų. Romualdas Granauskas dar visai neseniai griaudėjo, kad jaunieji poetai nėra matę gyvos karvės. Naujaisi ir įdomiausi kūriniai parašomi miesto aplinkoje ir reflektuoja miesto realijas. Literatūroje atgimsta miesto (daugiausia Vilniaus) istorija, kuri suteikia impulsus naujiems žanrams vystytis. Plūgo rankenas, ilgai kyšojusias iš kišenių, keičia rytietiški suvenyrai, vakarietiškos emigracijos atminimai bei visokie globalizacijos pakabukai. Ir nieko nuostabaus. Mes dažnai vejamės. Vejamės nuo XVI a., kai Šekspyras rašė savo šedevrus, mes ką tik buvome išspausdinę pirmąją lietuvišką knygą. Dabar pagaliau kraustomės ir į miestą. Aš ne už tai, kad agrarinė literatūra taptų atsilikusio mąstymo sinonimu ir būtų pajuokos objektu. Aš už tai kad būtų įvairovė ir pasirinkimas.
  - Užbaikite šiuos sakinius, turėdama galvoje miestą ir literatūrą:
    - Miestas tai vieta, kur gyvena žmonės.
    - Miestas tai ne pastatai. Miestas yra tai, kas yra jų viduje.
    - Ar ne ironiška, kad miestas tai buvęs kaimas.
    - Miestas skiriasi nuo savo atvaizdo literatūroje, bet ne oponuoja jam. Kaip žmogus realybėje skiriasi nuo savo atvaizdo mylinčiose akyse.

- Miestas yra dalis vienos istorijos.
- Miestas yra sudarytas iš daugybės istorijų.
- Miestas yra kaip sriuba. Jis visada geras⁵².

Andrius Jakučiūnas

1. Mano vaizduotę visuomet labiau jaudino miesto vaizdiniai, kuriuos susidarydavau lankydamasis architektūros mėgėjų forumuose ar skaitydamas *travelguide*'us. Kaip turistas blaškiausi po miestus daugelyje šalių įvairiuose žemynuose. Iš tos perspektyvos – Azijos šiukšlynų, Rytų Europos sostinių priestočių perspektyvos, – lietuvių literatūros ryškieji (kanoniniai) miesto vaizdiniai manęs pernelyg nedomino. Gavelio, Kunčino, Vaičiūnaitės, Ramono, Ivanauskaitės ir daugybės kitų puikių autorių, formavusių šiuos vaizdinius, Vilnius visą laiką rodėsi šiek tiek negyvas, paveiktas „pasakų Vilniaus“, „magiškojo Vilniaus“, „bohemiškojo Vilniaus“ ideologijos (arba bent jau magiškojo realizmo) – t.y. suvaržytas tam tikrų tradicinių prietarų. Na, o po Sabaliauskaitės trilogijos turbūt galima kalbėti apie naują, – bene dar klatingesnę, – „istoriškojo ponų Vilniaus“ vaizdinį.

Sunku pripažinti, bet turbūt tikresnį ir autentiškesnį Vilnių kūrė girtuoklis T. A. Rudokas arba, pavyzdžiui, menininkas E. Jansas, parašęs tekstą „Odė rutinai“ (2000 m.). Šiai knygai apskritai nepasisekė. Pasirodžiusi laikais, kai lietuvių literatūra vis dar buvo gana tyra ir skaisti (nors Ivanauskaitė jau buvo parašiusi „Raganą ir lietų“), ji galėjo tapti tikra bomba. Deja, ją išleido ŠMC, ir apie ją kaip apie knygą sužinojo vos nedaugelis. O tai buvo net keliais aspektais įdomus dalykėlis. Tarkim, dialogų autentika: menininkas juos įrašinėjo diktofonu ir knygoje herojai šnekasi visiškai taip pat kaip tikrame gyvenime. Toje knygoje ir miestas vaizduojamas toks, koks jis tada buvo, – be jokių pataisymų, sentimentalumo ar dirbtino meniškumo. Nesakau, kad tai kažkokia ypatinga knyga, bet ji – išties labai įdomus ir autentiškas reiškinys lietuvių šiuolaikiniame mene.

Iš dabarties autorių išskirčiau M. Nastaravičių, gimusį ir užaugusį tam tikroje paribio teritorijoje – lenkiškai klabančiame Marijampolyje palei Vilnių, ir šią *locus* plačiai aprašantį savo kūryboje.

Grįžtant prie „pasakų Vilniaus“, norėjęsi pasakyti, kad literatūra čia nieko neišrado – ta klišė egzistavo (egzistuoja?) ir žmonių galvose, pirmiausia jose. Pavyzdžiui, jauno bohemiško dešimtojo dešimtmečio vilniečio jaunuolio sąmonėje žodis „miestas“ reiškė „senamiestį“, o jį reprezentavo keistuolio įvaizdis (keistumas, keistybė kaip aukščiausia pažinimo forma) – iš čia, gali būti, toji užsispyrėliška, akla tolerancija – ką ten tolerancija, veikia pamaldus garbinimas Vilniaus bėdžių, iškilmingai apsigobusių keistumu (i.e. tarytum turinčių simbolinį Vilniaus paslapčių raktą) – Kunigaikščio Vildaugo, Roželės, Nikodemo ir t. t.

Įdomiai čia pasireiškė Beresnevičius. Gintaras pusiaurimčiai, jei ne visai rimtai, – toks buvo vaidmuo, – vis parodydavo dvasias: štai, sakydavo, bildukas, o aure ten, žiūrėk, gyvena naminukas – dabar jo nėra, bet vėliau sugrįš, kur jis dėsis, gal dar pamatysim...

Kartą skyrėmės su Gintaru vienoje Vilniaus kavinėje, smarkiai lyjant. Gintaras sako, neik, sušlapsi. Sakau, kas bus – tebūnie, eisiu. Anas prieštarauja – sako, luktelėk, aš sustabdysiu lietų. Atsiklaupė ant palangės ir ėmė rodyt kažkokius ženklus debesims. Lietus, žinoma, nesiliovė, bet tada supratau, kad tai taip pat yra kalba apie Vilnių. Kad „stebuklų miestas“, „mitologinis Vilnius“ yra gilesnės, autentiškesnės klišės negu būčiau drįšęs manyti.

Baigdamas norėčiau grįžti prie to, nuo ko pradėjau: kad ir kokie būtų galimi miesto įvaizdžiai literatūroje ar gyvenime, man miestas visų pirma erdvė, kurią aš labiau linkęs kurti (ar bent įsivaizduoti jos tapsmą), nei įvaizdinti, t. y. mano santykis su miestu pragmatiškas, susijęs su mano kaip miestiečio interesais. Visą vaikystę mintyse stačiau miestą – būta ir labai įdomių sprendimų. Pavyzdžiui, norėjau sunaikinti gamtą – ji atrodė pernelyg netaisyklinga, netelpanti į schemą. O man

⁵² Atsakymai gauti 2016 m. sausio 8 d.

miestas buvo tai, kas lygu, suderinama, glotnu, neturi aštrių kampų ir didelių spalvinių kontrastų. Labai simboliška, jog panašiai miestą traktuoja kai kurios madingos apie šiuolaikišką bendrabūvį kalbančios doktrinos, – ir taip savotiškai demaskuoja save, parodo savo totalitarinį veidą.

2. Mano kūryboje nėra (bent iki šiol praktiškai nebuvo) urbanistikos nei geografijos, taigi galiu nevidmainiaudamas teigti, kad miesto aš nevaizduoju ir neįvaizdinu (išimtis galėtų būti nebent keli apsakymai apie gariūnlaikį, kur Vilnius gana aiškiai atpažįstamas). Man aktualesnė kažkokia bendra ženklų, simbolių sistema, apibūdinanti žmogiškumą, atsidūrusį anapus topografijos ir zoologijos.

Išties visai nesvarbu (nei literatūrai, nei miestui), kiek miesto vaizdinus yra išplėtotas tekstuose. Daug svarbesnis klausimas, ar yra tekstų, kurie kalba apie tai, kas svarbu dabar, ir bus svarbu po dvidešimt metų. Žemaitė nerašė apie miestą ir nesukūrė jokio miesto vaizdinio, bet jos kūryba, kaip nūdieną matome, yra labai aktuali – tokia aktuali, kad net nebeišdrįstume jos pavadinti „agrarinė“. O juk tai praktiškai agrarinės literatūros kanonas!

Glumina ir piktina vulgarus miesto, miestiskumo aukštėjimas, visur kur tik įmanoma įžvelgiant agrarinę mentalitetą, ir, be abejo, demonstratyviai parodant, kad jo priešingybė yra menkesnis, skurdesnis, primityvesnis „provincialumas“. O juk miesto kultūros samprata šios hipsteriškos / miesčioniškosios kultūrėlės atstovų lūpose apsiriboja pasilinksminimų kultūra (įskaitant lengvųjų narkotikų vartojimą) ir joga! Kodėl jie tokie drąsūs ir taip pasitiki savimi? Matyt, todėl, kad *a priori* egzistuoja nuostata, jog kultūra anapus pasilinksminimų kultūros neegzistuoja.

Manau, šie naivūs žmonės nustebtų sužinoję, kaip nedaug jų pažiūros skiriasi nuo niekinamųjų blizgių žurnalų žvaigždžių ir žvaigždinų pažiūrų!

3. Taip, aš manau, kad miestui skirta tikrai daug lietuvių literatūros. Be abejo, tai didesnė ir svarbesnioji jos dalis. Nors kai kas galbūt ir ginčytųsi, sakydamas, kad ne visa literatūra, kur vaizduojamas miestas, yra miestiška, bet tai jau išsisukinėjimas, ignoruojantis svarbų faktą, kad didžioji dauguma lietuvių literatūros autorių gyveno miestuose, ir net tie, kurie kūryboje koncentravosi ties kaimo gyvenimu, buvo smarkiai veikiami miesto kultūros.

„Agrarinis mentalitetas“, kad ir ką juo vadintume, egzistuoja, bet jis nepanaikina paties santykiavimo su miestu fakto, tik suteikia jam tam tikrą išraiškos būdą. Netgi lietuvių raštijos atsiradimą lėmė būtent faktas, kad lietuvių kalba įžengė į miestus, nes miestuose egzistavo knygų leidybos infrastruktūra ir buvo suvokiama tokio pobūdžio veiklos prasmė.

Mūsų neturėtų klaidinti mokykliniuose vadovėliuose dominuojantys lietuvių literatūros klasikos tekstai, kur išties ryškesnė kaimo tema. Gausiai aprašytas tiek tarpukario Kaunas, tiek miesto gyvenimas sovietmečiu. Praktiškai visa pastarųjų dviejų dešimtmečių literatūra gimusi mieste, ir vienaip ar kitaip tą miestiskumą reprezentuoja. Netgi, sakyčiau, yra visai kitokia tendencija: jei dabar kas nors parašytų tikrai agrarinį kūrinį, šis taptų sensacija. Žmonės nieko nebežino apie kaimą, tokio kaimo ir neliko – hipsterių, auginančių daržovytes ar vaistažoles pagal energijų kalendorių negali laikyti „kaimu“ plačiąja prasme.

Kažkada visai nurovė stogą ištrauka iš tokio Varaniaus pirmosios knygos, kurioje buvo scena apie vandens žarna nuo karvės plaunamus šūdus. Pasidalinau savo įspūdžiais su pažįstamais – jie taip pat buvo ekstazėje. Mums kaip miestiečiams tai pasirodė subtilus įvaizdis. Paskui paaiškėjo, kad karvės tikrai retkarčiais plaunamos žarnomis, nes labai apskrenta išmatomis.

Tiesą sakant, pažiūra, kad lietuvių literatūra agrarinė, buvo labai populiari pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį. Iš dalies tą galima suprasti – pats sovietmetis savaip skatino įsivaizdavimą, kad lietuviai – laukinių pagonių-kaimiečių tauta, kurią SSSR civilizavo. Žmonės, kurie dabar drįsta kalbėti apie „agrarinę lietuvių literatūrą“ tiesiog neskaito arba nesidomi šiuolaikine literatūra.

4. Kad galėčiau atsakyti į šį klausimą, man trūksta perspektyvos – nesu lietuvių literatūros tyrinėtojas ar kritikas. Bet atrodo, žodžio „miestas“ reikšmė atitrūko nuo urbanistinio darinio, kurį jis įvardino, – žmonės ėmė sieti miestiskumą su, kaip aš jį vadinu, trumpalaikiu šiuolaikiškumu, t. y. su tuo, kas madinga dabar ir, tikėtina, bus madinga dar metus ar du; šitaip yra visuomenėje, ir, man rodos, tai labai bjaurus reiškinys, kurį lydi šnekos apie toleranciją ir dalijimąsi idėjomis, tačiau šiek tiek kitokį

supratimą apie progresą ir vystymąsi turinti visuomenės dalis narsiai žeminama, lipdant jai etiketes arba drabstant purvais. Ši tendencija lietuvių literatūroje, rodos, dar neatsispindi – būtų gerai, jei kas nors skirtų jai dėmesio. (Tačiau šią tendenciją grynuoju pavidalu galime aptikti, pavyzdžiui, A. Užkalnio knygoje ir straipsniuose.)

Apskritai man rodos, kad miesto ar kaimo gyvenimą vaizduojantys tekstai nūdieną neturi vertinamojo dėmens, ir tai savaime suprantama – miesto neišvengiamumas yra akivaizdus, visos kitos alternatyvos daugiau ar mažiau tėra subkultūrų žaidimai. Netgi pastaruoju metu atsiradusi naujaji santykį su kaimu atskleidžianti, „new age“ artima literatūra, veikiama neopagonybės ir netradicinių gimdyvystės tradicijų, tekstai, kitaip žvelgiantys į gamtą, natūralumą, santykio su savo kūnu tradicijas – nedrįsta atmesti miesto kaip duotybės (ir tai suprantama – „new age“ tai irgi grynai miestietiška, viduriniojo sluoksnio dvasinio gyvenimo forma). Bandymai sugrįžti į kaimą pasitelkus kalbą, tradicijų išmanymą, pasaulėjautą, – čia turiu galvoj „agrarinį“ Žagrakalytės romaną *Eigulio duktė*, – tik išryškina tą didžiulę distanciją, kuri skiria nūdienos rašytoją nuo tikrojo „agraro“, nes tokio tipo dokumentine medžiaga paremtų kūrinių tradicija ateina ne iš kaimo gūdumos, bet iš Vakarų literatūros, kurios pulsą Briuselyje gyvenanti Agnė, matyt, neblogai jaučia.

Kalbant apie dalykus anapus literatūros, mane liūdina, kad miestiečio sąmonė ir miestiskumo idėja formuojasi kaip opozicija kažkokiam „kaimiškumui“. (Tas pats vyksta ir smulkesniame lygmenyje: iliuzinis ir efemeriškas „vilnietiškumas“ plukdomas iš to, kad kauniečiai yra „kompleksuoti“, o „kaunietiškas“ vis dar kartais supriešinamas su „vilnietiškumu“, motyvuojant, kad Vilnius yra „lenkų“, tiesa, – ačiū Dievui, – vis rečiau). Atrodo, visa mūsų kultūra pažįsta tik vieną naujo tapsmo būdą – tyliai priešinanatis, neigiant, nepritariant. Tylioji rezistencija įleidusi šaknis į mus giliau nei galėjome kada nors manyti. O juk būtų taip puiku, jei ir miestiskumą, ir kaimiškumą kurtume kūrybiškai, nebandydami tarp šių dviejų mentalinių teritorijų brėžti dirbtinės ribos. Tuo labiau tai galioja literatūrai, kur efektas galiausiai vis tiek priklausys nuo autoriaus meistriškumo, o ne nuo to, kas vaizduojama.

Taigi visų svarbiausia, kad naikintume barjerus kaip visuomenė. Taip stiprinsime savo valstybę ir aštriau, įžvalgiau kursime. Gali būt, atsisakant ribų (o ne jas ignoruojant), kada nors ateis eilė ir užmirštajam Vilniaus–Kauno dvimiesčiui. Kol bus vidinė skirtis, iš opozicijos kildinama tapatybė, nepadės jokios autostrados, jokie greitaeigiai traukiniai.

5. Nesu tikras. Aš manau, kad labai daug kas priklausė ir nuo pačių autorių vidinių nuostatų, ir nuo politinės situacijos.

Galbūt iš šalies ir nelengva patikėti, ir sunku įsivaizduoti, bet ir dabartinėje lietuvių literatūroje egzistuoja du pasirinkimo keliai: būti su tradicija, ar vadovautis savo intuicija. Abu keliai tiek pat rizikingi, abiejų galimybes neišsemiamos, tik tradicijos kelias turi vieną didelį trūkumą: labai nesunku neteisingai suprasti, kas yra tradicija. Labai panašiai yra su miestiskumu. Labai sunku tiksliai pasakyti, kas yra miestiskumas, kur jis prasideda ir kur baigiasi.

Ar Radauskas nebūtų toks pat nutrūktgalviškai eretiškas, jei būtų gyvenęs kaime? Kaip būtų rašęs Škėma, jei būtų atsidūręs ne Niujorke, bet kokiam nors Panevėžyje? Taip, nėra abejonės, kad šių autorių tekstai būtų visai kitokie, tačiau aš manau, kad jie vis vien būtų tolimi tam, kas vadinama tradicija. Nes „vienišumas“ yra asmeninio apsisprendimo dalykas, ne kokia nors lemtis. Reikšmingos naujovės visais laikais priklausė tik nuo žmonių apsisprendimo ir atsitiktinumo.

6. Apie miestus svarbu kalbėti reklamos agentūroms – nes dauguma vartotojų gyvena būtent juose. Literatūrai nėra taip svarbu, apie ką bus kalbama – apie miestą, ar kaimą, o gal išvis belaikę, beorę erdvę, kurioje užduos betautis ufonautas. Tačiau jei nepatingėsime, galbūt mums pavyks išvaduoti miesto vaizdinį nuo nereikalingų opozicijų, ir tąsyk kaip visuomenė tapsime kruopelytę brandesni. Tai taip pat padėtų apvalyti sistemą ir nuo neapykantos kultūros, kuri tose opozicijose tarpsta nuo neatmenamų laikų.

Nors tai labiau propagandos sritis (o aš literatūrą norėčiau atitraukti nuo propagandos), man patiktų miestiško, kaip tolerantiškos platformos įvairioms idėjoms, slinktis prie idėjos, kad miestškumas yra tai, kame puoselėjama visa ko prigimtinė vienovė. Niuansai, bet, mano nuomone, labai svarbūs.

- Lyg ir ne, bet ne kartą esu kaltintas tariamu „intelektualiniu atotrūkiu“ – esą mane suku suprasti „paprastam žmogui“. Ką noriu pasakyti? Kalba apie „paprastą žmogų“ visada šiek tiek veidmainiška, – tai viena medalio pusė. Neprisirišant prie konkretaus atvejo, galima aptikti, kad „intelektualinis atotrūkis“ gilesniame lygyje neretai siejamas su miestietiška kilme, netgi konkrečiai su Vilniumi, Kaunu. Kaltinimo esmę būtų galima apibrėžti maždaug taip: išpaikusiam sostinės / laikinosios sostinės intelektualui nerūpi provincijos mažutėliai.

Dažnai tokie teiginiai neturi autoriaus, nebūtinai jie garsiai ir pasakomi. Apsigindamas negali pasakyti, kad kaip ir nebėra nuo ko atitrūkti – dažnu atveju „kaimas“ yra tas pats atostogauti į savo sodybą atvykęs, ar dėl ekologijos bei dvasinių-energetinių reikalų nuolat joje reziduojąs miestietis⁵³.

8. –

9. –

Donaldas Kajokas

- Gal joks. Kur kas svarbesnis vaizdinys to miesto, po kurį sykais vis klajoju sapnuose – kažkas tarp Kauno ir Sankt Peterburgo.
- Sunku pasakyti. Gal su to miesto įvaizdžiu, kuris jaunystėje kažkaip netikėtai išniro mano eilėraštyje „Giedotojo išvaymas iš miesto“ (rinkinys „Žeme kaip viršūnėmis“).
- Man nekietėjo. Manau, kad, tarkim, J. Vaičiūnaitės ar R. Gavelio miestas savo stebuklais ir stebukliukais bemaž nenusileidžia Jūsų išvardintų rašytojų miestams.
- Dar visai neseniai vyravo negatyvus miesto įvaizdis. Pamažu situacija keičiasi, ima rasti miesto kaip natūralios, o gal ir neišvengiamos žmogaus buvimo vietos paveikslas. Kitaip turbūt negali būti, nes šioje globalioje epochoje Europos kaimai virto kone priemiesčiais. Mūsų literatūroje gal vis dar trūksta vaizdinio tokio miesto, kuris turėtų daug didesnio diapazono istorinę-kultūrinę atmintį.
- Gali būti. Nors gali būti ir kitaip – tiesiog jų psichikos sandara kiek kitokia, kas žino. Dalis dabartinių, ypač jaunesnių, rašytojų jau visai neprastai „įvaldė“ miesto atributiką, jų kūrinuose kur kas skurdžiau atrodo žemės, gamtos stebuklas.
- Nei svarbu, nei ką. Tiesiog – kieno rogėse sėdi, to ir giesmę giedi. Dabar daug daugiau tų, kurie sėdi miestarogėse.
- Beveik ne. Šiaip jau esu miestietis, tad sykais nudžiungu, jei kas maloniai atsiliepia apie mano eilėraščių gamtinius motyvus.
- Stipriam, talentingai parašytam kūriniui visai nesvarbu, iš kokios terpės jis išauga – iš kaimo molio ar iš betono džiunglių. Nors masinė slinktis akivaizdi: iš sodžių, sodybų miesto link. Kitaip ir nebus. Tačiau kai kam bus vis įdomesnis, nostalgiškesnis ir kitas, kitoks vektorius: iš miesto link medžio, vandens, žolės, dėlės... Vis dėlto dualumas ne tematikoje, dualumas tarp gabaus ir negabaus.
- Užbaikite šiuos sakinius, turėdamas galvoje miestą ir literatūrą:
  - Miestas tai žvynuotas pitonas, kuris minta savo vaikais; jais, pervirškintais, jiems to net nežinant, ir tuštinas.
  - Miestas tai ne skruzdėlynas, tačiau tik tada, kai žvelgi į jį iš vidaus.
  - Ar ne ironiška, kad miestas irgi stovi ant žemės.
  - Miestas skiriasi nuo kaštono, bet ne oponuoja kaštonų alėjai.

⁵³ Atsakymai gauti 2016 m. sausio 5 d. Interviu publikuotas kultūros leidinyje *Nemunas*: Jakučiūnas A., Petruilionytė J. 2016: Jei kas nors parašytų tikrai agrarinį kūrinių, šis taptų sensacija. // *Nemunas*, Nr. 1, 14–15.

- Miestas yra dalis mūsų; tačiau ne manęs, ne tavęs, ne jo ar jos.
- Miestas yra sudarytas iš Miesto, miesto ir „miesto“.
- Miestas yra kaip žvaigždė-nykštukas, kuriam lemta anksčiau ar vėliau sprogti⁵⁴.

Giedra Radvilavičiūtė

1. Svarbiausia literatūros kūrinyje man yra ne tema, ne laikas, ne vieta, kurioje vyksta pasakojimas. Galbūt todėl neturiu miesto vaizdinio, kylančio iš literatūros. Kai paauglystėje skaitydavau E. Hemingway, tai mane pakerėdavo kavinės, kuriose veikėjai galėjo ateiti ir pasakyti barmenui: „Man ... įpilkite kaip visada“. Sovietinėje visuomenėje tai buvo neįsivaizduojamas asmeninis kontaktas su privačia nuosavybe, nes jos nebuvo. Lietuvių literatūroje, ko gero, ryškiausiai įspūdį paliko J. Vaičiūnaitės Vilnius, romantiškas senamiestis, klaidžiojimas jo labirintais, po jo istoriją kaip po savo aistras. Jos poezijoje šešėlis ant namo sienos gali būti subjektas. Literatūra yra vidinė, dvasios istorija, o kur ta istorija įkurdinama, nėra labai svarbu. Bet, tarkim, K. Navako eseistika kai ko tikrai netektų be Kauno. Kokia galinga jėga jį veikia aplinka įsitikinu, kai skaitau jo esė *Found in translation*. Pasakotojas aprašo miestą ir vaizduoja jį be sankabų su aplinka, nes su aplinka nėra jokio nei atminties, nei patirties ryšio. Rašytojui universumas gali būti ir vonios kambarys, ir Afrika.
2. Su jokiais.
3. Ne, neknetėjo. Istorija, idėja padiktuoja veiksmo, pasakojimo erdvę. Kai kurių mano esė veiksmai vyksta kieme tarp skalbinių, bute, miegamajame, kai kurių – visiems pažįstamame Tymo kvartale per Kaziuko mugę, dar kitų – pervadintose senamiesčio gatvėse, bet jos vaidina lygiai tokią pat vaidmenį, kaip Lincio, Vienos ar Baden Badeno gatvės, kaip Talino bokštai, t. y. ne esminį pasakojimui.
4. Įsigalėti literatūroje ir kritikoje gali tik teksto jėga. Vieno žinomiausių literatūros istorijoje F. Kafkos apsakymo „Metamorfozė“ veiksmas vyksta kambaryje. V. Nabokovo *Lolitoje* – moteliuose ir nuomojamuose vietose per visą Ameriką. Kitų rašytojų (V. Woolf, J. Joyce) – sąmonėje. A. Jakučiuo romane *Tėvynė* – lovoje. Vieta gali kūrinyje kaip lemiamas dėmuo įsigalėti tada, jei šuns pavardėlis ima vesti šeimnininką. Tai yra girtos šeimnininko situacija. Tokių lietuvių rašytojų kūrinių, kuriuose vieta tampa ir idėja, neatsimenu. Gal Užupis J. Kunčino *Tūloje?* Pavyzdys, kaip turi veikti kaimietiškos šaknys literatūroje, man yra A. Andriuškevičiaus proza. Savadarbės slidės, padarytos tėvų kaimo vaikui (gaminimo smulkmenos atminties pateikiamos preciziškai), pasakotoją išneša į kultūrologinio apmąstymo, kartu ir itin individualaus įspūdžio kalną, kurio pakalnės, ačiū Dievui, intelektualiam rūke nematyti (turiu omenyje esė „Atsisveikinimas su daiktai“). Panašaus maitinančio dabartį „atsisveikinimo su kaimu“ yra buvę S. Parulskio ankstyvojoje eseistikoje. Dar L. Gutausko prozoje. Nesu išsilavinęs žmogus, todėl autorių atranką vertinkite skeptiškai. Ji – labai subjektyvi
5. Čia truputį painiojami dalykai. Yra rašytojų, kurie tiesiog prasilenkė su laiku. Manau, kad ir Radauskas, ir Škėma yra iš jų. Jie savo modernumu ryškiai peršoko savo laiko skaitytojų literatūrinius poreikius, patirtį, aplinką, kurioje jie gyveno, ir buvo nesuprantami. Net JAV. Nesutapti su laiko poreikiais yra liūdniausia rašytojų, paprastai genijų, lemtis. Vėlesni laikai tokiems genijams atmoka su kaupu. Bet autoriai, deja, tai mato jau iš anapusbės. Jūsų minimi rašytojai yra ne tiek literatūros proceso, kiek savo talento „slinktys“. Koreguojantys vėliau visą literatūros ir kūrimo, ir suvokimo procesą. Manau, toks tam tikru metu buvo T. Venclova, R. Gavelis, S. Geda, V. Bložė ir kt.
6. Kaip jau minėjau, idėjos sukuria erdvę, o ne atvirksčiai.
7. Tiesiogiai – ne. Tačiau literatūros kritika yra dar šiek tiek apmaudžiai pasidalijusi į tradicinį flangą, nesakyčiau provincialųjį, bet kaip prioritetą literatūros kūrinyje vertinantį deklaruojamas etines vertybes, tai savaime siejasi su tradicine didaktine (kaimiškąja) literatūra. Ir kitas flangas – moderni

⁵⁴ Atsakymai gauti 2015 rugpjūčio 20 d.

kritikų karta, skaitanti keliomis kalbomis, lietuvių literatūrai kelianti ne didaktinius, kokių nors vertybių saugojimo (pvz., gražios lietuvių kalbos) tikslus, bet laukianti teksto šurpuliuko, stiliaus poveiko ir žodžio „piršto antspaudu“, nieko daugiau.

8. –

9. Užbaikite šiuos sakinius, turėdami galvoje miestą ir literatūrą:

- Miestas tai autobusų stotis, pravažiuojantis traukinys, šalia kurių stovėdama matau istorijas, kurios gali atsitikti man, kartu ir mano pasakotojui bet kur pasaulyje.
- Miestas tai ne gamta. Tai labirintas, uždaros, bet besikeičiančios erdvės, aplinkos koreguojama istorija. Tai racija, ne pojūčiai.
- Ar ne ironiška, kad miestas yra magiškai pavojingas ir vieta visiškai vienatvei, kai to užsinori. Jis neprimeta metų laikų ir jų nuotaikos.
- Miestas skiriasi nuo vienatvės, bet ne oponuoja buvimui savimi.
- Miestas yra dalis sapnų, sielos, patirties, švenčių, nelaimių, kitaip tariant, biografijos.
- Miestas yra sudarytas iš žmonių. Ir tik iš jų. Bet kokiuose *madriduose* ir *barselonose* įdomiau nei architektūra man yra žmonės.
- Miestas yra fonas. Antras kadro planas⁵⁵.

Violeta Šoblinskaitė-Aleksa

1. Esu Kauno žmogus, kad ir kur bebūčiau. Kaunas – vienintelis miestas, kuriame jaučiuosi lyg žuvis vandeny, o gal – kaip gatvės žvirblis, vasarą atskridęs į kažkurią Laisvės alėjos atvirųjų kavinukių, paskanauti nebaigtą valgyti ledų. Todėl kūriniai, kuriuose randu Kauną, man jaukūs ir svarbūs, o neretai ir pati kviečiu skaitytoją pasivaikščioti Kaune.
2. Puikių knygų esama apie Kauną, visų nesuminėsi. Paskiausiai buvau atsivertusi 2009 m. Kauno apskrities viešosios bibliotekos leista, Rimantės Tamoliūnienės sudarytą leidinį „Kauno savasties ženklai“, taip pat metais vėliau pasirodžiusį *Terra Publica* albumą „Kauno arkvyviskupijos bažnyčios“ – prireikė duomenų apie Šv. Mikalojaus (Benediktinių) maldos namus.
3. Manau, Vilnius – miestas, sulaukęs savųjų metraštininkų. Prozoje jį puikiai „preparavo“ Ričardas Gavelis romane *Vilniaus pokeris*, Jurgis Kunčinas – *Tūla*, Kristina Sabaliauskaitė – *Silva rerum*, o poezijoje – Judita Vaičiūnaitė. Kaunas (literatūros prasme) neįsivaizduojamas be Gintaro Patacko. Mano tekstuose miesto atsiranda tiek, kiek jo reikia veikėjo gyvenamajai vietai ar pomėgiams atskleisti.
4. Nesigilinau į tai, tad ir į klausimą atsakyti negaliu.
5. Manau, ypatinga vienišystė literatūros atsiranda tuomet, kai esi išėjęs, pasitraukęs iš Lietuvos, gyveni egzode. Geri rašytojai – nesvarbu, kur būtų gimę, mieste ar kaime – visados vieniši, ypatingi, nesupainiojami su kuo kitu. Ar kūrybos prasme labai svarbu, kad, tarkime, Sigitas Geda kilęs iš Paterų kaimo Lazdijų rajone, o Donaldas Kajokas gimė Prienuose? Juk abu paminėtieji literatūros lauke stūkso lyg aukštų bažnyčių bokštai viršum prie gatvės prigulusių eilinių namų...
6. Ar miestui reikia specialaus, kuo nors dar ypatingesnio reflektavimo be to, kurio jau esama? Nežinau. Nors gal būtų įdomu: miestas – galvažudys, miestas – protų susintojas, miestas – elegancijos mokykla etc.
7. Literatūros kritikai kartais pabrėžia rašytojo pasaulėjautą. Mano ji, pasak jų, gamtiška, žemdirbiška. O štai skaitytojams visai nesvarbu, ar tu iš miesto, ar iš kaimo, jiems svarbu, kad kūrinyje sudomintų.
8. Šiomis citatomis prabyla praėjusio šimtmečio žmonės, tad oponuoti jų mintims būtų lyg ir neetiška – jie juk neįsivaizdavo, kad XXI amžius prasidės technologijų revoliucija, kurios pradžią nujaučiame, o

⁵⁵ Atsakymai gauti 2015 m. kovo 20 d.

pabaigos kol kas neįsivaizduojame. Lygiai taip sovietmečio žmogus neįsivaizdavo, kad atsidarys sienos, kad pasaulis taps platus ir erdvus, o informacija, jei tik jos geidi, – prieinama kiekvienam. Šiandien visai nebesvarbu, kur gyveni, kur dirbi, o kur miegi – po „šiaudine pastoge“ ar dangoraižyje. Svarbu, kaip save identifikuoji – tapatiniesi su tuo, kuriam reikia kultūros, ar tuo, kuriam jos nereikia. Arklininkui ir šaltkalviui jokių aukštųjų impulsų niekadoms nereikėjo, nereikia ir nereikės. Šitai žmonių grupei skirtas nebent *popsas*. Tačiau visuomenė susideda ne vien iš šaltkalvių ir virėjų. Deja, tik M. Martinaitis iš pasisakiusių užsimena apie kultūrą, kurią sunaikino raudonieji emisarai – dvarų kultūrą. Tačiau to, išskyrus, žinoma, A. Maceiną, oponentai negalėjo itin akcentuoti, kad nebūtų apšaukti buržuazinės Lietuvos nostalgija „sergančiais“ ir „tarybinį rojų“ kvescionuojančiais piliečiais. Su A. Maceina nesutikčiau dėl teiginio, kad lietuviai nemėgsta jūros... Tikrai ne visi. Tikrai yra tokių, kurie be jūros neįsivaizduoja gyvenimo. Tas atspindėta ir literatūroje. O M. Martinaičiui pritarčiau: pakanka atsiminti, koks kultūros centras kitados buvo Varniai: toli tiek Vilnius, tiek Varšuva, tiek Peterburgas, regis, visiškas užkampis, tačiau... Tad šiandien neverta svarstyti, su kuo literatūra ir kultūra labiau susijusi – su kaimu ar miestu. Laikas kurti adekvačią literatūrą ir kultūrą. Adekvačią XXI amžiui, kuriame esama visko – kaimo, miesto, miestelių, bažnytkaimių, tačiau taip pat ir Londono, Paryžiaus, Berlyno, Sankt-Peterburgo.

9. Užbaikite šiuos sakinius turėdama omenyje miestą ir literatūrą:

- Kaunas, Visbis, Paryžius – tai miestai, kuriuose lengva kvėpuoti ir daug erdvės kūrybai, kur auginama – jei tik pageidauji – tavo vidinė kultūra.
- Miestas – tai ne vien asfaltas, išmetamosios dujos ir už sienos besikeikiantys kaimynai; jame esama trūkumų, tačiau gausu ir privalumų.
- Ar ne ironiška, kad didžiausiais miesto patriotais tampa kaimiečiai?
- Kiekvienas miestas skiriasi nuo kito miesto, tačiau ne oponuoja, o žadina – meilę arba ne.
- Miestas yra dalis visų mūsų būties.
- Miestas yra sudarytas iš architektūros, infrastruktūros ir visa tai pasirinkusių Ievos bei Adomo vaikų.
- Miestas yra kaip didelis fakelas: sumaniuose rankose šviečia, o negrabiuose – taip niekadoms ir neišsidega⁵⁶.

Jurga Tumasonytė

1. Paauglystėje atrodė svarbi J. Ivanauskaitės kurta Vilniaus miesto poetika, miesto, kuriame gyvena bohema ir neformalai, centru. Gal greičiau tai man ir pačiai buvo kaip atspirties taškas galvojant apie savo tapatybę, paaugliška idealizuojant menininkus ir „menišką“ gyvenimo būdą. Dabar išskirti kažkokį vieną ar kelis vaizdinius būtų sudėtinga, nes jų sąmonėje kaip „miesto vaizdinio“ nelaikau. Urbanistinė erdvė, kurioje vyksta veiksmas, tarsi savaime suprantama.
2. Galvodama apie devintojo dešimtmečio pabaigos Vilnių (tai viena iš vietų, kurioje vyksta veiksmas viename mano rašomame tekste), omenyje turiu L. Vincės aprašytą miestą, J. Ivanauskaitės, J. Kunčino, H. Kunčiaus tekstus.
3. O kas yra „atrasti stebuklą“? Manau, kad ryškiausiai šį miesto „stebuklą“ yra atradęs M. Ivaškevičius, kai jo kūrinio veikėjai alpte alpėjo nuo Vilniaus „Mūsų meilės Vilniui traukinys“. Man pačiai (bent jau kol kas) ieškoti miesto mieste neprireikė, nes, kaip ir minėjau, urbanistinė erdvė, rodos, savaime suprantama. Didesnis iššūkis yra pavaizduoti kaimą taip, kad nebūtų banalu (ką irgi mėginu daryti savo teberašomame tekste, nes veiksmas trumpam persikelia į dešimtojo dešimtmečio pradžios kaimą).

⁵⁶ Atsakymai gauti 2015 m. gruodžio 17 d.

4. Net nežinau, reikėtų atlikti išsamesnį tyrimą. Šiais laikais kažkokių miesto demonizavimo apraiškų nematau, nes tarsi ir visi, kas rašo iš tų miestų iškeliauo. Dar ir atvirksčiai, iš kaimo liniją puoselėjančių rašytojų, norisi pasijuokti, nes tai gana nenatūralu ir dirbtina (apie tai neseniai kalbėjomės su jaunosios kartos literatūrologe V.Cibarauske).
5. Taip, reikšmingos slinkty, veikiausiai susijusios su miestietiškumu. Bet net nemanau, kad būtina žiūrėti vien į didmiesčiuose gimusius rašytojus. Pavyzdžiui, koks A. N. Niliūnas, geras H. Radausko bičiulis, juk buvo miestietiškos kultūros žmogus taip pat. Vien dėl to jis sugebėjo į savo Nemeikščius pažiūrėti taip, sukurti būtent tokią poetiką. Net tas kaimas visai nebe kaimas, o kažkokia Vakarų kultūros provincija, kurioje atsiveria gaivališkos patirtys, man atrodo, kai skaitau jo tekstus.
6. Tai svarbu, nes tai yra realija, mūsų kultūra. Kalbant apie šiuos laikus. Mūsų žvilgsnis į klasikus taip pat kitoks, būtina kanonų dekonstrukcija. Na, kaip kad sakoma, jog kiekviena karta iš naujo turi išsiversti Dantę ar Homerą, taip ir požiūris į „monumentus“ turėtų su kiekviena generacija kisti, būti kvestionuojamas.
7. Ne, nesu susidūrusi⁵⁷.
8. –
9. –

Markas Zingeris

1. Kavinė. Meilės *romanas. Tête-à-tête*.
2. Pirmiausia, sueinu į polemiką su kanonine agrikultūra ir jos išpurenta kalba, Tuo metu remiuosi vokiečių dailės ekspresionizmo, I. B. Singerio apsakymų, Ch. Baudelaire'o įvaizdžiais. A. Achmatovos, O. Mandelštamo, J. Brodskio. H. Radausko, A. Škėmos vaizdiniais, estetika, leksika, stilistika. Mano pasažai, įvaizdžiai, metaforos įgauna pavidalą dialoge su įspūdžiais, kuriuos paliko šie autoriai, dažniausiai glūdinčios pasąmonėje. Taip aš piešiau Niujorką apsakyme „Liovočka“ (*Metai*, 2014). Mano knygoje *Aplink fontaną, arba Mažasis Paryžius*, kurios fonas ir formuojanti jėga yra Laikinoji sostinė, man buvo svarbus miestas kaip fenomenas lietuvių kultūroje.
3. Man miestas yra ne stebuklas, o natūrali aplinka, tampanti metafora, man asmeniškai meno stebuklu, kai aktualizuojasi koks nors personažas, etiudas, epizodas.
4. Kalba silpnoka. Vis dar „daug juodžemio po nagais“ (S. Šalkauskis), trūksta dinamikos, normos medžiaginės apykaitos su miesto šnektomis, glebūs vadinamieji *funkciniai stiliai*. Visa tai turi kurti, paakinus meno kūriniai, emociją intelektą ir dvasinį metropolijos gyvenimą. Be šito nėra profesionalaus šiuolaikinio meno.
5. Kas yra miestieškumas? Ar tavo tėvai ir protėviai turi būti palaidoti miesto kapinėse? Ar tavo senelės telefonas turi būti prieškarinio telefono abonentų knygoje? Ne vien tik tai. Miestas, tai miesto kalba. Prieškario kaunietis buvo tas, kuris žinojo, kas yra *fai fokliokas* Konrade, kurio snobizmas buvo jo gyvenimą formuojanti jėga. Kuris galėjo parašyti, kaip kad Jurgis Savickis pradeda vieną savo ankstyvąjį apsakymą: „Tai buvo gražiai konservuotas džentelmenas“.
6. Kodėl svarbu alsuoti?
7. Mane dažniausiai vertindavo agrikultūros literatai dėl to jiems rūpėjo ne miestieška kilmė, juoba ne socialinė kilmė, o tautybė; jų mastymas būdavo, kaip dabar sakoma, traibalistinis – gentinis. Ir masinei nerafinuotai publikai ir tokiems vertintojams svarbiausia – etniniai elementai. Mano galva, tai archaika, reliktas, kuriuo pasižymi mūsų visuomenė⁵⁸.
8. –
9. –

---

⁵⁷ 2015 m. kovo 15 d.

⁵⁸ 2015 m. kovo 4 d.

Priedas Nr. 3. Interviu su rašytoju Herkumi Kunčiumi

Koks literatūrinis miesto vaizdinys yra svarbus Jūsų vaizduotei?⁵⁹

Dabar, žinoma, yra kitaip, bet anksčiau labai svarbus buvo Paryžius, bent jau literatūrinis jo vaizdinys. Sovietmečiu gyvenant tiek Vilniuje, tiek Kaune, tas miestas buvo labai tolimas. Tada mane formavo literatūra, kurta trečiojo, ketvirtojo XX a. dešimtmečio Paryžiuje. Visų pirma, Henry Milleris ir jo *Tropic of Cancer* (1934), *Tropic of Capricorn* (1939). Gyvenant Sovietų Sąjungoje, bent jau man, šis miestas buvo tik įsivaizduojamas. Turėjau Paryžiaus žemėlapi, mintinai žinojau jo gatves. Niekad negalvojau, kad galėsiu kažkada tenai nuvažiuoti. Prisimenu labai komišką situaciją. Gal kokiais aštuoniasdešimt ketvirtaisiais ar penktaisiais metais iš Paryžiaus žurnalo *Actuel* buvo atvažiavęs prancūzų žurnalistas, su kuriuo bendravome. Atsisveikindamas jisai duoda man savo vizitinę kortelę ir sako: „Na ką, kai būsi Paryžiuje, prašome paskambinti“. Tuomet tai atrodė taip nerealu, kaip iš kokio fantastinio romano. Į Paryžių pradėjau važinėti devyniasdešimt antraisiais ar trečiaisiais metais. Teko gyventi pas tokį amerikiečių rašytoją gatvėje šalia Villa Seurat, kur Henry Milleris rašė savo kūrinys. Žinoma, praėjus dvidešimt penkeriems ir daugiau metų tai atrodo labai naivu ir juokinga, nes dabar viskas ranka pasiekama. Pasaulis susitraukė, dingo ta erdvė, kuri tuo metu skyrė žmones.

O kaip yra dabar?

Dabar man pakanka erdvės, kurioje gyvenu. Man įdomu, kas dedasi, dėjosi čia, Lietuvoje, Kaune, Vilniuje. Bent jau literatūroje. Esu dipolio žmogus, gimiau Vilniuje, augau Kaune – šitoje gatvėje, Laisvės alėjoje. Ir gyvenu tarp šių dviejų miestų.

Ar iki šiol gyvenate tarp jų?

Taip. Dabar taip susiklostė, kad vėl pradėjau dirbti Kaune. Bet šiaip esu vilnietis su tokiom kaunietiškom keistom šaknim.

Su kokiais literatūriniais ir (ar) kultūriniais tekstais diskutuojate savo kūryboje įvaizdindamas miestą žodžiu?

Gal labiau diskutuoju ne su tekstais, o su kai kuriais istoriniais vertinimais. Aš domiuosi sovietmečio laikotarpiu – papročiais, gyvenimu, topografija, geografija. Manau, kad šiuo požiūriu reikia užpildyti tam tikras spragas, tiesiog aprašyti tai, ko kitas už mus neprašys, neparašys. Tai būtų miesto gyvenimas, nesvarbu, ar tai būtų Kaunas, ar Vilnius, ar aštuntasis dešimtmetis, ar netgi mūsų laikai. Tai galbūt labiau antropologinės literatūros studijos – pirmiausia, kaip kito žmonių mąstymas keičiantis epochoms, kaip jaučiasi į miestą atvažiavę žmonės iš kaimo, kurie po penkių minučių tampa miestiečiais... Kaip jie pradeda funkcionuoti mieste ir kaip jiems visa tai atrodo, kiek jie, pagaliau, primeta miestui savo kaimietišką kultūrą, kiek ta kaimietiška kultūra – ar mugių, ar folklorinių festivalių ar ritualų formomis – mieste funkcionuoja. Tokie dalykai man yra įdomūs.

Kalbate apie žmones, kurie atvažiuoja į miestą iš kaimo ir „staiga“ tampa miestiečiais. Ar manote, kad toks reiškinys egzistuoja ir dabar?

Nieko nenoriu generalizuoti, tiktai bandau įsivaizduoti. Tarkime, iki aštuoniolikos metų, kai žmogus formuojasi gyvendamas kur nors Molėtų rajone. Aplinka, kurią jis mato, tikrai yra kitokia negu Kaune arba Vilniuje. Pagaliau, gyvenimo būdas yra kitoks. Ir su tuo gyvenimo būdu, su ta patirtimi jisai atvažiuoja į visiškai kitaip funkcionuojančią erdvę. Žiūrėkim paprastai, – mes šiandien sumąstome ir nueiname į teatrą. Arba sumąstome ir nueiname į koncertą – turiu galvoje kultūros vartojimą. Gyvenant ne mieste šių dalykų taip betarpiškai vartoti negali. Ar Vilnius provincialus, palyginus su Europos megapoliais – čia jau gali būti atskira diskusijos tema. Nepaisant to, šitie Lietuvos miestai turi visus miesto atributus ir veikia kaip miestai. Bet negaliu taip generalizuoti šių priešpriešų. Nors bendraudamas ir matai kai kurias spragas. Pavyzdžiui, kalbant apie vyresnės kartos autorių literatūrą (nes dabartinis pasaulis yra pasikeitęs) – nepaisant to, kad žmogus gyvena mieste ar yra baigęs universitetą, jis vis tiek savo tematika grįžta prie tos vietos, kurioje gimė, prie savo senelių, tėvų. Ši problematika egzistuoja. Be

⁵⁹ Tai vienintelis gvai vykęs pokalbis su rašytojais, dėl to čia pateikiami visi diskusijoje kelti klausimai. 2015 m. birželio 2 d.

to, Lietuvoje dalinai nukirsta nuo XIX a. lenkiškai rašytos miestietiškos literatūros ir kultūros linija. Vilnius. Šie tekstai nustumti į marginalijas ir mūsų kultūroje nelabai funkcionuoja.

Lietuvių rašytojai literatūroje yra atradę miško, gamtos, kaimo „stebuklą“. Ar, Jūsų manymu, miesto „stebuklas“ taip pat atrastas lietuvių rašytojų kūrinuose taip, kaip tą padarė Vakarų Europos rašytojai A. Rimbaud, Ch. Baudleras, A. Bretonas, J. Joyce'as, V. Woolf, I. Calvino ir kiti? Kokie ir kaip lietuvių literatūriniai tekstai bando atrasti šį miesto „stebuklą“? Ar Jums kada nors knietėjo tai daryti?

Gal ir norėjau. Ričardas Gavelis aprašė visiškai sėkmingai, Jurgis Kunčinas, Jurga Ivanauskaitė. Vidurinioji karta. Yra pakankamai sodrių tekstų. Man asmeniškai nieko kito nelieka, nes su kaimu ir jo erdve nieko bendro neturiu. Neturiu ten nei giminių. Visas mano pasaulis čia. Jeigu rašai, rašai apie tai, ką žinai geriausiai. Pavyzdžiui, Kaune viskas yra savo vietoje – čia Laisvės alėja, čia Versalis, ten Konrado kavinė, Trys Milžinai, Lietūkio garažas, kur žydus šaudė, senasis getas. Viskas funkcionuoja mano tėvų, senelių prisiminimuose, kurie gyveno šitoje erdvėje. Natūralu apie tai rašyti ir apie tai galvoti. Tai yra tavo erdvė, kurią esi prisijaukęs. O visa kita gali būti tiktai egzotika, marginalija.

Ar jūsų tėvai, seneliai – miestiečiai? Kokios jų profesijos? Ar jos buvo susijusios su žeme?

Ne. Abu mano tėvai dainininkai, visą gyvenimą pradirbę čia (*rodo į Muzikinį teatrą* – J. P.). Seneliai gyveno ten, Laisvės alėjos gale (*rodo link dabartinio Kauno apylinkės teismo rūmų* – J. P.). Senelis buvo siuvėjas, turėjo savo dirbtuvę. Kiti seneliai yra iš Peterburgo. Kuomet važinėjau į Rusiją, Peterburge labai gerai jausdavausi. Mano vaikystė praėjo su šio senelio pasakojimais apie Peterburge gyvenusį prosenelį. Senelis pasakodavo apie XX a. pradžios Peterburgą, revoliuciją, kontrrevoliuciją, čekistus, perturbacijas. Man labai patikdavo klausytis apie senelio pasiplaukiojimus su jo dėde iš Peterburgo į Helsinkį. Tai buvo kažkoks kitas pasaulis, turint galvoje laiką iki bolševikų perversmo, carizmo.

O istorijų apie kaimą ar buvimo kaime nebuvo?

Ne, niekada nebuvo. Aš, deja, neturiu tokių šaknų. Taip, kaip viena lenkų rašytoja, profesorė Anna Našilovska sako: „Dabar pas mus literatūroje literatai labai mėgsta ieškoti tokių keistų dalykų– vienas turi totoriškų šaknų, kitas prancūziškų. O ką man daryt, aš lenkė“ (*juokiasi* – J. P.). Nors kaip ir minėjau, priešpriešos tarp kaimo ir miesto aš nematau. Gal senstant pasidarys įdomi ir kita tema.

Ar kultūroje matote kaimo-miesto priešpriešą?

Nematau. Mano manymu, viskas gali egzistuoti, funkcionuoti. Gali būti kaimietis mieste, miestietis kaime, darbininkas mėnulyje ar kažkaip panašiai.

Kokie miesto vaizdiniai yra įsigalėję, „valdantys“ lietuvių literatūroje ir kritikoje? (Pavyzdžiui, svetimas, negatyvus, dehumanizuojantis, mechanizuojantis, priešingas kaimui miestas.) Kokių vaizdinių trūksta ar jie yra per silpni? Jūs minėjot, kad vertėtų užpildyti sovietmečio urbanistikos spragą. Galbūt trūksta dar kažko?

Būdavo tokių keistų dalykų, pavyzdžiui, kaip kaunietis jaučiasi Vilniuje. Man buvo įdomu stebėti, – čia gal šiek tiek nukrypsiu į šoną – kaip žmonės prisijaukina Vilnių. Nė vienas iš į Vilnių atvykusių pokario kartos nebuvo ten gimęs. Bet ilgainiui atsirado, bet tiktai vienetai, pavadinkime, naujajietuvių, kurie Vilniuje apsigyveno. Man įdomu tai, kaip keitėsi miestas ir žmonės jame, kiek jie bandė suvokti ir prisijaukinti istoriją, kiek bandė suvokti miesto daugiakultūriškumą. Turbūt viena pagrindinių problemų lietuvių mentalitete yra ta, kad jie nenori pripažinti Vilniaus daugiakultūriškumo. Yra ir tam tikros XX a. pradžios, 1918–1919 m. Kauno specifikos, kada čia pradėjo važiuoti žmonės iš kitur, ir miestas tapo laikinąja sostine. Tai buvo lenkiškai, rusiškai kalbanti erdvė ir man įdomu, kaip ji kito, kaip buvo lituanizuota. Buvo lituanizuojamos pavardės. Tokie procesai svarbūs. Čia turbūt yra pagrindinės problemos, nes, vienaip ar kitaip, mes Lietuvoje šiandien, nebūtinai kalbant apie literatūrą, vis tiek du miestus turime. Klaipėdą palikime šalyje. Kaunui pasisėkė tapus laikinąja sostine. O dėl tos urbanistikos, man teko stebėti, kaip Vilnius iš provincialaus sovietinio miesto tapo valstybės sostine su visais atributais. Ko jau daugelį šimtmečių nebuvo, nuo Žygimanto Augusto laikų, kada ten buvo dvaras. Be to, stebėti, kaip Kaunas iš gyvo, kultūriškai aktyvaus, įdomaus miesto tapo daugiau tokia provincialia vieta.

Bet dabar, atėjus internetinei erai, tai pačiam žmogui neturi jokios reikšmės, nes jis gali persikelti, keliauti labai greitai.

Kalbate apie Kauno provincialumą. Ar manote, kad šis procesas vis dar vyksta?

Be jokios abejonės. Bent jau man taip atrodo. Nes aš, deja, esu priverstas lyginti. Lyginimas ne visada yra gerai. Gal čia yra tam tikros nostalgijos elementų, šiek tiek romantizmo, kuris negali būti objektyvus. Čia galima ir faktus minėti, bet tiek to.

Galbūt iš išorės geriau matai? Dabar jūs tik atvažiuojate į Kauną?

Taip. Aš atvažiuoju.

O apskritai, ar laikinosios sostinės vaizdinys, fenomenas jums svarbus? Man, pavyzdžiui, atrodo, kad jis ne vien tik su teigiamais dalykais susijęs. Kartais grėžiojimas atgal man regisi kaip tam tikras kompleksas.

Galbūt taip, kompleksas, bet tai yra vienas iš miesto mitologijos elementų. Tai turbūt nėra blogai. Kiekvienas turi turėti tam tikrą praeitį, tam tikrą istorinį naratyvą, kuris, šiuo atveju, tik padeda pačiam miestui ir žmonėms.

Ar jums reikšmingas laikinosios sostinės fenomenas? Ar jus labiau domina sovietmetis?

Sovietmetis – be jokios abejonės, nes tai mano laikas, aš jame gyvenau. O tarpukariu, deja, neteko gyventi. Bet tai mano senelių laikas, mano tėvų gimimo laikas.

Ar jus lydėjo istorijos apie šį laikotarpį?

Taip, vis tiek viskas buvo labai šalia, čia Kaune. Iš sovietmečio – Kalantos susideginimo vieta, o iš to laiko – prezidentūra ir kiti dalykai, viską gali pačiuo pinėti. Netgi tekdavo matyti žmones iš tos praeities, kurie kaip vaiduokliai čia vaikščiodavo. Iš lagerio grįžęs užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys arba Naujalio anūkas, Liudas Truikys su savo nupieštais ūsais (*juokiasi* – J. P.). Daug tokių savotiškų dalykų.

Su kuo, jūsų manymu, labiau susijusios inovatyvios slinkty Lietuvių literatūroje – su kaimu ar su miestu? Mūsų literatūrinėje tradicijoje, pavyzdžiui, Škėma ir Radauskas atrodo vieniši, palyginus su visu būriu kaimą aprašiusių. Ką manote apie literatūros vadovėlius, iki šiol stiprinančius kaimo literatūros tradiciją?

Vadovėliai tęsiasi nuo sovietmečio, kada atėjo trečiafrontininkai ir įsirašė į lietuvių literatūrą. Iki šiol šis naratyvas turbūt yra. Aš nesu literatūrologas, pagal išsilavinimą esu meno istorikas. Tokios priepriešos turbūt nematyčiau. Čia gal netgi labiau ne su literatūra susiję, o su gyvenimo būdu. Pasirenki žmones, su kuriais bendrauji, su kuriais kalbi tais pačiais kodais. Kaip tame sename anekdote, kur pasako „tryliktas“ ir visi juokiasi. O jeigu nesijuokia, tai ką čia tada bendrauti. Bet sutinku, kaimietiškas naratyvas lietuvių literatūroje labai stiprus. Galios centrai, kurie baigė filologiją Vilniaus universitete, yra ne iš miesto. Kaune galbūt yra kitaip. Ir tas labai akivaizdu. Jie brėžia savo liniją, nes kitos nesupranta. Jie kitoje aplinkoje gyveno. Neveltui minėjau, kad svarbu, kur žmogus formuojasi, jis negali iš to ištrūkti. Tai nei gerai, nei blogai. Tiesiog taip yra. Bet, mano galva, kuo daugiau bus įvairių galios centrų, tuo bus geriau.

Ar jaučiatės tų galios centrų nepastebėtas? Arba pastebėtas?

Kaip čia jums pasakius. Aš labai gerai jaučiuosi pastebėtas Lenkijoje. Ten, kur turiu draugų ir ten, kur leidžiamos į lenkų kalbą išverstos mano knygos. Su lenkų literatais varšuviečiais mes atrandame labai daug bendrumų. Gal kiek mažiau su krovniečiais, nes ten irgi nuo senų laikų yra priešprieša tarp Varšuvos ir Krokuvos. Bet, kita vertus, pastebėtas, nepastebėtas ne taip svarbu, nes, mano galva, rašymas vis tiek yra tam tikra misija. Gal patetiškai nuskambės, bet turi tiesiog aprašyti dalykus, kuriuos matai. Pavardžių nepasakysiu, bet labai svarbūs yra trečiojo, ketvirtąjo dešimtmečio kūriniai, rašyti Kaune, kada jau formavosi miesto literatūra. Kada žmonės pradėjo rašyti apie šitą vietą, apie Kauną. Deja, apie Vilnių tada negalėjo rašyti, nes buvo kita politinė situacija. Aš su didžiuliu malonumu skaitau to laikotarpio tekstus apie miestą – kaip čia viskas buvo, kokie santykiai, kaip čia jautėsi žmonės, suvažiavę iš įvairių galų – vieni iš Peterburgo, kiti iš kaimų, tretį vėl iš kažkur. Juokinga, pavyzdžiui, to meto ministeriai, o jų žmonos – berašės. Bet grįžtant prie to, ko klausėte – kada pradėjau savo literatūrinę karjerą, mane, visų pirma, išspausdino ne Vilniuje, o *Nemunas* Kaune. Nes *Nemune* dirbo kauniečiai.

Ar jūs tuo metu gyvenote Vilniuje?

Taip. Nuo aštuoniolikos metų gyvenau Vilniuje. Nuo vaikystės būdavau arba Kaune, arba Vilniuje. Taip susiklostė, kad visi mano draugai buvo Vilniuje, kur aš važinėdavau pas senelius. Po to su tais pačiais draugais mokėmės Dailės institute. Visi mano savaitgaliai praleisti tenai. Ir geriausias laikas tenai būdavo, skirtingai negu čia.

Ar savo gyvenime esate atsidūręs situacijoje, kai Jūsų kaip rašytojo vertinimas būtų buvęs pagrįstas miestiška Jūsų kilme? Galbūt galime susieti šią situaciją, kad būtent *Nemunas* Kaune, o ne, pavyzdžiui, *Literatūra ir menas* Vilniuje išspausdino jūsų tekstą?

Manau, kad taip. Tada, kai jiems daviau tekstą apie Paryžių – tai buvo mano pirmosios dar neišleistos knygos *Būstasis dažninis kartas* fragmentas – jie labai puikiai suvokė situaciją. Šiuo požiūriu aš pastebiu, kad tie, kurie Kaune, miestiečius supranta labiau ir yra geranoriškesni, negu tuo metu būdavo Vilniuje. Literatūrinė aplinka tęsiasi dar nuo sovietmečio – redakcijų, leidyklų žmonės daugiausia kilę ne iš miesto. Tai suteikia tam tikrą antspaudą arba netgi – sunku vertinti – tam tikrą nepilnavertiškumo kompleksą. Vis tiek turbūt jie jaučiasi kažkaip kitaip.

Ar, jūsų nuomone, yra kažkoks paaiškinamas ar nepaaiškinamas Kauno ryšys su literatūra?

Neišnaudota tema turbūt yra Adomas Mickevičius Kaune. Fragmentiškas tas elementas, bet svarbus ir turbūt bet kurie kiti jį išnaudotų. Niekas kitas pasigirti tuo negali. Jis čia mokytojavo. Bet čia jau eina senalietuvių ryšys. O Kauno ryšio su literatūra aš net neįsivaizduoju.

Žmonės, kurie rašo istorijas, enciklopedijas, vadovėlius apie Kauną praktiškai nekalba. Nors XX a. rašytojai būtent čia gyveno. Tik Gintaras Beresnevičius apie tai kalbėjo. Daugiau aš nežinau.

Galbūt nenori, galbūt kažkas blokuojasi. Gal tokia natūrali atmetimo reakcija. Grįžtu prie to, kad tie, kurie čia gyveno – jų likimas ne visada sėkmingai susiklostė. Geriausiai susiklostė kokio Antano Venclovo, Petro Cvirkos, Salomėjos Neries... Tas šleifas iki šiol tęsiasi, pavyzdžiui, teikiamos Cvirkos premijos. Ir panašiai.

Ar manote, kad priešprieša tarp Vilniaus ir Kauno yra dirbtinė?

Aš, tiesą pasakius, jos nematau. Man ji kaip ir neegzistuoja. Ši priešprieša yra dalykas, kuris galbūt egzistavo prieš trisdešimt, keturiasdešimt metų. Kada Kaunas turėjo kultūrinių ambicijų, nes jame dar buvo likę daug žmonių iš tarpukario. Nors man jokio skirtumo, ar čia, ar kažkur kitur.

Kodėl svarbu miestus reflektuoti, įvaizdinti, apie juos kalbėti literatūroje? O galbūt tai neišvengiama?

Tai šiuolaikinės civilizacijos fenomenas. Nors Šliogeris sakė, kad lietuviai miestų niekada nestatė – galbūt ir nestatė – dėl to ir šiek tiek keista. Tačiau, kita vertus, jau susiformavo ne viena mieste gyvenusi ir gimusi karta, funkcionuojanti kaip miestiečiai, su visais miestietiškais ritualais. Tie žmonės yra labai įvairūs, skirtingi, įdomūs. Ir apie tai turbūt verta kalbėti. Pagaliau, tai yra labai svarbi sudedamoji mūsų kultūros ir istorijos dalis. Pats miestas, žmonės. Pavyzdžiui, jeigu atsigrežtume į kokį XIX a., tie pokyčiai buvo radikalūs. Absoliučiai. Lietuviai susikėlė į miestus, lituanizavo Vilnių – Vilnius niekada nebuvo toks lietuviškas, kaip tada. Lituanizavo ir Kauną. Labai įdomu, kaip tie žmonės jautėsi. Verta pagalvoti, kaip lituanizuotame Vilniuje stengtasi nepamatyti daugiakultūriškumo, kuris buvo labai svarbus. Kaip sunaikinta žydų bendruomenė. Apie tai, manau, verta kalbėti su tais, kuriems tai yra svarbu. O jeigu nesvarbu, tai ką tu čia kalbėsi. Ar ne?

Taip, turbūt dėl to mes dabar ir kalbamės.

Įsivaizduokime, kad dalyvaujate improvizuotoje diskusijoje apie lietuvių literatūros ryšį su kaimiška ir miestiška kultūra. Ką tartumėte Jūs? Koks, Jūsų manymu, lietuvių literatūros ryšys su kaimu ir miestu? Kuris ryšys stipresnis ir kodėl?

Perskaitomi Maceinos, Venclovo, Vaičiūnaitės tekstų citatos.

Iš karto pertraukiu. Šios citatos yra tipiškos jų laikotarpiui. Netgi vertindami mes turime suvokti, kad tapsmas vyksta nuolat. Tapatybė keičiasi, įgauna visai kitas formas. Šiandien sudėtinga apie tai kalbėti, nes kontekstas yra pasikeitęs. Maceina kalba tarpukariu, Venclova ir Vaičiūnaitė – sovietmečiu. O mes, vienaip ar kitaip, jau dvidešimt penkerius metus gyvename nepriklausomoje Lietuvoje. Ir negana

to, visai kitoje epochoje. Aš vėl pabrėžiu – tai internetinė epocha. Visai kiti greičiai. Vieta, erdvė nebeturi tokios reikšmės, atstumas tarp žmogaus yra tiek susitraukęs ir išnykęs. Komunikacija visai kita, tad sunku kalbėti apie žemę, jūrą ir kitus dalykus. Mes funkcionuojame visai kituose pasauliuose. Ką kalbėti apie žemę, jeigu vaikas aštuoniolika valandų per parą praleidžia internete.

Bet žinote, keista, kad apie žemę, vis dėlto, kalba mokykloje.

Taip. Aš laikausi kitos nuomonės – kaip ir sakiau, pasaulis yra pasikeitęs. Jie nenori matyti tų virsmų, tų pokyčių, kurie yra fundamentalūs. Devyniasdešimtaisiais gimusi nepriklausomybės karta tų dalykų nemačiusi. Kokie ten folkloriniai elementai, kai sėda į lėktuvą ir gyvena Norvegijoje arba Londone vienas kitą skerdžia.

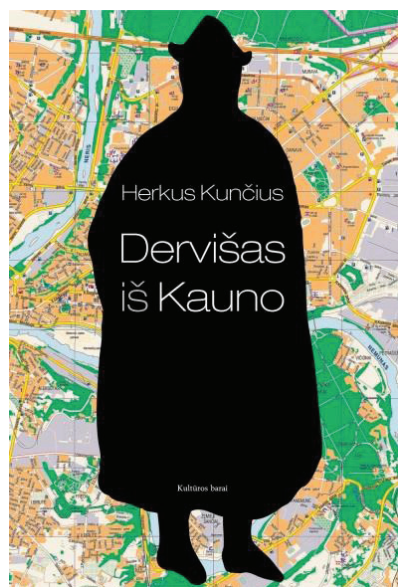
Perskaitomos Gavelio tekstų citatos.

Yra problema, kuri atsiranda su naujajam laikui – jų visai kita kilmė. Vėl miniu atkirstą lenkiškai rašiusių lietuvių liniją. Ji buvo ne tik su dvarų kultūra susijusi, bet ir su miestu. Pavyzdžiui, Kleopas Oginskis – Paryžius, Roma, Peterburgas. Visai kita geometrija. Svarbu, į ką atsiremsi ir su kuo, su kuria kultūros dalimi tapatinsies, kuri tau bus artimesnė. Man, pavyzdžiui, Kleopo Oginskio daug artimesnė negu kuri kita. Bet ta kita irgi gali būti.

Perskaitomos Kubiliaus, Martinaičio tekstų citatos.

Turbūt, jei kalbame apie lietuviškai rašiusius – taip. Sutikite su tuo, kad vieni lietuviškai ėmė rašyti labai vėlai, o kiti rašė kitomis kalbomis. Bet tai irgi yra lietuvių literatūra. Lietuvos literatūra.

Priedas Nr. 4. Romano *Dervišas iš Kauno* (2014) viršelis

Justina PETRULIONYTĖ

**MIESTAS LITERATŪROJE:
KAUNO REPREZENTAVIMO STRATEGIJOS ŠIUOLAIKINĖJE
LIETUVIŲ PROZOJE**

Mokslo daktaro disertacija

Redaktorė Justina Petrulionytė

Spausdino – Vytauto Didžiojo universitetas
(S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas)
Užsakymo Nr. K17-086. Tiražas 15 egz. 2017 11 02.
Nemokamai.